

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET BİLİM DALI

JOSEPH FREIHERR VON HAMMER-PURGSTALL'İN
İSTANBUL ANILARININ TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömerfaruk DEMİRKAN

İstanbul
Haziran - 2022

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET BİLİM DALI

JOSEPH FREIHERR VON HAMMER-PURGSTALL'İN
İSTANBUL ANILARININ TAHLİLİ

Ömerfaruk DEMİRKAN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Tuğba İSMAİLOĞLU KACIR

İstanbul
Haziran - 2022

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr.Öğr.Üyesi Tuğba İSMAİLOĞLU KACIR (Islak İmza)

Üye Doç.Dr. Beytullah KAYA (Islak İmza)

Üye Dr.Öğr.Üyesi Abdullah TOK (Islak İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Islak İmza

Prof. Dr. Metin TOPRAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Joseph Freiherr Von Hammer-Purgstall'in İstanbul Anılarının Tahlili**” adlı araştırmada öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Ömerfaruk DEMİRKAN

ÖN SÖZ

Bu çalışma uzun ve benim için oldukça zor bir sürecin sonucunda ortaya çıktı. Birçok kimseden yardım aldım. Bu yardımlar olmasa bu tez ortaya çıkmazdı. İlk olarak danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Tuğba İsmailoğlu Kacır'a teşekkürlerimi ifade etmem gerekir. Tuğba Hocam çok uzayan ve çıkmaza giren tezimi düzene soktu. Kelime kelime inceledi. Yalnızca kendisinin fark edebileceği hatalardan ve noksanlardan kurtardı. Kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Yüksek lisansta nasıl bir konu seçmem konusunda verdiği tavsiye ile Prof. Dr. Ali Akyıldız'a ve *Hammer'in Hatıraları*'ndan bahsederek bendenizi bu teze yönlendiren Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye şükran borçluyum. Tez sürecinde kendilerini çok sık rahatsız ettiğim Abdullah Güllüoğlu'na, Cüneyd Erbay'a H. Yavuz Aytekin'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Abdullah Güllüoğlu Hocam Almanca metinde işin işinden çıkılması benim için çok mümkün olmayan meseleleri kolaylıkla çözdü ve metnin daha iyi olması için tavsiyeler verdi. Cüneyd Erbay Berlin'deki yoğun hukuk işlerinden vakit ayırarak Türkçe tercümem üzerinde tamir ve tadilat yaptı, Berlin kütüphanelerinden gerekli olan bazı makaleleri gönderme lütfunda bulundu. Gerçek bir poliglot olan H. Yavuz Aytekin ise tez sürecinde neredeyse her hafta bir gününü bana ayırdı, Almancasının yanında Arapça, Fransızca, İtalyanca, Latince ve Rumca kelimelerdeki vukûfiyeti ile metindeki sorunlarımı büyük oranda çözdü. Bunları yaparken bana her zaman kendisi ile çalışmanın ayrıcalığını hissettirdi, Aytekin'in çok fazla zamanını aldım umarım kendisi ve ailesi bana çok kızmamıştır. Metindeki okunamayan *Kurrentschrift* ile yazılmış kelimeleri bir süre kendi başıma çevirmeye çalışsam da yetersiz kaldım. Şükran ile ifade etmeliyim ki burada imdadıma Prof.i.R.Dr.phil. Walter Hoeflechner MAS ve Viyana Bilimler Akademisi'nden Dr. Stefan Sienell yetişti ve Hoeflechner çok önemli tavsiyelerde bulundu. Prof. Massimiliano Pezzi henüz yayımlanmamış notlarını paylaştı. Kendisine minnettarım. Metindeki bazı Fransızca kelime ve cümleler için Hilal Baydoğrul'dan ve Fatih Karaca'dan destek gördüm, bunlar için kendilerine teşekkür ederim. Başım her sıkıştığında kimden yardım alabileceğimi söyleyen ve bazen bizzat randevu alan Kemal Bulut'a çok müteşekkirim. Viyana'daki ikametim esnasında ve sonrasında çokça desteklerini gördüğüm Ali Çiçek ve Mustafa Berat Keskin'e de teşekkürlerimi arz etmem gerekir. Viyana'dan gerekli ne varsa kısa sürede benim için temin ettiler. Diğer Viyanalı dostlarım Semih Torun'u ve Mustafa

Eryücel'i de zikretmem gerekir, tez ile alakalı bazı güçlükleri aşmamda beni desteklediler. Tezimin sonunda hızır gibi yetişen Şeyma Bıçakçı'yı da unutmam mümkün değil; tezime vakit ayırdı, Bıçakçı'ya ve son okumada vakitlerini ayıran Arş. Gör. Hasan Ali Güneş'e ve Dr. Mehmet Yunus Yazıcı'ya teşekkür borçluyum. Desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen kadim dostlarım Enes Sayım ve Abdullah Kılınç'a şükranlarımı sunarım. Metindeki bazı Rusça kelimeleri tercüme eden, Rusça kaynakları okuyan ve rahat bir çalışma ortamı sağlayan eşim Seher Yıldız Demirkan'a da yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Son teşekkür ise nihayet beni destekleyen ve teşvik eden aileme, bana karşı çok sabırlı davrandılar, umarım bir gün bir nebze de olsa karşılığımı veririm. Bunların yanında çok spesifik yardımlar da aldım. Bunları gerekli dipnotlarda da belirttiğimi ifade ettim. Her şeye rağmen yapılmış tüm hatalarından tarafıma ait olduğunu da belirtmeliyim.

Ömerfaruk DEMİRKAN
İstanbul-2022

ÖZET

JOSEPH FREIHERR VON HAMMER-PURGSTALL'İN

İSTANBUL ANILARININ TAHLİLİ

Ömerfaruk DEMİRKAN

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Tuğba İSMAİLOĞLU KACIR

Haziran, 2022 - 212+ XI Sayfa

Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall Osmanlı tarihçilerinin başta *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* ve diğer başka eserleri ile tanıdığı bir müsteşiriktir. İlmî kimliğinin yanında 1799-1800 ve 1802-1806 yılları arasında sırasıyla dil oğlanı ve sefaret katibi olarak İstanbul'da görev yapmıştır. 1842 yılında yazmaya başladığı hatıratı, aile kökeninden ve doğumundan başlayarak 1852 yılına kadar devam etmektedir. Anılarında bu iki İstanbul ikametine de ayrı ayrı dört başlıkta yer verir. Kendi el yazısı ile toplam 5904 sayfa tutan hatıratı, ilk defa 1940 yılında Reinhart Bachofen von Echt tarafından kısaltılarak ve Hammer'in yayın listesi gibi ekler ile 592 sayfaya düşürülerek yayınlanmıştır. Hammer'in kendi hatıratında 400 sayfa tutan İstanbul anıları, Bachofen'de yaklaşık olarak 34 sayfaya baliğdir. Hammer'in Bachofen'in neşrettiği hatıratında göremediğimiz fakat esas hatıratında mevcut olan bilgi ve anılar, araştırmacılara birçok konuda dönemle ilgili veriler sağlar. Hatıratın içeriği Avusturya sefarethanesi içindeki sorunlardan, diğer sefirler ile münasebetlere ve Pera'daki gece hayatına kadar oldukça geniştir. Hatırat ağırlıklı olarak Hammer'in İstanbul'daki çevresi ve kitaplar, kütüphaneler ve kitap pazarları gibi ilgi alanları ve yine İstanbul çevresinde yaptığı gezintilere odaklanır. Hammer, siyasi meseleler hakkında çok az bilgi vermekle beraber, satır aralarında duyduğu bazı siyasi dedikoduları ve kanaatlerini ifade eder. Fakat Hammer'in Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa ile kurduğu dostluk sayesinde onun sarayına davet edildiğini ve haremdeki bir eğlenceye dahi katıldığını, hatıratındaki tafsilatlı anlatıdan takip ederiz. Bunun yanında Hammer'in iştirak ettiği müslim ve gayr-i müslim kutlamaları ve dini günleri, İstanbul'daki gayr-i müslim tebaanın yaşantısı ile ilgili vb. birçok konuda anılarında bilgiler mevcuttur. Bu çalışmada Hammer'in İstanbul'daki ikametine dair

yayınlanmamış hatıralarının içeriği tanıtılmış ve tetkik edilmiş, sorunları tartışılmış değerlendirilmesi yapılıp tercümesi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Josep von Hammer-Purgstall, İstanbul, Hatırat, Günlük, III.Selim,

ABSTRACT

AN ANALYSIS OF JOSEPH FREIHERR VON HAMMER- PURGSTALL'S MEMORIES OF ISTANBUL

Ömerfaruk DEMİRKAN

Master, History and Civilization Researches

Thesis Advisor: Asst. Prof. Tuğba İSMAİLOĞLU KACIR

June, 2022 - 212+ XI Pages

Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall is an orientalist known by Ottoman historians, especially with his "History of the Ottoman Empire" and other works. Beside his identity as a scholar, he also served in Istanbul as a dragoman and as a secretary of embassy between 1799-1800 and 1802-1806. The memories that he began writing in 1842 starts with the origin of his family and his birth, and continues until the year of 1852. In his memories, he mentions these two Istanbul residences separately, under four different titles. The memories, which holds a total of 5904 pages with his own handwriting, was first published in 1940 by Reinhart Bachofen von Echt, shortened to 592 pages with additions such as Hammer's publication list. Hammer's memoirs of Istanbul, which amount to 400 pages originally, are approximately 34 pages in Bachofen's publication. The information and memories in Hammer's recollections, that we have not seen in the version provided by Bachofen, provides researchers with relevant data in many fields for the era in question. The content of the memoir is quite extensive from the problems in the Austrian embassy, to the relations with other embassies and to the night life in Pera. The main subjects of the memories are Hammer's social environment and his points of interest like books, libraries and book markets, and also his trips around Istanbul. It gives too little information about political issues, but states some political rumors alongside some personal opinions. But thanks to his friendship with Chief Admiral Hussein Pasha, Hammer was invited to his palace, and even joined the entertainment in the harem. He also mentions about Pasha's palace and this entertainmet. Moreover, information about many different subjects such as Muslim and non-Muslim celebrations that he participated in, religious days, lives of the non-Muslim society in Istanbul etc., is available in his memories. In my thesis,

Hammer's unpublished memories of İstanbul is cited, and its content is translated and introduced alongside an examination and evaluation of its issues.

Keywords: Josep von Hammer-Purgstall, İstanbul, Diary, Memories, III. Selim

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
HAMMER'İN HAYATI VE HATIRATIN TARİHÇESİ	5
1.1. Hammer'in Hayatı	5
1.2. Hatıratın Tarihçesi	19
İKİNCİ BÖLÜM	29
HATIRATIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	29
2.1. Ben Anlatısı Olarak Hammer'in Hatıratı	30
2.2. İstanbul Hatıratının Değerlendirilmesi.....	35
2.3. Hatırat Yazarı Hammer "Egzotik Doğu Arayışı Modası"nın Etkisinde mi?	45
2.4. Hatıratın Dönemin Şahitlikleri ile Tetkiki	50
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	54
HAMMER'İN İSTANBUL GÜNLERİ.....	54
3.1. İstanbul'daki Diplomatik Kariyeri	54
3.2. İstanbul'daki Sosyal Hayatı	58
3.2.1. Günlük Hayatı	59
3.2.1. Gönül İlişkileri	61
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	67
İSTANBUL HATIRATININ TERCÜMESİ.....	67
4.1 İstanbul'a Seyahat ve Buradaki İlk İkametim.....	67
4.2. 1802 Yılı'nın Son Üç Ayında İstanbul'daki İkametim	105

4.3. Pera ve Büyükdere’de 1803 Yılı	128
4.4. İstanbul’da 1804 ve 1805 Yılı’nın İlk Yarısı	159
4.5. Moldovya’daki Temsilciliğim 1806 Yılı’nın Ortasından 1807 Yılına Kadar.	204
SONUÇ	207
KAYNAKÇA	211
EKLER	223
ÖZGEÇMİŞ	224

KISALTMALAR

B: Buch

BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C: Cilt

H: Heft

GOR: Geschichte des osmanischen Reiches

S: Sayfa

TDV DİA: Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi

GİRİŞ

Hatırat metinleri tarih yazımı için önemli türlerdendir. Tarih araştırmalarında yeni alanlar açıldıkça bu metinler de bize yeni bilgiler verir. Müellifin kimliğine ve şöhretine göre de bu metinlere ilgi artar veya azalır. Ancak Joseph von Hammer-Purgstall'ın hatıratı müellifin şöhretine rağmen ilgi görmemiştir. Hammer, hatıralarını 1841'de yazmaya başlar ve 1852'de sağlık sorunları artınca bitirmek zorunda kalır. Hatıratı, 1774'deki doğumundan 1852 yılına kadar yaşadıklarını ihtiva eder. Hammer, iki farklı tarih aralığında (1799-1800/1802-1806) İstanbul'da ikamet etmiştir. İstanbul'daki anılarına da hatıratında yer vermiştir. Bu araştırmanın konusu da İstanbul hatıralarıdır.

Hammer'in İstanbul ikametleri sırasında bir yandan Nizâm-ı Cedîd adı verilen yenileşme uygulamaları dolayısıyla içeride siyaset hareketlenmiş, öte yandan dışarıda da Koalisyon Savaşları ve Napolyon'un Mısır'ı işgali dolayısıyla diplomatik faaliyetler hızlanıp ziyadeleşmiştir. Doğu'da faaliyet gösterecek diplomatlardan biri olması için yetiştirilen Hammer de bu yıllarda diplomatik camianın bir üyesidir. İlk ikametinde yalnızca bir dil oğlanı iken, ikinci ikametinde terfi etmiş ve elçilik sekreteri olarak görev yapmıştır. Bu tarih aralığındaki hatıraları, görevi dolayısıyla dönem için oldukça kıymete haizdir. Diplomatik çevrenin bir üyesi olmasına rağmen Hammer, bu tarihlerdeki siyasi hadiselerden bahsetmek yerine siyasetin sosyal çevrelerdeki yansımalarından söz eder. İstanbul anılarının merkezinde onun bu şehirdeki sosyal yaşamı bulunmaktadır. Tüm anlatım bunun etrafında gelişir. Şehrin topografik anlatımını bir başka eserine bıraktığından, hatıratında insanlar ön plana çıkar. Hammer, Edward Said ve sonrası oryantalizm kritiklerinde kendisine yeteri kadar yer bulamamıştır. Fakat Hammer nevi şahsına münhasır bir müsteşriktir. İstanbul anılarında da bunu ele verir. Doğuyu manevi vatanı olarak görür ve burayla duygusal bağlılığını anılarında ifade eder. Fakat Osmanlılara mesafelidir.

Hammer'in külliyatı, yakın zamana kadar yalnızca modern Osmanlı tarihçilerinin değil, Osmanlı tarihi okurlarının da en önemli başucu eserlerindendi. İstanbul'daki anıları çeşitli araştırmacılar tarafından kaynak olarak kullanılmış ve İstanbul anıları müstakil olarak yalnızca birkaç araştırmanın konusu olmuştur. Hatıratın yayımlanması ne yazık ki Hammer hayattayken gerçekleşmemiştir. Çünkü Hammer hayattayken

yayımlansaydı metnin birçok problemi hal olmuş olacaktı. Hatıratın yazım süreci ve sonrasında yaşananlardan dolayı (İlgili bölümlerde bunlardan bahsedilecektir.) metin uzun bir süre yayımlanamamış ve daha sonra Bachofen tarafından tamamı transkribe edilmiştir. Fakat Bachofen hatıratı yayıma hazırlarken şahsi müdahaleleri ile metni kısaltıp yayımlamıştır.¹ Yayımlanan metin orijinal yazmaların yalnızca onda birine tekabül etmektedir. Dolayısıyla İstanbul anılarının tamamı bugüne kadar hiç yayımlanmamıştır. Bu araştırmada hedeflenen öncelikle İstanbul anılarının tamamının ortaya konup değerlendirilmesidir.

Hammer'in İstanbul ikametindeki tecrübesi ve sosyal ilişkileri İstanbul sonrası yaşamını etkilese de bu araştırma yalnızca İstanbul'da ikamet ettiği yıllar ile kısıtlanmıştır. Uzun yaşamı dolayısıyla bu konu başka bir müstakil araştırmanın konusudur. İstanbul anıları hacimli hatıratının yalnızca bir bölümünü oluşturduğundan, bağlamdan kopmamak adına yer yer hatıratın ilgili bölümlerine atıflar yapılmıştır.

Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall'ın İstanbul Anılarının Tahlili adlı tezim dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hammer'in hayatını, hatıratı esas alınarak zaman zaman başka kaynaklara da atıf yapılarak yazılmış ve teze konu olan hatıratın tarihçesinden bahsedilmiştir. Bu bölümün sonunda hatıratı inceleyen ve hatıratı incelemelerinde kaynak olarak bahseden araştırmalardan kısaca bahsedilmiştir.

İkinci bölümde hatıratın iç ve dış tenkit unsurları ile kaynak değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bölümde ben-anlatısı kavramının tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur. Çalışılan metin bir hatırat veya müellifin kendine ait bir metin olması dolayısıyla bu metnin bu kavram karşısında yeri üzerinde durulmuştur. Hammer okuyucuyu dikkate alarak yazmıştır. Bu sebeple müellifin her hatırat yazarı gibi okuyucu tasavvurunda bir kişilik inşa etmek istediği açıktır. Tezin bu bölümünde Hammer'in inşa etmek istediği kişilik tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmaya Hammer'in hatıratında bahsettiği kavga ve iddialar sorgulanarak başlanmıştır. Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa hakkındaki iddiaları ve Stürmer ile girdiği tartışmalar farklı kaynaklar ile karşılaştırılmıştır. Yine mezkûr bölümde İstanbul anılarının bir kaynak olarak problemlerinden bahis olunmuştur. Calib-i dikkat olan ilk problem isim karışıklığı ile

---

¹ Joseph von Hammer-Purgstall, *Erinnerungen aus meinem Leben*, hz. Reinhart Bachofen von Echt (Viyana, Leipzig: Hölder-Pichler-Tempsky, 1940).

ilgilidir. Bununla ilgili problemleri vuzuha kavuşturmak adına farklı kaynak ve araştırma eserler karşılaştırılmıştır. Kaynağın devrin olaylarına vukufiyeti ölçülmek istenmiştir. Bunu elde etmek için, devrin kronikleri, arşiv belgeleri ve hatıratları ile Hammer'in verdiği bilgiler mukayese edilmiştir. Bu bölümde Hammer'in hatıratında birçok oryantalistin ve doğuya seyahat etmiş seyyahların yaptığı gibi egzotik bilgi merakına düşüp düşmediği irdelenmiştir. Hammer'in bahsettiği egzotik sayılabilecek bilgiler devrin seyahatnameleri arasında aranmış, sorgulanmıştır. Ayrıca bu bilgileri verirken arkasındaki tahrik edici güçten de bahsedilmiştir. Hammer İstanbul'da birçok seyyah ile karşılaşmış dost olmuştur. Bu bölümde son olarak bu dost olduğu seyyahların eserlerinde Hammer ile karşılaşmaları ve dostlukları hakkındaki bilgileri Hammer'in bu konuda verdiği bilgiler ile kıyas edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise hatıratın ışığında Hammer'in İstanbul'daki siyasi ve sosyal yaşamına odaklanılmıştır. İlk önce elçilikteki profesyonel kariyeri ve işleri hakkında bilgi verilmiştir. Bir sonraki başlıkta ise sosyal hayatı incelenmiştir. Diplomatik kariyeri dışında İstanbul'da ne yaptı? Sorusuna cevap aranmıştır. Hammer'in İstanbul anılarında gönül ilişkilerinden açık yüreklilikle bahsetmesi okuyucu için şayan-ı dikkattir. Yine bu bölümde bu gönül ilişkilerinden bahsedilmiştir. Bu gönül tecrübelerinde en çok zaman harcadığı kişi olan Madam Marini'nin biyografisi farklı kaynaklardan bilgiler ile ortaya konmak istenmiştir.

Dördüncü bölümde ise İstanbul anılarının tercümesi yapılmıştır. Hammer hatıratını *Kurrentschrift*² denilen el yazısı formu ile yazmıştır. *Kurrentschrift*'in kendine ait zorluğunun yanında, Hammer'in el yazısının okunaksız olması dolayısıyla da hatıratın orijinal el yazmalarının okunması araştırmacılar için çok güçleşmiştir. Bu tezde İstanbul anıları, Hammer'in kendi el yazısı nüshasıyla Bachofen'in transkrip metinleri karşılaştırılarak okuma hataları tespit edilip, tadil edilerek ortaya konmuştur. Hiç okunmayan ve tartışmalı kelimler için konunun uzmanı birçok araştırmacıdan özellikle de Hammer'in hatıratının ve mektuplarının en kıdemli araştırmacısı Walter Höflechner ve Stefan Siennell'den yardım alınsa da ilgili araştırmacıların çaba ve yardımlarına

---

² Bir çeşit el yazısıdır. Hızlı ve bitişik yazılmasından dolayı Kurrentschrif denmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Deutsche Sprache / deutsche Schrift, <http://www.kurrentschrift.net/> [01.05.2022]

rağmen halen okunamayan kelimeler metinde mevcuttur. Tercümede izlenen usul hakkında da bilgi verilmiştir. Çalışma tercüme ile nihayete ermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAMMER'İN HAYATI VE HATIRATIN TARİHÇESİ

1.1. Hammer'in Hayatı

Meşhur Oryantalist Joseph von Hammer, soylu bir aileye mensup olmamakla beraber, dedesi Johann Hammer (1697-1783) Prens Eugen'in Belvedere Sarayı'nda bahçıvan idi.³ Joseph dedesinden önceki Hammerler ile ilgili bilgileri, 1782'de Saray Kütüphanesi'nde⁴ bulunan Zedlers Universal-Lexion'da yayımlanan yedi bilgin Hammer hakkındaki maddeler vasıtası ile öğrenir. Oradan edindiği bilgilere göre ilki: Christoph Hammer Hilburghauslı, on altıncı yüzyılın ilk yarısında doğmuş, şarkî diller uzmanı ve profesörü, şarkî dillerin kökeni, uygunluğu ve yararlılığı ve İbranice'nin, Keldanice'nin, Süryanice'nin, Arapçanın, Etiyopçanın ve Ermenice'nin öğretimi hakkında bir makale yazmıştı. Öteki altı Hammer'den ikisi teolog ikisi hukukçu, biri skolâstik felsefeci ve biri akademisyendi.⁵

Hammer'in babası (baba oğlun ismi aynıdır), Josef von Hammer ise 3 Temmuz 1738'de Katzelsdorf'da⁶ doğar, Cizvit Gymnasiumu'nda eğitimini alır, hukuk ve felsefe tahsilinden sonra 1767 yılında devlet hizmetine girer. Devlet hizmetinde hukuki ve mali görevlerde bulunur, her yıl ikramiye yahut terfi alır. Cizvit tarikatının 1773'te lağvedilmesinden sonra, hiçbir zaman bir Cizvit olmamasına karşın onları tehlikeli görmemesinden dolayı Kayzer'in teveccühünü kaybeder. 1789'da onur kırıcı şekilde emekli edilir, fakat bir yıl sonra aristokratlığa yükseltilip yeniden devlet görevine alınarak bu adaletsizlik telafi edilir. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1803'te görevinden uzaklaştırılır. 8 Ekim 1818'de ölür.⁷

Baba Joseph Hammer 1773 yılında, 1752 Graz doğumlu Marianne ile evlenir ve bir yıl sonra, 9 Haziran 1774'te doğacak on çocuklarından ilki, Joseph von Hammer

---

³ B1,H1,s.16.

⁴ Hofbibliothek

⁵ B1,H1,s.13-14.

⁶ B1,H1,s.17.

⁷ B1,H1,s.17-B1,H5,s.1. Hammer babasının uzun, inişli çıkışlı kariyerini oldukça mufassal şekilde hatıratında anlatmıştır. Burada yalnız kısa bir özetini vermekle yetindim.

dünyaya gelir.⁸ Anne Marianne on birinci çocuğunu dünyaya getirdikten hemen sonra, 12 Ocak 1787'de loğusa yatağında ölür.⁹ Hammer'in dokuz kız kardeşi bulunmaktadır. Hammer eğitime Graz'da başlar. 13 yaşına geldiğinde ise annesi ölmüş ve babası devlet görevinden çıkartılmıştır. Fakat baba Hammer, oğlu Joseph'i Viyana Şark Akademisi'ne¹⁰ göndermek ister.

Hammer, Philip Cobenzl¹¹ ve büyük destekçisi Kont Bethgen'in yardımıyla yatılı olarak akademiye kabul edilir. İlk sene, yoğun programlı hazırlık okuluna gider. Joseph von Hammer hazırlık kursunu başarıyla bitirdikten sonra Şark Akademisi'ne kabul olunur. Hammer anılarında hazırlık yılı ve akademide geçirdiği yıllar ile ilgili ayrıntılı bilgiler verir. Okulun günlük programı şöyledir: Sabah saat altıda kalkılır ve hep beraber etüt salonunda sabah duası yüksek sesle okunur. Sabah duası bittikten hemen sonra Dominiken ayin korosuna gidilir. Saat 7 ile 8 arası, saat 8'de başlayacak olan derslere hazırlık için, 8'den 9'a kadar felsefe veya hukuk dersleri, 9'dan 10'a kadar resim dersine yani mevzi krokilerine, sivil ve askeri mimari derslerine, 10'dan 11'e kadar oryantalist dersler 11'den 12'ye kadar Fransızca, 12'den 1'e kadar haftada üç defa yazı saatleri, diğer üç gün ise dans derslerine veya yetişkinler için at biniş saatlerine ayrılmıştı. Sonra öğlen yemeği yenirdi, öğlen 5 akşam ise 3 çeşit yemek sunulurdu. Saat 2 ile 3 arası serbestti, bu boşlukta istekli ve parası olanlar müzik dersleri alabiliyorlardı. Saat 3'ten 4'e kadar felsefe dersleri¹², 4'ten 5'e kadar coğrafya veya tarih, 5'ten 6'ya kadar şark dilleri, 6'dan 7'ye kadar şark dilleri derslerinin tekrarı, 7'den 8'e kadar tarih ve coğrafya tekrarı yapılır, 8'den 9'a kadarki dinlenme saatinin ardından saat 9'da akşam yemeği yenir, sonra tesbihat ve Latince gece duası ile günlük program tamamlanırdı.¹³

---

⁸ B1,H2,s.3-4.

⁹ B1,H3,s.18.

¹⁰ Şark Akademisi 1753-54 yıllarında İmparatoriçe Maria Theresia (1740-1780) tarafından kurulmuştu. Amacı şarkî dilleri öğretmek ve diplomat yetiştirmektir. B1,H5,s.3.

¹¹ Avusturyalı Devlet adamı (1741-1810) bkz:Constantin Von Wurzbach, "Philipp von Cobenzl," *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, c.II (Verlag der typographisch-literarisch-artistischen Anstalt, 1857) 391-392.

¹² Matematik, Mantık, Fizik veya Hukuk.

¹³ B2,H1,s.3-6.

1792 Hammer için önemli bir yıldır. Zıştovi Antlaşması münasebetiyle Ebubekir Ratip Efendi Viyana'ya gönderilmiştir. Ratip Efendi buradaki temasları esnasında Şark Akademisi'ni ziyaret eder, Hammer ondan "Sen büyük adam olacaksın" övgüsünü alır.¹⁴ Ratip Efendinin kayzerin huzura kabulünde izleyiciler arasında İgnatius Mouradgea D'Ohsson¹⁵ da vardır. Hammer, D'Ohsson'u ilk defa orada görür.¹⁶ 1794'te Şark Akademisi'nden mezun olur. Fakat akademi mezunlarına İstanbul'da açılan dil oğlanı (*Sprachknaben*) kadrolarında boşluk olmadığı için buradaki eğitimine devam eder.¹⁷ Farsça çalışır, çeviriler yapmaya başlar. 5 Temmuz 1797'de Baron von Jenisch'in¹⁸ sekreteri olarak tayin edilir.¹⁹ 1798 yılında Baron Johann von Krufft ile Trieste, Venedik, Tirol ve Salzburg'a seyahat eder.²⁰ Seyahatte gördüklerini *Zeichnungen auf einer Reise von Wien über Triest nach Venedig*²¹ adlı eserinde yayımlar.

Hammer, Mayıs 1799'da İstanbul'a, Dışişleri Bakanı Baron von Thugut'un²² yardımı ile dil oğlanı olarak atanır.²³ 1799 yılı Temmuz'unun ilk günlerinde İstanbul'a ulaşır.

---

¹⁴ B2,H2,s.13-18.

¹⁵ D'Ohsson'un biyografisi için bkz. Kemal Beydilli, "Ignatius Mouradgea D'Ohsson (Muradca Tosunyan). Ailesi Hakkında Kayıtlar,"Nizâm-ı Cedid'e Dair Lâyihası ve Osmanlı İmparatorluğundaki Siyasi Hayatı," İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, no. 34 (1984): 247–314.

¹⁶ B2,H2,s.14.

¹⁷ B2,H4,s.1.

¹⁸ Avusturyalı devlet adamı ve oryantalist. Bkz: Johann Jacob Czikann and Franz Gräffer, "Bernhard Freiherr von Jenisch,"*Oesterreichische National- Encyklopädie* c.3 (Beck'sche Univ.-Buchh, 1835),37.

¹⁹ B2,H5,s.13.

²⁰ B2,H5,s.13-19.

²¹ Joseph von Hammer-Purgstall, *Zeichnungen Auf Einer Reise von Wien Über Triest Nach Venedig, Und von Da Zurück Durch Tyrol Und Salzburg: Mit Einer Karte* (Berlin: In der Sanderschen Buchhandlung, 1800).

²² Avusturyalı Devlet Adamı (1736-1818). Bkz. Johann Jacob Czikann and Franz Gräffer, "Thugut,Franz Maria Freyh. V.,"*Oesterreichische National- Encyklopädie,c.V* (Beck'sche Univ.-Buchh, 1835),351-352.

²³ B3,H2,s.3-8.

Hammer'in hedefi İstanbul'da kaldıktan sonra Farsçasını geliştirmek için Halep'e oradan da İran'a gitmektir. Fakat bu arzusu hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir.²⁴

Şubat 1800'de Orta Elçi (*Internuntius*) Baron Herbert von Rathkeal tarafından Kahire'deki Avusturya konsolosunun vaziyetini kontrol etmek amacıyla Mısır'a gönderilir.²⁵ Seyahat yasağı yüzünden Tatar kıyafeti ile Çanakkale'ye, oradan da Rodos'a ve Kıbrıs'a hareket eder. İngilizler, Osmanlıların tek tarafı olarak Fransızlar ile aralarında yaptıkları El-Ariş Konvansiyonu'nu kabul etmediklerinden İskenderiye'yi abluka altına alırlar.²⁶ Hammer bu sebeple Mısır'a giremez ve hem tercümanlığını hem de sekreterliğini yapacağı Sir Sidney Smith'in kumanda ettiği "Tiger" gemisine çıkar.²⁷ Hammer İngiltere anlaşmayı reddettiği süre zarfında gemide kalacaktır.

12 Mart'ta İngilizler ve Osmanlılar, Fransızlara karşı zafer kazanır. Hammer, İngiliz ve Osmanlılar arasındaki bilgi akışını sağlar. Kahire'deki Avusturya Genel Konsolosu Herr von Rosetti'yi denetler. Rosetti'yi zeki bir diplomat olarak değerlendirir ve Baron Herbert'e raporunu gönderir.²⁸ İskenderiye'deki görevinden sonra Baron von Herbert'ten aldığı izinle²⁹ Sir Sidney'e İngiltere seyrinde eşlik eder.³⁰

9 Kasım 1801'de Hammer İngiltere'ye ulaşır. Burada birçok kütüphaneyi gezer. Oxford, Cambridge, Eton College ve pek çok özel kütüphaneden etkilenir. İngiltere Kraliyet ailesi mensupları, diplomatlar ve akademisyenler ile tanışır.³¹ İngiltere'deki beş aylık ikametinden sonra Viyana'dan Kont Cobenzl'den bir mektup alır ve Viyana'ya döner.³² Hammer ile dönemin meşhur Fransız oryantalisti Silvestre de

---

²⁴ B3,H2,s.7.

²⁵ B3,H4,s.22.

²⁶ Fatih Yeşil, *Trajik Zafer Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1806-1807)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017),16.

²⁷ B4,H2,s.23-24.

²⁸ B7,H2,s.12-18.

²⁹ Herbert daha sonra Hammer'in kendisinden izin almadığını bildirecek ve Hammer'in siyasi kariyerini zora sokacaktır. Bkz. B11.H2,s.16-24.

³⁰ B8,H3,s.17-24.

³¹ B9,H1,s.1-B11.H1,s.23.

³² B11,H3,s.1-2.

Sacy³³ arasında de Sacy'in ölümüne (1838) kadar sürecek olan mektuplaşmalar başlar.³⁴

12 Ağustos 1802'de Hammer elçilik sekreteri olarak Viyana'dan Orta Elçi Ignaz Stürmer³⁵ ve maiyeti ile birlikte İstanbul'a doğru yola çıkar.³⁶ 1806 yılında Napolyon savaşları sebebiyle Avusturya diplomatlarının Fransızlar ile münasebeti yasaklanmış olmasına rağmen Hammer bunu dikkate almadığı için 7 Mayıs 1806'da elçilik sekreterliğinden uzaklaştırılır, yaklaşık olarak 4 yılı bulan ikinci İstanbul ikameti böylelikle son bulur ve Yaş'a konsolos olarak gönderilir.³⁷ Yaş'ta da yine Fransızlar ile kurduğu dostluk sebebi ile Rusların tepkisini çeken Hammer, Temmuz 1807'de Viyana'ya geri çağrılır.³⁸ Viyana'da yeni Dışişleri Bakanı Hudelist³⁹ ile anlaşamamasından dolayı Hammer'in diplomatlık kariyeri biter.⁴⁰ 1809'da Kont Wenzeslaus Rzewuski'nin maddi desteği ile Almanca yayınlan ilk oryantalist dergi olan *Fundgruben des Orients*'i yayımlar.⁴¹ 1809'da Napolyon Viyana'ya doğru harekete geçtiğinde, şehirde birçok kimse yurdunu terk eder, ancak Hammer bu imkânı çok geç yakalamasından dolayı orada kalmak zorunda kalır.⁴² Mahsur kaldığı

---

³³ Fransız şarkiyatçı (1758-1838). Bkz: Faruk Bilici, "Sacy, Antoine Isaac Silvestre De," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXV (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008), 366-367.

³⁴ B14, H4, S13. Bu mektuplaşmayı inceleyen tez için bkz. Alexandra Marics, "Die Briefe Antoine-Isaac Silvestre de Sacys an Joseph von Hammer-Purgstall–Translatorisch Beleuchtet" (Karl-Franzens-Universität Graz, 2016).

³⁵ Constantin Von Wurzbach, "Ignaz Lorenz Stürmer," *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, c. XXXX (Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1880), 178-180.

³⁶ B11, H3, s.24.

³⁷ B14, H5, s.10-13.

³⁸ B15, H5, s.21-22.

³⁹ Avusturyalı Devlet Adamı (1759-1818). Bkz: Anton Victor Felgel, "Hudelist, Josef Von," i *Allgemeine Deutsche Biographie*, c. XII (verlag von duncker & humblot, 1881), 277-279.

⁴⁰ B16, H1, s.7.

⁴¹ Dergi için bkz: Kemal Beydilli, "Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben Des Orients (Şark'ın Hazinesi) dergisi," *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*, ed. Hatice Aynur, Bilgin Aydın, Mustafa Birol Ülker (İstanbul: Ülke Yayınları, 2013), 129-275.

⁴² B19, H2, s.14.

günlerde dahi vaktini oryantalist çalışmalar ile geçirir ve şehirdeki çarpışmalar esnasında ölümden kıl payı kurtulduğuna anılarında yer verir.⁴³ Fransızlar işgal esnasında Saray Kütüphanesi'nden 500 adet el yazmasını beraberlerinde götürürler. Fakat Hammer işgal komutanı Daru ile tanışır ve 300 kadar el yazmasını geri alır.⁴⁴ Geri kalanlar için de Paris'e gider, altı aylık bir ikametinin sonunda birçok diplomat ve oryantalist ile tanışır ve değişen politikaların⁴⁵ ve Hammer'in uğraşı sonucunda iki nüshalı olan el yazmaları geri alınır.⁴⁶ 1810 yılında Hammer, Hormayr, Riedler ve Schlegel arasında bilimler akademisi kurma fikri ortaya çıkar. 1811'de saray tercümanlığına atanır⁴⁷, Paris'ten geri dönen Elçi Abdürrahim Muhib Efendi'ye Viyana'daki diplomatik faaliyetlerinde eşlik eder.⁴⁸ Hammer bilimsel çalışmalarına devam edip tercüme ve araştırmalar ile uğraşırken, 1813 yılında Viyana'da bir bilimler akademisi kurma planlarını da müzakere etmektedir.⁴⁹ 1815'de *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*⁵⁰ adlı iki ciltlik eserini tamamlar.⁵¹ 9 Haziran 1816'da Hammer, 19 yaşındaki Karoline von Henikstein ile evlenir⁵² ve 1817'de ilk çocuğu Karl Josef Camillo dünyaya gelir.⁵³ 1817'de “Buch der Weiber”den⁵⁴ yaptığı şiir çevirisi sebebiyle kayzerin teveccühünü kaybeder ve Hofrat

---

⁴³ B19.H2,s.18-21.

⁴⁴ B19.H3,s.13-15.

⁴⁵ Tuba İsmailoğlu Kacır, *Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall und seine Rezeption in der Geschichtsschreibung über das Osmanische Reich, (Danışman:Prof. Dr. Karl Vocelka), Viyana Üniversitesi, yayınlanmamış doktora tezi, 2015 s.52-53.*

⁴⁶ El yazmaların geri getirilmesi görevini Hammer beklerken, bu görevi Ottenfels alır.

⁴⁷ B21.H3,s.1-2.

⁴⁸ B22.H2.s.19.

⁴⁹ B23.H2.s.21-24.

⁵⁰ Joseph von Hammer-Purgstall, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung : Dargestellt aus den Quellen seiner Grundgesetze* (Wien: Olms, 1815).

⁵¹ B25.H1.s.22-24.

⁵² B26.H2.s.1-H3.s.24.

⁵³ B28.H1.s.14.

⁵⁴ Kadınlar Kitabı, Enderunlu Fazıl'ın Zenannameyi.

olarak atanamayan Hammer⁵⁵ *Geschichte der schönen Redekünste Persiens*⁵⁶ adlı eserini daha önce Metternich'e ithaf etmesine rağmen atanamamasından dolayı bunu geri çeker ve Paris'e kaçırılmış el yazmaların geri alınmasında gösterdiği çabadan dolayı de Sacy'e ithaf eder.⁵⁷ 1818'de Baba Hammer,⁵⁸ meşhur devlet adamı ve Hammer'in İstanbul'a gönderilmesinde destekçisi Baron von Thugut⁵⁹ ve Hammer'in muhaliflerinden Dışişleri Bakanı Hudelist⁶⁰ ölür. Hammer bu yılı edebi olarak en verimli yılı olarak görür. *Geschichte der Assassinen*'i⁶¹, Haçlı Seferleri ile alakalı Arapça eserin Fransızca çevirisini, *Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa*'yı⁶², *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*'i, *Morgenländisches Kleeblatt* ve *Fundgruben des Orients*'in altıncı cildinin ilk defterini bu yıl içerisinde yayımlar.⁶³

1819'da kızı Isabella dünyaya gelir.⁶⁴ Farsça yazısından yaptığı bir deşifre ile Leopold nişanı alır.⁶⁵ 1820'de ikinci kızı Rosalie doğar⁶⁶ ve bir yıl sonra çıkan Yunan İsyanı sebebiyle Hammer ve Metternich'in arasındaki fikir ayrılığı derinleşir. Metternich

---

⁵⁵ B28.H2.s.10-15.

⁵⁶ Joseph Von Hammer-Purgstall, *Geschichte der schönen Redekünste Persiens: mit einer Blüthenlese aus zweyhundert persischen Dichtern; mit dem Porträt des Verfassers, einem Notenblatte und einem Sachregister* (Wien: Heubner und Volke, 1818).

⁵⁷ B28.H4.s.5-15

⁵⁸ B29.H3.s.1.-16.

⁵⁹ B29.H1.s.19.

⁶⁰ B29.H3.s.17.

⁶¹ Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte der Assassinen* (Stuttgart: Cotta, 1818).

⁶² Joseph Von Hammer-Purgstall, *Umblick auf einer Reise von Constantinopel Nach Brussa Und dem Olympos, und zurück über Nicäa Und Nicomedien: mit Kupfern, Karten und Inschriften* (Pesth: Hartleben's Verlag, 1818). Türkçe tercümesi için bkz. Joseph Von Hammer-Purgstall, *Hammer Seyahatnamesi : İstanbul'dan Bursa ve Uludağ'a Gidiş İznik-İzmit Üzerinden Dönüş*, haz. Samet Altıntaş, terc. Nilüfer Epçelik (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020).

⁶³ Ingeborg H. Solbrig, Hammer-Purgstall und Goethe: "dem Zaubermeister das Werkzeug", Bern, Frankfurt/M: Herbert Lang, 1973, 69.

⁶⁴ B30.H2.s.18.

⁶⁵ B30.H2.s.12.

⁶⁶ B31.H1.s.20.

Osmanlı'nın lehine iken, Hammer Yunan isyanını destekler. Bu fikir ayrılığı Metternich'in Hammer'i diplomatlığa tayin etmemesini güçlendirir.⁶⁷ Metternich *Statistisches Bureau*'yu⁶⁸ faaliyet alanını genişletmek ister. Hammer'i Berlin'deki İstatistik Büro'yu etüt etmesi için gönderir.⁶⁹ Fakat bu büro projesi hiçbir zaman hayata geçmez. Hammer bu seyahatinde Dresden ve Berlin kütüphanelerini gezer.⁷⁰ 1822'de Franz Xaver Freiherr Ottenfels-Gschwind İstanbul'a orta elçi olarak atanır. Bu atama, kendisinin atanmasını beklediğinden Hammer'i sinirlendirir.⁷¹ 1824'te kızı Eveline doğarken⁷² bir diğer kızı Rosalie ölür.⁷³ Yine aynı yıl *Geschichte des Osmanischen Reiches*'i⁷⁴ yazmaya başlar.⁷⁵ 1825 yılında Hammer Metternich'in kuryesi olarak İtalya seyahatine çıkar⁷⁶, seyahat esnasında ikinci oğlu Max'ın Viyana'da dünyaya geldiği haberini alır.⁷⁷ 1827'de Hammer, bundan dört yıl önce Metternich'in *Fundgruben des Orients*'in devam etmesini destekleme sözü vermesine rağmen hükümetin destekleyemeyeceği haberini alır.⁷⁸ 1830'da Hammer'in Kontes Purgstall'a yazdığı bir mektupta Temmuz Devrimi⁷⁹ ile alakalı bir pasajdan dolayı Metternich ile arasında bir skandal patlak verir. Metternich Hammer'i görevini kötüye kullanma suçu ile suçlar ve

---

⁶⁷B32.H2.s.17-20.

⁶⁸ Tr. İstatistik Büro

⁶⁹ O tarihlerde Viyana'da bir Statistisches Büro vardır. Fakat yalnızca ülke içi istatistik bilgileri kayıt altına alır, Metternich bunun ülke dışındaki bilgileri de tutmasını ister. B32.H3.s.1-3.

⁷⁰ B32.H3.s.3-H4.s.19.

⁷¹ B33.H1.s.15-24.

⁷² B34.H2.s.15.

⁷³ B34.H2.s.16.

⁷⁴ Bundan sonra *GOR*

⁷⁵ B34.H1.s.1-3. ayrıca bkz. B34.H2.s.11.

⁷⁶ B35.H1.s.5-7. Hammer bu seyahat esnasında Milano, Torino, Bologna, Cesena, Rimini, Ankona, Terni, Loreto, Roma, Napoli, Floransa, Ravenna, Ferrara, Parma, Fornovo, Cremona ve Verona şehirlerini ziyaret etmiştir.

⁷⁷ B35.H4.s.17.

⁷⁸ B37.H1.s.18.

⁷⁹ Fransa'da 27 Temmuz 1830 yılında çıkıp Bourbon hanedanını devirip yerine özgürlük bir monarşi kurulmasına sebep olan devrim.

yeşil redingotu çıkarttırmak (grünen Rock) ile tehdit eder.⁸⁰ Aynı yıl içerisinde *GOR*'un dokuzuncu cildinin sonsözünü yazar.⁸¹

Şark Akademisi mezunu fakat çok az Arapça bilen Flügel, Metternich tarafından 1831 yılında Fas ile Avusturyalıların ayrıcalıklı milletler ile eşit düzeyde olması için anlaşma yapmak üzere yetkilendirilir. Fakat Flügel'in niteliklerinin yetersiz kalmasından dolayı görev başarısız olur. Metternich bunun üstünü örtmesine rağmen Hammer bu meseleyi gündeme getirdiğinden Metternich ile arasında bir anlaşmazlık daha ortaya çıkar.⁸² Bir yıl sonra Hammer gözlerinden ağrılar çeker ve kör kalacağından korkar⁸³ ve yine bu yıl içerisinde *Naturforscherversammlung*'a⁸⁴ coğrafyacı olarak katılır.⁸⁵ 1834'te *Geschichte der Goldenen Horde in Kipdschak*'a⁸⁶ başlar⁸⁷, biri İngiltere'ye diğeri Fransa'ya giden ve Viyana'dan geçen iki Osmanlı elçisine refakat eder. İngiltere'ye gidecek olan Namık Paşa'dır. Hammer onun Avrupa örfünü iyi bildiğinden bahseder.⁸⁸ Aynı yıl Hammer Viyana'da *GOR*'un onuncu cildinin son sözünü yazar.⁸⁹ 1835'te Hammer'in dostlarından varisi olmayan dul Kontes Purgstall ölür. Kontes, emlaklarının ve sarayının varisi olarak Hammer'i gösterir. Fakat Purgstall ismini ve armasını alması şartıyla... Hammer aynı yıl Purgstall ismini kullanabilmek için resmi izne başvurur ve izni alır, Purgstall isminin

---

⁸⁰ B38.H3.s.17-20. 1814 yılında Avusturya'da devlet memurlarına yeşil üniforma (das grüne Rock) giydirilir ve *grünes Rock*'u çıkarttırmak kamu hizmetinden ihraç edilme anlamına gelir. Bkz: Georg Kugler ve Herbert Haupt, *Des Kaisers Rock - Uniform und Mode am Österreichischen Kaiserhof 1800 bis 1918 (Katalog Zur Ausstellung in Schloss Halbturn, 10. Mai - 26. Oktober 1989; Eisenstadt: Amt d. Burgenländ. Landesregierung, 1989.* Beni bu eserden haberdar eden Prof. Dr. Erwin Schmidl'e teşekkür ederim.

⁸¹ B38.H3.s.21.

⁸² B39.H1.s.5-10.

⁸³ B39.H4.s.13.

⁸⁴ Tr. Doğa Araştırmaları Cemiyeti

⁸⁵ B39.H4.s.14.

⁸⁶ Joseph Von Hammer-Purgstall, *Geschichte Der Goldenen Horde in Kiptschak Das Ist: Der Mongolen in Russlan* (Pesth: Hartleben's Verlag, 1840).

⁸⁷ B40.H3.s.24.

⁸⁸ B40.H3.s.13-14.

⁸⁹ B40.H2.s.9.

yanında Freiherr (Baron) unvanı da verilir. Bu tarihten sonra Hammer kendi ismi ile birlikte Purgstall ismini de kullanır.⁹⁰

1835'te Balzac, Viyana'yı ve Hammer'i ziyaret eder.⁹¹ Bu yıl içerisinde *Geschichte der osmanischen Dichtkunst*'u yayımlar.⁹² Eserini kendisinden izin alarak II. Mahmud'a ithaf etmek ister ve ikinci cildin iç kapağının girişinde tuğrasını kullanmak istediğini bildirir⁹³ ve gerekli izni aldıktan sonra bu isteğini de hayata geçirir. Bu ithafından sonra Nişan-ı İftihar'a nail olur. 1836'da Hammer on yıl sürecek akademi kurma çalışmalarına⁹⁴ ve 1837'de tarihi romanı *Die Gallerin auf der Riegersburg*⁹⁵ için hazırlıklara başlar.⁹⁶ 1838'de de Sacy'nin ölüm haberini alır⁹⁷ ve Osmanlı Viyana Büyükelçisi Sadık Rıfat Paşa ile Milano'da I. Ferdinand'ın taç giyme törenine katılır.⁹⁸

1839'da Hammer Metternich'i yalancılık ile suçladığı bir tartışma sonrasında saray tercümanlığı mevkiini Kayzer'in kararı ile kaybeder. Hammer saray tercümanlığından çıkarılmasına rağmen "Fevkalede Görev"de *Hofrat* unvanını korumuştur.⁹⁹ 1840

---

⁹⁰ B4.H2.s.9-H3.s.8. Hammer'e Kontesten kalan Hainfeld Sarayı'nın kısa bir tarihi için bkz. Anabella Dietz and Rupert Wernhart, "Schloss Hainfeld: Ort Der ForscherInnen, Ort Des Forschens," *Joseph von Hammer-Purgstall :Grenzgänger Zwischen Orient Und Okzident*, ed. Hannes D. Galter and Siegfried Haas (Graz: Leykam, 2008), 183–94, <https://ubdata.univie.ac.at/AC06927804>.

⁹¹ B4.H3.s.13-15.

⁹² .Mehmed Fuad Köprülü, "Hammer'in Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi," *Hayat* V, no. 113 (1929): 162–163. Hammer'in bu eserin girişindeki II. Mahmud'a yazdığı methiye için bkz. Halil İltiş Kutlu, "Joseph von Hammer-Purgstall'ın Sultan II. Mahmut Methiyesi," *Türkiyat Mecmuası* 26, no. 2 (2016): 267–287.

⁹³ BOA,HAT.,1197/47034.

⁹⁴ B42.H1.s.15-19.

⁹⁵ Üç ciltlik bir romandır. Joseph Von Hammer-Purgstall, *Die Gallerinn auf der Riegersburg: historischer Roman mit Urkunden* (Darmstadt: Druck und Verlag von Carl Wilhelm Leste, 1845). Diğer iki ciltler ise 1849 yılında yayımlanacaktır.

⁹⁶ B43.H3.s.13-14.

⁹⁷ B44.H2.s.20-21.

⁹⁸ B44.H2.s.23-H4.s.9.

⁹⁹ B45.H1.s1-H2.s.24. Harald Heppner'in, Hammer'i aktif görevde kullanılmamasının sebeplerini sıralarken Hammer'in aşağılık kompleksini (Neidkomplex) zikreder. Bu açıdan hatıratı değerlendirmesi önemlidir. Heppner'in makalesi için bkz. Harald von Heppner,

yılında Raphael Kiesewetter von Wiesenbrunn¹⁰⁰ ile Arap, Fars ve Türk musikisine çalışır.¹⁰¹ 1841'de diz ve ayak ağrıları çeker.¹⁰² Bir süre yatalak olsa da aynı yıl evliliğinin 25. yıl dönümü münasebetiyle Münih'e gider ve orada Kral I. Ludwig tarafından kabul edilir.¹⁰³ Hainfeld'e geri dönüşünde hatıralarını yazmaya başlar¹⁰⁴ ve Kardinal Khlesls'in¹⁰⁵ hayatını yazmaya karar verir.¹⁰⁶ 1842'de Khlesls ve Arap edebiyat tarihi ile ilgili bilgi toplamaya başlar.¹⁰⁷ 1843 yılında Hammer, Şark kademesi'nin balosunda Osmanlı Viyana Büyükelçisi Nafi Efendi, Londra Eski Büyükelçisi Nuri Efendi ve Paris Büyükelçisi Mustafa Reşid Efendi ile bir araya gelir¹⁰⁸ ve Graz'da *Naturforscherversammlung*'a katılır.¹⁰⁹ 1844'de uzun zamandır sağlık problemleri yaşayan Caroline Hammer'in durumu ağırlaşır¹¹⁰ ve Caroline 15 Mayıs'ta ölür.¹¹¹ Aynı yıl Hammer *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*'a¹¹² davet edilir, fakat bu teklifi Milano'ya seyahati dolayısıyla reddeder.¹¹³ Milano'dan sonra Viyana'ya gelir, burada tekrar akademi sorunu ile ilgilenir ve Viyana'da akademi

---

“Hammer Purgstall und österreichische Innenpolitik,” *Domus Austriae. Eine Festgabe für Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag*, ed. Walter Höflechner (Graz: Akad. Dr.- u. Verl.-Anst., 1983), 210–14.

¹⁰⁰ Avusturyalı müzik tarihçisi (1773-1850). Bkz: Constantin Von Wurzbach, “Raphael Kiesewetter von Wiesenbrunn,” *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich, c.XI* (Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1864), 252-256.

¹⁰¹ B46.H1.s.4.

¹⁰² B47.H2.s.6.

¹⁰³ B47.H2.s.13-H3.s.18.

¹⁰⁴ B47.H3.s.19.

¹⁰⁵ 1598-1616 yılları arasında Viyana Psikoposu. Karşı Reform'un etkili bir savunucusu. Dört cilt halinde çıkan eserin ilk cildi 1847 yayımlanacaktır. Bkz: Joseph von Hammer-Purgstall, *Khlesl's, des Cardinals, Directors des Geheimen Cabinetes Kaiser Mathias, Leben* (Wien: Kaulfuß u. Prandel, 1847).

¹⁰⁶ B47.H3.s.21-23.

¹⁰⁷ B48.H2.s.1.

¹⁰⁸ B49.H1.s.8-10.

¹⁰⁹ B49.H3.s.8.

¹¹⁰ B49.H2.s.1-3.

¹¹¹ B50.H2.s.13-24.

¹¹² Tr. Alman Şark Cemiyeti

¹¹³ B51.H1.s.7.

planlarını hayata geçirmeye çalışsa da başarılı olamaz.¹¹⁴ 1845'te Hammer sansür kontrolünü tartışmak ve ona karşı imza toplamak için devrin entelektüelleri ile toplantılar düzenler.¹¹⁵ Bu yıl Saray Kütüphanesi idareciliğine başvurursa da sonuç alamaz¹¹⁶ yine aynı yıl oğlu Max tüberküloza yakalanır.¹¹⁷

1846'da Hammer, yaklaşık on yıldır kurmak için uğraştığı ama muhalefet sebebiyle hayata geçiremediği Bilimler Akademisi için Kayzer'den izni alır. Hammer'in akademide oryantalist çalışmaları öne çıkarma çabası tartışmalara sebep olur ve Arşidük Johann'ı vekalet (*Kuratorschaft*) için çağırır.¹¹⁸ Hammer, Merano'ya gitmiş olan oğlu Max'ın durumunun gittikçe kötüleşmesinden dolayı oraya gider. Oğlunun sağlığının iyi olmadığına şahit olur ve 4 Eylül'de oğlu Merano'da ölür, orada toprağa verilir.¹¹⁹ 1847'de akademi meselelerinde Hammer ile Arşidük Johann arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkar.¹²⁰ Kayzer'in izninin *Hofkanzlei*'den¹²¹ çıkmasından itibaren akademiye başkanlık tartışmaları başlar, Hammer, 23 oyun 16'sını alarak başkanlığı kazanır.¹²²

2 Şubat 1847 tarihinde akademi açılır. Arşidük Johann akademiye Hammer'e rağmen küratör olarak kabul edilir. Hammer henüz yeni olan kurumu tehlikeye sokmamak için bunlara tahammül etmek zorunda kalacaktır.¹²³ 1848'de devrim hareketlerinin Viyana'ya sıçramasından sonra Ettingshausen¹²⁴ ve Schrötter¹²⁵ akademide bu devrimlere uygun bir reform yapmak isterler fakat Hammer reddeder.¹²⁶ Aynı günlerde Metternich istifa etmek zorunda kalır.

---

¹¹⁴ B52.H1.s1-12.

¹¹⁵ B52.H2.s.10-H3.s.10.

¹¹⁶ B52.H4.s.9-H5.s.24.

¹¹⁷ B52.H6.s.6-16.

¹¹⁸ B53.H2.s.12-H3.1.

¹¹⁹ B53.H3.24-H4.s24.

¹²⁰ B54.H1.s.19-22.

¹²¹ B54.H1.s.23-24.

¹²² B54.H2.s.10-12.

¹²³ B55.H1.s.1-24.

¹²⁴ Avusturyalı matematik ve fizikçi Andreas Ritter von Ettingshausen.

¹²⁵ Avusturyalı kimyacı Anton Schrötter von Kristelli

¹²⁶ B55.H4.s.4-13.

Prens Schwarzenberg dış ve içişleri bakanı olur. Daha sonra Hammer ve Prens'in arası Hammer'in reform hareketlerini eleştirmesinden¹²⁷ ve Saray Kütüphanesi idareciliği mevzusundan¹²⁸ doğan görüş ayrılıkları dolayısıyla açılır. Yine bu yıl içerisinde Kayzer I. Ferdinand¹²⁹ tahttan feragat eder, yerine Franz Josef¹³⁰ geçer. 1849'da akademideki ihtilaflar artınca Hammer başkanlıktan çekilir, fakat toplantılara üye olarak katılır.¹³¹ 1850'de *Literaturgeschichte der Araber*¹³² adlı on iki ciltlik eserini yayınlamaya başlar¹³³ ama ölümüne kadar yalnızca 7 cildini yayımlayabilecektir. 1851'de *Encümen-i Daniş* üyeliğini kabul eder.¹³⁴

1852 yılında Hammer ilerlemiş yaşı ve sağlık durumu sebebiyle hatıralarını yazmayı sonlandırır.¹³⁵ 1854'de *Das arabische Lied der Liebe*¹³⁶ eserini yayımlar ve Şark Akademisi'nin 100. yılı münasebetiyle akademinin en yaşlı ve en tanınmış öğrencisi olarak Leopold Nişanı ile ödüllendirilir.¹³⁷ 1855'de 81 yaşında olmasına rağmen

---

¹²⁷ B56.H2.s.1-24.

¹²⁸ B57.H1.s.1-H3-11.

¹²⁹ 1835-1848 yılları arası Avusturya İmparatorudur. Kendi isteği ile tahttan çekilmiştir.

¹³⁰ 1848-1916 yıllarında Avusturya'ya İmparatoru.

¹³¹ B58.H4.s.1-9.

¹³² Hz. Muhammet devrinden hicretin 12.yüzyılına kadar Arap Edebiyatı Tarihini konu edinir. İlk cildi 1850'de yayımlanmaya başlayacaktır. Bkz: Joseph von Hammer-Purgstall, *Uebersicht der Literaturgeschichte der Araber, vom Ihrem Beginne bis zu Ende des Zwölften Jahrhunderts der Hidschret* (Wien: Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1850).

¹³³ B60.H3.s.19-24.

¹³⁴ Hatıratında *Encümen-i Daniş* üyeliğine dair bir bilgi bulunmasa da dönemin Türkçe ve Almanca gazetelerinde buna dair haberler çıkmıştır. Bkz Ali Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Daniş*, (Ankara: TÜBA, 2018),s.21. Kacı, a.g.e, s. 81.

¹³⁵ B64.H11.s.9-24.

¹³⁶ Joseph Von Hammer-Purgstall, *Dasæ Arabische Hohe Lied Der Liebe: Das Ist Ibnol Fâridh's Tâijet* (Wien: Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1854).

¹³⁷ Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Viyana, 1861, s. 272.

Paris'e Arap edebiyatı tarihi eseri için el yazmalarını incelemeye gider.¹³⁸ Aynı yıl Nişan-ı Mecidi'ye layık görülür.¹³⁹

Hammer 23 Kasım 1856'da dünyaya gözlerini yumar. Cenaze töreni *Stephanskirche*'de gerçekleşir. Vasiyeti üzerine Weidling'de eşinin yanına gömülür.¹⁴⁰ Mezarı 1820'de İstanbul'da bir hattattan ısmarlatıldığı hat ile ve kendisinin tasarladığı şekilde inşa edilmiştir. Kitabesi Arapça, Farsça ve Türkçedir.¹⁴¹

Resim 1 Hammer'in Mezar Taşı

¹³⁸ Walter Höflechner, Alexandra Wagner ve Gerit Koitz-Arko, “Tabellarisches Exzerpt aus Joseph von Hammer-Purgstall „Erinnerungen aus meinem Leben“,” <http://gams.uni-graz.at/archive/objects/o:hpe.band1-3/methods/sdef:PDF/get>, 2018.935.

¹³⁹ Nişanın imaline dair bkz. BOA.,HR.MKT.,108/86.

¹⁴⁰ Höflechner, Wagner ve Koitz-Arko, “Tabellarisches Exzerpt aus Joseph von Hammer-Purgstall „Erinnerungen aus meinem Leben“, 936-944.

¹⁴¹ V. O. Ludwig, “Das Hammer-Purgstall-Grabmal auf dem Weidlinger Friedhof,” *Hammer-Purgstall in Klosterneuburg* (Wien: Stadtgemeinde Klosterneuburg, 1959), 43–49.

Resim 2 Hammer'in Mezar Taşı

1.2. Hatıratın Tarihçesi

Hammer hatırlarını yazmaya başlarken her otobiyograf gibi neden yazdığını gerekçelendirmektedir. 1831'de Kontes Purgstall, Hammer'den kendi hayat hikayesini yazmasını ister fakat o, bunu ileride yapmayı planladığı cevabını verir. Ancak yıllar sonra ilerleyen yaşı ve çeşitli sağlık sorunları nedeniyle hatıralarını yazmaya öncelik verir. Gustav Leberecht Flügel¹⁴² bir oryantalist olarak Hammer'in hayatını yazmayı teklif eder.¹⁴³ Flügel'e çok güvenen Hammer bunu kabul edecektir. Flügel'in bu eserinde Hammer'in bir oryantalist olarak biyografisini ortaya koyması planlandığından, Hammer kendi otobiyografisinde yalnızca oryantalistleri ilgilendiren meselelerden bahsetmekten imtina edeceğini yazar. Hayatını kamilen verebilmek için oryantalist eğitiminden, eserlerinden ve bu yoldaki dost ve düşmanlıklarından bahsetmesi gerektiğini de ekler. 1851'de Flügel Saray Kütüphanesi'nin Şark yazma eserlerinin katalogunu hazırlamak üzere görevlendirilir. Saray Kütüphanesi'nin

---

¹⁴²Ali Murat Yel, "Flügel, Gustav Leberecht," *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996),XII,165-166.

¹⁴³ B1,H1,s.6-7.

yöneticisi Baron Münch'ü¹⁴⁴ yetersiz gören Hammer, bu görevi kabul etmesinden dolayı Flügel ile ilişkisini keser.¹⁴⁵ Ona teslim etmeyi düşündüğü mektup ve sair belgeleri vermez ve Hammer'in biyografisini yazma girişimi de akım kalır.

Joseph von Hammer-Purgstall hatıratını, 12 Eylül 1841 tarihinde her yıl yaz mevsiminin iki ayını geçirdiği Hainfeld Sarayı'nda yazmaya başlar. 1852'de hatıratını bitirmek zorunda kaldığında 5904 sayfaya ve 246 deftere baliğ bir yığın ortaya çıkar. Sayfalar *Kanzleiformat*¹⁴⁶ türündedir. Ayrıca Hammer'in metne eklemek istediği yaklaşık 759 belge ve mektup da bulunmaktadır. Hammer hatıratının 1829-30 yıllarına kadar olan bölümünü kendi eliyle *Kurrent* yazısı ile yazarken bu yıldan sonra yine bizzat kendisi Latin yazısı ile yazmaya devam etmiştir. Ama daha sonra, hatıratındaki el yazısı çok daha düzenli ve güzel bir hal alır, bu kısımlar Hammer'in kızlarından biri tarafından yazılmış olabilir.¹⁴⁷

Hammer bu hatıralarını hayatta iken yayımlamaz. Hammer el yazmalarını 21 Ekim 1853 tarihli fakat 27 Kasım 1857'de yayımlanan vasiyetinde Devlet Basımevi Müdürü Hofrat Alois Ritter von Auer'e¹⁴⁸ yayımlaması için bırakmıştır.¹⁴⁹ Hammer'in ölümünden kısa bir süre sonra yayımlanan (Aralık 1856'da)¹⁵⁰ gazete haberine göre Auer ya Hammer daha hayattayken ya da en azından ölümünden hemen sonra bu işe

---

¹⁴⁴ Avusturyalı şair ve hikayeci (1806-1871). Bkz: Constantin von Wurzbach, "Münch-Bellinghausen, Eligius Franz Joseph Freiherr von," *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, c.XIX (Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1868), 421-441.

¹⁴⁵ Alexandra Höflechner, Walter Wagner ve Gerit Koitz-Arko, "Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall. Eine Skizze," <http://gams.uni-graz.at/archive/objects/o:hpe.band1-2/methods/sdef:PDF/get>, 29.

¹⁴⁶ Daha önceleri Avusturya resmi dairelerde kullanılan formattır. 21 cm x 33 cm boyutlarındadır.

¹⁴⁷ Alexandra Höflechner, Walter Wagner ve Gerit Koitz-Arko, "Joseph von Hammer-Purgstall. Briefe, Erinnerungen, Materialien Version 2 – 2018 Teil 1," <http://gams.uni-graz.at/archive/objects/o:hpe.band1-1/methods/sdef:PDF/get>, 2018.

¹⁴⁸ Avusturyalı yayımcı (1813-1869).Bkz: Constantin von Wurzbach, "Auer, Alois," *Biographisches Lexikon Des Kaiserthums Oesterreich, c. I* (Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1856),85.

¹⁴⁹ A.g.e.,34-35.

¹⁵⁰ Hammer-Purgstall, *Erinnerungen aus meinem Leben*, VIII-IX.

girişmiş gibi görünmektedir. Auer, Hammer ile ortak dostları olan Stuttgartlı yayıncı Cotta ile hatıratın yayımlanması için görüşmüştür. Auer'e göre bu hatıratı Almanya'nın ilk kitabevi Cotta yayımlamalıdır ve hatta kendisi İngilizce ve Fransızcaya tercüme edilmesi işi için tüm haklarını Cotta'ya devretmeye hazırdır. Cotta¹⁵¹ orijinal el yazmalarını görmek ister ve Auer bir sandık ile el yazmalarını gönderir. Cotta el yazmalarını inceledikten sonra hatıratın yayımlanmasının bir skandala sebep olacağını düşünür, çünkü hatırat o zaman hayatta olan bazı kişiler hakkında hassas ifadeler ihtiva etmektedir. Cotta böyle bir yayını neşretmek istemez ve Auer'e el yazmalarını geri yollar.¹⁵²

Sonuca ulaşamayan bu yayın denemesinden sonra, en geç 1860 yılında zahmetli el yazısına aşina kâtip Schupp tarafından el yazmasının bir kopyası yapılmıştı. Schupp uzun süre Hammer tarafından mümeyyiz olarak çalıştırılmış ve Hammer hatıratında Schupp'un kendi el yazısını kendisinden daha iyi okuduğundan bahsetmişti. 1860'taki bir gazete haberi, hatıratın istinsah edildiğinden ve yayımlanacağından bahsetse de bu planın gerçekleşmediği aşikârdır.¹⁵³

Hatıratın daktilo edilmesi ise iki savaş arasında olmuştur. Reinhart Bachofen von Echt¹⁵⁴, Avusturya Bilimler Akademisi Tarih Komisyonu tarafından hatıratın kısaltılarak yayımlanması için görevlendirilir ve hatırat 1940 yılında yayımlanır. Bachofen'in hatırat ile ilişkisi ise çok daha önce, 1917'de başlar. 1927'de Hammer'in mektupları ve hatıratını tetkike girişen Bachofen, 1933'ün hemen başında da transkripsiyonu bitirir. 1933 yılında Oswald Redlich¹⁵⁵, Bachofen'a Viyana Bilimler Akademisi'nin anıların yayımlanması ile ilgileneceğini temin eder, fakat Hammer'in akademinin kuruluşunda ve sonrasında gelişen olayları anlattığı pasajların utanç verici

---

¹⁵¹ 1659 yılında Almanya Tübingen'de kurulmuş yayınevi ve matbaa. Avrupa'daki prestijli yayımcılardandır. 1889'a kadar Cotta ailesi bizzat işi yürütmüştür.

¹⁵²Höflechner, Walter Wagner and Koitz-Arko, "Joseph von Hammer-Purgstall. Briefe, Erinnerungen, Materialien Version 2 – 2018 Teil 1." 39-42.

¹⁵³ A.g.e.,41.

¹⁵⁴ Soylu ve Asker.

¹⁵⁵ Avusturyalı tarihçi ve 1919-1938 yıllarında Bilimler Akademisi'nin başkanı. Bkz: H Appelt, "Redlich, Oswald," *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950,c.IX* (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988),11-12.

olduğunu ve çoğu zaman da tek taraflı anlattığını düşünür ve basım için gerekli finansmanı sağlayamaz. Bu sebepler ile bu yayın bir süre akîm kalır. Redlich, Bachofen'e akîm kalan bu işi hatırat olarak yayınlayıp nihayete erdirmekten ziyade bir grup oryantalistin bir araya gelerek Hammer'in biyografisini yazmasını teklif eder. İlk önceleri Bachofen bu teklife pek sıcak bakmaz. Fakat daha sonra Hammer'in torununa yazdığı bir mektupta kendisinin böyle bir işe giriştiği anlaşılmaktadır. 1938'de Oswald Redlich, Bachofen tarafından hatıratın kısaltılarak yayımlanması için tekrar akademi nezdinde girişimde bulunur. Bu defa gerekli fonları ayarlamıştır. Nihayetinde Bachofen'in uğraşısıyla 1939'da kısaltma çalışmaları biter ve eser yayımlanır.¹⁵⁶ Eserin yayımlanmasından sonra Bachofen, Franz Babinger ve Hans Heinrich Schäder gibi oryantalistlerin sert eleştirilerine konu olmuştur.¹⁵⁷

Hammer'in hatıratını eski Alman el yazısı (*Kurrentschrift*) ile yazması ve kendi el yazısının oldukça çirkin olması, metinde Almancanın yanında Fransızca, İngilizce, Türkçe, İtalyanca, Arapça, Farsça, Rumca, Rusça, İbranice ve Latince cümle ve kelimelerin bulunması ve Hammer'in yalnızca kendisinin anlayabileceği kısaltma ve notları metne eklemesinden dolayı orijinal metnin bir başkası tarafından okunup anlaşılmasını güçleştirmiştir. Bachofen tarafından hazırlanan metinde yukarıdaki sebeplerden dolayı yanlış okumalar bulunmaktadır¹⁵⁸. Bachofen'in neşre hazırladığı metin, aslının ancak onda birini oluşturmaktadır. Hammer hatıratının farklı yerlerinde birçok kere tekrara düşmüştür. Bachofen metni yayına hazırlarken bu tekrarları, Hammer'in şahsiyeti ile ilgili ve kendisinin "önemsiz" olarak gördüğü yerleri metinden çıkartacaktır.¹⁵⁹

1970'lerin ilk yarısında Walter Höflechner, Hermann Wiesflecker tarafından Viyana Bilimler Akademisi namına Hainfeld Sarayı'nda bulunan el yazmalarının mikro filme alınması için görevlendirilir. Höflechner, bu görev esnasında Hainfeld Sarayı arşivinde karşılaştığı Hammer'in mektupları ile ilgilenir. Hatıratı mikro filme alma işleminden sonra mektupları kopyalamak için izin alsa da sayıca çokluğundan dolayı hepsini

---

¹⁵⁶ A.g.e.,42-55.

¹⁵⁷ A.g.e.,55-57.

¹⁵⁸Jan Schmidt, *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*,(İstanbul: The Isis Press=İsis Yayıncılık, 2002),C.I.39

¹⁵⁹ Hammer-Purgstall, *Erinnerungen aus meinem Leben*, VII-XII.

kopyalayamaz. 2005 yılında *Zentrum für Wissenschaftsgeschichte an der Karl-Franzens-Universität Graz* kurulunca Höflechner, Hammer'in mektuplaşmaları üzerinde çalışmalarına devam edecektir, GAMS'ın (*Geisteswissenschaftliches Asset Management System*) yardımıyla 2011 yılında, anıların el yazmalarının mikro filmlerini, el yazmalarının translitere edilmiş hallerini, mektuplarını ve bu kaynaklar ışığında hazırladıkları Hammer biyografisini ve Hammer literatürünü internet yoluyla okuyucunun hizmetine sunar.¹⁶⁰ Bu proje 2018'de genişletilerek ve gözden geçirilerek tekrar yayımlanmıştır. 2021'de de 2018'de gözden geçirdikleri Hammer biyografisini genişletip tekrar okuyucunun hizmetine sunarlar. Her yeni versiyonda translitere edilen ve erişime açılan mektup sayısı artmaktadır. Bunun yanı sıra Bachofen'in yayımladığı hatırat, 2014 yılında Berlin'de bir başka yayınevi tarafından Bachofen'in önsözü metinden çıkarılarak tekrar yayımlanmıştır.¹⁶¹

Bachofen tarafından 1940'ta yayımlanan hatırat ilk defa 1942'de Türk okuruna Bekir Sıtkı Baykal tarafından tanıtılır¹⁶². 1982 yılında Semavi Eyice, Hammer'in seyahatnamelerini konu aldığı bir seminerinde bu hatıratı bahseder ve seminer daha sonra yayımlanır.¹⁶³ Bundan bir yıl sonra Cemil Koçak tarafından *Hammer'in Hatıraları* adıyla tanıtım yazısı kaleme alınır.¹⁶⁴ Hatıratın araştırmalarda kaynak olarak ilk hangi araştırmalarda kullanıldığını tespit etmek mümkün olmasa da burada önemli birkaç makale ve kitaptan bahsetmek yerinde olacaktır. Sibylle Wentker Hammer'in hatıratının el yazmalarının transliterelerini kullanarak fakat el yazması ile karşılaştırarak Hammer'in ilk İstanbul seyahatini konu aldığı makalesinde hem hatıratı bahseder hem de hatıratı kaynak olarak kullanır.¹⁶⁵ Wentker hatıratı

---

¹⁶⁰Alexandra Höflechner, Walter Wagner, "Joseph von Hammer-Purgstall: Erinnerungen und Briefe," 1-6.

¹⁶¹ Joseph von Hammer-Purgstall, *Erinnerungen aus meinem Leben, 1774-1852*, vollständiger, durchgesehener Neusatz bearbeitet und eingeleitet von Michael Holzinger (Berlin: Holzinger, 2014).

¹⁶² Bekir Sıtkı Baykal, "Hammer'in Hatıratı," *AÜDTCF Dergisi*, I, no. 1 (1942): 128-31.

¹⁶³ Semavi Eyice, "J.von Hammer-Purgstall ve Seyahatnâmeleri," *Belleten* XLVI, no. 183 (1982), 535-550.

¹⁶⁴ Cemil Koçak, "Hammer'in Hâtıraları," *Tarih ve Toplum* VIII, no. 43 (1983): 63-64.

¹⁶⁵ Sibylle Wentker, "Joseph von Hammer-Purgstalls erste Reise nach Istanbul im Spiegel seiner 'Erinnerungen aus meinem Leben,'" *Osmanlı Araştırmaları*, no. 25 (2005): 225-247.

kullanarak iki makale daha yazmıştır. Bunlardan biri *Hammer-Purgstall als Homo Politicus im Spiegel seiner „Erinnerungen aus meinem Leben“*¹⁶⁶, diğeri ise Hammer’ın kısa bir biyografisini konu edindiğı bir kitap bölümüdür. Burada hatıratın daktilo nüshasından birkaç yerde yararlanmışır.¹⁶⁷ Wilhelm Baum, Oryantalistliğin Avusturyalı öncüsü olarak Hammer’ın hayatını değerlendirdiğı makalesinde basılı hatıraları kullanmışır. İstanbul ikametlerinden de bahsetmişır.¹⁶⁸ Hammer ve eserleri hakkında en çok atıf yapılan eserlerden biri Wilhelm Bietak’a aittir. Bietak bu incelemesinde matbu hatırayı kullanmışır.¹⁶⁹ Hainfeld Sarayı’nın tarihini konu aldıkları ortak makalelerinde Annabella Dietz ve Rupert Wernhart, matbu hatıraları kaynak olarak kullanmışır.¹⁷⁰ Hatıratın daktilo nüshasını çok kullanan bir diğeri araştırmacı Harald Heppner’dir. Heppner, Hammer’ın kariyeri paralelinde Avusturya’nın iç politikalarını değerlendirdiğı makalesinde¹⁷¹, Hammer’ın kariyerini Doğu Sorunu’na (Orientfrage) bağılı olarak incelediğı makalesinde hatıratın daktilo nüshalarını¹⁷² ve son olarak da Hammer’ın Osmanlıya seyahatlerinin etkisini incelediğı makalesinde yayımlanmış hatıratı kullanmışır.¹⁷³

---

¹⁶⁶Sibylle Wentker, “Hammer-Purgstall als Homo Politicus im Spiegel seiner „Erinnerungen aus meinem Leben“,” *Das osmanische Reich Und Die Habsburgermonarchie*, hz. Kurz Marlene et al., 2005, 515–24, <https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205160281.515-524>. Wentker.

¹⁶⁷ Sibylle Wentker, “Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall: Ein Leben Zwischen Orient und Okzident,” *Joseph von Hammer-Purgstall: Grenzgänger Zwischen Orient und Okzident*, ed. Hannes D. Galter, Siegfried Haas (Graz: Leykam, 2008).

¹⁶⁸ Wilhelm Baum, “Josef von Hammer-Purgstall – Ein Österreichischer Pionier Der Orientalistik,” *Zwischen Euphrat Und Tigris*, ed. Friedrich Schipper (Wien, 2004), 3–19, <https://ubdata.univie.ac.at/AC05415626>.

¹⁶⁹ Wilhelm Bietak, *Gottes ist der Orient, Gottes ist der Okzident : Eine Studie über Joseph von Hammer-Purgstall*, Europa-Reihe : Beiträge zur Literatur, Kunst Und Musik (Wien [u.a.]: Europa-Verl., 1948), <https://ubdata.univie.ac.at/AC04590483>.

¹⁷⁰ Dietz and Wernhart, “Schloss Hainfeld: Ort Der ForscherInnen, Ort Des Forschens.”

¹⁷¹ Heppner, “Hammer Purgstall Und Österreichische Innenpolitik.”

¹⁷² Harald von Heppner, “Hammer-Purgstall und die Orientfrage,” *Österreichische Osthefte*, no. 21 (1979): 89–96.

¹⁷³ Harald von Heppner, “Die Reisen Hammer-Purgstalls ins Osmanische Reich Und ihre kulturellen Auswirkungen,” *Blätter Für Heimatkunde*, no. 54 (1980): 111–18.

Paula Sutter Fichtner Avusturya-Osmanlı ilişkilerinin dönüşümünü incelediği eserinde, nefretten düşmanı anlamaya evrilen ilişkiler içerisinde Hammer çok önemli bir figürdür. Fichtner eserinde Hammer'ın basılı hatıratını kullanır.¹⁷⁴ Kemal Beydilli, *Fundgruben des Orients* dergisi hakkında yazdığı mufassal makalesinde Hammer'ın hatıratı hakkında geniş bilgi verir ve hatıratın sorunlarından bahseder.¹⁷⁵ Beydilli 19. yüzyıl İstanbul'unu değerlendirdiği makalesinde ve Yusuf Ziya Paşa'nın biyografisini yazdığı ansiklopedi maddesinde basılı hatıratı yararlanmıştır.¹⁷⁶ 2016 da yayımlanan makalesinde Ambross, Osmanlı'daki kadınların flört ilişkilerini incelerken Hammer'ın translitere hatıralarını kullanır.¹⁷⁷

David Do Paço hatıratı kullanarak iki önemli makale kaleme alır. Avusturya'nın İstanbul Elçisi Herbert von Rathkeal'in sıhriyet ilişkileri üzerinden yürüttüğü diplomatik faaliyetlerini inceler.¹⁷⁸ Diğer makalesinde ise İstanbul'daki yabancı misyonlardaki ve Peralı ailelerdeki kadınların oynadığı politik rollere ışık tutar.¹⁷⁹

Türk okuyucusunun iyi bildiği bazı eserlerden de bahsetmek mümkün. Hammer'ın hatıratı Carter Findley'in, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime*

---

¹⁷⁴ Paula Sutter Fichtner, *Terror and Toleration: The Habsburg Empire Confronts Islam, 1526–1850*. (London: Reaktion Books, 2008).

¹⁷⁵ Kemal Beydilli, “Joseph Von Hammer- Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben Des Orients (Şark'ın Hazinesi) Dergisi,” *İsmail E. Erünsal'a Armağan*, ed. Ülker Birol Aynur, Hatice Aydın, Bilgin (Ülke Yayınları, 2013), 129–275.

¹⁷⁶ Kemal Beydilli, “İmparatorluğun Son Yüzylında İstanbul,” *Osmanlı İstanbulu II*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, and Emrah Safa Gürkan (İstanbul, 2014), 21–69. Kemal Beydilli, “Yûsuf Ziyâ Paşa,” *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013).

¹⁷⁷ Edith Gülçin Ambros, “Frivolity and Flirtation,” *Ottoman Women in Public Space* (Leiden: Brill, 2016), 150–187.

¹⁷⁸ David Do Paço, “A Social History of Trans-Imperial Diplomacy in a Crisis Context: Herbert von Rathkeal's Circles of Belonging in Pera, 1779-1802,” *International History Review* 41, no. 5 (2019): 981–1002, <https://doi.org/10.1080/07075332.2018.1482940>.

¹⁷⁹ David Do Paço, “Women in Diplomacy in Late Eighteenth-Century Istanbul,” *The Historical Journal*, 2021, doi:10.1017/S0018246X21000479.

*Porte, 1789-1922*¹⁸⁰ ve aynı yazarın 2019 yılında yayımlanan *Enlightening Europe on Islam and the Ottomans: Mouradgea d'Ohsson and His Masterpiece*¹⁸¹de ve Fatih Yeşil'in *Ebubekir Ratib Efendi: Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi (1750-1799)* adlı eserinde kaynak olarak kullanılmıştır.¹⁸²

Müstakil olarak Hammer'in biyografisine ve çalışmalarına yoğunlaşan ilk çalışma Ingeborg H. Solbrig'in *Hammer-Purgstall und Goethe. "Dem Zaubermeister sein Werkzeug"* adlı eseridir.¹⁸³ Solbrig bu eserde Hammer'in Goethe üzerindeki etkisini incelemektedir. Yine bu eserde Bachofen'in hatalı okumalarından bahsedilmektedir. Hatıraları en geniş ve en sık kullanan Tuğba İsmailoğlu Kacır'dır. Hatırat, Kacır'ın Viyana Üniversitesi'nde 2015 yılında yapılmış *Joseph Freiherr von Hammer Purgstall und seine Rezeption in der Geschichtsschreibung über das Osmanische Reich* adlı doktora tezinin ana kaynakları arasındadır. Tezde hatıratı dair müstakil bir başlık vardır.¹⁸⁴ Kacır, Ekim 2021'de mezkûr tezini gözden geçirip, yeni eklemeler ile Türkçe literatüre sunmuştur.¹⁸⁵ Ayrıca müellif tarafından kaleme alınan diğer üç makalede ve bir bildiri de hatırat kaynakları arasındadır.¹⁸⁶ Alexandra Marics 2016 yılında Graz

---

¹⁸⁰ Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922* (New Jersey: Princeton University Press, 1980),138.

¹⁸¹ Carter V. Findley, *Enlightening Europe on Islam and the Ottomans: Mouradgea d'Ohsson and His Masterpiece* (Boston: Brill, 2019)39 ve 373.

¹⁸² Fatih Yeşil, *Ebubekir Ratib Efendi: Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi (1750-1799)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 8 ve 135.

¹⁸³ Ingeborg Hildegard Solbrig, *Hammer-Purgstall und Goethe. "Dem Zaubermeister Sein Werkzeug"* (Bern: Lang, 1973).

¹⁸⁴ Tuğba İsmailoğlu Kacır, "Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall und seine Rezeption in der Geschichtsschreibung über das osmanische Reich" (Universität Wien, 2015);99-103.

¹⁸⁵ Tuğba İsmailoğlu Kacır, *Hammer Doğu'nun Kâşifi* (İstanbul: Kronik Kitap, 2021).

¹⁸⁶ Tuğba İsmailoğlu Kacır, "Hammer Tarihi"nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine," *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 1, no. 1 (2016): 262–79. Tuğba İsmailoğlu Kacır, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Habsburg Monarşisi'nin Şark Siyasetine Dair Perde Arkası Tartışmalar," *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, no. 1 (2019): 222–238. Tuğba İsmailoğlu Kacır, "Avusturya'da Osmanlı Tarihçiliğinin Profesyonel Bir Disipline Dönüşüm Süreci," *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 26 (2020): 685–701. Bildiri için bkz. Tuğba İsmailoğlu Kacır, "Avusturyalı Oryantalist Hammer-

Üniversitesi'nde de Sacys ile Hammer'in arasındaki mektuplaşmaları inceleyen bir doktora çalışması yapmıştır. Doktorasının ana kaynakları arasında Hammer'in daktilo edilmiş hatıraları da bulunmaktadır. Marics, Kremers'in¹⁸⁷ bulamadığı Hammer'in mektuplarından bir kısmını da tezinde kullanmıştır.¹⁸⁸ Peri Efe, 2008 yılında yayımladığı bir makalede Hammer'in Hainfeld Sarayı'ndaki ve mezar taşındaki doğu izlerini inceler. Bu incelemesinde Hammer'in yayımlanmış hatıratını kullanmıştır.¹⁸⁹ Hatırat üzerine çalışan bir başka araştırmacı Konrad Petrovsky'dir. Petrovsky Hammer'in İstanbul'dan sonra atandığı Yaş'taki hatıraları üzerine inceleme yapmıştır. Aslı ile karşılaştırıp hatıratın bu bölümünü kısa bir değerlendirme ile ilk defa olarak yayımlamıştır.¹⁹⁰ Petrovsky bir başka araştırmasında İstanbul anıları üzerinden Hammer'in cinsiyetçi yaklaşımını inceler.¹⁹¹

Purgstall'ın Gözünden Osmanlı Şehirleri,"4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, ed. Mustafa Orçan et al. (İstanbul, 2018), 661–70.

¹⁸⁷ Hildegard Kremers, Hammer'in basılı hatıralarını da kullanarak Hammer'in Avusturya'dan Paris'e götürülen el yazmalarını kurtarmasını ve Paris'teki ikametini söz konusu ettiği makalesinde de Sacy'in mektuplarının bulunduğu fonda Hammer'in yazdığı tek bir mektubu dahi bulamadığından yakınır, bkz. Hildegard Kremers, "Der Aufenthalt Joseph von Hammer-Purgstalls in Paris und die Rettung der Wiener orientalischen Handschriften," *Joseph von Hammer-Purgstall. Grenzgänger zwischen Orient und Okzident* (Graz: Leykam, 2008), 77–86.

¹⁸⁸ Marics, "Die Briefe Antoine-Isaac Silvestre de Sacys an Joseph von Hammer-Purgstall – Translatorisch Beleuchtet."

¹⁸⁹ Peri Efe, "Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, Nam-ı Diğer 'Üç Dilin Tercümanı' Yusuf Bin Hammer'in Avusturya'da Bıraktığı İzleri Takip Ederek..." *Toplumsal Tarih Dergisi* 29, no. 174 (2008): 48:54.

¹⁹⁰ Konrad Petrovsky, "La Mission Diplomatique de Joseph von Hammer à Jassy. Édition d'une Source Méconnue," *Revue Des Études Sud-Est Européennes* 56 (2018): 255–88.

¹⁹¹ Konrad Petrovsky, "Keeping Composure. Levantine Femininities in Hammer-Purgstall's Travel Accounts and Memoir," *On the Way to the "(Un)Known"?: The Ottoman Empire in Travelogues (c. 1450-1900)*, ed. Doris Gruber ve Arno Strohmeier (Berlin, Boston: De Gruyter, 2022). Makalelerini gönderme nezaketinde bulunan Petrovsky'e teşekkür ederim.

2016 yılında yayımlanan *Ben, Öteki ve Ötesi: İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş* adlı eserde müellif İbrahim Kalın Hammer'in atıratını dolaylı olarak kullanmıştır.¹⁹² Ömer Gezer 2022 yılında yayımladığı bir makale ile Hammer'in daktilo hatıralarını kullanarak Şark Akademisi yıllarını inceler.¹⁹³

---

¹⁹² İbrahim Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi: İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016),282. Türkiye’de son zamanlarda yapılan iki farklı tezde de Hammer’in hatıraları kullanılmıştır. Sümeyye Büşra Güneşdoğdu-Sarıtaş, “Osmanlı Enderun Mektebi ve Alman Oryantalistler Joseph von Hammer, Johann Wilhelm Zinkeisen ve Josef Matuz’un Enderun Mektebi Hakkındaki Görüşleri” Yüksek Lisans Tezi(Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020) adlı tezinde Hammer’in yayınlanmamış hatıralarını kullanırken, Mustafa Çelebi, “Osmanlı Devleti Döneminde Bir Dil Öğretim Deneyimi Olarak Dil Oğlanları Okulu” Yüksek Lisans Tezi (FSMVÜ, 2021). adlı tezde araştırmacı yayımlanmış hatıraları kullanmıştır.

¹⁹³ Ömer Gezer, “Joseph von Hammer ve Yetiştığı Çevre: Şark Dilleri Akademisi’ni Hammer’in Hatıratından Okumak,” *Andreas Tietze ve Avusturya Türkolojisi - Andreas Tietze und die österreichische Turkologie*, ed. Emine Yılmaz et al. (Wien: Neue Welt Verlag, 2022), 175–185.

İKİNCİ BÖLÜM

HATIRATIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hammer'in hatıratının el yazmaları toplam 246 deftere baliğdir. Her yılın ortalaması da 3 deftere tekabül eder, ancak iki İstanbul ikametinin toplamı 14 defter olması gerekirken 16 defter + 6 varak, yani 390 varaktır. Bu istatistikî bilgiye göre Hammer'in İstanbul yıllarının üzerinde diğer yıllara göre ortalamanın üzerinde durduğu söylenebilir. Hammer hatıratına doğu el yazma geleneğine uygun olarak¹⁹⁴ Arap harfleri ile Besmele¹⁹⁵ yazarak başlamış ve metni *elhamdulillâh temme bi-inâyetillâh*¹⁹⁶ ile bitirmiştir. Bu rumuzları yalnızca hatıratının başında veya sonunda değil, farklı yerlerde de kullanmıştır. Buraya konu olan ilk İstanbul seyahatinin başında besmele yazmasa da, sonunu . *Temme- Elhamdülillahi teala... 24...*¹⁹⁷ ile bitirmiştir. İkinci İstanbul ikâmeti hatıralarına ise Besmele¹⁹⁸ ile başlayıp *Temme Elhamdüllahi Rabbi'l Alemin*¹⁹⁹ ile bitirmiştir. İstanbul anılarında genellikle Hammer'in sosyal yaşantısı ve çevresinden bahsedilir. Siyasi meselelerden uzak durur. Ayrıca Hammer hatıratının topografik bir eser olmasını da istememekte, bunun üzerinde sık sık durmakta ve topografik bahisleri *Constantinopolis und der Bosporos*²⁰⁰ ve *Umblick auf einer Reise von Costantinopel nach Brussa und dem*

---

¹⁹⁴ Adam Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, terc. Ali Benli ve M.Cüneyt Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017),s.173.

¹⁹⁵ Bu daha çok Besmele rumuzu Bihi gibidir. Bkz: Ekler Resim-3

¹⁹⁶ Resim-4

¹⁹⁷ Resim-5

¹⁹⁸ Resim-6

¹⁹⁹ Resim-7

²⁰⁰ Joseph Von Hammer-Purgstall, *Constantinopolis und der Bosporos: örtlich und geschichtlich Beschrieben : [Mit 120 Griechischen, Lateinischen, Arabischen, Persischen*

Olympos, und von da Zurück über Nicäa, und Nicomedien adlı eserlerinde işlediğini söylemektedir. Hammer'in bu vurgusu salt bir bilimsel kaygıdan değil, 1798 yılında yayımladığı *Zeichnungen auf einer Reise von Wien über Triest nach Venedig, und von da zurück durch Tyrol und Salzburg* adlı gezi notları sebebiyledir. Henüz genç yaşta iken yayımladığı bu eser *Allgemeine Literatur-Zeitung*'da Hammer'in duygularının gördüğü şeyleri betimlediği bölümler kadar yer kaplaması sebebiyle sertçe eleştirilir.²⁰¹ Nitekim Hammer adı geçen eserin öznel olduğunu kendisi de söyleyecektir: “*Denizi geçen yıl Optschina'dan*²⁰² *ilk defa görmüş ve Trieste'den Venedik'e geceleyin sefer yapmışım; ilk görüşte bende bıraktığı intibah Zeichnungen adlı eserimde açıklanmıştı, bunlar, Ansichten auf einer Reise in der Levante'ye ve Die Umsicht auf einem Ausfluge nach Brussa'ya göre çok daha fazla öznelidi.*” Duygularına çok yer verdiğine dair eleştirinin Hammer'de iz bıraktığı anlaşılmaktadır. Çünkü daha sonraları duygu ve düşünceleri ile subjektif bilgileri tefrik ettiğini mütemadiyen vurgular.

2.1. Ben Anlatısı Olarak Hammer'in Hatıratı

Tarih araştırmalarında otobiyografik metinlerin kullanılmasının inişli çıkışlı bir seyri bulunmaktadır. Antik Çağ'dan Leopold Ranke'ye kadar, otobiyografik metinler oldukça kıymetlidir. Eski tarihçiler bir yazarın olaya ne kadar yakınsa anlatısının o kadar doğru olabileceğini ve olayları anlatan ana aktörleri en iyi tarihçiler olarak kabul etmişlerdir. Ranke tüm kişisel anıların güvenilirmez olduğunu düşünmekteydi. 20. yüzyılda pozitivist nesnellığın (positivist objectivity) benimsemesiyle bu metinler güvenilirmez kaynaklar olarak nitelendiriliyordu.²⁰³ Genel eğilimin yanında Jacob

---

Und Türkischen Inschriften, dem Plane der Stadt Constantinopel und einer Karte des Bosporos], (Pesth: Hartleben's Verlag, 1822). Birinci cildinin Türkçe tercümesi için bkz: Joseph Von Hammer-Purgstall, *İstanbul ve Boğaziçi*, terc. Senail Özkan, c. I. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011).

²⁰¹ İsmailoğlu Kacı, “Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall Und seine Rezeption in der Geschichtsschreibung über das Osmanische Reich.”s.20-21.

²⁰² Opicina: İtalya'nın kuzeydoğusunda bir kasaba.

²⁰³ Michael Mascuch, Rudolf Dekker ve Arianne Baggerman, “Egodocuments and History: A Short Account of the *Longue Durée*,” *The Historian* 78, no. 1 (2016):13-16.

Burckhardt ve İngiltere'deki bazı tarihçiler²⁰⁴ halen dahi önemli sayılabilecek eserlerinde otobiyografik metinleri kullanmaktaydılar. Holokost sonrası yine bir Holokost mağduru Hollandalı tarihçi Jacques Presser 1949'da İkinci Dünya Savaşı'nda Naziler tarafından işgal edilen Hollanda'daki Yahudilerin tarihini yazmak için görevlendirilir. Presser'in başvurduğu kaynak türü, hatırat ve mektup gibi otobiyografik metinlerdir. Presser 1956-57 yılında verdiği bir seminer dersinde otobiyografileri, anıları, günlükleri, seyahatnameleri ve mektup gibi kaynakları "Ego-Document" olarak adlandırır.²⁰⁵ Kaspar von Greyerz 2010 yılında yayımlanan makalesi ile "Ego Document" tabirine Freud'un ego tanımlaması ile ilişkilendirilmesi sebebiyle karşı çıkmıştır.²⁰⁶ Ego-Document tanımlaması çokça kabul görse de başlarını Winfried Schulze'nin çektiği bazı Alman bilim insanları *Selbstzeugnisse* kavramını tercih etmiş²⁰⁷ ve kavramın ihtiva ettiği belge türlerini de genişletmişlerdir.²⁰⁸ Bölüm başlığından da anlaşılacağı üzere burada "Ben-Anlatısı" tabiri tercih edilmiştir. Kavramlaştırma tartışmalarının yanı sıra "Birey" in ortaya çıkışı, anı ve günlüklerin şahitlikleriyle gözlemlenmiş²⁰⁹ ve Birey'in gelişmesi ile anı ve günlüklerin niceliği de artmıştır.²¹⁰

Ben-Anlatısı metinlerinin önem kazanmasıyla beraber, bu metinlerin inceleme usulleri de tartışılmaya başlanmıştır. "Ben-Anlatıları nasıl okunmalı?" sorusuna tüm bu tür metinler için geçerli olan bir cevap vermek pek mümkün değildir.²¹¹ Ben Anlatıları belli bir amaç doğrultusunda üretilir ve yazılırken okuyucular göz önünde tutulur ve

---

²⁰⁴ Rudolf Dekker, "Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History," *Memoria y Civilización - Anuario de Historia* 5, no. 5 (2002): 13-18, <https://doi.org/10.15581/001.5.13-37>.

²⁰⁵ Mascuch, Dekker ve Baggerman, "Egodocuments and History."11.

²⁰⁶ Selim Karahasanoğlu, "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkanları, Sınırları," *Turkish History Education Journal* 8, no. 1 (2019), 216.

²⁰⁷ Mascuch, Dekker ve Baggerman, "Egodocuments and History."12.

²⁰⁸ Mahkeme kayıtları, vergi defterleri, ziyaret tutanakları gibi Kaspar Von Greyerz, "Ego-Documents: The Last Word?," *German History*, 2010:279.

²⁰⁹ Mascuch, Dekker ve Baggerman,, "Egodocuments and History.":20-21.

²¹⁰ Gabriele Jancke ve Claudia Ulbrich, "From the Individual to the Person: Challenging Autobiography Theory," *Egodocuments and History Series*, 2015.

²¹¹ Irina Paperno, "What Can Be Done with Diaries?," *Russian Review* 63, no. 4 (2004):562.

bu özellikler metnin karakterini belirler.²¹² Ne tür amaçlar ile yazıldığı müellifin kimliğine göre değişebilir.²¹³ Kimi araştırmacılar günlüklerin ortaya çıkmasının psikolojik sebeplerini ise kişinin yaşamının her geçen gün kışalmasına şahitlik etmesine ve kendisinden sonra yok oluşa karşı etkili bir savunma olarak kalıcı bir iz bırakmasına bağlamışlardır.²¹⁴ Ben-Anlatılarında metnin türü; örneğin metnin günlük mü ya da hatırat mı olduğu önemlidir. Bu önem metin türlerinin yazım süreçlerinin birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Ben-Anlatısı üzerine çalışan araştırmacı için üç temel yaklaşım önerilmektedir:

*İlki metin yazarını kendi yaşam dünyasından ve belirli otobiyografik kavramsallaştırmasından ayırştırmak gerekir. Bu, kişiyi aynı anda mikro, mezo ve makro düzeylerle bağlayan karmaşık ilişkiler ağını gözden kaçırmadan analitik amaçlar için yapılmalıdır. İkincisi, bağlamlardaki kavramlar hakkında (antropologlar tarafından "yerleşik neden" veya "pratik neden" olarak da adlandırılır), özellikle tarihsel faillerin kavramları ve bunların otobiyografik yazılarda görünür hale geldikleri gibi gömülü kavramsallaştırma kullanımları hakkında bilgi edinilmesi gerekir. Bu metodolojik yaklaşım, farklı ve ilgisiz bağlamları karşılaştırmak ve ilişkilendirmek için araçlar sunabilir, böylece mikro düzeyde kültürler ve çağlar ötesi bakış açıları sunabilir. Son olarak, incelenmekte olan belirli tarihsel, kültürel ve sosyal bağlamda cinsiyete, statüye, hane halkı konumuna veya dine göre kişiliğin nasıl onaylandığını, yakıştırıldığını, reddedildiğini veya saklandığını tam olarak sormak gerekir.*²¹⁵

Tarihçilikte ortaya çıkan veya gelişen ekoller ile 1980'den sonra ben-anlatılarına karşı geleneksel yaklaşım değişmiş²¹⁶, sahanın genişlemesiyle beraber Hollanda, İsviçre, Almanya, Avusturya, Fransa ve İspanya gibi ülkelerde ben anlatılarının tespit, tasnif

---

²¹² Mary Fulbrook and Ulinka Rublack, "In Relation: The 'social Selves and Ego-Documents,'" *German History*, 2010: 267.

²¹³ Fulbrook ve Rublack "In Relation," 265.

²¹⁴ Paperno, "What Can Be Done with Diaries?," 562-563.

²¹⁵ Gabriele Jancke, "Persons, the Autobiographical Person and Cultural Concepts of the Person: Early Modern Self-Narratives from German-Speaking Areas in a Transcultural Perspective," *Medieval History Journal*, 2015:372.

²¹⁶ Von Greyerz, "Ego-Documents: The Last Word?":275.

ve sayısallaştırılması için uzun yıllardan beri yürütülen projeler gittikçe önem kazanmıştır.²¹⁷

Burada konu olan Hammer'in hatıratının tarihçesinden birinci bölümde bahsedildi. Bir ben-Anlatısı olarak Hammer'in anıları müstakil bir araştırmaya ihtiyaç duyar. Hatırat burada yalnızca İstanbul anıları özelinde incelenecek ve hatıratın öteki bölümleri bağımsız olarak ele alınacaktır. Hammer'in hatıratı yazılış serüveninden dolayı çok karmaşıktır. Çünkü Hammer Varna'dan İstanbul'a gelirken günlük tutmaya başlamış ve hatıratını yıllar sonra yazmaya başlayınca bu günlüklerden yardım almıştır. Yani elimizdeki günlük ve hatırat karışımı bir metindir. Bu özelliğini göz önünde tutarak, günlükten hatırate dönüştürürken metin için seçtiği bilgilerin, aslında Hammer'in inşa etmek istediği portre ile ilgili ipuçlarını da ortaya koyabileceğini düşünebiliriz. Maalesef karşılaştırma yapabileceğimiz bu günlükler, bugün ortada yoktur. Hammer günlüğünün amaçlarından birini de şöyle açıklar:

Bundan ziyade, günlüğümün hem tarihi hem de topografik bilgi azlığından dolayı kendimi suçluyorum. Günlüğümü kronolojik hatırlatıcı olarak sarih bir şekilde kendime mahsus bir surette tuttum ve sadece benim okuyup ve anlayabileceğim doğulu şeklimdeki kelimeleri ve işaretleri arasına kattım. Bunun tafsilatlı olması şimdi hafızama çok yarardı, ama aynı zamanda, bu hatıratın notlarındaki gerekli ölçüyü ve maksadı çiğnememek en büyük imtihan olacaktı.²¹⁸

Hammer günlüğünü yeteri kadar ayrıntılı tutamaz, eğer daha tafsilatlı tutsaydı karşımıza çok daha karmaşık bir metin çıkabilirdi. Hammer hatıratını yayımlamak üzere yazar. Yani okuyucuyu göz önünde tutar. Nitekim hatıratında ara sözlere yer verir ve bu arasözler yardımıyla okuyucu ile diyalog kurar. Hammer okuyucusuna oldukça karmaşık bir Hammer portresi çizer, hatıratında kendisini çok cömertçe eleştirmekte, hayatını gözden geçiren bir ihtiyar olarak hem kendisine hem de okuyucusuna karşı dürüst davranmaya çalıştığı izlenimini vermektedir. Kendisi ile

---

²¹⁷ Mascuch, Dekker ve Baggerman, , "Egodocuments and History.":55-56. Karahasanoğlu, "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkanları, Sınırları.":221-223.Von Greyerz, "Ego-Documents: The Last Word?":273-274.

²¹⁸ B3,H1,s.15.

ilgili özel hadiseleri açık yüreklilik ile paylaşmaktadır. Buna rağmen bir hatırat olmasından dolayı tek taraflı bir anlatı söz konusudur. Ben-Anlatısı metinlerde yazarın okuyucuya ne kadar dürüst davrandığını girdiği tartışmalar ele verir. Hammer'ın İstanbul anılarında en gergin anları, kariyerine de mal olan Stürmer ve Ottenfels ile girdiği tartışmalardır. 30 Mayıs 1803 Bab-ı Ali'de gerçekleşen bir müzakere sırasında elçilik sekreteri olarak Hammer'ın hazır bulunması gerekirken, Stürmer'in Testa'yı hazır bulundurması alışılmış teamülün dışındadır. Testa'ya ve onun elçilikte tercüman olması kararına daha önce biriken nefret dolayısıyla Hammer bu teamüle aykırı davranışı Viyana'ya Cobenzl'a şikâyet eder.²¹⁹ Bu tartışmanın bir başka anlatısı Stürmer'e aittir. Hammer'ın şikâyet mektubunu gören Stürmer de Cobenzl'e kendisini savunan bir mektup yazar. Buna göre bu bir resmi müzakere değildir yalnızca Reis Efendi ile bir görüşmedir ve Fransızca konuşulmuştur.²²⁰ Bu durumda iki farklı anlatı ortaya çıkmış, bu iki anlatı bir başka üçüncü kaynaktan teyit edilme ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Nitekim resmî evraktan anlaşıldığına göre, Stürmer'in de yazdığı gibi bu gayr-i resmi bir görüşmedir.²²¹

Hammer'ın hatırat kurgusuna ve kendisi ile ilgili çizdiği portreye uymayan ve bahsetmeyi tercih etmediğine dair bazı şüphelerden bahsetmek de mümkün. Hammer ikinci defa İstanbul'a geldiğinde ilk ziyaretlerinden birisini Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'ya yapar. Hammer'e göre Kaptan Paşa'nın kendisini kabul etmesinin sebebi de Paşa için yanında getirdiği hediyelerdir.²²² Fakat Hammer hatıratında Paşa ile girdiği alış-veriş ilişkisinde yalnızca kendi verdiğinden bahseder. Avusturya Milli Kütüphanesi'ndeki bir belgeye göre Hammer'ın Mısır Seferi sırasında tanıştığı

---

²¹⁹ O tarihteki Avusturya Dış işleri Bakanı Johann Ludwig von Cobenzl (ö.1809)

²²⁰ Hammer ve Stürmer'in mektupları için bkz. Höflechner, Walter Wagner and Koitz-Arko, "Joseph von Hammer-Purgstall. Briefe, Erinnerungen, Materialien Version 2 – 2018 Teil 1." S 269-271. Resmi evrak için bkz. BOA,HAT, 243/13658.

²²¹ Stürmer'in maalesef basılı bir hatıratı yoktur. Ottenfels'in ise hatıratının bir kısmı yayımlanmıştır. Yayımlanan hatıratta ise Hammer'den kısa kısa bahisler bulunmaktadır. Josef Krauter, *Franz Freiherr von Ottenfels. Beiträge zur Politik Metternichs im griechischen Freiheitskampfe 1822-1832. Nach ungedruckten Quellen dargestellt* (Salzburg: A. Pustet, 1913).

²²² B12.H2.s.12.

Paşa'nın ona bir miktar para gönderdiği anlaşılmaktadır.²²³ Hammer bu hadiseden ilgili bölümlerde de bahsetmez.

Hammer için bilgi en önemli sermayedir. İstanbul anılarında Pera cemiyetini eleştirirken bu düşüncesini ele verir "... *Bu çevredeki şahsi itibarın zihin, fikir veya öteki toplumsal beceriler ile olması söz konusu olamazdı.*"²²⁴ Sahip olduğu sermayesini ömrü boyunca yukarı ve merkeze doğru toplumsal hareketlilik uğruna cömertçe harcayacaktır. Hammer henüz bir dil oğlanı iken yazdığı bir şiirle imtiyazlar ve hamilik elde edecektir. İkinci İstanbul ikametinde ise yine oryantalist zevkler aracılığı ile daha üst mevkideki insanlar ile tanışacaktır. Pera cemiyetinde bilginin ve becerinin teveccüh görmediğine inanan Hammer, bu cemiyete karşı ahlaki bir öfkeye sahiptir. Napolili becerikli aşçının Pera'da olmasına üzülməsi bunun en sarıh örneğidir.

2.2. İstanbul Hatıratının Değerlendirilmesi

Hammer'in hatıratının kaynak değerinin ortaya çıkarılması, bahsettiği her hadisenin incelenmesi ile ortaya çıkacaktır. Bu bölümde yalnızca hatıratta bahsolunan birkaç hadise üzerinden kaynağın problemlerine dikkat çekilecektir.

Dikkat çeken problemlerden biri isim karışıklığıdır. Hammer İstanbul ikametinin son yıllarında Çamlıca'da Aşir Efendi köşkünü ziyaret ettiğinden bahseder. Aşir Efendi'nin Farsça sözlük *Burhan-ı Katı*'nın ve Arapça sözlük *Kamus*'un mütercimi olduğunu yazmıştır. Hammer'in burada şahısları karıştırdığı anlaşılmaktadır. Aşir Efendi ile Mütercim Asım Efendi'yi karıştırdığı fark edilmektedir. Aşir Efendi ismi Hammer'in el yazmaları ile karşılaştırıldığında bir transkripsiyon hatası olmadığı, bilakis Hammer'in sarıh bir şekilde Aşir Efendi yazmıştır. Anlatısının devamında bu köşkte Reisülküttap ve Vakanüvis Vasıf Efendi ile tanışır. Bu tanışıklıktan hatıratı yazmadan evvel *Geschichte der osmanischen Dichtkunst* adlı eserinde bilgi vermiştir. Buradaki bilgilere göre Vasıf'ın 1803 yılında Hafid Efendi'nin konağında yaşadığından ve bu

²²³ Hüseyin Paşa'nın mektubu için bkz: <http://data.onb.ac.at/rec/AC14105048> [23.06.2018]

²²⁴ B3,H2,s.12

köşkte kendisi ile tanıştığından bahseder.²²⁵ Buradan anlaşıldığına göre Hammer Aşir Efendi ile oğlu olan ve bazı linguistik çalışmaları bulunan, Çamlıca'da da ikameti olan Hafid Efendi'yi²²⁶ de karıştırmıştır.

Bu durum, Üsküdar Nuhkuyusu mevkiinde yani Çamlıca'ya yakın bir mahalde Mütercim Asım Efendi'nin de bir köşkü olmasından dolayı Hammer'in en başından köşklere karıştırmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Lakin Hammer köşkü tarif ederken Süruri'nin bu köşk için tarih düşürdüğü bir beyitten bahseder: "...üçüncü kitabe Sururi'nin düşürdüğü tarihli beyit idi. Buradan misafirleri tüm dünyayı etraflıca bir bakışla idrak etmeye davet ediyordu." Süruri divanında²²⁷ karşılaşılan aşağıdaki beytin:

*Mahdum-ı cemil-i eşim Aşir Efendi
Yapdırdı bu eyvan-ı felek-Selimi seyr it
Zevvarına mu'cemle Süruri didi tarih
Çık kasr-ı cihan-beyte bütün alemler seyr it (1210/1795)*

hatıratında bahsedilen beyit ile örtüşmesi, mevzu bahis olan köşkün Aşir Efendi'nin ve buna bağlı olarak da Asım Efendi ile karşılaştırılanın da Hafid Efendi'nin olması ihtimalini güçlendirmektedir. Bunun yanında Asım Efendi ile Vasıf'ın, *Asım Tarihi*'nde ona hakaret edecek kadar arasının iyi olmadığı açıktır ve bundan dolayı da Vasıf'ın Asım Efendi konağında misafiri olacak olması akla yatkın değildir.²²⁸ Yine *Geschichte der osmanischen Dichtkunst*'ta Hammer, Vasıf Efendi ile ilk defa Hafid Efendi'nin konağında 1803 tarihinde tanıştığını yazar, fakat hatıratında ise, ilk defa

---

²²⁵ Joseph von Hammer-Purgstalls, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, c. IV (Pesth: Hartleben's Verlag, 1838),s.553. akt. Ethan L. Menchinger, *The First of the Modern Ottomans: The Intellectual History of Ahmed Vasıf* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), <https://doi.org/10.1017/9781108181990.s.219>. Menchinger'in dipnotunda 3. cilt olarak geçse de doğrusu 4. cilt olacaktır. Bu eseri benim için temin eden Sena Belviranlı'ya teşekkür ederim

²²⁶ Özcan,1997:.111-112. Mehmet Hafid Efendi, "Mehâhü'l-Miyâh 'İstanbul'un Meşhur İçme Suları,'" haz. İzgöer Zeki Yurdakul İlhami, *İstanbul Araştırmaları* 5 (1998): 129–161.

²²⁷ Özlem Güzeller, "'Süruri Divanı'ndaki Manzum Tarihler (Sayfa 250-322)'" (Dumlupınar Üniversitesi, 2007).83.

²²⁸ Menchinger, *The First of the Modern Ottomans*, s.241.

1802 yılında İstanbul elçilik sekreteri olarak geldiğinde bildirim ziyaretinde tanıştığını ifade eder. Hatıratında ziyareten şöyle bahseder: “.... Kendisi yakın zamana kadar Reis Efendi makamı ile vakanivüslüğü de üstlenmişti. Onun Kaynarca Anlaşması'na kadar uzayan tarihi, imparatorluk resmi tarihçiliğinin hükümet tarafından neşredilen eserlerin sonuncusuydu. Burada onunla şahsen tanıştım, bu tanışıklıktan geriye hatırımda yalnızca âlim fakat hastalıktan dolayı nahoş bir adamın tasavvuru kaldı.”²²⁹ Vasıf'ın yakın zamana kadar bu makamları üstlendiğinden bahseden Hammer, bu ziyareti 1806 yılının Mayıs'ında yapılmış olmalıdır. Çünkü 1806 yılının başında Vasıf vakanivüslükten ayrılmıştır.²³⁰ Vasıf Efendi Ekim 1806'da hastalıktan ölecektir.²³¹ Hammer de hastalığına şahitlik eder. Hammer'in göze çarpan bir başka yanlılığı ise Hüseyin Paşa'nın evliliğidir. Mısır seferinden tanıdığı Paşanın III. Selim'in kız kardeşi ile evlendiğini yazar. Halbuki Küçük Hüseyin Paşa, III. Selim'in amcasının kızı yani I. Abdulhamit'in kızı Esmâ Sultan ile evlenmiş ve Paşanın hanedan ile bağı bu evlilik vesilesiyle oluşmuştur.

1801 yılında Hammer İstanbul'da olmamasına rağmen bu yıl içerisinde gerçekleşen Rus Elçisi Tomara'nın diplomatik krize dönen Süleymaniye Camii ziyaretinden bahseder. Rusya, Prusya, Napoli ve İsviçre elçileri, eşleri ve maiyetleri ile selâtin camilerini gezmek isterler ve padişahın onayını alırlar. Süleymaniye Camii'ni gezdikleri esnada birkaç suhte tarafından saldırıya uğrayıp yara alırlar.²³² Bab-ı Ali ve şeyhülislamlık olayı soruşturur. Olaya karışanların yakalanmasını isterler. Nitekim kısa bir süre sonra suçlulardan kimseler yakalanır. Rus elçisi suçluların idam edilmesini ister, Bab-ı Ali mezkûr elçi ve eşlerine para ve bohça hediyeleri ile elçilerin başkentlerinde hadiseyi kriz dönülmeyecek şekilde rapor edilmesini sağlamıştır. Suçlulardan dördü Boğazkesen kalesine sürgüne gönderilir, geri kalan on dördü de yirmişer değnek cezasına çarptırılır. Değnek cezasının alenen olması istenirken padişahın “şu ana kadar görülmüş ve işitilmiş şey” olmadığı itirazıyla²³³ cezanın ifası halka kapalı olarak Bab-ı Ali'de gerçekleşir.²³⁴ Nitekim saldırıya uğrayanlardan olan

---

²²⁹ B14,H2.S.24.

²³⁰ Menchinger, *The First of the Modern Ottomans*, s. 241-242.

²³¹ Menchinger, *The First of the Modern Ottomans*, s. S.255.

²³² BOA, HAT,264/15309.

²³³ BOA, HAT,35/1750.

²³⁴ BOA,HAT, 268/15612.

ve hediyelerden faydalanan Prusya Elçisi Knobelsdorf ziyaret ve sonrası gerçekleşen hadiseleri bildirdiği mektubunda dört elebaşının hemen boğazlandığını ve on üç elebaşının ise halka açık yerde falaka cezasına çarptırıldığını yazar.²³⁵ Her ne kadar olay sırasında İstanbul'da bulunmasa da Hammer : “...ben İstanbul'da değilken gerçekleşen Bayan von Tomara'nın bütün maiyetiyle fiili olarak kötü muamele gördüğü kötü şöhretli camii ziyaretinde, tüm ön dişleri fanatik softalar tarafından kırılmıştı. Adaletsizlik Bâb-ı Âli tarafından birçok elmas ve altın ile tazmin edildi.”²³⁶ şekilde iç yüzünü anlatır. Elçilerin hediyeler karşılığında hakikati saptırmasına rağmen bu olay hatıratın sahip olabileceği ayrıntı bilgileri de ortaya koyar.

Hammer'in hatıratında geçen ve devrin kroniğinde de kendine yer bulan bir hadisenin iki farklı anlatısına bir örnek de 1806 yılında Boğaziçi'nde Muruzi prenseslerinin bir grup Türkler tarafından saldırıya uğradığı hadisedir. Bu olay Asım Efendi tarihinde şöyle geçer:

..... Tarabya nâm tarab-gâh-ı be-nâmında vâki ' mesâha-i sâha-i vasf u ta 'bîri, yârây-ı mühendis-i kalem-i tahrîrden bîrûn olan sâhil-hâne-i nüzhet-makrûnda murabba'-nişîn-i haşmet ü kâm-rânî olan Boğdan Voyvodası Moroz[i] Bey-zâde'nin birâderi Dimitraşko dedikleri hâ'in ve bedmezheb, bir şeb-i bî-şûr u şagabda hemşiresi olacak kaydâfe-i zemân, üç kayık lebâ-leb meşhûn-i nigâr-ı nâzenînân ile mehtâb seyr u safâsına revân ve rûy-i deryâda zîr u bâlâda seyrân ve kef-zenân kendülere mahsûs sâz ve sürûdi dil-nüvâz ile 'âlem-i âb zevkine bî-pervâ “Dem bu demdir” edâsiyle zevrak- rân iken, Anadolu kıyıları semtine karîb mahalde nâ-gâh kemîn-gâhda müterassıd-ı fırsat olan iki kayık dolusu yirmiden mütecâviz pür-silâh ve âmâde-i harb ü darb u kifâh, ehrimen-hey'et, heremân-kıyâfet, haydûd-reviş, izbândûd-gerdiş eşhâs-ı mehûl-i mânend-i gül, velvele-i satvet ve gulgule-i pür-dehşetle meslûlû's-seyf ü pâle, nerre-dîv gibi ol perî-çehregân üzere havâle olup, kayıkçıları bunların bu resme hareketlerini hatâ' ve gaflete haml ile feryâd ederek: “Bre meded! Bunlar Moroz[i] Bey cenâblarının harem-i muhteremleridir” deyü müdâfa'a ve mümâna'at kaydına düşdüklerinde:

²³⁵ Johann Wihelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, terc. Nilüfer Epçeli, C. VII (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011),76-77.

²³⁶ B13,H1,s.16.

“Bizim matlûbumuz dahi budur” deyü hücumları cidd ü kasda mebnî olduğunu bi't-tasrih, darebât ve sademâtla iskât ederek Anadolu yakasında Umûr-yeri ta'bir olunan mahalle kasr u cebr ile sevk u iz'âc ve cümlesini taşraya ihrâc eyledikten sonra kayıkları tevkîf ve sebâyâyı alayı ile keşân keşân kûhistân içre mukaddemâ tasmîm-kerdeleri olan hazîre-i nihâna getürdüler [...] ferdây-ı vak'ada hemân zev rak-süvâr-ı şitâb u ilgâr ve bâd-ı burût-i hışm-ı âteş-nisâr olarak Bâb-ı 'âlî'ye ve ba'dehû hamîm-i samîmleri olan e'âlîye gelüp, destân-ı şebâneyi ol küstâhı bed-semîr, nakîr u kıtmîr inbâ vü ibâne ve elbette bu kâra ictisâr eden süfehâ' ve fuccâr bulunup, cezây-ı sezâları icrâ olunmak iddi'âsiyle girîvefken- i “Vâ-haremâh!” olarak, pâye-eşür-i merkez-i isrâr oldukda, cânibdârları olan yâdigârlar be-gâyet mütekeddir u mütehevvir olup, bi'l-cümle zâbitleri ihzâr ve ser-zeniş ü inzâr ederek, bi-eyy-i hâl ol bed-fi'âllerin bulunmaları bâbında tenbîh u teşdîdi derece-i kemâle îsâl ve bir taraftan sitem-i zarîfân ve tâ'ife-i mersûmenin evzâ'larından dil-gîr olan Müslimânlar, harf-endâz- ı tanz ü hezl ü istihzâ olarak “Taşt ez-bâm üfted” rüsvâyılığından safâyâb ve fi'l-cümle teşeffî-sâz-ı dil-i pür-teb ü tâb olurlar idi. Matlûb olan gayb erenleri ise, gûyâ ki bezden yenlere âmîhte olmağla, eser ü nişânları nâ-bûd ve dâ'ire-i hestîden mefkûd oldular.²³⁷

Hammer'in hatıratında ise:

...birkaç hafta önce Türklerin hayvani şehvetinden müthiş derecede mustarip oldukları içindi. Tarabya ve Yeniköy'ü ayıran ve Bizanslılar tarafından durgun, تنها, balıkçılığa uygun sular olduğundan sesiz deniz (εὐδίοσ καλός) olarak adlandırılan, küçük, seyirlik, gür Kalender Koyu'nda, Murusi hanesinin kadınları ay ışığının aydınlattığı bir bahar gecesinde balıklar eşliğinde eğlenirken, teknelerine, içi silahlı Türklerle dolu bir tekne tarafından çarpılmış ve tüm soylu gynakionunun tecavüze uğramıştı. Mesele gizli tutulsa da Prens Demetrius'un Bab-ı Ali'ye yaptığı şikayetler ile suçluların kellelerinin gitmesiyle cezalandırılmaları dolayısıyla herkesin kulağına gitti. O sırada Büyükdere'de diplomatik korlar arasında Prens

²³⁷ Mütercim Ahmed Asım Efendi, *Asım Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, C. I (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yayınları, 2015).

Demetrius'un sessiz kalmaktan daha iyisini yapıp yapmadığı sorusu ortaya atılmıştı, çünkü onun sessizliği faillerin ağızını kapatmayacaktı, çünkü kesinlikle yaptıkları hakkında övünmekten kaçınmayacaklardı ve cezalandırılmadıkları takdirde sadece yeni suçlar için cesaret bulacaklardı..²³⁸

Asım Efendi, Muruzi Prenslerinin haremine kasıtlı olarak saldırılıp dağa kaldırıldığından orada dans ettirildiklerinden bahseder ve idamlardan ve tecavüzden bahsetmez. Hammer ise bunları açıkça paylaşır.

Hammer'in hakkında ilginç bilgiler verdiği diğer bir kişi Doktor Lorenzo'dur. Nizam-ı Cedid hareketinin önemli isimlerinden Lorenzo hakkında bilgilerimiz oldukça mahduttur. Lorenzo'nun III. Selim'in henüz şehzadeyken Fransa Kralı XVI. Louis ile mektuplaşmasında faal rol oynadığı bilinmektedir.²³⁹ Doktorun akıbeti hakkında Hammer ilginç bilgiler verir:

Bir zamanlar Venedik elçilik tercümanı olan Medien'in evi, Floransalı saray doktoru Lorenzo Norcioli'ye hatırı sayılır surette tahammül etmişti. Lorenzo Norcioli, Selim'in tahtan indirilmesinden hemen sonra boğularak öldürülmüş ve cesedi Pera'da küçük kilise mezarlığı olarak adlandırılan yere atılmıştı. Sultanın yandaşlarının kıskançlıklarının kurbanı değildi zira büyük bir kurnazlığı büyük bir anlayış ile cem etmiş bir insan olarak onun ölümü ile alakalı muhtemel ölüm sebebi ile ilgili yürütülebilecek tahmin onun siyasi bir kıskançlığa kurban gittiği yönündedir. Şöyle ki bütün kurnazlığına rağmen tahtından edilmiş Sultan Selim'in ölümü hakkında hüüzünlü bir duygu seli ile şimdi tahtta olan sultanın şehzadesi dışında bir şehzadeye iyi dileklerini iletmiş olabilirdi.²⁴⁰

Fakat bu bilgiler tartışmalıdır. Çünkü farklı iki kaynaktan da Lorenzo'nun devrimden sonra da halen hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Ottenfels'in Lorenzo'dan bizzat işittiklerine göre, III. Selim'in tahttan indirilmesi sonrası Sultan IV. Mustafa, tahtından

---

²³⁸ B15,H1,s.4-5.

²³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lüi XVI ile Muhabereleleri," *Belleten* II, no. 5-6 (1938).

²⁴⁰ B12,H3,s.1-2.

edilmiş sultanı tehdit olarak görür ve Lorenzo'dan bizzat Selim'i zehirlemesini ister. Sultan Mustafa'nın ayaklarına kapanan Lorenzo sultanın bundan vazgeçmesini ister. Öfkeye kapılan sultan doktoru tekmeler ve gözünün önünden kaybolmasını emreder.²⁴¹ Resmi bir belgeye göre ise IV. Mustafa'ya sabık Sultan Selim'in ve şehzade Mahmut'un öldürülmesini bizzat Lorenzo teklif etmiştir.²⁴² Bu bilgilerden farklı olarak IV. Mustafa'nın bir şehzadesinin olmaması, Hammer'in bu bilgilerinin şüphesini de artırmaktadır.²⁴³

Hammer hatıratını yazarken günlüklerinden faydalandığı daha önce ifade edilmişti. Bunun en açık kanıtı ise gün, ay ve yıla kadar verdiği tarihlerdir. Bazen olayların gününü doğru yazsa bile ayrıntılarını yanlış hatırlamıştır.

...Bu gece sefası, ertesi gün (4 Kasım) aynı şekilde itinalı ve takdire değer bir gösterim olacak olan silahhanede kutlanılacak şenliğin arifesiydi. Tamamlanmış bir üç güverteli, sultanın huzurunda denize indirildi. Daha önceden müneccimbaşı tarafından en uygun an belirlenmişti. Kaptanpaşa, dakika dakika saati saymış, sonunda kararlaştırılan an geldiğinde bitmez tükenmez gürültülü izleyici kalabalığı endişeli bekleyiş içerisinde kendini sessizliğe bırakmıştı. Balta altında, üç katlı deniz sarayının son payandası söküldü ve sabunlanmış ahşabın çıkardığı iri yaratığın gümbürtüsü ile Türk musikisinin keskin uğultusu birbirine karışarak denizin gelecekteki hâkimi olacak dev, yüksekçe köpüren sulara kaydı. Yeni Laviathan'ın gövdesi artık direkler ve halatlar ile limanın havuzunda donatılması beklenirken, limanın tüm gemileri bayrak çekti ve toplarını gümbürdeterek selam verdi. Kaptan Paşa kürk ve madalyaları gemi ustalarına ve yamaklarına taksim etti, inşaanın başarılı girişimi üzerine sultanın teveccühü ile ödüllendirildi ve

---

²⁴¹ Krauter, *Franz Freiherr von Ottenfels*, s.23. Aktaran: Kemal Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar," *Nizâm-I Kadîm'den Nizâm-I Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İsam), 2010),54 .

²⁴² Aysel Yıldız, "Vaka-yı Selimiyye or The Selimiyye Incident: A Study of the May 1807 Rebellion" (Sabancı University, 2008),s. 584.

²⁴³ M.Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001),s119.

*hükümdarın iltifatıyla yeni büyük bir başarıyı kutladı. Oldukça parlak gökyüzü, yumuşak güneş şenliğin güzel olmasına zemin sağlamıştı...*²⁴⁴

Fakat bu olaya şahitlik eden ve günü gününe tutulan bir başka kaynağa göre şiddetli yağmur dolayısıyla padişah törene katılamamıştır ve Haseki Ağa geminin denize indirilmesine eşlik etmiştir: “*Ertesi sekizinci*²⁴⁵ *penç-i şenbih günü sahil-i tersanede müteheyyi-i nuzül olan üç anbarlı kalyon ve bir kıt'a dahi fırkateyn deryâya tenzil olunacak olmağla destâr-ı Humâyûn gidüp azîmet buyurulacak vakt bârân-ı şedîd ve rüzgâr olduğundan azîmet buyurulmayup Haseki Ağa ile tenziline izn verildiği Sadriazam ihbâr buyurulup mabeyn'de ârâm ve istirâhat buyuruldu.*”²⁴⁶

Hammer'in bir gün hatalı olarak yazdığı²⁴⁷ bir başka olayda ise bahislerin örtüştüğü görülmektedir:

*...Sultanın heybetli ve zengin sırmalı kayığı, eşlik eden aynı derecede yaldızlı iki kayığın önünde çıktı. Boğaziçinin Bucentauros sarayın yalı köşklerinden, Tophane'nin bataryalarından, yelken direğinde bahriyelilerinin savaş düzeninde dizili şekilde dikkat çeken limandaki bandıra ve forsalarını kuvvetli kuzey rüzgarlarının titrettiği tüm İngiliz ve Rus savaş gemilerinden gelen top atışları ile selamlandığında, tüm demirlemiş olanlardan ve alargalardakilerden sesli bir “yaşasın” Haliç'teki limanların sonuna kadar yankılandı, Haliç'te sırmalı sandallar Kağıthane'ye karşı kürek çekiyorlardı ve Asya'dan ve Marmara Denizi'nden gelen top atışları uzun yankılar içerisinde iki kıtanın ve iki denizin hükümdarı olarak sultana mukabele ettiler. Bundan iki gün sonra (10 Ağustos'ta) Büyükdere'deki Rus elçiliğinde...*²⁴⁸

Ruznameye göre: “*...Ertesi yedinci*²⁴⁹ *cum'a günü soffa-i Hümayûnda traş olunup Hırka-i Saadeti ziyaret ve Sultan Selim-i kadim Cami' -i şerifine Ak Ağalar*

²⁴⁴ B12,H3,s.13-14.

²⁴⁵ 8 Recep 1217/ 4 Kasım 1802

²⁴⁶ V. Sema Arıkan, ed., *III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme* (Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 1993),s.387.

²⁴⁷ Tarihleri çevirirken T.T.K. Tarih Çevirme Kılavuzu esas alınmıştır.

²⁴⁸ B3,H2,s.6-7.

²⁴⁹ 7 Rebiülevvel 1214/9 Ağustos 1799

Kapusı'ndan alay-süvar teşerrüf buyurolup eda-yı salat-ı cum'a ve ziyaret-i türbe-i Selim Han-ı kadimden sonra Yenikapu'ya nüzûl ve sandal-sûvâr muavedet buyurulup.."²⁵⁰ Mezkûr kaynakta Hammer kadar ayrıntılı bilgi verilmesi de Sultanın sandal ile gezintisinden bahsetmektedir.

Bir başka tarih karşılaştırması ise Baron von Stürmer'in elçi olarak Sultan'ı ilk ziyaret tarihi ile ilgilidir: "*Bu ziyaret, Sultan'ın ilk resmi huzura kabulünden (bir Kasım'da) bir ay önce gerçekleşmişti,*"²⁵¹ "*Ertesi altıncı*"²⁵² *salı günü divan olup cedit Nemçe elçisi namesin takdim eylemekle mu'tâd üzere Mustafa Paşa Kasrında tomak ve saz olup ba'de'l-arz Mabeyne nüzûl ve istirahat buyuruldu.*"²⁵³ Ottenfels'e göre ise bu elçi kabulü 2 Kasım'da gerçekleşmiştir.²⁵⁴

İstanbul anılarına bakıldığında gün, ay ve tarihler başka kaynaklar ile karşılaştırıldığında, bir gün farkla da olsa Hammer'in tarihleri doğru hatırladığı anlaşılmaktadır. Bu durum, bu kesinliği günlüklerin yardımıyla yakalamış olabileceğini düşündürmektedir. Bununla beraber, hafızasında kaldığı kadarını yazdığı kronolojik hatalar yaptığı anlaşılmaktadır. Örneğin: "... Mr. Drummond'un yerini alan İngiliz büyük elçi Mr. Arbuthnot idi. Genç ve güzel eşi maalesef Pera'da veremden öldü.... Dostum Tooke'nin (ö. 25 Nisan 1805) ölümü bana, çok az tanıdığım güzel Mrs. Arbuthnot'un ölümünden daha fazla üzücü geldi." Halbuki Mrs. Arbuthnot 24 Mayıs 1806'da²⁵⁵ yani Tooke'dan evvel ölmüştür. Hammer İstanbul anılarında günlüğünü nasıl tuttuğundan da bahseder ve hafızasından çıkanlara esef duyar:

Politik olaylara, elimden çıkan işlere, cemiyetteki şahsi davranışlara günlüğümde, genellikle, zihnime ipucu olarak hizmet edecek birkaç kelime ile temas edilmişti: Maalesef! Bunun işe yaracağına çok güvenmişim, zira birçok detay hatırımdan çıktı. Yalnız benim için çözülemez sırları muhafaza

²⁵⁰ Arıkan, III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme. S.311

²⁵¹ B12,H2,s.13.

²⁵² 6 Recep 1217/2 Kasım 1802.

²⁵³ Arıkan 387.

²⁵⁴ .. Josef Krauter, *Franz Freiherr von Ottenfels* (Salzburg: A. Pustet, 1913), s.12.

²⁵⁵ R.G. Thorne, "ARBUTHNOT, Charles (1767-1850), of Woodford, Northants.," *The History of Parliament: the House of Commons 1790-1820*, 1986.

edecek birçok kısaltmalar, benim anlayacağım şifreler ve posta günlerinde çizdiğim bana önemli derecede politik görünen birçok şey, hemen bundan sonra gazeteler yoluyla zaten duyulmuştu veya birçoğu önemsizce hiç bahse layık değildi. Burada sadece diğerleri karşısında hatıralarımda canlı kalan bazı anlara ve şahsiyetlere tutundum.

Hammer'in hatıratını yazarken hatıralarının, günlüklerinin ve mektuplarının yanı sıra başka kaynaklar kullandığı da anlaşılmaktadır. Bilhassa kendi elinden çıkmış eserlerden yararlanmıştı. Eğer hatırat Hammer tarafından yayımlansaydı, kendisinin bu bölümlere dipnot kullanacağı akla yatkındır. İkinci İstanbul ikametinin henüz başında Padişaha bildirim ziyaretinde bulunurlar. Bu ziyaret esnasında Divan-ı Hümayun'un yapısından ve gelişimi ile ilgili bilgiler verdiği²⁵⁶ burada erken tarihli eserlerinden olan *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung* 'tan faydalandığı anlaşılır.²⁵⁷ Yine aynı bahis içerisinde Molla Kabız hadisesinden bahseder.²⁵⁸ Burada da *GOR*'dan yararlanmıştı.²⁵⁹ Son bahsedilecek atıf ise İstanbul anılarının, başka bir eserinde kullanılmasıdır. Yayımlanmamış eserdeki bilgilerin daha sonra yayımlanacak başka bir eserde kullanılmış olması oldukça ilginçtir. Hammer, İstanbul anılarında mühür koleksiyonerliğinden ve yaptırdığı mühür yazıtlarından bahseder. Daha sonra²⁶⁰ bu yazıt bilgilerini *Abhandlung über die Siegel der Araber, Perser und Türken* adıyla yayınlanacak olan eserinde de tekrar eder. Anılarında: “...Ancak böylece yalnız geriye bir tane kaldı, bu son kalan, Arapça "İttakol feteweklu" kılıçları sallayın ve Allah'a güven anlamındaydı, bunu anlamına sadık kalarak İngilizce tercümesini "Aim the sword and trust the Lord" ile verdim...”²⁶¹ Hammer'in metnin Arapçasını açıkça yanlış bildiği ve bundan dolayı

---

²⁵⁶ B12.H2.s.16-19.

²⁵⁷ Joseph von Hammer-Purgstall, *Des Osmanischen Reichs, Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, C. I. (Wien: Camesina, 1815), s. 88.

²⁵⁸ B12.H2.s.20.

²⁵⁹ Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, c. II (Pesth: Hartleben's Verlag, 1840), s. 59-60.

²⁶⁰ İstanbul anılarının tam olarak ne zaman kaleme aldığı bilinmese de 1850'den önce olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü anılarını kronolojik sırayla yazmıştır ve İstanbul anıları da ilk yazılanlar arasındadır. Hammer 1852'de anılarını yazmayı bırakacaktır.

²⁶¹ B13.H2.s.9.

da İngilizceye de hatalı çevirdiği anlaşılmaktadır. Bu hatalı bilgileri basılı eserinde de aynen tekrar eder.²⁶²

2.3. Hatırat Yazarı Hammer “Egzotik Doğu Arayışı Modası”nın Etkisinde mi?

Birçok oryantalist ve doğuya seyahat etmiş seyyah, eserlerinde okuyucuyu dikkate almıştır. Devrin batılı okuyucusu ise Doğu'nun haremini, kadını, hamamını yani kendisine egzotik gelen konuları oldukça merak etmiştir. Bu merakını gidermek için seyahatnameleri veya oryantalistlerin akademik olmayan eserlerini satın almıştır. Egzotik doğudan bahsetmek yayıncılar ve seyyahlar için karlı bir sektör haline gelmiştir. Hammer'in hatıratının yayımlanması, ölümünden sonraya kalsa dahi bu bölümde bu kârlı sektör ile ilişkisi olup olmadığı birkaç hadise üzerinden incelenecektir. Fakat Hammer'in ilk önce hatırat türü metinlerden ne anladığını bilmek gerek. Dolaylı olarak yine İstanbul hatıralarında Hammer hatıratının niteliklerini ortaya koyar:

*..Günlüğümün iki İstanbul ikametim esnasındaki muhtelif objektif notları, İstanbul ve Boğaziçi eserinde çoktan ayıklanıp, bir araya getirildi. Topografya ve seyahatname türü eserlerimdeki öznelikten kaçınmak ve müelliflerin sübjektifliğini mümkün olduğunca ortadan kaldırmak maksadından dolayı bir kenara koyulmuş daha sübjektif kanaatlerim hatıratımda aradıkları yeri bulmak istemekte...*²⁶³

Hammer'e göre hatırat sübjektif bilgileri muhtevi olmalı. Sık sık vurguladığı üzere tarihî eserlerini de şahsi tecrübelerinden ve hislerinden ayırarak yazmaya çabalamıştır.

Hammer ilk İstanbul ikametinde Beşiktaş sarayından Harem kadınlarını gözlemlediğinden bahseder:

...Meraklı seyyah için faydalı olan ikinci tanışıklığım, saraydaki Alman bahçıvan Herr Ensler idi, Boğaziçi'nin ve İstanbul'un manzaralarının mükemmel eserlerini yayımlayan, halen eşimin mülkünde bulunan, uzun tercüman kıyafetleri içerisindeki ilk portremini çizmiş olan Ressam Melling ile

²⁶² Joseph von Hammer-Purgstall, *Abhandlung über die Siegel der Araber, Perser Und Türken* (Wien: C. Gerold & Sohn, 1850),s. 49-50.

²⁶³ B3,H1,s.17.

de orada tanıştım. İş arkadaşlarımla sıklıkla Bahçıvan Ensler'de yemek verdik. Onun bahçedeki evi, sarayın ucundaki korunaklı bahçe kapısında, öyle ki o, haremın cariyeleri veya kadınlarını, şedit bir tecrit altında bu kapıdan çıkarlarken, kara hadım ağalarla birlikte gemiye binerlerken, bu duvarın yarıkları sayesinde görünmeden oldukça iyi gözlemleyebiliyordu. Bu iyi fırsat beni bir gün teşvik etmişti. Dört veya beş çok güzel, genç, dişi siluete, onların siyahî namus bekçileri muzipçe gülererek şakalaşırken ve kapı kemerinden paytak paytak yürürken, yakındaki bir başka gözden en ufak kuşkuları olmadan baktım. Orada onların büsbütün çıplak ve serbestçe kımlıdayan göğüslerinin güzelliklerinden daha çok yüzlerinin güzellikleri meraklı gözlerime çarptı. Ensler'e tekrarlanan ziyaretlerim bana, sarayda yeni inşa edilmiş bahçeyi (bununla beraber sultanın yeni köşkünü) ve de cariyelerin dairelerini (yaz mevsiminde Harem Beşiktaş'ta olduğunda) keyfime göre inceleme ve "İstanbul Topografyası"nda yaptığım üzere tasvir edebilme fırsatını verdi...²⁶⁴

"Bu hadise gerçekten yaşanmış mıdır?" sorusuna cevap bulmak zordur. Daha çok Hammer'in okuyucunun merak ettiği hususları dikkate aldığını düşündürmektedir. Fakat 1799-1800 yılında İstanbul'u ziyaret eden İngiliz doğa bilimci Edward Daniel Clarke da Hammer'e benzer bilgiler verir:

Şans eseri, İstanbul'daki ikametimiz sırasında padişahın bahçıvanı bir Almandı. Bu kişi Pera'da sosyeteye karışır, sık sık farklı elçilerin verdiği akşam partilerine katılırdı. Kendisiyle bu şekilde tanışmış ve sarayın surları içinde, sultanın bahçesinin kapılarına yakın olan dairesine davet edilmiştik. İlk ziyaretimiz sırasında, bahçıvana sık sık yaptığı ziyaretler sonucunda, kısa bir süre önce dört sultanı ve valide sultanı görmeyi başarmış olan yakın arkadaşı, İsveç misyonunun sekreteri ve papazı bize eşlik etti. Bir sabah, saray bahçeleriyle bağlantılı haremın kapısını açan siyahi harem ağalarının nidaları, bu hanımların hava alacaklarını haber verdiğinde birlikte oturuyorlardı. Bunu yapmak için bahçıvanın kulübesine bitişik kapıları geçmek gerekiyordu; onları almak için bir faytonun konuşlandırıldığı yer sarayın duvarları içindeydi, onlar için sarayın yürüyüş yollarında araba

---

²⁶⁴B3,H2,s.15-17.

kullanmaları olağandı. Bu vesileyle, siyahi hadımlar bahçenin her tarafını denetler ve ölüm cezası tehdidiyle onlara bakmaktan ve yaklaşımdan kaçınmaları için kadınların önünde bağırarak koşarlardı. Bahçıvan ve arkadaşı İsveçli, tüm panjurları hemencecik kapattı ve kapıları kilitledi. Kısa süre sonra gelip kulübeyi kapalı bulan siyahi hadımlar, bahçıvanın orada olmadığını sandılar. Ardından, büyük bir neşe içinde, birbirleriyle şakalaşan ve gülen dört sultanla birlikte valide sultan takip etti.

Bahçıvan kulübesinin küçük bir bulaşıklık penceresi doğrudan bu hanımların geçeceği kapıya bakıyordu; ve ondan sadece birkaç metre uzaktaydı. Burada, bu amaçla açılan iki küçük burgu deliğinden, olağanüstü güzelliğe sahip olarak nitelendirdikleri kadınların özelliklerini çok net bir şekilde gördüler. Dördünden üçü koyu tenli ve çok uzun koyu saçlı Gürcü idi; ancak dördüncüsü oldukça açıktı ve onun saçları da eşsiz uzunluk ve kalınlıkta lapiska rengindeydi: dişleri de Türk kadınlarınıninki gibi siyaha boyanmamıştı. İsveçli beyefendi, çekiciliklerini sergilerken ve kapıda aylak aylak dolaşırken gösterdikleri tavırdan, görüldüklerinden neredeyse emin olduklarını söyledi. Bu ona ve arkadaşına az buz bir korku yaşatmadı; çünkü siyahi hadımların zihinlerine böyle bir şüphe girmiş olsaydı, meraklarının bedelini hayatlarıyla öderlerdi. Elbiselerini hayal bile edilemeyecek kadar zengin olarak betimledi. Pullarla bezeli önü açık elbiseleri, altın ve gümüş işlemeli pantolonları ve üzerlerini kaplayan bolca inci ve değerli mücevherat bütün güzelliklerini sergiletiyordu; ama hareketlerini kısıtlayacak hatta neredeyse yürümelerine engel olacak denli ağırlardı. Saçları, bütünüyle beline inerek ve omuzlarını arkadan örterek, yanaklarının her iki yanında gevşek ve çok kalın bukleler halinde sarkıyordu. Bu bukleler elmaslarla bezenmişti, herhangi bir kasıt veya düzen gözetmeksizin sanki dalgalı buklelerinin arasına avuç avuç gelişigüzel dağıtılmış gibi. Başlarının üstünde ve daha çok bir tarafa yaslanmış olarak, her biri küçük dairesel bir başlık ya da taç giyiyorlardı.

Yüzleri, boyunları ve hatta göğüsleri oldukça açıktaydı; hiçbirinin peçesi yoktu. Her gün sarayın farklı yerlerine erişimi olan Alman bahçıvan, bizi sadece bahçeler boyu yürütmeyi teklif etmekle kalmayıp, muhafızların bütün gece ayakta, gün boyunca uyku ve sarhoşlukla sersemlemiş olduğu Ramazan

mevsiminde tek başımıza gelirsek, haremde içini veya kadınların dairelerini gösterme riskini üstlenme sözü verdi; yani, yaz aylarında yaşadıkları kısımdan; çünkü onlar hala kış odalarındaydılar. Teklifini seve seve kabul ettik: Sadece, tasarımdaki olağanüstü hızlılığı, haremde veya saraydaki bahçelerde ilginç bulabileceğimiz herhangi bir şeyin eskizlerini sıradışı bir hızla çizmesini sağlayacak olan Preaux adında bir Fransız sanatçının eşlik etmesi için daha fazla müsamaha göstermesinde ısrar ettim. Bununla birlikte, Mösyö Preaux'nun endişeleri o kadar büyüktü ki, saraya girmeye cesaret etmek için onu büyük bir güçlükle ikna edebildim ve daha sonra, oradayken korkularının yapmasına izin verdiği tek çizimi ya kaybetti ya da sakladı.²⁶⁵

Hatıratın diğer bir egzotik doğuya konu olabilecek sahnesi ise ilk İstanbul ikametinde ziyaret ettiği tavernadır. Dostu Müller'in isteği²⁶⁶ ve kendisinin de müşahede etme arzusundan tavernaya gittiğini söyler. Bu ziyaretinden sonra tekrarlamamak üzere tiksinti duyduğunu da belirtir.

..... Hassaten buna bir misal Yeniçerilerin ahlaksızlığı idi. Onların yamaklarının bir Rum aylak oğlanlarından hiçbir farkı yoktu. Mektup ile bana bunları soran dostum Müller'i tatmin etmek için değil de kendi gözlerimi inanılması güç olana inandırmak için bir gece Galata'da tavernayı ziyaret ettim. Burada Rum oğlanları raks eder ve yeniçeriler ve galardçılar seyrederdiler. Tüm meclis birkaç meraklı yabancıyı saymayacak olursak, yalnız üç sınıftan ibaretti, yani sevgilileri tarafından parası verilen aylak oğlanlardan, onları suiistimal ederek parasını ödeyen adi adamlardan ve de onlar tarafından suiistimal edilmesi için parası ödenen alçak yaşlılardan,

---

²⁶⁵ Edward Daniel Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia, and Africa : Greece, Egypt, and The Holy Land*, Section I. (New York: D. Huntington, 1814), s. 8-10. Beni bu eserden haberdar eden Halit Revaha Zini'ye teşekkür ederim.

²⁶⁶ Müller'in neden böyle bir şey istediğini anlamak için, hatıratının önceki bölümlerine bakmak gerekecek. Hatıratının Şark Akademisi yıllarını anlattığı bölümde Müller ile tanışmasından bahseden Hammer burada Müller'in eş cinselliğinden bahseder. B2,H4,s.10-13.

*ahlak mezbelesinin alışagelinmiş üç sınıfını Türkler; puşt, gulampare ve ibne olarak adlandırıyorlardı...*²⁶⁷

Göze çarpan diğer bir egzotik anlatım da Deli Birader'in bir hikayesidir:

*Deli Birader'in (Türklerin Aretinosu veya Boccaccio) hikâyeleri buraya malzeme teşkil ediyordu. Örneğin: fiziksel olarak en kudretlisinin teklifini kabul edeceğini söyleyen prensese talip olan üç prensin hikayesi... Üç kardeşten en kudretlisi babasının ülkesinde müezzinin çıkıp oradan ezan okuduğu minare olmadığından ötürü af dilemiş. Bu sahne canlı bir şekilde temsil ediliyordu. İkincisi de özür beyan etmiş, eğer ülkesi dışına giderse, ülkesinde köprü kalmayacakmış. Kervanların geçmek zorunda olduğu iki yakayı o, her defasında köprü olarak erkeklik organı ile birleştiriyormuş. En az yetkini olan üçüncüsü ülkesinin dışına hemen çıkma kararını verdi. Kendisinden büyük iki kardeşi ile büyüklüğü karşılaştırılmayacağına karşın yine de büyüktü ki prenses onun tarafından çekilen deveye binmiş ve düğüm çözülmüştü. Prens ve elçi Werber seyahate çıktılar, elçi ona prensesi, müstakbel eşinin çekiciliğini anlatmak zorundaydı, ama öyle bir coşkulu tasvir yaptı ki prens haddini bilmedi ve koltukları kabardı. Prens kendi heyecanı içerisinde erekte oldu deveyi havaya kaldırırken arkasına savruldu.*²⁶⁸

Hammer'in anlatımı hikâyenin aslından farklıdır. Aslına göre ikinci prens, organını minare olarak değil kilise çanının tokmağı olarak kullanmıştır.²⁶⁹ Bu değişikliği Hammer mi yapmıştır, yoksa o tarihlerde hikâye değişerek böyle bir anlatıma mı dönmüştür bir başka araştırmanın konusudur.

Haremi gözetlemesi aynı tarihlerde İstanbul'da bulunan bir başka seyyah ile örtüşmesi egzotik kaygı şüphesini kaldırmaktadır. Taverna ziyareti ise belli sebepler içerisinde yapılmış, oğlancılık vurgusu da gözleminden sonra gelmiştir. Taverna'dan daha yaygın olan anlatım ise hamamlardır. Hammer kadın hamamlarından da bahseder.

---

²⁶⁷ B3,H2,s.21.

²⁶⁸ B12,H3,s.8.

²⁶⁹ Mehmed Efendi Deli Birader, *Kitab-ı Dafi-ü'l-Gumum*, ed. Filiz Bingölçe (Ankara: Altüst Yayınevi, 2007), s. 121-122.

Bunu da bizzat görmüş gibi değil – birçok doğuya seyahat yapmışların aksine- “Madam Medien'in ağzından” dinlediğini vurgular.²⁷⁰ Bu vurgusu ile Hammer'in anlatımında gerçeklikten kopmadığı ve bunu gözettiği anlaşılmaktadır.²⁷¹ *Kitab-ı Dâfi 'ul-Gumûm*'da geçen hikâyeye yer vermesi ise fantastik bir ispattan öte Türklerin edepsizliği iddiasını kuvvetlendirmek adına yapılmış gibidir. Hammer'in İstanbul anılarında ve doğu ile münasebetinde devrin modasının izleri pek görülmez. Yalnızca anılarında değil İstanbul ile ilgili topografik çalışması dahi hayali yahut egzotik bahislere yer vermez.

2.4. Hatıratın Dönemin Şahitlikleri ile Tetkiki

Hatırat incelemelerinde, hatıratın önemi tarihsel veriler ile karşılaştırıldığında ortaya çıkar. Hammer hatıratında karşılaştığı birçok seyyahı bahseder ve bunlar Hammer'in İstanbul hayatına şahitlik edenler arasındadır. Bu seyyahlar arasında Ebu Talip Mirza hatıralarında Hammer'den bahseder. Fakat Hammer'in anılarında bahsettiği üzere tercümanın garip hatası yüzünden ismi Himru olarak geçmiştir. İngilizce tercümesinde Himrou'dur. Ebu Talip Mirza, Hammer'i oldukça yardımsever bulur ve onu aydınlanmış, ana dili olan Almanca'nın yanı sıra Latince, Fransızca, İngilizce, Yunanca, Türkçe, Arapça ve Farsça bilen bir genç olarak niteleyip kendisinin bazı şiirlerini çevirdiğinden de bahseder.²⁷²

Diğer bir seyyah ise Ulrich Jasper Seetzen'dir²⁷³. Seetzen'in Hammer ile tanışmasını ve görüşmelerini *İstanbul Günlükleri*'nden takip edebilir. Seetzen 14 Ocak 1803'te

---

²⁷⁰ B3,H3,s.16.

²⁷¹ Wentker, Taverna ve Hamam bahislerini karşılaştırarak Hammer'in bilinç altı erotizm sorununu vurgular. Sebebi ise Hammer için kadınların kendi arasındaki münasebet problem olmaz iken, erkeklerinkinin problem olmasıdır. Wentker'in hamamdaki işleyiş ile tavernadaki münasebetleri birbirine benzeterek bu yargıya ulaştığı anlaşılmaktadır. Fakat bu iki yer arasındaki temel işlev farkından dolayı bu yargının ispatlanması mümkün görünmemektedir.

²⁷² Mirza Abu Taleb Khan, *Travels of Mirza Abu Taleb Khan in Asia, Africa, and Europe During the Years 1799 to 1803*, terc. Charles Stewart (New Delhi: Sona Publications, 1972), s. 265.

²⁷³ Seetzen için bkz: Kemal Beydilli, “Seetzen, Ulrich Jasper,” *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2019).

Orta Elçi Baron von Stürmer'in ziyaretine gider, fakat elçi yerinde yoktur. Elçilik sekreteri kendilerini karşılar, Seetzen elçilik sekreterini yakışıklı ve kibar biri olarak değerlendirir. Sekreterin onları beklediğinden, isimlerini gazetede gördüğünden söz eder. İstanbul için bazı tavsiyelerde bulunur; Seetzen'a kitap satın almak için bizzat uğraşmamasını, birine kitapların adlarını bir miktar komisyon karşılığında vermesini tavsiye eder, “*fakat yeni bir şeyler keşfetmek için kitapçı dükkânlarını bizzat gözden geçirmekte*” yarar olduğunu da söyler. Üsküdar'daki matbaa hakkında da bilgi verir. Hammer Seetzen'a Üsküdar'daki Mevlevi tekkesini ziyaret etmesini önerir. Veba salgınına karşı da uyarır. Arapça öğrenmek isteyen Seetzen'a Halep'e gitmesini, kendisinin de bir zamanlar niyetlendiğini, İstanbul'da da öğretmen bulunabileceğini, İstanbul'da yapılacak en iyi şeyin Halepli Hıristiyan tüccar bir ailenin yanında ev kiralamak olduğunu ama bunun kolay olmadığını, onu çevresindeki Halepli aileler ile tanıştılabileceğini, Rus Elçisi Kont İtalinski'yi ziyaret edip etmediklerini, Rus elçisinin birçok dilin yanı sıra Arapça ve Farsça bildiğini de anlatır. Seetzen'ın Galata Kulesi'nden yararlanmak istediği takdirde padişah'tan bir ferman almasını da salık verir. Daha sonra elçi konuta gelir, Hammer elçiye ziyareti bildirir. Bu karşılaşma burada son bulur.²⁷⁴ Seetzen, Hammer'in ismini hiç anmaz, yalnızca elçilik sekreteri olarak niteler. Fakat ilgili tarihte elçilik sekreterinin Hammer olması hasebiyle ve Hammer'in tavsiyeleri ve Hammer'in hatıratı ile karşılaştırılınca şüpheye mahal vermeyecek şekilde bu kişinin Hammer olduğu anlaşılmaktadır. Bu ilk karşılaşma sahnesi Hammer'in hatıratında da geçer. Fakat bazı hatalar bulunmaktadır. Bachofen'in transkripsiyon ettiği daktilo nüshasında bu karşılaşma 1805 olarak tarihlendirilmiş ve ayrıca Seetzen'ın ismi Sartgen olarak translitere edilmiştir. Orijinal el yazmalarında, seyyahın Seetzen olduğu görülmekle beraber ilgili tarihin de silik çıktığı anlaşılmaktadır. Hammer'in tarihi yanlış hatırlayıp bunun silik çıktığı ihtimalini göz önünde tutarak tarihin silik çıkan yerine * işareti konmuştur. Bu karşılaşmayı Hammer şöyle anlatmaktadır:

180* yılında tanıştığım seyyahlar arasında, Seetzen ve ismini artık hatırlayamadığım yol arkadaşından bahsetmeyi unutmuştum. Onların ikisi bir müddet iki Baron Knigge ile, Dianasore'nin yöneticisi Maier ve yazar

---

²⁷⁴ Ulrich Jasper Seetzen, *İstanbul Günlükleri ve Anadolu'da Yolculuk : 12 Aralık 1802 - 22 Kasım 1803*, terc. Selma Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), s. 98-100.

olarak meşhur olmuş seyyah Bartholdy ile aynı zamanda İstanbul'daydılar. Henüz Boğaz'a buharlı gemi seyahatlerinin başlamadığı vakitler için altı tane Alman seyyahı birdenbire İstanbul'da görmek büyük nadirattandı. İki Baron Knigge'den biri, meşhur ve kötü şöhretli yazarın yeğeni, bana amcasının ondan ölüm döşeginde, her zaman buluşacağı Kotzebue ile düellodan galip gelme sözü istediğini söylemişti, daha sonra düello ile alakalı hiçbir şey duymamıştım. Seetzen ve yol arkadaşı gelişlerinden hemen sonra ikindi vakti, ellerinde Viyana'dan Dük Albert'in bir tavsiye mektubu ile Venedik Sarayı'nda göründüklerinde orta elçi atla henüz ayrılmıştı. Kapıda onlarla orta elçinin geri dönüşünü bekledim ve o içeri girer girmez, seyyahlar kendilerini Dük Albert tarafından tavsiye edilen iki bilimsel seyyah olarak tanıttılar. Son özellik çok az bir referanstı onun için ki, ilk önce çok güzel kabul etti ama daha fazla dikkate almadı. Dış görünüşlerinde tabi ki tavsiye edilebilir bir şey yoktu, bir çift fakir öğrenci veya el işi yapan gençlere benziyorlardı, özellikle zayıf figür ve Seetzen'in utangaç görünüşü onun aleyhineydi, Arap çölünü aşan kararlı seyyah ve gezginlerden ziyade odalarda oturan bilginlere benzediği yönünde çok adaletsiz önyargıya sebep olmuştu, o vakitler Arapça veya Türkçe tek bir kelime bile bilmiyordu.²⁷⁵

Seetzen'in günlüklerine göre 1 Mart 1803'te Hammer, Seetzen'ı ziyarete gider. Seetzen yeni aldığı el yazmalarını Hammer'e gösterir, beğenisini ve takdirini alır. Seetzen, Doğu dilleri konusunda İstanbul'da Hammer ile yalnızca Baron von Stürmer'in yarışabileceğini de notlarına ekler.²⁷⁶ Hammer'in hatıratında ise yine bu sahnenin tarihi ile ilgili karışıklık söz konusu olsa da bu ziyaretten bahsolunur:

Bana sonraki sabah el yazması almak için sahaflara gitmek istediğini söylediğinde, onun için okuyamadan, malı görmeden alacağından çok başarılı olmayacağı tahminimde bulundum, çünkü ben dil bilgime ve birçok defa sahafları ziyaret etmeme rağmen aranılan eseri bulmada çok az muvaffak olmuşum. Sonraki gün onu ziyaret ettiğim akşam, öğleden önce gelişigüzel satın aldığı yirmi veya otuz adet, çok iyi ve çok ilginç el yazmasını gösterdiğinde nasıl hayret içinde kalmıştım. Onu şanslı olduğu ve el yazması

---

²⁷⁵ B14,H4,s.21-22.

²⁷⁶ Seetzen, İstanbul Günlükleri, s. 161.

*satın alması konusunda yüreklendirdim. Seyahatinin devamında da bu şans peşini bırakmamıştı.*²⁷⁷

5 Mart 1803'te Seetzen, Hammer'i ondan ödünç aldığı kitapları vermek ve yeni kitap almak amacıyla ziyarete gider. Orada isimlerini daha sonra öğreneceği iki Alman seyyah ile tanışır. Hammer'in anılarında da bahsolunan iki seyyah: Ressam Meyern ve Bartholdy'dir.²⁷⁸

15 Mayıs 1803'de Seetzen ve Hammer Prusya elçisinin davetinde karşılaşırlar.²⁷⁹ 17 Mayıs 1803'de Hammer Seetzen'ı ziyaret eder, ev sahibine göre ziyaretçinin amacı hem kendilerine çıkacakları seyahat için tavsiye mektuplarını teslim etmek hem de satın aldıkları el yazmalarını incelemektir. Hammer el yazmalarını inceler ve fiyatların ucuzluğuna da şaşırır. Seetzen, Hammer'i çok sık ziyaret edemediği için üzüldüğünü de notlarına eklemiştir.²⁸⁰

Hammer, Seetzen'a İngiliz elçisinden tavsiye mektubu alabileceğini söyler. 4 Haziran 1803'te Seetzen bu mektup için Hammer'i ziyaret eder. Fakat Hammer İngiliz elçisinden, elçinin daha önce söz vermiş olmasına rağmen bu mektupları alamaz.²⁸¹ Seetzen'ın günlüklerinde Hammer ile yukarıda özetlediğim karşılaşmaları dışında Hammer ile alakalı Hammer'in kendisine Üsküdar Matbaası ile alakalı verdiği bilgiler gibi başka notlar da bulunmaktadır.²⁸²

---

²⁷⁷ B14,H4,s.22.

²⁷⁸ Seetzen, *İstanbul Günlükleri*, s. 184-185.

²⁷⁹ *İstanbul Günlükleri*, s. 312.

²⁸⁰ *İstanbul Günlükleri*, s. 318-319.

²⁸¹ *İstanbul Günlükleri* s. 164.

²⁸² *İstanbul Günlükleri*,s. 143.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAMMER'İN İSTANBUL GÜNLERİ

3.1. İstanbul'daki Diplomatik Kariyeri

İki kere İstanbul'a gelip ikamet eden Hammer'in bu seyahatlerinde iki farklı resmî görevi olmuştu. İlk gelişinde yalnızca dil oğlanı iken ikinci ikametinde elçilik sekreteri idi. Bu farklı görevlerdeki mesaisi müellifin şahitliklerine yansımıştır. Dil oğlanı olarak nadiren diplomatik görev üstlendiğinden, ilk seyahatinde diplomatik iş ve çevre şahitlikleri daha az gerçeklemiştir. Aşağıdaki bölümlerin tasnifinde müellifin diplomatik görevi esas alınmamıştır. Bunun sebebi ise, müellifin hatıratını neredeyse kırk yıl sonra kaleme almaya başlamasıdır. Bu bölümde Hammer'in elçilikteki resmî görevi ve diplomatik çevre ile olan münasebetleri konu edilecektir.

Hammer, Şark Akademisi'den 1794 yılında mezun olur, fakat dil oğlanı olarak İstanbul'a gönderilmesi gerekirken, kadroda yer olmadığından gönderilememiştir. Bir süre akademide kalmaya devam eder. 5 Temmuz 1797'de Baron von Jenisch'in sekreteri olarak tayin edilir. Gönlünde İstanbul'a oradan da İran'a gitmek yatmaktadır. Doğal yollardan bu arzusuna ulaşamayınca, İstanbul'a atanmak için devrin Dışişleri Bakanından ricacı olacaktır. Hatıratında eğer böyle yapmamış olsaydı atanmak için daha çok uzun süreler bekleyeceğini ifade eder:

*Esasen benim hoşuma gitmeyen bu durumu sonlandırmak için, son derece sabırsız, dolaylı ve dolaysız elimde olan tüm imkanları sarf etmeyi denemeseydim, bu durum daha uzun sürecekti.*²⁸³

---

²⁸³ B12,H1,s.1.

Hammer, Şark Akademisi'nin ilk mezunlarından 1755'te İstanbul'da dil oğlanı ve 1777'de de maslahatgüzar olarak görev yapmış olan Baron Bernhard von Jenisch'ten, kendisi gibi hem akademinin ilk mezunlarından hem de dil oğlanı olarak İstanbul'da bulunmuş ve yine maslahatgüzar olarak görev yapmış ve o tarihte (1799) Dışişleri Bakanı olan Baron von Thugut ile bir görüşme ayarlamasını ister. Bu görüşme gerçekleşse de Thugut²⁸⁴ Hammer'e hiçbir karşılıklı bulunmaz. Thugut bu görüşmede Hammer'e tek kelime dahi etmeyecektir.²⁸⁵

Bu görüşmeden sonra Thugut'un saygısını kazanmış Kont Franz Dietrichstein'in araya girmesiyle Hammer'in İstanbul'a atanması gerçekleşir. Hammer, Buda, Temeşvar ve Varna'ya kara yoluyla, oradan da gemi yoluyla seyahat ederek 5 Temmuz 1799'de İstanbul'a vasil olur.²⁸⁶

Fakat devrin İstanbul Orta Elçisi Herbert von Rathkeal'in yeni bir dil oğlanı istemediği halde birisinin gönderilmesi ve elçinin Thugut ile arasının bozuk olması Hammer ile elçinin ilişkisinin sorunlu başlamasına sebep olmuştur. Ayrıca Hammer'in pudralanmamış ve çevresi kesilmiş saçları da Jakobener ve İngiliz Kırmızı Urbalılar ile ilişkilendirilmiş olsa da neyse ki kısa süre sonra bu şüphe ortadan kalkmıştır. Elçi, Hammer'i bir süre Büyükdere'deki konutta günlük rutin yazışmalara yardım etmesi için görevlendirir. Ancak bu görevlendirme sadece bir gün sürecektir. Hammer, Sadrazamın karargâhından gelen bir istihbarat raporunu kopya eder. Ancak rapor elçiye ulaşınca Hammer'in kötü el yazısından dolayı Elçi çok sinirlenir ve kalabalığın önünde Hammer'i fırçalar, kâğıdı parçalar ve ertesi sabah Pera'daki konuta gitmesi emrini verir. Hammer için durum can sıkıcı olmuştur. Fakat Pera'ya gitmesi bir ceza değil, aksine İstanbul'u bir an evvel görmek arzusunda olduğundan teselli olacaktır.²⁸⁷

Hammer için hayal kırıklıkları devam edecektir. İstanbul'a vasil oluşundan bir ay sonra Rus elçiliğinde katıldığı ilk diplomatik baloda Avusturya elçisinin kendisini Rus

---

²⁸⁴ Johann Jacob Czikan ve Franz Gräffer, "Thugut, Franz Maria Freyh. V.," *Oesterreichische Nationa-Encyklopädie*, c.5 (Wien: Beck'sche Univ.-Buchh), s.351-354.

²⁸⁵ B12.H1,s.1-4.

²⁸⁶ B3.H1,s.1-20.

²⁸⁷ B3.H1,s.21-24.

elçisine takdim etmesini beklerken, yalnızca işaret edip birkaç kelime ile elçiye göstermesi ile Pera'nın sınıfsal ayrımı ile yüzleşecektir.²⁸⁸

Avusturya Orta Elçisi Herbert von Rathkeal ile Hammer'in arası Herbert'in bir şiir ısmarlaması üzerine düzelecektir. Herbert'in damadı olan İngiliz Elçi Adam Smith, abisi Amiral Sir Sidney Smith'in Akka'nın Fransızlardan kurtuluşunda oynadığı önemli rolden dolayı, abisine ithaf etmek üzere kayın babası Herbert'in tavassutu ile Hammer'den epik bir şiir ısmarlar. Hammer bu isteği yerine getirir ve bundan sonra Herbert, Hammer için edebi bir hami olacaktır. Ayrıca Hammer için önemli olan Türk kıyafeti giyme arzusuna dahi Herbert artık izin verecektir.²⁸⁹

7 Şubat 1800'de Herbert, Hammer'i Fransız işgalinden beri haber alamadıkları Kahire konsolosunu tahkik için görevlendirir. Hammer de birkaç gün sonra İstanbul'dan ayrılacaktır.²⁹⁰ Bu ayrılışı ile İstanbul'daki dil oğlanlığı görevi de tamamlanır. İkinci İstanbul ikameti ise uzun Mısır ve ardından İngiltere seyahatinin akabinde Viyana'ya çağrılmasından sonra başlayacaktır. Hammer, Herbert'in yerine orta elçi olarak atanan Stürmer'in yanında elçilik sekreteri olarak Mayıs 1802'de görevlendirilir.

Ekim 1802'de İstanbul'a vasıl olur. Hammer artık elçilik sekreteri olduğundan dolayı mutat olduğu üzere elçilik heyeti ile Osmanlı bürokratlarını ziyaret edecektir. Burada önemli kimseler ile tanışır ve devrin Reisülküttabı Ahmet Vasıf da bunlardan biridir.²⁹¹ Bildirim ziyaretlerinin en önemlisi sultanın huzuruna kabuldür. Hammer hatıratında bu kabulü mufassalan anlatır. Ziyaret esnasındaki muamelelerden çok rahatsız olur. Aşağılandığını hisseder ve gizli bir kinin bunlara sebep olduğundan bahseder. Törenin önemli bir cüzü olan kürk giydirme faslı sonrası, kürk üzerinde dönen pazarlıkları tiksindirici bulur. Bu kürk pazarlığı bölümü, hilat sahiplerinin buna verdikleri ehemmiyeti yahut ehemmiyetsizliği, teşrifatçıların aç gözlü tüccarlar ile münasebetini ve kürklerin yeniden tedarikini aydınlatır.²⁹² Hammer'in orta elçi ile yaşadığı iki hadise sonrası elçilikteki görevi neredeyse pasifize edilecektir. Âtıl bir pozisyona düşüşüne değin Hammer'in yazıya geçmiş diplomatik faaliyetleri arasında en göze

---

²⁸⁸ B3.H2,s.12.

²⁸⁹ B3.H3,s.3-12.

²⁹⁰ B3,H4,s.22-24.

²⁹¹ B12,H1,s.11.

²⁹² B12,H2,s.13-H3,s.4.

çarpanı Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa ile olan görüşmeleridir. Hatıratında bu görüşmelerden ayrıntılı bahsetmese de yayınlanmış mektuplarında içerik hakkında detaylı bilgi mevcuttur. Hammer dört farklı tarihte yaşanan bu görüşmelerini dört farklı mektup ile Stürmer'e bildirir. Bu dört mektubun ana konusu Fransızların Mısır'ı tahliyesi ve bunun etrafında gelişen olaylar ve diplomatik faaliyetlerdir.²⁹³ Siyasi faaliyetlerinin yanında mektuplarında göze çarpan diğer bir faaliyeti ise Saray Kütüphanesi (Hofbibliothek) için eser temini girişimleridir.

Pasifize edilmesine sebep olan ilk olay Hammer'i doğrudan ilgilendirmez, fakat Hammer bu olaya müdahil olur. Orta Elçi Stürmer elçilik birinci tercümanını, elçilik görevlilerinden değil, Peralı meşhur dragoman ailelerinden ve eşinin akrabası olan Testa ailesinden seçer. Halbuki Prens Eugen (ö.1736) tercümanlık hizmetinde yerel hanedanların kullanılmasına karşı çıkmış²⁹⁴ ve İmparatoriçe Maria Theresia doğu dillerinin öğrenilmesi ve buralara diplomat yetiştirmek için Şark Akademisini kurmuştur. Bundan sonra Avusturya Elçiliğinden tercümanlar bu akademinin mezunlarından seçilmiştir. Stürmer'in bu tasarrufu elçilikte genel bir memnuniyetsizliğe sebep olur. Bu durum Hammer'in aracılığıyla İmparatorluk Sarayı'na iletilir ve Hammer'i bizzat ilgilendirecek bir hal alır. İlk önce elçilik sekreterini ilgilendiren posta ve pusulalarının açılması işlemini Stürmer'in isteği üzerine Testa'nın yapması Hammer'i çok kızdırır ve dahi bağırmasına sebep olur. Hammer'e göre bunlara sabredilebilirdi ta ki izzetinefsine dokununcaya kadar. Bab-ı Ali ile yapılacak bir konferansta Hammer'in protokolü yönetmesinden alıkonulması üzerine Hammer Viyana'ya şikâyet edecektir. Stürmer'in Hammer'i tahkir etmemesinin emredildiği bir yazı ile bir daha elçi böyle bir şeye cesaret edemeyecektir.²⁹⁵ Orta Elçi ile münasebetleri bir daha iyi olmamak üzere kopacaktır. Yine elçi ile girdiği bir tartışma İstanbul'daki diplomatik kariyerinin nihayete ermesine sebep olacaktır. Fransızların III. Koalisyon Savaşı'nda Avusturyalılara karşı galip gelmeleri ve Viyana önlerine kadar geldikleri haberi elçilik içerisinde

---

²⁹³Alexandra Höflechner, Walter Wagner, "Joseph von Hammer-Purgstall. Briefe, Erinnerungen, Materialien Version 2 – 2018 Teil 2/2.0," <http://gams.uni-graz.at/archive/objects/o:hpe.band2.0/methods/sdef:PDF/get>, 2018. 249-260,263-265.

²⁹⁴ Paço, "A Social History of Trans-Imperial Diplomacy in a Crisis Context: Herbert von Rathkeal's Circles of Belonging in Pera, 1779-1802.

²⁹⁵ B13,H1,s.19-24.

Hammer'den saklanır. O tarihte elçilikte dil oğlanı olarak görev yapan Ottenfels'in odasına kulak kabartması ile bunu öğrenen Hammer elçiye çıkışır. Elçi böyle bir haberi Hammer'in Fransızlar ile iyi dostluk kurmasından dolayı kendisinden sakladıklarını söyler. Akademi'den arkadaşı olan Ottenfels'in Hammer'den sır saklayıp elçi ile yakın münasebette olması onu çok üzecektir. Nitekim 7 Mayıs 1806'da Yaş Temsilciliğine atandığına dair posta gelir. Hammer oryantalist çalışmalarını henüz bitirmediğinden buna itiraz etse de beyhude uğraşacaktır. Ataması durdurulmaz ve itiraz süresince de elçilik konutundan uzaklaştırılır.

Hammer hatıralarında günlük programından birkaç defa bahseder ve öğleden önceki saatlerini genellikle elçilik işlerine ayırır. Görev tanımını ve yetkisine dair hiç ayrıntı vermediğinden Hammer'in elçilikteki görevleri, bahsettiği hadiselerden anlaşılmaktadır. Pasaport vize işlemi, ayda iki defa on beş günlük arayla Viyana'dan gelen ve giden postaların düzenlenmesi, Padişaha ve Bab-ı Ali'ye ziyaretlerde elçiye eşlik etmek ve yapılacak müzakerelerde protokolü ayarlamak Hammer'in elçilikteki başlıca faaliyetlerindedir.

3.2. İstanbul'daki Sosyal Hayatı

Hammer'in İstanbul hatıralarında en çok bahsettiği meseleler sosyal hayatı ve çevresidir. Hammer, İstanbul bölümünde siyasi konulardan uzak durur ve hatıratının şehir rehberi olmasını istemediğinden şehrin topografyasına dair bilgilere çok az yer verir. Bir elçilik çalışanı olarak sosyal çevresi de bu misyonlardan gelişmiştir. Oryantalist çalışmaları dolayısıyla da diğer elçiliklerdeki benzeri çalışmalarda bulunanlar ile münasebetlerini geliştirmiş ve sahayı (Kütüphane, sahaf, matbaa vs.) bu kişilerle beraber ziyaret etmiştir. Sürekli etrafı gezip öğrenmek isteği sebebiyle de düzenli olarak İstanbul ve çevresini at ile dolaşmış ve hatta gezi partileri dahi organize etmiştir. Pera'daki cemiyet hayatı yine İstanbul ikametinin en önemli bölümlerindedir. Burada katıldığı davetlerden çok sık bahseder. Bu bölümde, Hammer'in bu çerçevede gelişen sosyal hayatından bahsedilecektir. Bunların yanında Hammer'in İstanbul'daki gönül ilişkileri de bu bölümün ikinci faslında konu edilmiştir.

3.2.1.Günlük Hayatı

Hammer'in günlük programını elçilikteki görevleri belirlemiştir. İlk İstanbul ikametinde bir dil oğlanı olduğundan bürokratik mesaisi yoğun olmamıştır. Dil oğlanıyken programı sabah dörtte başlar, saat yediye kadar etüt ve yazı işleriyle uğraşır, yediden ona kadar ise elçilikteki yazışmalar ile ilgilenir, sonra bir saat elçilikte bir Türk hocadan Türkçe dersi alır. Dersten sonra saat dörde kadar vaktini kütüphanelerdeki araştırmalara harcar veya çevre gezintileri yapar. Saat dörtte elçilikteki akşam yemeğine katılır ardından saat dokuzda kadar cemiyete katılıp saat dokuzda da yatağa girer.²⁹⁶

İstanbul'a gelirken Hammer'in planları arasında Arapçasını iletirmek de vardır. Elçinin tavassut ettiği Halepli Ermeni yaşlı bir kadından bir süre öğleden sonraları birkaç saat Arapça dersi alır.²⁹⁷ Herr von Vollenburg, Hammer'i Sultan Hamid Kütüphanesi'ne ve Hasköy'deki yeni matbaaya götürür. Hammer daha sonra Sultan Hamid Kütüphanesi'ni çok defa ziyaret edecek ve orada araştırma yapacaktır. Kütüphanede çalışırken kütüphanedeki görevlerin işleyişinden de bahseder ve buradaki hislerini şöyle ifade eder:

..... Viyana'da Saray Kütüphanesi'nde çalıştım, o günden bugüne Berlin, Dresden, Paris, Bodleian, San Marco, Bologna Bourbonico ve Vatikan Müzelerinin kütüphanelerinde okudum ve özetler yaptım, fakat hiçbir yerde Abdulhamid Kütüphanesi'ndeki gibi hevesli ve mutlu çalışmamıştım. Öğlenleyin minarelerden ezan işitildiğinde, tüm okuyucu topluluğu, beni yerimden kaldırmadan ve rahatsız etmeden namazlarını kılmak için ayaklanırlardı. Kütüphane salonu düzenli dört cihete göre inşa edilmemişti, bundan dolayı hiçbir duvar doğrudan güneye bakmadığından kıblenameye, namaz pusulasına göre eğik saflar halinde salonun ortasında saf tutarlar, Hafizu'l-Kutub, kütüphanenin idarecisi, namaz kılanların imamı olarak öne geçer ve rahlemden seyrettiğim ve dinlediğim kılınan namaz sonrası herkes kendi yerini tekrar alırdı, ta ki bir sonraki ezana (ikindi) kadar. İkindi, öğlen ve akşam arasında okunur ve kütüphane bu zamanda kilitlenirdi. Elçilik Sarayındaki öğlen yemeği saatini kaçırmamak için oradan ayrılmak

²⁹⁶ B3,H4,s.1.

²⁹⁷ B3,H3,s.6.

*zorundaydım. Salıları ve Cumaları Rumî haftanın mutat bayram günleri de kütüphane kapalıydı.*²⁹⁸

Hammer ikinci İstanbul ikametinde ise daha sonra yazmaya niyetlendiği Osmanlı tarihi için sahaflar ile yoğun ilişki kuracaktır.

Hammer'in ilk ve ikinci İstanbul ikametlerinin en önemli sosyalleşme faaliyeti gezintileridir. Bunlar arasında en göze çarpanı Prens Adaları'nda geçirdiği vakitlerdir. Baron von Hübsch'ün Heybeli'deki evinde kalmıştır. Burada iki önemli antik kitap ve yazıt hırsızlığı ile ilgili hadiseden bahseder. Adadaki manastırda Aristofanes'in meşhur komedisini, Libanios'un bir parçasını ve bir Bizans mühür külliyatı bulur. Ayrıca adadan Maltepe'ye gider, daha sonra Bakkalköy'e. Orada bir mezar taşı kitabesini çalmak ister, fakat ahali tarafından durum fark edilir ve neredeyse taşlanacaklarını yazar.²⁹⁹ Ada seyahatlerinin yanında Hammer, Bakırköy, Yeşilköy gibi İstanbul'un batı yakasındaki uzak bölgelerine giderken bir yandan da Levent, Belgrad, Bahçeköy gibi şehrin kuzeyine kadar seyahatler düzenleyip gezer. Ayrıca Tatavla, Hasköy gibi şehrin kenar mahallerini dahi es geçmemiştir. Hammer, Sultan Hamid Kütüphanesi'nde tanıştığı Abdülhadi adındaki bir softaya ücret mukabilinde kendisine bu gezintilerinde refakatçilik işi verir.³⁰⁰

Hammer'in sosyal çevresi tabii olarak elçilik içerisindeki yahut diğer diplomatik misyonlardaki kimselerden oluşur. Müşterek hobileri sebebiyle bunlardan bazılarıyla daha yakın ilişkide olur. En dikkat çekici arkadaşı ise Rus Elçi Herr von İtalinski'dir. Ayrıca İtalinski, Hammer'i sık sık elçiliğindeki yemeklere davet eder. Öyle ki Hammer İtalinski ile geçirdiği vakitleri Stürmer'in asık suratlılığında uğradığı zararların bir tazmini gibi değerlendirmektedir. İtalinski'nin İtalyan tatlıcısına özel bahis açar. Oldukça yetenekli bu aşçı Avrupa'daki önemli heykellerin formundan tatlılar çıkarabilmektedir. Bu dikkat çekici özelliğini çok takdir eden Hammer, aşçı için aynı zamanda da hayıflanır. Çünkü ona göre böyle bir yetenek Pera'da ziyan olmamalıdır. Elçilik konutlarındaki bu gastronomik bilgi ile buradaki yaşamın bir bölümüne ışık tutar ve Pera ile ilgili olumsuz düşüncülerini de burada serdedir.³⁰¹

---

²⁹⁸ B3,H4,s.3-4.

²⁹⁹ B3,H3,s.22.

³⁰⁰ B3,H4,s.6.

³⁰¹ B13,H1,s.3-4.

İtalinski'nin yanında Napoli Elçisi Kont Ludolf, İspanya Elçisi Corral, Prusya Elçisi Bielefeld, İngiliz Elçi Straton, Danimarka Maslahatgüzarı Baron von Hübsch Hammer'in sosyal çevresini oluşturan başlıca kişilerdir.

Pera'daki elçiliklerdeki yaşamın dışında Hammer İstanbul'un gece hayatı ile ilgili de bilgiler verir. Helva Cemiyeti'nden bahseder. Burada oynatılan Karagöz eğlencesini ve Deli Birader'in erotik bir hikayesini anlatır. Bu bölümde Hammer Osmanlı ve Türkler aleyhindeki düşüncelerine de yer verir. Osmanlı Türklerini ahlaksızlıkla suçlar.³⁰² Katıldığı ve şahit olduğu düğün ve alayın Hammer'in dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Hibettullah Sultan'ın şahit olduğu düğün korteji ile Hasköy'deki Yahudi düğünü hakkındaki gözlemleri etnografik değer taşır, bilhassa Yahudi düğünü. Şehrin gettosunda, azınlık sakini hakkında nadir bahsedilen bu bilgiler kıymeti haizdir.

3.2.1. Gönül İlişkileri

Hammer hatıratında gönül ilişkilerinden bahsederken, çok cesur davranmıştır. İlk İstanbul ikameti esnasında yaşadığı bir platonik aşk hikâyesi ve yarım kalmış çapkınlık anısı buna delil olabilir.

Hollanda Elçisi van Dedern'in kızı ve Prusya Elçisi Herr von Knobelsdorf'un eşi Bayan Knobelsdorf'a âşık olur. Yakın arkadaşı tarafından ayıplansa da bir süre Knobelsdorf'a kur yapar ve sonunda ilanî aşk eder ve reddedilir:

Bayan Knobelsdorf ve eşi tarafından çok fazla iltifat ve takdir [görüyordum] ve günlerin uzamasından beri, cezbedici ve güzel bayanın günden güne büyüyen dostluğu başımı öylesine döndürdü ki ondan başka bir şey düşünemedim ve bu sırada hiç kimse ile daha yakın ve samimi münasebette olmadığım için, yeni müsteşrik arkadaşım Carlyle ile bu gönül sırrımı paylaştım. Bu aslında toplumda komedinin sırrı idi. O, karşılık bulmayacak bu sevdanın hararetini ayıplamıştı ve bana yeni yıl için dört tane İngilizce dörtlük gönderdi.³⁰³ [...] İyi eğitimin tohumu kızgın toprağa düştü ve orada yandı. Yeni yılın her günü, bana karşı oluşan duygularının yeni bulgularını bana gönderdiğini vehmediyordum. Onun her bakışı veya her kelimesi, güzel

³⁰² B3,H2,s.21.

³⁰³ B3.H4.s.18.

elinin veya güzel boynunun her hareketi bir saniye bile ondan ayırmadığım bakışlarımla telegrafik ve manyatik ilişki içindeydi. Edebiyata ve benim konuşmalarına gösterdiği alaka, sadece davranışlarındaki değil, kıyafetlerinde ve başlığındaki (kadın zevkinin en güvenilir ölçüsü) en büyük incelik ile birleştirilmiş sadelik; tüm bunlar beni öylesine büyülemişti ki, benim çelebice ifade edilmiş talebime verdiği nazik yanıt, kırılğınlıktan olduğu kadar resmiyetten de uzaktı ve çok doğal göründü. Bu yüzden 7 Ocak'ta onun makyaj odasında kapalı gözlerle yaptığım ve büyük soğuk kanlılıkla ama aynı zamanda yeryüzündeki bir kadının en nazik suretiyle reddettiği resmi aşk ilanına kadar resmen kör olmuştum.³⁰⁴

Hatıratının yarım kalmış bir çapkınlık hikâyesi ise yalnızca müellifin tecrübesini değil aksine aşk ilişkilerinin imgeleri hakkında da bilgi içerir:

Güneşin batmasıyla Büyükdere'ye döndüğümüzde, yarınki hareket için hazırlık bahanesi ile cemiyetten ayrıldım, köyden aşağı sarkıp bir kayık kiraladım ve yeniden Kireçburnu'na dönmek için acele ettim. Kayıkların hepsi çoktan gitmişti. Hızla kahvehaneye, bilinmeyen güzel ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için koştum. Kahveci kesin olarak bilmemekle beraber, zengin bir Ermeni'nin karısı, Miarsophi Hirmakesch, olduğuna inanıyordu, ayrıca terliğini de burada unutmuştu. Ben, cahil deli, büyük bir memnuniyetsizlik içinde Büyükdere'ye geri dönmek için acele ettim ve söz verdiğim gibi geç vakit iskelede, Baroniçe Hübsch'ün cemiyetinde bir araya geldiğimizde, beni yanına çekti ve sebebini doğru tahmin ettiği can sıkıntıyla gülerek dalga geçti. O, içten iyi kadın, bende büyük bir güven duygusu uyandırdığından, ona gerçeği, güzel Ermeni'yi bulamadığım için ne kadar sıkın olduğumu itiraf ettim. Fakat o, geride bırakılmış terliği ve benim mesajı anlamama aptallığımı duyduğunda ümitsizliğimi açıklamaları ile ziyadeleştirdi: Bu en büyük teveccühün nişanesiydi, varsayılan sembolik aşk diline göre anlamı: "Beni onları çıkaracağım yere, yani yatak odasına kadar takip edebilirsin." Bu, Büyükdere kıyısında gece yarısında yaşanan aydınlanmadan bir an önce faydalanmaya ve ertesi sabah gidip terlikleri almaya karar vermiştim. Güneşin doğuşuyla tekrar bir kayıkla Kireçburnu'na geçtim, fakat ne yazık ki

---

³⁰⁴ B3.H4.s.19.

*beyhude, çünkü, terlikler 15 dakika önce alınıp götürülmüştü. Ardından meçhul güzelimi kesinlikle bulmak için Pera'da kendime çeşitli zahmetler verdim, ama beyhude. Elçiliğin Ermeni bir alt memurunun karısı olan, sinsî olduğu besbellî, bilgi edinmesi için para ve güzel kelimeler sarf ettiğim Ermeni kadın, haftalarca güya bu güzeli aramak için çıktığı yolculukların parasını ödettirip beni kandırdı, zerre kadar bilgi edinemedim. Salak rolünü oynamıştım, kendi komedimde bizzat Almanların rolünde Rumu oynadığım gibi.*³⁰⁵

Bu gönül ilişkilerinin yanında İstanbul anılarında en öne çıkan isim ise Madam Marini'dir. Madam Marini, Baron Thugut'un İstanbul'da görevdeyken resmi olmayan bir beraberliğinden dünyaya gelen kızıdır.³⁰⁶ Madam hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Hammer, Marini hakkında şu bilgileri verir:

.....Boğaz kıyısı boyunca dikine bir at sürüş ile Boğazın Karadeniz ile birleştiği yer Belgrad'a yakın Napoli eski elçilik sekreterinin eşi Madam Marini'nin çiftliğine at gezintileri yapardım. Madam Marini ilk gençlik çağında Rus Büyükelçisi Kotschuby'in sevgilisiydi, sonra Napoli Elçisi Kont Ludolf ile sevgili oldu ve nihayet Kont Ludolf ile evlendiler. Ondan dul kaldıktan sonra - bildiğim kadarıyla - şimdi Londra'da yaşıyor. Güzelliği ile değil ama şiir ve yüce ruhuyla mükemmel, genç, tatlı yirmilerinde bir hanımefendiydi. Babası Baron Thugut'tan miras kalan büyük çıkıntılı çenesi bozmuyor olsaydı yüzü güzel bile sayılabilirdi. Annesi babasının hizmetinde çamaşırcı olarak çalışırken babasına tokat attığı için Baron Thugut'un mirasından çıkarılmıştı. Ebeveynleri tarafından cesaret ve kararlılık, zekâ ve sağduyu ona yüksek derecede miras kalmıştı. Kız çocuğu on dört yaşında Şövalye Marini ile baş göz edilmişti. Onun o zamanki yaşı bu arada şuradan

---

³⁰⁵ B3.H3.s.13-14.

³⁰⁶ Annesi hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Hammer'in hatıratında geçen ifadeden anlaşılacağı üzere annesi bir Rum olabilir. “.....Madam Marini'nin mizahı bütün varlığı gibi, anne tarafından gelen Rum zarafeti...” B13,H4,s.9.. Paco her ne kadar Madam Marini'nin Thugut'un torunu olduğunu yazıp kaynak olarak da Hammer'i gösterse de Hammer ilgili yerde açıkça kızı olduğunu yazmıştır. Bkz. Paço, “Women in Diplomacy in Late Eighteenth-Century Istanbul,” s. 19.

*hesaplanabilir; Şövalye Marini Lizbon depremi esnasında, yani yarım bir yüzyıldan çok daha önce Lizbon'da Napoli elçilik kâtibi olarak bulunmuştu. Madam Marini'nin, Şövalye Marini'den yakında evlilik çağına girecek bir kızı, daha sonra Kont Kotschuby'den Rusya'da görev alan iki oğlu vardı.*³⁰⁷

Madamın ismi Catherina olmasına rağmen kocasının ismiyle anılmaktadır. Eldeki bilgilere göre Napoli Krallığı'nın İstanbul Elçisi Giuseppe Costantino Ludolf³⁰⁸, eşi Tecla Weissenhof öldükten sonra Madam Catherina ile birlikte olur. Bu birliktelikten bir çocukları dünyaya gelir. Ludolf, elçilik sekreteri Giacomo de Marini'yi Catherina ile evlenmeye ve çocuğun yasal varisi olmaya ikna eder. Madamın, Giacomo ile evliliği esnasında Rus Fevkalade Elçisi Koçubey³⁰⁹ ile birlikteliği olur ve Pavel³¹⁰ adında bir erkek ve bir kız çocuğu³¹¹ dünyaya gelir.³¹² Ve Madam, yıllar sonra Napoli kraliçesinin isteği üzerine 1808'de Ludolf ile evlenir ve onunla Londra'ya taşınır. Hammer ikinci İstanbul ikametinde tanıştığı Madam Marini'ye yine karşılık

---

³⁰⁷ B13,H4,s,8.

³⁰⁸ Napoli Krallığının İstanbul Elçisi(1787-1875). Bkz: Marco Meriggi, “Ludolf, Giuseppe Costantino,” 2022.

³⁰⁹ Viktor Pavloviç Koçubey, 1792-1797 yılları arasında Rusya'nın fevkalade elçisi olarak İstanbul'da görev yapmıştır. Bkz: Николай Дмитриевич Чечулин, “Кочубей, Виктор Павлович,” *Русский Биографический Словарь, Т.9* (Тип. Главного Управления Уделов, 1903), 366-382.

³¹⁰ Rus kaynaklarında ismi Pavel Yakovleviç Marini olarak geçer. Puşkin'in yakın dostları arasındadır. Hakkında bilgi için bkz: Oleg Gubar (Олег ГУБАРЬ) Gubar, “Приморский Бульвар, № 3,” erişim Kasım 8, 2021, https://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_21/alm_21_25-38.pdf.

³¹¹ Kont Ludolf hakkında çıkan Rusça kitapta ise Marini'nin biyografisini karmaşıklaştıracak başka bilgiler bulunmaktadır. Bkz: Елена Скаммакка дель Мурго, *Графы Лудольф* (Москва: ИП Астапов, 2013),s52,59.

³¹² Madam Marini, Koçubey ile Rusya'ya kadar gider. Fakat daha sonra İstanbul'a döner. Pezzi'nin yayımlanmamış notlarına göre Koçubey'in ölmesi veya Ludolf'un St. Petersburg'a seyahat etmesi ile İstanbul'a tekrar dönmüştür. Koçubey'in 1834 yılında ölmüş olmasından dolayı Ludolf'un seyahati ile İstanbul'a dönmesi akla yatkındır. Madam Marini'nin Koçubey ile ilişkisinin ne zaman başladığı da muallaktır. Hammer, Koçubey'den çocuk yaptığı için Marini'nin Madamı Nakşa Adası'na sürgüne yolladığından bahseder. Bundan anlaşıldığı üzere Giacomo ölmeden Koçubey ile birliktelik yaşanmıştır.

bulamayacağı bir aşk duyar. Hammer Marini'yi kıskançlık krizlerine girecek kadar sever. Hatta öyle ki bu krizler Madam'ın evine zorla girmesine varacaktır.

Hammer'e göre Madam Marini Pera'nın en zeki kadınıdır.³¹³ Marini, Hammer'in at ile gezinti partilerini hiç aksatmaz. Müşterek birçok faaliyete iştirak ederler. Hammer ona kur ve jestler yapar, ona bir defasında Türk alfabesi öğrettiğinden bahseder ve Hammer'in çürüyen dişi yüzünden bu dersler sırasında Marini'nin dikkati dağılır. Hammer Marini'ye dişini çektirme sözü verir ve sözünü yerine getirir. Orta elçilik konutunda bir Fransız komedisinde Marini ile Hammer beraber sahne alırlar. İlişkileri bir süre bu şekilde ilerlese de Mr. Fauvet'in İstanbul'a gelip Marini ile yakın ilişkide olması ile Hammer kıskançlık krizleri yaşayacak ve bundan dolayı Madamın mandırasına zorla girmeye çalışacaktır:

Fauvet ile olan hassas ilişkisini bana her zaman inkâr etmişti, ama onun iki gündür Büyükdere'ye taşındığını (henüz Nisan'da) ve Mr. Fauvet'in de yaşadığı yer olan hana gitmediğini duyduğumda gerçeği öğrenmek istemiştim. Büyükdere'ye gittim ve yazları burada yaşayan Kont Ludolf'un köy evinin kapısını beyhude çaldım. Tüm kapı vurmalarım ve gürültülerim boşunaydı. Tüm panjurlar kapalıydı, in cin top oynuyordu. Beni gördüğünü ve açmama emrini verdiğini tahmin ettim. Can sıkıntım had safhaya vardı, beyhude Büyükdere'ye gelmiş olmayı ve aranan kati bilgi olmadan geri dönmeyi istemiyordum. Uzun bahçe duvarı boyunca bir yerden girmenin mümkün olup olmadığını görmek için yürüdüm. Duvarın her yeri içeriye bakmak için bile çok yüksekti. Sonunda geri geri, Büyükdere'nin bütün evlerinin arkasından yükselen araziye bitişik yerde, içeri girme imkânını hesaplayabilmek için tırmanacağım bir çınar ağacı buldum. Ağaç dalında büyük bir tehlike ile mandıralarının avlusuna ulaşabileceğimi ama aşağıya atlamak zorunda kalacağımı gördüm. Yükseklik nedeniyle bir hayli tehlike dolu olan atlayışa cesaret ettim ve şans eseri bunu başarıyla yerine getirdim, ama kendimi daldan duvara doğru bırakırken kılıcım kınını sıyırdı ve yere düştü, öyle ki elimde sadece uzun, yalın hançer kaldı. Bununla yere şanslı olarak vasil olmuşum. Ama atlayışımın veya daha ziyade düşmemin gürültüsü bahçede çalışan bir Dalmaçyalı bahçıvanı alarma geçirdi.

---

³¹³ B13,H4,S,9.

Bahçenin en ucundan acele ile koşarak geldi ve elinde yalın hançerli içeri girmiş bir insanı gördüğünden beni bir hırsız sandı ve çektiği yatağan ile bana doğru yaklaştı. Bereket versin ki hemen birkaç gün önce ona oturma ruhsatını düzenleyen elçilik kâtibini, yani beni tanıdı. "Anima di Dio! Illustrissimo, cosa venete cercar qui?"³¹⁴ şapkasını çıkararak derin saygı içinde beni selamladı. Ona, Madam Marini ile Fransızın burada olduğunu bildiğimi, Madamın kimseyi kabul etmek istemediğini, ama konuşmak zorunda olduğumu, çünkü çok önemli şeyler söyleyeceğimi ve onu görene kadar evden ayrılmayacağımı kısaca söyledim. Bunun üzerine Madam da gelmek zorunda kaldı, rakibin varlığını reddedemediğinden hakikati itiraf etti.³¹⁵

Pera'daki dini hayat ile ilgili ilginç anekdotlara yer veren bir hadise dolayısıyla Hammer ile Marini'nin arası açılacaktır. Tina'dan gelen bir peder, Hazreti İsa'nın Azize Brigitte'ya yazmış olduğu iddia edilen, yalnız geçmiş günahları değil bilakis tüm gelecek günahları da bağışlayan bir mektubundan bahseder. Kulaktan kulağa dolaşan bu haber Pera cemiyetinin bir numaralı gündemi olur. Hammer buna inanmaz ve mektubun bir suretini görmek ister. Fakat buna nail olamaz. Pera'nın dindar olmayan sakinlerince bu bir dalga konusudur. Bununla ilgili Madam Marini ile Hammer konuşmak istese de Hammer'in müstehzi tavrından ve Madamın da bu olayda bir ilişkisi olduğundan dolayı Madam sinirlenir, Hammer'e tokat atacak kadar ileriye gider. Bu hadise cemiyette duyulur ve Madam ile Hammer'in arası açılır.³¹⁶ Madamın yanı sıra İngiltere'de tanıştığı ve İstanbul günlerinde de mektuplaştığı Elisa vardır. Hammer Elisa ile evlilik hayali kuracak kadar yoğun bir duygu hisseder, fakat Elisa ile mektuplaşması da Hammer'in yaptığı bir iletişim hatası yüzünden inkıtaya uğrar, bir daha hiç mektuplaşmazlar.³¹⁷ İstanbul'daki yaşamında Hammer'in gönül ilişkileri de istediği gibi bitmez.

---

³¹⁴ İt. Aman tanrım! Siz, burada ne arıyorsunuz?

³¹⁵ B14,H1,s.15-17.

³¹⁶ B14,H1,s.9-10.

³¹⁷ B14,H4,s4-6.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL HATIRATININ TERCÜMESİ

Metin tercüme edilirken el yazmaları ile karşılaştırılarak Bachofen'in transliteresi esas alınmıştır. Bachofen'in yer isimlerini ve özel isimleri yanlış transkribe ettiğine metin içinde çok defa tesadüf edilmiştir. Bunlar el yazmaları esas alınarak düzeltilmiştir. Bu hataların bir kısmına değerlendirmede değinilmiştir. Metin olabildiğince aslına bağlı kalınarak tercüme edilmiş ve zaman zaman anlamı kolaylaştırmak adına bazı tadilatlar yapılmıştır. Hem Alman dilinin yapısı gereği fazlaca zamir kullanıldığından, hem de Hammer'in zamir kullanmayı çokça tercih etmesinden dolayı anlam zaman zaman zorlaşmış, anlamı kolaylaştırmak adına kimi yerlerde adların kendileri kullanılmıştır. El yazmasında okunması artık mümkün olmayan kelimeler metin içerisinde ... (üç nokta) ile gösterilip okunamadığına dair dipnot düşülmüştür. Hammer metne mektuplar eklemek istemiş ve eklemek istediği yerlerde numaralar vermiştir. Fakat bu mektuplar el yazmalarının içerisinde bulunmamıştır. Hammer'in mektuplarının bir kısmı yayımlansa da Hammer'in numaralandırdığı mektupların hangisi olduğunu tespit etmek mümkün olmadığından, mektuplar metinde yer almamıştır. Metinde numaralar korunmuştur. Hammer'in de zaman zaman yanlış hatırladığı yahut yanlış bildiği somut hatalar da mevcuttur. Metin içerisinde bunlara dokunulmadan dipnotlarda doğrusu verilmiştir. Hammer birden çok dil kullanmış fakat çok azının tercümesini vermiştir. Metinde Almanca dışında geçen dillerin tercümesi dipnotta gösterilmiştir.

4.1 İstanbul'a Seyahat ve Buradaki İlk İkametim

Hayatımın yeni bir dönemi, 1797 yılında gerçekleşen ilk işe alınmam ve devlet memuru olarak maaşımın işlenmesi ile değil, bilakis, İstanbul'a tayinimle devlet hizmetinde gerçek bir iş ve yazın kırsal kesimlerde etrafı kolaçan ederek, kışın cemiyet çevrelerinde büyük kısmını boşa harcadığım son iki yıldaki vakte nazaran zamanımın araştırmalarda maksadına daha uygun kullanılması ile başladı. Esasen benim hoşuma gitmeyen bu durumu sonlandırmak için, son derece sabırsız, dolaylı ve dolaysız elimde olan tüm imkanları sarf etmeyi denemeseydim, bu durum daha uzun sürecekti. İstanbul'a, oradan da özlemle arzuladığım gibi İran'a yollanmam, yalnız o günkü Dışişleri Bakanı Baron von Thugut'a bağlı idi.

Thugut'un Şark Akademisi'nden eski arkadaşı olan Jenisch'in sözünün, ki her ikisi de ilk yatılı öğrenciler olarak vakfa kabul edilmişlerdi, bakan nezdinde bir ağırlığı yoktu. Bizzat kendisinin Thugut tarafından saray komiseri olarak Dalmaçya'ya gönderilmesi ile ve aslında çok iyi şekilde oyalanmıştı. Eğer bu iş yalnız Jenisch'e bağlı olmuş olsaydı, çoktan İran yolunda olurdu. Fakat bu sebeple o bakanla konuşmaktan çekiniyordu, ama en azından onun desteği olmadan pek kati bir şekilde kendisiyle görüşmeme müsaade edilmeyecek olan Baron von Thugut'un huzuruna kabul edilme ricamı olumsuz karşılamadı.

Geldiğim haber verildiğinde ve böylece büyük devlet adamını ve o vakitler her şeye kadir bakanını - en azından benim için - ilk defa yüz yüze görebilecektim, yani huzura kabul edildim ve karşılandım, lakin bu resmî kabul, sonraki yıllarda sabık bakanın evinde ve yemek sofrasında nail olacağım kabullerden ne kadar da farklıydı. Yazı masası kapının yakınında duruyordu, o odada ondan sonra devlet konseyi üyeleri Hudelist, Stürmer ve Ottenfels çalışacaktı. Ben odaya girdiğimde, o ayağa kalktı ve durdu. Güçlülkle İstanbul'a gönderilme ricamı ifade ettiğimde o, cevap vermek için tek bir kelime etmeden, kapıyı açmak ve beni öylece çarçabuk uğurlamak için elini kapının koluna attı. Vakit kaybetmemek için manevra yaptığı esnada, cesurluğu ve uyanıklığı kâfi derecede kendimde buldum. O elini kapıyı açmak için kapı koluna koyduğunda, elimle kapıyı kapattım ve o zamanlar perişan iç durumu devam eden belirsizlikteki İran'a gönderilmenin uygunluğu üzerine müzakere ettik.

Biz garip vaziyetimizde tevakkuf ettik, o elini kapı koluna koymuştu, ben de benimkisiyle kapıyordum. Elde ettiğim bu hürriyet onu şaşırtmış olmalıydı, çünkü o iri şahin gözlerini sadece çok keskince ve delici bir şekilde bana sabitlemişti. Sükuneti bozmadım, o da benim gibi halini korumuştu; bitirdiğimde hâlâ tek kelime etmedi, sonunda elimi geri çektim, kapıyı açtı, reverans yaptı ve beni tek bir kelam etmeden uğurladı.

Dostum Harrach'ın bitmez tükenmez şakacı nüktedanlığına yağ süren bu sessiz kabul, sonradan beni çok eğlendirdi. O, erkek kardeşinden ailesinin simirgu olarak bahsettiği gibi, Thugut da ondan ulaşılmazlığı ve münzevi yaşam tarzı yüzünden bakanlığın simirgu olarak bahsederdi. Thugut'un azami güvenine, o vakitler son derece zeki ve bilgili, bugünlerde saygı gördüğü kadar da sevilen Harrach'ın kuzeni, Prens Kont Franz Dietrichstein mazhar olmuştu. Harrach beni kuzenine tavsiye etmiş ve beni ona bizzat

takdim etmeye ve meselemi açıklamaya müsaade almıştı. Halen canlı bir şekilde, o zamanlar henüz otuz yaşında olmayan bu güzel adamın soylu kişiliğinin aynı ölçüde hürmet ve itimat uyandıran etkisini, hoş, mavi büyük gözleri ile gözlerinin Thugut'un berbat bakışlarına göre çok daha dahice ve hayırsever nazarı ile hitap etmesini hatırlarım.

Beni, Gall'in öğrencisini, yüksek zekâsı ve temiz kalpliliği karşısında en yüce saygı ile dolduran onun yüksek ve güzel yuvarlak alınına hayranlıkla bakıyordum. Lakin şu hususu katiyetle temin ederim ki (halen tüm canlılığı ile gözlerimin önüne duruyor) o zamanlar bu zamana nazaran alınının kavisi farklı idi. Sonraki senelere nispetle o zamanlar alındaki çıkıntılar daha fazla idi. Bu da sadece çocuklarda görülen bir şeydi.

Orada Thugut'un kabul etmediği sözümlü dinletmeye muvaffak oldum. İran'daki mevzuların o zamanki durumu hakkındaki ilgisi ve bilgisi ile konuştu ve Thugut'un yanında benim talebimi desteklemek için söz verdi. Bu, bundan sonra İngiltere'de beslenecek, sonraki yıllarda iyi ve kötü günümde her zamanki gibi beni esirgeyecek ve halen yaşlılığımda dahi mutlu edecek gerçek dostluğa dönüşecek olan asil Prens (Dietrichstein) ile tanışıklığının başlangıcı idi.

Orta elçi yeni bir dil oğlanı istemediği halde bu yol ile sonunda İstanbul seyahati için uygun hale geldim. Elçiye bana uzun tercüman kıyafeti imtiyazının (buna bir de zam eklenmişti) bahşedilmesi emri ile gönderilmiştim ve eğer İstanbul'da Türkçeyi yeterli hale getirirsem, oradan da Halep'e, Farsçamı güçlendirmek için gönderilecektim. Oradan, o vakitler çok büyük iç çalkantıda olan İran'a ilk seyahatim başlayacaktı. Elçiliğe yeni bir üye istemediğinden ve seyahat teklifi kendisinden gelmediğinden bu atama ve buyruğun orta elçiye hoş gelmesi kabil değildi. Ayrıca Thugut ve Herbert'in araları uzun zamandan beri, son barış görüşmelerinden bu yana, çok bozuktu.

Herbert Viyana'dayken bir barış müzakeresinin istikşafi görüşmeleri ile vazifelendirileceğini umarken, Kayzer Joseph, Herbert'i atlayarak Baron Thugut'u Eflak'a (Walachei) göndermişti ve şimdi Herbert, Baron Thugut'un memuru durumundaydı. Hareketimden önce tayinim için teşekkür etmek ve özel emirlerini almak üzere Baron Thugut'u, ziyaret ettim. Bu sefer Thugut tarafından dostça, alışagelmış satirik gülümsemeleri ile karşılandım. Bana İstanbul veya Halep'te hususi tutku beslediği *Bin Bir Gece Masalları'nın* Arapça el yazmasını arayıp bulmam için özel emir verdi. Bu defa elini kapının koluna koymadı ve beni, birkaç dakikalık

konuşmasından sonra derin reveransı ile uğurladı, öyle bir reverans yaptı ki reveransı ile en oynak sırt mafsallarına sahip saray hizmetlileri ile yarışabilirdi.

O vakitler İstanbul'a atanan öğrencilere tahsis edilen harcırah yüz dukaydı, bu, dört haftalık uzun yolculuk (seyahat) için lüzumu kadardı. Şimdilerde buharlı gemi sayesinde para ve zaman sarfı yarıdan aza indi. Zikredilen bu posta arabası o vakitler, onunla bir kere Graz'a gittikten sonra, Peşte'ye değin onunla gitmeye karar veremeyecek kadar, felaket bir durumdaydı. Bereket versin ki şehrin oryantal mahallesi eski Fleischmark'taki "Beim Wolfen in der Au" misafirhanesinde İstanbul'a giden iki Bohemyalı camcı buldum. Üçüncü yol arkadaşları olarak onlara katıldım; iyi fakat cam ticaret muhitleri dışında dar kafalı insanlardı.

Buda'da kral naibine arz-ı tazime gittim ve o vakitler kısa süreden beri güzel genç kız von Rudnay ile baş göz edilen dostum, kraliyet genel valiliği yüksek memuru Kont Vinzenz Bathyany'i ziyaret ettim. Onun vasıtasıyla ertesi gün Kont von Brunswik'in konuksever evindeki harika baloya davet edildim. Onun o zamanlar henüz daha genç olan iki kızı, henüz o zaman bile ilmî olan her şeye iştirak eden hararetli bir ruh halindeydiler, bu ilgilerini evlendiklerinde de muhafaza etmişlerdi. Gerçi konteslerin evine bundan sonra bir daha gitmedim, fakat bu halet-i ruhiyenin idamesini matbu neşrolunan *Vorträge über Physik für Damen*³¹⁸ adlı eseri ispat etmişti. Aile dostum Fladung bu konferansları Corompa'nın³¹⁹ bahçelerinde veriyordu. Orada ilmi ve her türlü sanata dair musahabeler teakup edip taşradaki hayatı güzelleştiriyordu.

Bu seyahatin anılarımdaki parlak bir yeri, bilgili ve yetenekli olduğu kadar alımlı ve sevimli olan Kontes Maressé ile tanıştığım Temeşvar'dır. Göçmen bir Fransız askerinin bu kız çocuğuna, çiçekler ve doğal manzaranın çizimleri arasında rast geldim ve o bana bir mavi kâğıt üzerinde kalem işi bir çizimi hatıra ve seyahatimde piramitleri canlı canlı görebilmem için bir iyi dilek kartı olarak verdi. Piramitleri görmeyi o zaman henüz daha aklımdan geçirmemiştım ki evvel emirde İran'a ve Halep'e gitmem buyrulmuştu. Akabinde bir süre mektuplaştık ve gerçekten de Piramitleri gördüğümde, ona kahince öngörüsünün gerçekleştiğini yazdım. Bu çizimi, Rzewuska ailesinin tutkunu olduğum dört hanımefendisinin: Anne (Constance), gelin (Rosalie) ve iki kız

---

³¹⁸ Joseph A. F. Fladung, *Populäre Vorträge Über Physik Für Damen* (Wien: Edle v. Ghelen'sche Erben, 1831).

³¹⁹ Krompachy Slovakya'da bir kasaba.

çocuğun (Isabella ve Marie), 1808 yılının Unschuldiger Kindertag'ında³²⁰ bana hediye ettikleri, sahip olduğum tek hatıra defterinde sakladım. Şimdi Savoy'da yüksek bir askeri görev üstlenen Kont von Venancon'un eşi olan Kontes Maressé'e, on yıl sonra Viyana'da Prens Bagration'un evinde nedime olarak tekrar tesadüf ettim. Bu kaygan zeminde hanım iffetliliğinin sarsılmaz düsturlarına o denli sadık kaldı ve kendinden emin davrandı ki iyi itibarı prensesin kötü halinden hiç zarar görmedi. Daha sonraları, birkaç haftalığına yapayalnız Baden'de yaşadığı zaman, onunla Rauhenstein ve Rauhenneck harabelerine çıktığımızda, prensesin evinden bu esrarengiz ayrılışını şu bilgi ile açıklığa kavuşturdu: sonradan Prag'ta loğusa yatağında ölen Prens Metternich'in öz kızı Prenslerin doğurduğu esnada, genç kız olarak Prensese ve bebek bakımına yardım ve refakatçilik etmesinin imkânı yokmuş.

Hermannstadt'ta Baron von Brukenthal'in evinde misafirperver şekilde kabul edildim, ama o vakitler eski Roma eserleri hakkında, onun zengin koleksiyonu ile daha fazla heyecanla ilgilenemeyecek veya benzer eserleri tetkik etmek için heyecanlanamayacak kadar az bilgim vardı. Erdel'in (Siebenbürgen) doğal güzelliği bende daha büyük bir etki bıraktı, özellikle Roter Turm Pass'ın³²¹ doğal güzelliği, her ne kadar pek çok Alp geçidinden daha alçak olsa da zihnime silinmez görüntüsü ile hakkedildi. İlk kez Bükreş'te her şeyden önce voyvodanın sarayında doğu saray hayatının esintileri bana doğru üflenmişti. Eflaklı bir Sakson olan İmparatorluk temsilcisi Merkelius, eğitim ve öğretimi olmadığı halde bölgeyi tanimasından dolayı Türk savaşları sırasında döşeme ustalığından temsilcilik görevine sıçramıştı, tam hatırlayamadığım saraydaki resmi bir merasimde tanışmıştık.

...³²² Türk korumaları ile Boyar³²³, Dvornik³²⁴, Szlachta³²⁵ ve İspravnik³²⁶, ve önceki İspator³²⁷ ve Postelnik³²⁸ kalabalıkları arasında Voyvada'nın divanına ulaşabilmek için

---

³²⁰ 28 Aralık'da kutlanan, kökü orta çağa kadar giden bir Katolik geleneksel çocuk bayramıdır.

³²¹ Turnu Roşu, Romanya Transilvanya'da bulunan bölge.

³²² Okunamıyor.

³²³ Rs. Toprak sahibi soylu sınıf

³²⁴ Rs. Avlu ve sokak temizliğinden sorumlu ayrıca kolluk kuvvetlerine yardımcı grup

³²⁵ Okunamıyor.

³²⁶ Rs. İlçe polis teşkilatı

³²⁷ Okunamıyor.

³²⁸ Okunamıyor.

aralarından kendimize yer bulmak zorundaydık. Voyvada divanına yaslanarak oturuyor idi. Bu manzara karşısında sarayda bulunanların kesret ve yeni elbiselerinden ziyade beni hayrete düşüren şey tarif edilemez düzensizlik idi. Herkes birbiriyle itişip kakışıyordu. Bundan da ziyade hayretimi celp eden saray hizmetkarlarının terbiyesizliği idi. Huzurdan çıkar çıkmaz birkaç kuruş bahşiş (Trinkgeld) kapabilmek için benim ve temsilcinin üzerine kendilerini atıyorlardı. Bükreş'te, sonradan *Gemälde von Konstantinopel, Petersburg* eseri dolayısıyla yazar olarak ünlenecek Murhard ile tanıştım; Murhad³²⁹ o zamanlar bana o kadar ehemmiyetsiz bir insan olarak görünüyordu ki büyük bir şevk ile kur yaptığımız genç, güzel ve taze evli eczacı hanım Zenner'e olan rekabetinden hiçbir şekilde endişe duymuyordum.

Temmuz ayının ilk akşamı Varna'da ben ve iki camcı, bizimle aynı anda gelen posta yeniçerileriyle beraber İstanbul'a gitmek için bir Rum yelkenlisine bindik. Bugünden itibaren her günün olaylarını birkaç kelime ile kaydetmeye başlamıştım. Takdire değer ve en azından yaşanmışlıkları kronolojik olarak göz önüne koymak için, çok nadiren birkaç günlük atlama ile ara verdiğim, yalnız sonraki yıllarda hatıra takvimimde ya da Memento Weynen 'de³³⁰ birkaç kelime ile geçiştirdiğim, bugüne kadar devam eden had safhada kullanışlı bir alışkanlık. Mufassal günlük hayatımda hiç tutmadım, okuduğum kitaplarla alakalı görüşlerimi de hiç kâğıda dökmedim, mülkiyetimde olan özellikle beni heyecanlandıran kitaplara, kurşun kalemle not almakla veya kitabın kenarına en fazla birkaç kelime ilave yapmakla kifayet ettim.

Sonraları okunan klasiklerden ve Bizans ve oryantalistik ve tarihi eserlerden özetler çıkardım ama ekseriyetle Haşhaşilerin, Osmanlıların ve Moğolların tarihleri gibi üzerinde çalıştığım eserler için. Johannes Müller'in okuduğu kitaplarda Photinus'un örneklerine göre yaptığı gibi, geniş çaplı özetlere hiçbir zaman cesaret edemedim ve Müller'in ölümünden sonra bu notların unutulmuşluğa terk edilmiş oldukları düşüncesinden kendimi bu gibi büyük işlerden kaçınma tereddütümde haklı gördüm. Bundan ziyade, günlüğümün hem tarihi hem de topografik bilgi azlığından dolayı

---

³²⁹ Friedrich Wilhelm August Murhard (1778-1853), Alman yazar ve bilim adamı. Bkz: Peter Michael Ehrle, "Murhard, Friedrich Wilhelm August," *Neue Deutsche Biographie*, c.18 (verlag von duncker & humblot,),610-611.

³³⁰ Memento Weynen: Hammer hatıratında birkaç kez geçen bu ibare muhtemelen ayrıca tuttuğu kayıtları işaret ediyor.

kendimi suçluyorum. Günlüğümü kronolojik hatırlatıcı olarak sarıh bir şekilde kendime mahsus bir surette tuttum ve sadece benim okuyup ve anlayabileceğim doğulu usulünde kelimeleri ve işaretleri arasına kattım. Bunun tafsilatlı olması şimdi hafızama çok yarardı, ama aynı zamanda, bu hatıratın notlarındaki gerekli ölçüyü ve maksadı çığnememek en büyük imtihan olacaktı.

Günlüğümün iki İstanbul ikametim esnasındaki muhtelif objektif notları, *Constantinopolis und der Bosporos* eserinde çoktan ayıklanıp, bir araya getirildi. Topografya ve seyahatname türü eserlerimdeki öznellikten kaçınmak ve müelliflerin sübjektifliğini mümkün olduğunca ortadan kaldırmak maksadından dolayı bir kenara koyulmuş daha sübjektif kanaatlerim hatıratımda aradıkları yeri bulmak istemekte; özellikle de Trakya'nın gökyüzünün, Pontus'un denizinin, Boğaziçi ve İstanbul'un bende oluşturduğu ilk intibah. Denizi geçen yıl Optschina'dan³³¹ ilk defa görmüş ve Trieste'den Venedik'e geceleyin sefer yapmıştım; ilk görüşte bende bıraktığı intibah *Zeichnungen* adlı eserimde açıklanmıştı, bunlar, *Ansichten auf einer Reise in der Levante*'ye³³² ve *die Umsicht auf einem Ausfluge nach Brussa*'ya göre çok daha fazla öznelidi.

Fakat Trieste ve Venedik arasında, fırtınalı kuvvetli rüzgârda ve denizde ne karanlık yaz akşamında serin rüzgarların parıltısını, ne de sakince geçen geminin omurgası çevresindeki suların dalgalanmasına dikkat edebildim, gün batışından sonra da yunusları göremedim. Gemi dümeninin ardında bıraktığı parlayan şerit ve cıvadrının altında köpüren ateşli büyük dalgalar gözümün önüne ateş püsküren efsanevi ve bakir siyah deniz tarlasını ateş ile süren bir boğayı getirmişti. Tekne omurgası çevresinde su akınlarının hışırdamasından epeyce anlaşılır bir şekilde Homer'in Polyphloisboios'unu (πολυφλοισβοιος)³³³ işittim. Doğru telaffuzu Polyphloisboios'dur ve Polyfloisboios ise yanlış olmalıdır. Yunuslar uzaktan çıplak yüzen insanlara benziyordu ve belki de bu nedenle fabllar onları insanlarla ilişkilendiriyor. Her iki ucunda şimşek çarpan uzun siyah bulut, gurub eden güneşi gizlemişti, birdenbire ortasından parçalandı ve yakut boğazlı ejderha ateş topunu yuttu.

---

³³¹ Opicina: İtalya'nın kuzeydoğusunda bir kasaba.

³³² Joseph von Hammer-Purgstall, *Topographische Ansichten Gesammelt auf einer Reise in die Levante: Mit Kupfern Und Karten* (Wien: Schaumburg, 1811).

³³³ Denizin sesli kükreyişi.

Birkaç gün boyunca, yılın bu zamanlarında Asya'da nadir görülen sert rüzgarlar vardı ve Varna'dan hareketimizin ancak beşinci gününde Boğaz'ın mukaddes ağzına girdik. Açık gökyüzü ve parlayan güneş iki kıyıdaki tepelerin tatlı şekillerine, köşk ve konakların oldukça canlı boyalarına, Çarpışan Kayalar'a, deniz fenerlerine, Asya kıyısındaki siyah bazaltik kayalara, Avrupa kıyısında seller ile oyulmuş yalıyarlara, Harpi'nin yerine, Mavromlos Manastırı'nın ve duvar kalıntılarının sahile kadar indiği Bizans limanının kalıntılara, Avrupa yakasında Ceneviz Sarayı'na ve Yuşa Tepesi'nin harabelerine, Asya'daki su yollarının yeni saraylarının beyaz duvarlarına ışık ve parlaklık saçıyordu. Minarelerin ve sarayların, köşk ve bahçelerin, birçok pencere ve düz çatılarıyla konakların, gür tepelerin ve alımlı körfezlerin kalabalıklığı arasında bir mavi şerit gibi iki kıtayı birbirine bağlamış Boğaziçi'nin su yolları gözlerimi kamaştırdı, beni hayrete düşürdü, büyüledi. Geminin her adımıyla ileride genişleyen seyir kanalında, geriye doğru daralan deniz menfezinde yeni manzaralar açılıyordu, sonunda, Tarabya gözlerimin önündeydi, tüm cenahlardan, tepeler tarafından mucizevi büyük deniz çepeçevre sarılmıştı. Gemi Büyükdere önünde 5 Temmuz'da öğleyin demir attı, bu tarih benim ilk işe alınmamın ikinci yıl dönümü, 5 Temmuz 1797'den beri maaşımın ödenmeye başladığı gündü.

Benimle beraber gelen posta paketlerinden posta parası çıkarıldıktan, acil postaların orta elçiye ibraz edilmesinden ve Posta yeniçerilerinin İstanbul'a sevk edilmesinden sonra, akademiden eski arkadaşım, burada sekreterlik hizmetini ifa eden Herr von Brenner'in (Bundan sonra Baron von Felsach) vasıtasıyla Orta elçi Baron Herbert-Rathkeal'e yeni gelen olarak takdim edildim. Bu benim sonradan en iyi hamim olacak olan tarafından ilk kabulümdü, Baron von Thugut'un ilk kabulünün yan oyunuydu, ancak daha kötüydü, Thugut sessiz kalırken, Herbert tereddüt etmeden sakınmaksızın bana hitap etti: "Je n'ai que faire a Vous"³³⁴ onun ilk kelimeleriydi. "je ne Vous ai pas demande a la Cour, j'ai ici assez du monde. Vous n'avez qu'a aller Vous promener"³³⁵. İhramat-ı faika ile İstanbul'da kalmamı Türk tarzı giyinmek ve daha sonra seyahatimi Halep'e devam etmemi belirleyen pusulaya atıfta bulunarak vazifemi söyledim.

---

³³⁴ Fr.Sizinle bir işim yok

³³⁵ Fr.Sizi saraya çağırmadım, burada yeterince insan var, elinizi kolunuzu sallayarak gezemeyeceksiniz.

Bu kötü karşılandı. Bana cevap verdi (sürekli Fransızca konuşuyordu, dildeki becerimi kontrol etmek için değil, aksine, çünkü hemen hemen hiç Almanca konuşamıyordu); yalnız Türkçedeki enfes dil yeteneğinin yardımıyla kendini gösteren kimseler uzun elbise iltimasını kazanabilirmiş ve evvela o, benim bunu hak edip etmediğime ikna olmalıymış. O bunları söylediği esnada, küçük ciddi beyefendi keskin bakışlarıyla başımı süzdü ve pudralanmamış ve çevresi kısa kesilmiş saçlarıma duyduğu kızgınlık hemen ortaya çıktı. Eski İrlandalı bir şövalye ailesinden gelen bu beyefendi, etrafı kırpılmış saçlar ile yalnız Roundheadleri³³⁶, İngiliz kırmızı Urbalılar, ilişkilendirmiş, pudralanmamış saçlar ile bir jakobenin fikirleri arasında bağ kurmuştu, bütün elçilik mensupları o vakitler halen saçlarını örer ve pudralardı.

Sizi kısa ve pudralanmamış saçların Viyana'da yaygın bir moda olacağına ve subayların bile pudralanmamış şekilde saraya gideceklerine temin ederim; beni etrafta dolaşan haberler yalancı çıkartacağından, ona buna benzer şekilde açıklama yapmaya cesaret edemezdim. Başını sözlerime inanmayarak salladı, şimdilik bununla yetindi ve bana seyahat kıyafetimi çıkartıp saat dörtte yemekte hazır bulunmamı buyurdu. O zamanlar askeriyede revaçta bulunan numuneye göre diktirdiğim kampanya üniformasını giydim, yani yeşil rütbelerle gri redingotu. Bu o ana kadar elçilikte görülmemiş bu giyim kuşam tarzı, başına buyruk bir yenilik olarak bir kere daha rahatsızlık verdi. Ama altı hafta sonra, Viyana'dan gelen mektup ile beyanlarım teyit edildiğinde, çevresi kesilmiş, pudralanmamış saçlar ve yeşil rütbeli gri redingot elçilikte olağanlaştı.

Şimdilik Büyükdere'de bir sonraki kurye için formalite yazışmalarda yardım etmek için oyalanmalıydım. Brenner sonraki sabah sadrazamın karargahında bulunan bir ajanın raporunu kopya etmek için bana verdi, bununla öğleden önceki vakit geçti. Yemekten sonra salonda albenisinin en iyi çağında bulunan elçinin çekici ve zeki kızına, yani İngiliz Orta Elçi Spencer Smith'in 17 yaşındaki eşi Constance'a yaklaştım; Babası elinde evraklarla odasından çıkıp kızgın bir ifadeyle üzerime yürüdüğünde, onunla koyu muhabbet içerisindeydim. Tüm davetlilerin önünde kötü yazımdan dolayı beni firçaladı ve çıkartılmış sureti lime lime ederek ayaklarıma doğru fırlattı ve sonraki sabah, Büyükdere'deki sekreteryada faydasız olduğumdan Pera'daki elçilik sarayına

---

³³⁶ İngiltere'de parlamento taraftarlarına verilen isim. Saç tıraşı şekillerinden dolayı bu ismi verilmiştir.

gitmem için emir verdi. Topluluğun önündeki bu mahcubiyet bir an için ruhumun derinliklerini yaktı, ama yine de hızlıca Büyükdere'den ayrılışım üzerine daha kolay teselli oldum, İstanbul'u görme hasreti, henüz kamilen giderilmemişti.

Ertesi gün kayık ile Pera'ya doğru hareket ettim, burada ilk önce Boğaziçi'nin tüm büyüğü, kayığın süratle özellikle de Asya yakasında "Şeytan Akıntısı" limanından geçtiği konakların yakınından kendisini gösterdi. Şahıslara ait kayıklarının ve mavnaların, yani pazarın yük gemilerinin doldurduğu köylerin limanları, özel yapıların iskeleleri, kilitli büyük kapılara yönelen, önlerinde yalnız ara sıra sultanların ve hanım sultanların yazlık saraylarının büyük kapılarının önündeki kara ve daha pek çok kara ve beyaz hadımlar; renkli veya altınla kaplanmış kafeslerle denize doğru uzanan cumbalı pencereler, gök mavisi zemin üzerindeki yaldızlı kitabeler, uzun servi ağaçları ve aynı ölçüde yüksek ve narin bacalar minarelerle karışmış, sihirli bir fenerden geçer gibi ve denizin ucundaki manzara ve arkasındaki yedi tepeye yayılmış imparatorun şehri ve limandan açılan, mimari fantezinin düzensiz bir görüntüsü, Bin Bir Gece'den hayal edilmiş tasvir gibiydi.

Kubbelerin ve minarelerin karışımı, surlar ve sultanın sarayının servileri ve kubbeleri, limandaki mevcut direkler ile minareler korusu, ilk bakışta farkına varılamayacak kadar muazzam ve heybetli idi. Kendimi doğu dünyasının yeni intibalar denizine atıverdim ve büyük bir gönül rahatlığı ile karşıma gelen her dalga ile yeni bir hayata kulaç attım. Aynı gün öğleden sonra da, önceden Venedik şimdi ise kayzerin Pera'daki elçilik sarayında yaşayan orta elçilik üyeleriyle Dolmabahçe boyunca olan kıyıyı ve oradan da Türk ve Ermeni mezarlıklarını gezmek için hızla hareket ettim.

Burada ölümler ve mezar taşları arasındaki kahvehanelerin ve dansçıların hareketli hayatı dolayısıyla yeniden dirilişi kutlamak olağan görünüyordu. O zamanlar "*Robert der Teufel*"³³⁷, Paris sahnesinde icra edildiği gibi tanısaydım, Meyerbeer'in rahibelerin yeniden doğuşunu müzik ve dansın ortasında, burada, kahvehane ve mezarlıklardaki serviler arasında çalıştığına inanmak zorunda olacaktım. Türk, Rum ve Ermeni kadınların hepsi örtüler altında, uzun elbiseler içindeki rahibeler gibi örtülmüşlerdi, öyle ki güzellerde yalnızca yakıcı gözler, çirkinlerde ise yalnız kaba burunlar örtülmeden öne çıkarılmıştı. Ermeni ve yabancı, yeniçeri ve Rum aylak oğlan grupları,

---

³³⁷ Alman besteci Meyerbeer'in (ö.1864) operası.

tüten mavi dumanlı çubuk ya da nargileden, sıcak ve beyaz köpüklü kahveden mest oluyorlardı.

Ve şimdi yüksek tepeden aşağıdaki sultan şehrinin yedi tepesindeki, kubbeleri ile saraydaki şahane manzara akşam aydınlığında kıpkızıl yıldızlanmıştı, ismi Güneş ve Ay anlamına gelen Mihrimah Sultan'ın, - Hürrem'in (Roxolanen) kızı - camii'nin bulunduğu Üsküdar'da, diğer tüm camilerden yukarıda ve önde, ve karşısındaki mahalledeki, Avrupa tarafındaki kıyısındaki mütevazi camilere, bilhassa Tophane'nin yukarısında ikame edilmiş, kardeş sevgisi dolayısıyla övülen vefalı şehzadenin, Mihrimah'ın kardeşi, Hürrem'in intikamı ile idamına sebep olunan kardeşi Mustafa'nın hemen ardından mezara giren Cihangir'in camisinin tarafına bakmıştı. Bu iki camii, camii ve kubbelerin bu alınlı ufuklarından, tıpkı Andromeda ve Cepheus bir çift takım yıldızı resmi gibi birbirlerini seyrediyorlardı; o, mütevazi kabri görmek üzere Üsküdar'ın uçsuz bucaksız mezarlıklarına doğru bakıyordu.

Hüzünden ziyade muazzam ve hayat dolu enfes hisler, art arda gönlünden geçti ve yeni gelenler bir evvelki hissi azaltmadı, öyle ki yarım yüzyıl sonra bile halen mevcut. Aynı günün gecesinde, henüz gün doğmadan iki saat önce minareden gelen müezzinin, "Namaz uykudan daha hayırlıdır" güzel sözü ile biten ezan sesinin derin huzuru ile uyandım. Camide görevlendirilmiş müezzinler ezanı genellikle oğullarına devrederlerdi, gümüşî sesleri yakından ve uzaktan çok sesli koro gibi birbirine geçip, son kaybolan ses beni tekrar tatlı ninni söyleyerek uyuttu, sabah kızıllığı mahlukatın rabbine sessizce ibadet ederek yükselmeye başlayana dek. Aynı gün bana sultanın resmi gezintisinin muhteşem seyri nasip oldu.

Sultanın heybetli ve zengin sırmalı kayığı, eşlik eden aynı derecede yıldızlı iki kayığın önünden çıktı. Boğaziçi'nin Bucentauro'su³³⁸ sarayın yalı köşklerinden, Tophane'nin bataryalarından, yelken direğinde bahriyelilerinin savaş düzeninde dizili şekilde dikkat çeken limandaki bandıra ve forsalarını kuvvetli kuzey rüzgarlarının titrettiği tüm İngiliz ve Rus savaş gemilerinden gelen top atışları ile selamlandığında, tüm demirlemiş olanlardan ve alargalardakilerden sesli bir "yaşasın" Haliç'teki limanların sonuna kadar yankılandı. Haliç'te sırmalı sandallar Kağıthane'ye karşı kürek çekiyorlardı ve Asya'dan ve Marmara Denizi'nden gelen top atışları uzun yankılar içerisinde iki kıtanın ve iki denizin hükümdarı olarak sultana mukabele ettiler.

---

³³⁸ Bucentaure: Venedik tören gemisi

Bundan iki gün sonra (10 Ağustos'ta) Büyükdere'deki Rus elçiliğinde, benim de yeni gelen olarak katıldığım, tüm elçilerin davet edildiği büyük parti ve balo vardı. Bu vesile ile ilk defa orta elçiliğin maiyetini genişleten üyesi olarak beni Pera'nın diplomatik heyetlerine, onların önde gelen üyelerine, tanıtacaklardı. İş arkadaşlarım ile öğleden sonraları kanala çıkardık, üç gün evvel öğleden önce aşağıya inmiş ve büyük bir hazla, Boğaziçi'nin bakmaya doyum olmayan enfes seyirliğini tekrar seyretmişim. Sadece gün ışığının değişmesini değil, aynı zamanda günün meşgalesinden faal hayatından başka sahneleri, değişen öğlen ve akşam arasındaki vakitte ortada okunan ezan ile mesainin bitiminin Türkler için başladığı istirahat edilen geceleri de seyrettim.

Kıyılarıdaki evlerin basamaklarında Türkler ağızlarında çubuk ile oturmuşlardı, Tarabya'da alımlı Rum kadınları dümbelekle şarkılar söyleyerek, cilveli cilveli uzunca oturmuşlardı, fakat bu cilveleri ve alımları, yüksek nalınlarında kıyı boyunda sendelerken ve tökezlerken ortaya çıkan şirinliklerinden hiç de az değildi. Kadın ayakkabılarının bu en gayr-i tabiisi onu gördüğüm ilk günden itibaren bana Rum süslenmesinin en büyük karikatürü olarak görünmüştü. Bu, Büyükdere'deki sonraki ikametimde, bu diplomatik körfezin meşhur rıhtımında beni daha da büyük belaya sokacaktı, ona Fransızca kafiyeli mısralar ("*Konstantinopel und der Bosphorus*"un ekinde basıldı) ile hiddetimi ifade etmişim, fakat mısralarımla uzlaşmaz milli sevginin yabani arı kovanına öteki açık sözlü görüşerimle çomak sokmuşum ve onlar tarafından bunun için en kötü şekilde delik deşik edilmişim.

O vakitler Pera'daki diplomatik heyetlerin ilk sırasındaki üyelerinin, elçilerin ve onlardan biri olduğum en alttaki üyelerinin katıldığı Rus elçiliğindeki temsil benim için sıkıcı toplumsal ayırımın ilk deneyimi olacaktı. Orta elçi tüm maiyeti tarafından kuşatılmıştı, Rus elçisine (Herr von Tomara) iltifat ettikten sonra, yanlarında yeni gelen olarak durduğum için onun beni hemen isim vererek tanıtacağını ummuşum. Beklentimi acı şekilde yanılttı. İki elçi efendi uzun müddet ehemmiyetsiz şeyler üzerine konuştular ve söz dört gün önceki posta ile ulaşan haberlere geldi, yani Baron Herbert, bir dil oğlanını da (beni işaret ederek) beraberinde getirdiğinden bahsetti.

Tanıtırılmam gibi bu kabul de pek cesaretlendirici değildi. Herr von Jomara reveransına bir kere bile mukabele etmedi ve bana bir kelime dahi edecek kıymet biçmedi. Yıllar sonra had safhada nezaketsiz bir takdimi andığımda bu Asyavari

diplomatik takdimin bir benzerini görecektim. Haag'daki Avusturya Elçisi Kont Starhemberg'in (sonraları prens) henüz Viyana'dan yeni gönderilen kâtibi, fazla işlenmemiş genç Herr von Polheim'i bir başka elçiye takdim etmesi gerekmiş. Kâtip, elçi ile birlikte odaya girmiş ve Baron Herbert gibi bir müddet, onun farkında olmadan konuşmuşlar. Ev sahibi, Postanın Viyana'dan ona yeni ne getirdiğini sorduğunda, Kont Starhemberg "Rien de nouveau"³³⁹ demiş ve yeni işi göstererek "mais du tres neuf"³⁴⁰, cevabını vermiş.

İlk defa bu baloda bir arada gördüğüm Pera'nın tüm cemiyeti, buna benzer bir temsile göre hiç beklenmedik idi. Protokolün en üst katılığı ve her üyenin yalnız imparatorluklarının ehemmiyetlerinin derecelerine ve rütbesinin birinci tercüman, elçilik sekreteri, kançılarya, ikinci ve üçüncü tercüman ve dil oğlanı olan kalem veya tercüman yardımcısı olmasına göre muamele edildiği bir yerdi. Rütbe itibarıyla eşit olanlar arasında gösterilen ilgi ve hürmet ise kişinin hizmet ettiği sarayın ehemmiyeti ve Bab-ı Ali ile veya ev sahibinin sarayına olan ilişkisine göre şekil alırdı.

Bu çevredeki şahsi itibarın zihin, fikir veya öteki toplumsal beceriler ile olması söz konusu olamazdı. Özellikle, yüz kişiye baliğ olmayan cemiyeti tamamlamak amacıyla, bu gibi resmi fırsatlarda Galata'dan Pera'ya çıkan birkaç tüccar aile, diplomatlar ve onların eşleri tarafından aşağılanılarak hakir görülürdü. Genç kızlar bile kavalyelerine, kavalyelerin eski talipler olarak ortaya çıkma olasılığı ihtimaline göre şans verir, diğer hiçbir mukayeseyi dikkate almazlardı. Diplomatik heyetlerin, genç, güzel ve nazik kadınları, ki sayıları üçü geçmiyordu (İngiliz Orta Elçisi Spencer Smith'in eşi, Prusyalı Baroniçe von Knobelsdorf ve sonra İngiliz elçinin eşi Lady Elgin), bu diplomatik taşralı zihniyetten elbette okumuş Avrupalılar olarak takdire değer fevkalade bir istisna oluşturmuşlardı, ama en genç dil oğlanı olarak Pera'nın teşrifatına göre onlarla aramda çok mesafe olduğundan, onlarla çok konuşamazdım veya onlara kur yapamazdım.

Sonraki gün bu cemiyetten daha az zevk alıp Pera'ya geri döndüm. Burada, kirli dar yolların halk yığınları arasında altını üstüne getirmek için hemen limanın bu tarafında bulunan kenar mahalleler boyunca Pera, Galata, Tophane, Hasköy, Sen Dimitri/Tatavla gezintilerime başladım, bereket versin ki o vakitler yeni ölümlerin

---

³³⁹ Fr.Yeni bir şey yok

³⁴⁰ Fr.Ama taptaze

yaşanmadığı veba salgını bu gibi gezintilere çıkmamı henüz yasaklamamıştı. Tatavla içlerindeki böylesi bir gezintide bir evden had safhada tekseleli erkek çocuk korosunun seslerini işittim, onların kulakları tırmalayan çığlıkları sokakların şerbet, ciğer, simit ve helva satıcılarının; Bich Hibi schekerli scherbet; (wie Eiskühler Zucker³⁴¹), Joha: gewreky. (frische-Bretzel³⁴²) Karadschigu· (Lebern³⁴³); Iatlu ssu schatzas hibi (Süßes Wasser so wie Zucker³⁴⁴) vesaire gibi en dikkat çekici haykırırlara kat kat üstün gelmişlerdi.

Bayağı, gösterişsiz eve gittim ve orada görünömleri ve hitabetleri bana gayet garip görünen fakat hocalarıyla beraber dolgun boğazlarından gelen haykırırlarına içeriye girişimle hiçbir şekilde kafaları karışmayan Suriyeli Hıristiyan çocukların Arap okuluna tesadüf ettim. 7 yaşından 12 yaşına kadar bir oğlan grubu, çaprazlama birbirinin üzerinden bükölmüş ayaklar ve eller, organların kullanımını zekanın kullanımını reddettiğı gibi reddeden en aşağılayıcı kölelik vaziyetinde, ilmihali ve Mütenebbî'den şiirleri sağdan sola bedenlerinin daimî hareketleriyle (Yahudilerin sinagogda yaptığı gibi) akciğerlerinden gelen tüm güçleriyle bağirttıran genç bir din adamının çevresinde oturmuşlardı, bağirdıklarından en ufak bir şey anlamadan (Bir bakışla anlaşılıyordu bu). Öğretmen ile tanıştım, onunla bana vereceğı Arapça derslerinin fiyatı üzerine anlaştık, ama çok yakında öğretmeninim son derece aptal bir öğretmen olduğunu anladım. Ondan hiçbir şey öğrenmeden, birkaç hafta sonra onu terk ettim ve beyhude Pera'da daha iyisini aradım.

Aradım ve hemen çevre gözlemlene merakıma yardımsever elini uzatan iki adamla tanıştım. İlki, İstanbul'un ve Boğaziçi'nin topografyasından, Truva'nın saha topografyasına daha az olmayacak şekilde had safhada hizmet eden, Peralı Timani'nin bu yıl Boğaziçi'nde Yeniköy'ünde basılana kadar, yayınlanmasından itibaren tüm diğer "Guides de Constantinople"lerin temelini oluşturmuş ve *İstanbul'un Topografyası* eserimin ilk bölümüne eklediğim turistler için gayet faydalı bir rehber olan kendi İstanbul yol kılavuzundan bana bilgi veren mühendis Kaufer'di. Meraklı seyyah için faydalı olan ikinci tanışıklığım, saraydaki Alman bahçıvan Herr Enslers idi,

---

³⁴¹ Buz gibi şekerli şerbet

³⁴² Taze gevrek

³⁴³ Kara ciğerci

³⁴⁴ Tatlı su şeker gibi

Boğaziçi'nin ve İstanbul'un manzaralarının mükemmel eserlerini yayınlayan, halen eşimin mülkünde bulunan, uzun tercüman kıyafetleri içerisindeki ilk portremini çizmiş olan Ressam Melling ile de orada tanıştım.

İş arkadaşlarımla sıklıkla Bahçıvan Ensler'de yemek yedik. Onun bahçedeki evi sarayın ucundaki korunaklı bahçe kapısında idi, öyle ki o, haremın cariyeleri veya kadınlarını, şedit bir tecrit altında bu kapıdan çıkarırken, kara hadım ağalarla birlikte gemiye binerlerken, bu duvarın yarıkları sayesinde görünmeden oldukça iyi gözlemleyebiliyordu. Bu iyi fırsat beni bir gün teşvik etmişti. Dört veya beş çok güzel, genç, dişi silüete, onların siyahî namus bekçileri muzipçe gülerek şakalaşırken ve kapı kemerinden paytak paytak yürürken, yakındaki bir başka gözden en ufak kuşkuları olmadan baktım. Orada onların büsbütün çıplak ve serbestçe kımlıdayan göğüslerinin güzelliklerinden daha çok yüzlerinin güzellikleri meraklı gözlerime çarptı.

Ensler'e tekrarlanan ziyaretlerim bana, sarayda yeni inşa edilmiş bahçeyi (bununla beraber sultanın yeni köşkünü) ve de cariyelerin dairelerini (yaz mevsiminde Harem Beşiktaş'ta olduğunda) keyfime göre inceleme ve *İstanbul Topografyası*'nda yaptığım üzere tasvir edebilme fırsatını verdi. Danimarkalı Maslahatgüzar Baron von Hübsch'ün kontrolünde olan en sefil Türk zevkinde inşa edilmiş bahçe, Bahçıvan Ensler tarafından Schönbrunn'dan getirilip buraya dikilmiş ananas kabukları, dikkatimi, farklı alt ve üst ve kenar yapılarıyla altın köşkten daha az çekmişti. İlk sala terrena³⁴⁵ haremın cariyeleri için, ikincisi sultanın kendisi, sultanların annesi ve gözdeleri, mabeyinci veya en içe girişleri iltimas edilmiş saray halkı içindi.

Son üçüncüsü artık yıkanma maksadını ve Müslüman'a günde beş defa emredilmiş namazı yerine getirmek içindi. Burada Sultan Selim gününü durgun ve hiçbir şey yapmadan, cariyeleri ve mabeyincileri arasında geçirirdi. Onun yerine annesi, valide ve her şeye gücü yeten üst düzey saray görevlisi Yusuf hükmederdi.

Kendisinin eşi olan sultanın kız kardeşi sayesinde donanmanın mutlak beyi olmuş olan Kaptanpaşa'nın, sadrazamın ve en yüksek devlet görevlilerinin karakterleriyle ilgili bana gelmiş olan erken haberler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi hakkında doğru bir karar verme imkanını verdi. Günlüğümde yönetimin vaziyeti hakkında görüşler ve

---

³⁴⁵ İt. Avlu

tecrübelerden oluşan bir sayfa mevcut, eğer ilk defa bugün yazılmış gibi görüneceğinden tereddüt duymasam o sayfayı buraya bire bir kopya ederdim.

O vakitler Osmanlı İmparatorluğu'nun önlenemez çöküşünü ve reformlarla yeniden ayaklanmasına yardım etmeyi boşuna zahmet olarak değerlendirdiğim fikirlerim, muhafazakar prensler, Metternich'in ve Gentz'in ve nihayet bugün tüm dünyanın paylaştığından farklı değildi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılamazlığı üzerine ilk düşüncülerimi bu vakitten beri değiştirmek için, hemen başlangıçta özgürlüğün ve eşitliğin namıyla başlayan Fransız Devrimi'nin hunharlıkları beni kendisinden nefret ettirdiği gibi bir neden yoktu. Her şey annesi ve eniştesi tarafından tahakküm altına alınmış vaktini mabeyincileri ve cariyeleri arasında mutlu tembellikle veya bahçenin kötü fiskiyeli su gösterisinin sunduğu şakalarla geçiren padişahın bekleniyordu. Pera'daki son yangında yangını söndürme çalışmalarını başlatmak yerine yangını gözleriyle görmek için kendisini bir evden diğerine bir sandalye üzerinde taşıttıran ve yalnızca "İnşallah"ı (Allah'ın istediği gibi) tekrar ederek ateşin kendiliğinden söneceği inancı ile durmadan söyleyen bir sadrazamdan ve asıl dikkati elan Danimarka'dan gelen gemi yapım işçisi Rhode tarafından yapılan üç anbarlı güvertenin aynalı döşenmesinde olan Kaptan paşadan ne beklenirdi ki. Muhtemelen yalnız ölü yığınlarını canlandıran ve sultanının imparatorluğunun kurtuluşu kendisinden ümit edilmiş bir büyük adam ne o vakitler görülebilirdi ne de o, o günden beri ortaya çıktı. Mehmet Ali kibirli saltanatı döneminde, Sultan Mahmud'un altında sadrazam olarak devletin dizginlerini eline almış olsaydı da imparatorluğa yardım edilemezdi, bilakis Mısır gibi ancak daha fazla harap edilecek ve nüfusu yok edilecekti, bilakis o yalnız ondan önceki birçok sadrazam gibi yalnızca bir Türk paşası idi ve büyük bir adam değildi.

Bu hükümet hakkında yakın bilgimin bende uyandırdığı hürmetsizliğin yanına bir de en üstten en alta kadar olanların gayr-i tabii ahlaksızlıklarına duyduğum deruni tiksinti eklendi. Hassaten buna bir misal Yeniçerilerin ahlaksızlığı idi. Onların yamaklarının bir Rum aylak oğlanlarından hiçbir farkı yoktu. Mektup ile bana bunları soran dostum Müller'i tatmin etmek için değil de kendi gözlerimi inanılması güç olana inandırmak için bir gece Galata'da tavernayı ziyaret ettim. Burada Rum oğlanları raks eder ve yeniçeriler ve galardçılar seyrederdiler. Tüm meclis birkaç meraklı yabancıyı saymayacak olursak, yalnız üç sınıftan ibaretti, yani sevgilileri tarafından parası verilen aylak oğlanlardan, onları suiistimal ederek parasını ödeyen adi adamlardan ve

de onlar tarafından suiistimal edilmesi için parası ödenen alçak yaşlılardan, ahlak mezbelesinin alışagelinmiş üç sınıfını Türkler; puşt, gulampare ve ibne olarak adlandırıyorlardı.

Gece sefahat alemlerine bu ziyaretleri tekrarlamaktan bende yalnız tiksinti ve iğrenme bıraktığı için değil, aynı zamanda Türk sokaklarını, liman tarafındaki kenar mahalleleri mesken tutmuş, gündüzleri çoğunlukla huzur içinde uyuyarak geçiren, ancak geceleri bilhassa Frenk kıyafeti giyinmişlere, genellikle onlar tarafından tartaklandıklarından, saldıran köpekler yüzünden uzak durmuştum.

Pera'dan Büyükdere'ye giderken bir saatlik mesafede bulunan, son Kaptan Paşa tarafından inşa ettirilmiş, yeni düzenli birliklerin (Nizam-ı Cedid) kışlası Levent Çiftliği'ne doğru atla gezinti yapmak, askerlerin ve leventlerin mahallesine yapılan bu gece ziyaretlerinden daha keyifliydi. Birliğin komutanı Macar asıllı Süleyman, son Türk savaşında esir düşmüş, isyandan sonra Macar alayının onbaşılığında yeni düzenli birliklerin generalliğine kadar yükselmiş ve sultanın hayatına mal olan kargaşada hayatını kaybetmişti.

Bir iş arkadaşımın Pera'dan başlayarak, Bahçeköy'ün bentlerine yapılan at gezintileri benim daha çok hoşuma gidiyordu. Vadinin suyunu aktarmak için biriktiren su setlerinin Clausen olarak adlandırılan daha küçük ölçekli benzerleri, Baden'ın ardındaki vadilerde de vardı. Bentler sudan yoksun olan, eski Perslilerin icadı idi, Araplar da onlardan bentleri bu isimle İspanya'ya taşıdı. Orada Farsça isim Roma dilinde pantanos olarak Valencia çevresinde hayatta kaldı. Büyükdere'nin en sevimli kadın ve kızları arasından iki kızıyla birlikte öne çıkan, son derece cemiyetperver ve akıllı bir kadın Baroniçe Hübsch'ün giriştiği Bahçeköy bentlerine doğru bir davet almıştık. Atlı alayımız Türk arabaları ile tepeyi tırmanan Büyükdere kervanına rast geldi. Su kemerinin altında, Bahçeköy'ün zirvesinde bir beyaz kaş gibi manzaranın güzel çehresini pitoresk olarak taçlandırıyorlardı. At ile, altından yukarı yol çıkan kemerin altında durdum, yatan veya bağdaş kuran kadınlar veya kızlar tüm türden renkli elbiseleriyle ve fantastik şekilde bükümlü çiçeklerle girift taçlarının görüldüğü ve Rumca konuşmaların çınladığı kağnı arabalarının seyirlik alayını ön planda görüyordum. Bunu başından beri şirin buldum ve kadınların ve kızların aralarında çok

sık tekrarlanan gönül okşayan “Psycheumu”³⁴⁶, “Kardiame”³⁴⁷ gibi kelimeler ile, Türkçe "Aman" ve İtalyanca "O Dio" naraları birbirine karıştı, gayet hoş şekilde kulakları çınlattı, bu ve öteki Rumca deyişleri severek koruyorlardı, öyle ki sadece Pera'nın kokanaları ile ilişkim sayesinde sonraları Pera'nın Dominizzenleri ile olduğu gibi, onlar ile sosyal sohbetler esnasında çok fazla işittiğimden, hocam ve ilham perim olmadan yeni Yunanca konuşmayı öğrendim. Şu hayret ve şaşkınlık ifadesi bana bu cemiyet dilinin en garip idiomlarından bir tanesi olarak görüldü: "Na me Thapsio", yani “Beni toprağa gömesin”. Hakikatin teminatı olarak “Bu doğru değilse ölmek istiyorum” dercesine değil de, daha ziyade "İmkânsız!" "İnanılmaz!" nidasını karşılıyordu.

Bahçeköy ve Belgrad'ın durumu, ormanlık alanlarını ilk gördüğümde Viyana civarındaki saklı doğal vadileri gözümün önünde canlandırarak beni kendine hayran bıraktı. Şimdiye kadar hiçbir yerde görmediğim su kemerleri ve bentler, yörenin yeni mimari süsüydü. Diğerleri bentlerin köşelerinde hoş bir avarelik içinde durdukları sırada, ben şevkle bendin savak kapısının üzerindeki mermer levhaya zarifçe işlenmiş ve yaldızlanmış uzun Türkçe kitabeyi kopya ediyordum. Maalesef doğa ressamı olmasam da en azından, İstanbul ve çevresindeki çok sayıda kitabeyi eve getirmek için, yazı tahtasız ve kalemsiz asla dışarı çıkmazdım. İstanbul ve Boğaziçi eserine eklediğim 60 kitabelik koleksiyon böyle gelişti.

Taş ve kitabe avım Peralı tercümanların dalga meselesi oldu, ama bunun beni olumsuz etkilemesine izin vermedim, bununla birlikte Büyükdere ve Belgrad kitabe biriktirmek için şehir merkezi ve İstanbul'un kenar mahallelerinden daha az imkân sunuyordu. Yazın ortasında Pera'da ikamet etmek, sarayın sarnıç suyu ve cibinliksiz yatmayı namümkün kılan sivrisinek yığınları yüzünden çok nahoştı. Kırsal yaşamın kutsal Amfitriyon'u³⁴⁸ olarak, kâh kayıklar ile boğazın sularını keserek ilerleyen, kâh atla ormanlarla taçlandırılmış tepeleri aşan, zamanlarını Büyükdere ile Belgrad arasında, aynı gün içinde hem Avrupa'da hem de Asya'da geçiren Büyükdere'nin tüm kalpleriyle mutlu sakinlerinin Bahçeköy'e yaptıkları bu gezileri kıskanırdım.

---

³⁴⁶ Rm. Canım

³⁴⁷ Rm. Kalbim

³⁴⁸ Yunan mitolojisinde Tirnys kralı Alkaios'un oğlu.

Bu arada birkaç gün içerisinde şefim Baron Herbert'in tutumunun beklenmedik olduğu kadar olumlu bir şekilde değişmesi sebebiyle imrenilen ve dört gözle beklenen mutluluğa kavuşacaktım. O, henüz ben Viyana'dayken basılmış olan, yani ikisi Hofrat Jenisch'in ad günü kutlaması için, *Musiken bei Schwarzenberg ve Kees, Asia ve Steiermark* adıyla bilinen şiirlerimden yarım düzine kadarını Brenner'in sayesinde görmüş ve derhal Brenner'in bir notuyla bana, Herbert'in damadının kardeşi Sir Sidney Smith'in sayesinde "Akka'nın Kurtuluşu"nu bir epik şiirle taçlandırmayı düşünüp düşünmeyeceğimi soruyordu, yakın tarih daha büyük konu ve daha tesirli kahramanlar sunmazken. Sadece Büyükdere'de bir kırsal hayat sürmek için değil, aynı zamanda bir sonraki hedefim olan uzun Türk elbisesini giyinmek için gerekli avantajı sağlaması açısından bana bu önerinin gelebilmesinden daha fazla arzu edebileceğim bir şey olamazdı.

Bir epik şiir girişimi ile baş edemeyeceğimi sezdiğimi, gerçi bir destanı mükemmelin araçları olmadan hayal etmenin kolay olmayacağını ve tarih eserlerinin okuyucuları için Sir Sidney'in kahramanlığının şiirsellik kazanmadan kaybolup gideceği cevabımı, her gün Pera ile Büyükdere arasında kurye olarak gidip gelen, Yeniçeriler aracılığı ile hemen verdim. "Akka'nın Kurtuluşu" en çok Voltaire'in "Fontenay Meydan Muharebesi" cinsinden bir şiire uygundu. O vakitler Addison ve Philipps'in "Blenheim Meydan Muharebesi" şiirini henüz bilmiyordum ve ben de aynı türden bir işe girişmek istiyordum, fakat bunun için her şeyden önce Türkçe ve İngilizce kesin malumata ve sayın elçi ile istediği şiirin ölçüsü ve ruhu üzerine sözlü görüşmeye ihtiyacım vardı.

Attığım kıvılcım yangını başlatmıştı, hemen bir sonraki postanın ayrılışına kadar, yani on dört gün içinde Büyükdere'ye tayin edildim. Bu yeni değişiklik sayesinde iki amacıma birden aynı anda ulaşmayı sebepsiz yere umut etmedim; bunlardan biri henüz görmediğim diplomatik malumat ve pusulaları tetkik etmek ve dört gözle beklediğim Türk kıyafetlerini giymek ve Türkçe ve Arapçamı ilerletmek için bir Ermeni ya da Halepli'nin evinde yaşamaktı. Elçinin kabulü çok dostane idi, ilkinden çok daha farklıydı, ilki koni oyun sahasındaki bir köpek gibiyken ikincisi babasının kollarındaki bir oğlan gibiydi; Herbert bundan sonra benim için ebediyen böyle kaldı. Akka'nın kuşatılması ve kurtuluşuyla ilişkili tüm raporların ve gidip gelen notların bildirilmesinde en ufak zorluk çıkarılmadı, Türk kıyafeti giymek için arzuhalim daha büyük engelle karşılaştı.

25 Ağustos'ta, yani Büyükdere'ye ilk ulaşmamdan yedi hafta sonra ikinci defa oraya gittim. Postanın gidişinden hemen sonra Baron Herbert beni, takip eden günlerde, bir İngiliz beratlı tercüman ve orta elçinin günlük iskambil partilerinin düzenli yoldaşı olan Halepli Ermeni Herr Aide ile tanıştırdı. Orta elçi, bizzat posta ve kurye sevklerinin asla ertelenmemesine çok ehemmiyet veriyordu. Aide yetişkin ya da yarı yetişkin genç kızlar ve onların Halepli anneleriyle dolu bir eve sahipti, akıl ve gayret dolu gerçek bir Arap, ilerlemiş yaşına rağmen, benim onunla Arapça okuma isteğimi çarçabuk en nazik şekilde yerine getirdi. Onun sayesinde ilk defa Antere³⁴⁹ ile tanıştım ve onunla düzenli olarak her öğleden önce birkaç saat okudum, duygu ve coşkunluğumuzu paylaşıırken, o, Antere'nin kahramanlıkları ve Able'nin iffetli yaşamı ile heyecana geliyordu.

Kızları da temiz ve sevmeye layık olmasına rağmen yaşlı kadın beni çok daha fazla ilgilendiriyordu. Bu kızlar o evde ücreti ile yiyip içip yatıp kalkmak için duyduğum hararetle arzumun önündeki engellerdi. Bu bana sunulmuş olsaydı can sıkıcı kadın arkadaşların dedikoduları dışında herhangi bir zararı olmayacaktı. Matmazel Aide'ye, âşık olmayacaktım, çok daha güzeli örneğin Lady Elgin'in gelişine kadar Pera'daki diplomatik gruplardaki en güzel kadın, Baron Herbert'in kızı ve İngiliz Elçi Spencer Smith'in eşi Constance'ye de olmadığım gibi. Kayın babasının, "Akka'nın Kurtuluşu"nun Hammer'in tezgahında olduğu haberi ile bir büyük sevince gark olacağına inandığı Smith oldukça soğuk cevap vermişti: qu'il ne se truvais seulement da la Ptolemaids.³⁵⁰ Kayın babası gibi o da ileride büyük hamilerimden ve en iyi dostlarımdan biri olacaktı.

Bu soğuk cevap, babasının isteğine göre eserini güzel kızına adayacak olan şairin, tıpkı okuldaki arkadaşımın durumunda olduğu gibi, ona artık âşık olmayacağı endişesini vermiş olmalıydı. Aynı bir buçuk yıl önce aniden İstanbul'dan Eflak temsilciliğine gönderilen akademiden arkadaşım ve İstanbul'daki selefim Brunebarbe'ın meselesinde olduğu gibi. Brunebarbe, bu nedenle bir buçuk yıl önce Konstantinopolis'ten Eflak Temsilciliği'ne gönderilmişti, ne yazık ki doğu dillerindeki güzel yeteneği Pontus

---

³⁴⁹ Arap şair Antere b. Şeddâd b. Amr el-Absî. Antere'nin kahramanlık hikayeleri daha sonra Antere kıssası olarak bilinecektir. Bkz: Cemal Muhtar, "Antere," *TDV İslâm Ansiklopedisi, c.III* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991),237.

³⁵⁰ Eksik ifade

sürgününde harap olmuş ve sonunda Temesvar'ın tercümanlık görevinde âtil hale gelmişti. Benim için böyle bir tehlike yoktu, Frau von Spencer Smith'in bilgece sohbetlerinin beni çeken büyük cazibesine rağmen, hiç bir zaman bir hayranı veya bana her zaman soğuk gelen güzelliğinin övücüsü olmadım ve bilhassa sebep olsa bile, bende hiçbir zaman büyük muharririn .....³⁵¹ ismi altında ona yöneltilmiş dörtlükleri ilham etmiş duyguları uyandıramazdı.

Sabah saatlerimi büro çalışmalarına, Antere okumalarına ve yaşlı kadınla sohbe, akşam saatlerini ise genç kızlarla birlikte Büyükdere rıhtımına yapılan gezintilere ayırmıştım. Sabahları Arapça öğreniyordum, akşamları Rumca konuşuyordum. Bunun yanında öğleden önceleri de Homeros okunurdu. Homer okumalarında birden fazla yeri çağdaş Yunan kadınları ile ilişkim ve gözlemem hasebiyle yanlış anlamışım. Herkesin evlerinde düzensiz yaşadığı ve hiçbir vatandaşın şaşalı, resmî devlet binalarında konuşmadığı bu ülkede, ilk önce kira evlerini düzgün anlamaya inanıyordum. Peçe, kuşak, uzun paçalar ile daima gözlerim önündeki uzun elbise kuyrukları yardımıyla "tamamen örtünmüş" ve "tamamen bağlanmış" yerde sürünen etekleri peşlerinden giden kadınları tarif ediyordu.

Evlerdeki kadınlar, sinelerinde makara veya çubuk tutarak çalışırken, çalışkanlıklarının albenisi, iş yaparken sallanan memelerinin manzarasıyla daha yükseliyordu, bana o zamana kadar hep Homer'den anlamadığım, karanlık kalmış bir bölümü aydınlatıyordu, yani o zaman bile öyle sanıyordum, daha sonraları Winter veya Böttiger bunun hakkında bana yazmıştı: Teknenin boynuzlarını geminin baş veya kış kısmı olarak değil, aksine halatın ahşaba sürmesine engel olmak için oltanın kancasının içinden geçtiği, bugün halen Rum kayıkçılarına takılı olan boynuzları anlamak gerekiyordu.

En nihayetinde hazine dairesi ve hâbgâhı olan Thalamos'un³⁵² bugünlerde yatak odası olduğu bilgisini elde etmiştim, ki onun içinde Penagie önünde yanan bir lamba karşısında kadınların kıyafetleri ve diğer kıymetli şeyler hatıra olarak saklanmıştı, kendisini aşk işi için süsleyen Jünon'un Thalamos'unu da tekrar bulmuştum. Homeros okumasını tamamladıktan sonra bir kutsalı çiğnemiş gibi korktum, ki onu şiir sanatının bir başyapıtı olarak değil belli başlı etho ve etnografik ilgi ile okuyup

---

³⁵¹ burası boş bırakılmıştır

³⁵² Antik Yunanda yatak odası.

değerlendirmiştim. Bu incitilmiş şiir sanatının haşmetmeabı ile ilgili olarak, üç yıl sonra İngiltere'de büyük coğrafyacı Binbaşı Renal'in örneği de beni avutamayacaktı, o Aeneis'i halkların ve bölgelerin ismi dışında asla bir başka sebep ve zevkten dolayı okumadığına dair bana güvence vermiş olsa da. Daha sonra tarihi ve coğrafi araştırmalar için, Şehname ve klasik ya da doğu şiirinin diğer şaheserlerine rastladım, ancak büyük bir şairin böylesine öğretici okumasının kefaretinin tekrarlanan şiirsel okumalarla ödedim.

Yunan adetleri hakkında Homeros okuması Araplarınki hakkında Antere'ninki kadar öğreticiydi, Antere'de Arap kültürünün içinde Arap süvarilerinin ruhu ile yol aldım ve şaşkınlıkla gördüm ki Avrupa kültürü ile birçok ortak noktası var. Miğfer üzerinden indirilen tülbentleri miğfer örtüsü olarak eski tablolarla görmüştüm ve Zenta'nın şimşekler altındaki gökten düşen bir yıldırımdan dövülmüş, üstündeki dalgalı çizgiler üzerinde karıncalar koşuşturuyor gibi duran kılıcı, aklıma cilalanmış meteor taşını ve Viyana'da gördüğüm rengarenk süslü Şam bıçaklarını getirdi. Her daim bilimsel olan her şeye had safhada duyarlı olan şefime aktardığım bu gibi notlar ve kızına adadığım, üç kafiyeli üç dizeyle yazılmış *Akka'nın Kurtuluşu* şiirinin tamamlanması ile beni öyle çok takdir etti ve bana o kadar teveccüh gösterdi ki, on dört günden bir aya kadar uzatılan şehir dışındaki ikametimin hitamından üç gün önce Türk kıyafeti iznini ve ilkbaharda Halep'e gitme onayını ilan etmişti, bu nedenle son derece mutluydum.

Büyükdere'den geri dönüşümün arifesinde, şehirde Bayan Hübsch ve diğerlerinin cemiyetine katılarak iyi suyu ve harika incirleri vesilesiyle tanınmış, bu ayda (Ağustos) dolu kayıklarla Peralı, Rum veya Ermeni kadınları tarafından sıklıkla ziyaret edilen Kireçburnu'nun komşu burnuna bir gezinti yaptım. Bizim yüksek, büyük kayığımızın yakınında örtülü olağanüstü güzelliğini aralıksız süzdüğüm bir kadın yatıyordu, ona gösterilen harika iltifata gaddar olmayan yarım gülümseme ile karşılık verdi. Onu düşünmekten kaybolduğumdan, etrafımdaki kadın topluluğunun bana sataşmak için atılan sözlerinin konusu oldum. Onların yüzünden istediğimden daha erken bu hülyadan uyandım. Dönüş yolculuğu boyunca takip edildiğim, kadınsı alay ve fenalıkların tüm okları, ruhumun derinliklerinde büyüyen macerayı sürdürme kararımın uzaklaştırdı.

Güneşin batmasıyla Büyükdere'ye döndüğümüzde, yarınki hareket için hazırlık bahanesi ile cemiyetten ayrıldım, köyden aşağı sarkıp bir kayık kiraladım ve yeniden

Kireçburnu'na dönmek için acele ettim. Kayıkların hepsi çoktan gitmişti. Hızla kahvehaneye, bilinmeyen güzel ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için koştum. Kahveci kesin olarak bilmemekle beraber, zengin bir Ermeni'nin karısı, Miansophi Hirmakesch, olduğuna inanıyordu, ayrıca terliğini de burada unutmuştu. Ben, cahil deli, büyük bir memnuniyetsizlik içinde Büyükdere'ye geri dönmek için acele ettim ve söz verdiğim gibi geç vakit iskelede, Baroniçe Hübsch'ün cemiyetinde bir araya geldiğimizde, beni yanına çekti ve sebebini doğru tahmin ettiği can sıkıntısına gülerек dalga geçti. O, içten iyi kadın, bende büyük bir güven duygusu uyandırdığından, ona gerçeği, güzel Ermeni'yi bulamadığım için ne kadar sıkkın olduğumu itiraf ettim.

Fakat o, geride bırakılmış terliği ve benim mesajı anlamama aptallığımı duyduğunda ümitsizliğimi açıklamaları ile ziyadeleştirdi: Bu en büyük teveccühün nişanesiydi, varsayılan sembolik aşk diline göre anlamı: "Beni onları çıkaracağım yere, yani yatak odasına kadar takip edebilirsin". Bu, Büyükdere kıyısında gece yarısında yaşanan aydınlanmadan bir an önce faydalanmaya ve ertesi sabah gidip terlikleri almaya karar vermişim. Güneşin doğuşuyla tekrar bir kayıkla Kireçburnu'na geçtim, fakat ne yazık ki beyhude, çünkü, terlikler 15 dakika önce alınıp götürülmüştü. Ardından meçhul güzelimi bulmak için Pera'da kendime çeşitli zahmetler verdim ama beyhude. Elçiliğin Ermeni bir alt memurunun karısı olan sinsi olduğu besbelli, bilgi edinmesi için para ve güzel kelimeler sarf ettiğim Ermeni kadın, haftalarca güya bu güzeli aramak için çıktığı yolculukların parasını ödettirip beni kandırdı, zerre kadar bilgi edinemedim. Salak rolünü oynamıştım, kendi komedimde bizzat Almanların rolünde Rumu oynadığım gibi.

26 Ağustos'ta Pera'dan Büyükdere'ye geri döndüm, hemen terziye uzun kıyafet için ölçülerimi aldirttim ve bundan üç gün sonra Marmara Denizi'nin kıyılarına, Büyükdere istikametinin tam aksine, yani Yeşilköy'e (San Stefano) doğru bir gezinti yaptım. Sultan Selim'in tahtan düşüşünden sonra yaşlı bir adam olarak Pera mezarlığında öldürülen sarayın ajanı Floransalı Lorenzo Norcioli orada, önceki tercüman Venedikli Medien'in ailesinin yaşadığı gösterişli bir evde ikamet etmekteydi. Ev veya daha ziyade kır sarayı bir zamanlar Moldovyalı Rus asilzadelerinden Brancovo'ya aitti. Burada birkaç günü civarda bulunan köylere, Florya'ya, Bakırköy'e ve İtalyan Franceschi'nin idaresi altındaki Baruthaneye ve büyük ve küçük iki Çekmece'ye gezintiler ve at gezisi yaparak geçirdim.

Şehirden şehre aşağıdan yukarıya at gezintilerinde, kara tarafı İstanbul'un surlarının ve Yedikule'nin enfes ve romantik hissini seyir meraklısı gözlerde kaydetmek için dolu dolu imkanlara sahiptim. Madam Medien'in ağzından, - solmuş güzelliği kızlarından birinde tekrar inkişaf etmişti - daha çok kadınlar tarafından ziyaret edilen hamamlardaki Türk kadınlarının hayatı hakkında malumat aldım. Bu tür, hususi davete mebni vuku bulan ve gün boyu süren ziyaretlerde ev sahibesi davet edilmiş arkadaşlarının önünden onlara arkasından gelmelerini rica ederek bir odadan başka bir odaya geçer, evin zenginliğini göstermek adına odalarda serilmiş kıyafetler ve kumaşlar sergilenir, her odada kahve ve şekerleme alınır, en son odada ise yemek yeniyordu.

Ev sahibi bütün mücevherleri sürekli takar ve bunları sadece yalnız banyoya giderken çıkartır, burada banyo havlusu olarak bir destmali (el havlusu), bir peştmalı (bel havlusu) ve iki poşu (yüz havlusu) alırdı. Kadın hamam tellakları müşterileri elde etmek için giren bayanları kucaklamalara ve tatlı kelimelere gark ediyorlardı. Yıkanırken bile hizmetli kızlar hizmet edilen kadınlara ve uzuvlarının güzelliği ile ilgili abartılı iltifatlarda bulunuyorlardı. Vücut ve ruh tek seferde keselenip yoğrulur ve ovulur ve kadınlara mahsus mahcubiyet göğüslerinin itildiği gibi bir kenara itilirdi. Hanım hamamcılarının bu övgülerinden Türk banyo ve hamamlarının en iyi iki hanım betimleyicisi Lady Montague ve Miss Pardoc'un hiç bahsetmemeleri çok normaldir, zira onlar Türkçe anlamıyorlardı.

8 Eylül'de ilk defa Türk kıyafetleri içerisinde, tercümanların ve doktorların başlarına taktıkları kalpakla göründüm. Meryem Ana'nın Doğum Günü bu zamandan beri aklımda kayda değer şekilde kalmıştı, bu yüzden bugünü 37 yıl sonra Hainfeld'in mülkiyet kutlaması yıldönümü olarak seçtim. Ertesi gün diplomatik birinci tercüman, Farsçayı iyi öğrenmiş bilgin bir oryantalist Herr von Vollenburg'un yanında İranlı bir dervişle tanıştım.

O, anadilini konuştuğum ve Hafız okumasını dinlediğim ilk İranlı idi. Zimmetindeki Sudi'nin *Şerh-i Divan-ı Hafız*'ı Almancaya tercüme etmeye karar verdim, ama ilk defa bir ay sonra çalışmaya başladım. Alışıldığı üzere hep Viyana'da Weidling kasabasında geçirdiğim Eylül burada benim için de Baroniçe von Hübsch ile cemiyeti tarafından İstanbul'dan iki saat uzaklıktaki Prens adalarında tertip edilen parti sayesinde hayatımın en güzel tatil ayı idi. [11 Eylül 1799] *Posta geldikten sonra Büyükdere'ye*

gittim, oradan bir kayık gezisine çıkararak [karşıda] Hünkâr İskeleyi'nin güzel kıyısına vardım. İlk defa Asya toprağına ayak basacaktım, hemen kayıktan atlardım ve yere kapanarak manevî vatanımın toprağını öptüm. Aynı günün akşamı kızı Constanze'nin düğünün yıldönümü için elçilikte Balo merasimi olacaktı; ilk defa Büyükdere cemiyetine uzun kıyafetler içinde kendimi tanıtacaktım, Galensis ile dalga geçmemden dolayı her taraftan alay yağdı, bu, diplomatik küçük topluluk için haftalarca dedikodu malzemesi oldu ve binlerce Pera-varî anektod ile temcid pilavı gibi pişirildi.

Sonraki gün beş kürekli kayık ile Baroniçe von Hübsch ve kızları Constanze ve Emile ile adalara gidince bu konuda kendimi daha kolay teselli ettim. Bunlar benim için kutsanmışların mutlu adaları³⁵³ idi. Esintili çam ağaçları, laudanumun³⁵⁴ kokularından gelen en yumuşak hava, melisa ve diğer çeşnili otlarla dolmuştu, ilk ve sonbaharın en güzel günlerini burada Türklerle herhangi bir temas olmaksızın tam bir özgürlük içinde geçiren zengin Rum ailenin güzel cenneti... Güzel mevsimin doğuşu olarak 1 Mayıs kutlaması burada dans ve müzik ile kıyıda yapılırdı. Burada ilk defa sevimli Romaika grup dansını gördüm, dansın lideri aşığı, ilk kadın dansçı maşuğu, tüm diğerleri ise oyuncularını (Rum sahnesinin korusu) canlandırırıldı.

Lider üç adım dairevî şekilde öne doğru gitti ve bundan sonra arkasından gelenleri çekiyormuş gibi hareket etti, sonra üç ölçü bekledi, tüm dans grubu üç adım yana doğru geri çekilirken, öyle ki tüm dans aşığın mütemadi kaçıışı olarak devam etti ve maşuk ve maiyeti tarafında ise devamlı ilerleme ve utangaç bir imtina vardı. Lider, geçişler ve vücudun türlü türlü hareketleri ile diz bükme ve el vurmasının yardımıyla kendi flörtünü, umudunu, umutsuzluğunu veya neşesini ifade eden tek pantomimciydi. Ara sıra halkayı terk eder, maşukunu alır ve onunla yalnız dans eder. Ona bazen sokulur, bazen ondan uzaklaşır ve diğer milletlerdeki (silahlı savaşçı danslar hariç) sadece sevgililerin davranışlarının takdim edildiği ve halkın karakterine göre özel olarak tasarlandığı dansların anlamı çok daha bariz şekilde Romaika'da ifade edilmiştir. Bilgin seyyahların Romaika'da görmek istediği karmaşanın gösterimini onun içinde hiç bulamadım, aksine olsa olsa yalnız aşkın çıkmaz yolları...

---

³⁵³ Kötülüklerin olmadığı ülke.

³⁵⁴ Afyon tentürü

Biz, genellikle Prens Adaları olarak anılan yedi adanın ilk ve en büyüğünde değil, bilakis ikincisi, manastıra giden şahane servi ağaçlı hıyabanı ve en güneyinde Çam Limanı'ndaki manzaralı koyları dolayısıyla ile romantik güzellikte en zengini Heybeli'de (Chalki) yaşamıştık. Heybeli, cüruf ve yeşilimtırak, parlayan taşların tohumlandığı tepenin yamacı ile Erzberg'in³⁵⁵ tüm izlerini taşırdı, ki ismini buradan alırdı. Burada cemiyetin erkekleri öğleden önce denizde banyo yaparlardı. Burada bile, taşlar ve kitabeler üzerine sürekli araştırmam plaj yarenliğine sohbet için hizmet edecekti. Bana çalıkların arasına gizlenmiş Grek mermerinden bir heykel gövdesinin keşif haberini getirdiklerinde, hakikaten uzakta yeşillik arasındaki bir parça beyazlığı gördüğümünden, uzun saplı gözlüklerimle oraya gittim, fakat hemen, bir Türk'e, manastırın zorbasına ya da diğer kaligrafiseverlere benden daha fazla zevk verecek olan aldatmacayı fark ettim.

Kutsal Teslis Manastırı'nın vakıf kütüphanesinde sefil durumda olan ahşap bölmelerde yalnız Aristofanes'in iki meşhur komedisini, Libanios'un bir parçasını ve bir Bizantik mühür külliyatını garip şekilde buldum. Chlaki'den yalnız diğer Prinkipo³⁵⁶ ve Antigone³⁵⁷ adalarını değil, aksine Asya sahilinde bulunan Dragos'u ve Maltepe'yi ziyaret ettim. Eski çağ araştırmacıları için çok cezbedici olan bu en son yerde - ismi (Schatzhügel)dir - yalnız eski bir kilisenin harabelerinde iki kitabe buldum. Maltepe'den içeriye doğru üç saat uzaklıktaki, o zamanlar sadece Rumların yaşadığı Bakkalköy'den, gece olmadan Heybeli'ye dönmek için dönüşe geçtim. Bir mezar taşı kitabesini temin etmek için girişilen teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanmıştı ve Baron Hübsch'ün yaşlı ve ödlek yeniçerilerinin daha fazla püskürtemeye cesaret edemediği, hemen alarma geçen ahali tarafından neredeyse taşlanacaktım.

Adada keyifli topluluk içerisinde bıldırcın veya midye pilavlı ve Türk ve Rum mutfağının diğer güzel yemeklerinin tadına enfes bir şekilde vardığım haftadan sonra, oda eksikliği yüzünden elçilik sarayında değil de gayet sağlam, ahşap bir evde terasın damına yerleştirildiğim Pera'ya geri döndüm. Orada çok komik, kıpkırmızı, beyaz pudralanmış peruk ve geniş çehresi ile bana, ağzından hiç düşürmediği San Marco'nun Venedik aslanları gibi görünen Dalmaçyalı Capo Schiavoni, Kaptan Marinowich

---

³⁵⁵ Orta Avusturya'da bir dağın ve bu ülkenin en büyük demir rezervli madeni.

³⁵⁶ Büyükada

³⁵⁷ Pyrgos- Burgaz

benimle beraber ikamet ediyordu. Gözünün birini genellikle kapalı tutuyordu, bir Fransızın "qui il en etoit bien economie"³⁵⁸ demesine sebep olmuştu. O, yazıhanede gemi kaptanları için gerekli mektupları, yamağı genç Caprara'ya (daha sonra Kıbrıs Larnaka'da konsolos) dikte eder, sonra mektubu alır ve okumadan, rastgele virgül ve noktaları koyar, bunu *far virgule* olarak adlandırır. O barakanın en üst kısmında yaşardı, ben altta dört ahşap duvar arasında şöminesiz ve ocaksız, öyle ki kışın sadece birçok dil oğlanına müşterek hizmet eden Torinolu Anastasios'un kötürlediği, nefret ettiğim bir mangalın sıcaklığı ile idare etmek zorundaydım, ama her daim gereği kadar havalandırılmadığı için başımın dönmesi ve ağrımaysındansa kışın ortasında pencereleri açmayı yeğliyordum.

Marinowich ve iş arkadaşlarımla Avusturya veya Rus ticaret veya savaş gemisinde sık sık yemek yerdim. Özellikle Kaptan Rubbisch tarafından komuta edilen bir Rus gemisini hatırlıyorum, bize Reval'da Kotzebeu'nin ağzından duyduğunu iddia ettiği hayat ile alakalı iğrenç tekerlemeler söylerdi. Buna benzer iğrenç tekerlemeleri henüz Viyana'dayken duymamıştım. Bunlar talebeler arasında Stollbergs ve Bürgers adı altında tedavüldeydi. Dört Rus bahriyelisi bir yirmi dört librelık alıp şişeler dolusu şarabı bir fırtta içtiler. Sonra kulakları tırmalayan ıslıklar eşliğinde Rus halk şarkılarını söylediler. Biri önden şarkı söylerken, diğerleri coşkulu şarkılara eşlik ederlerdi ve bu anda ditiramp³⁵⁹ duyduğumu Maindatlar³⁶⁰ tarafından bağırılan ve sadece mesafeden dolayı ses kuvvetinden kaybedip minör sesler ile hüzünle yankılandığını zannettiğim terennümlerdi bunlar. Bir ay sonra Büyükdere'de Rus elçisinin bir balosunda gördüğüm, Rus dansı beni daha fazla heyecanlandırmıştı. Hem dansçı hem savaşçı gibi görünen dansçıların şedîd ve ateşli hareketleri ile, eski, ağır aksak ve yalnızca ara sıra ıslık sesi ile yüksek perdeden nida eden, müziğin arasındaki tezat göze ve kulağa çok keskin tesir ediyordu.

Seyahatler ve içtimai hassasiyetleri dikkate almak zorunda olduğum istisnai olaylar dışında, planladığımdan itibaren dikkat ettiğim günlük programıma başladım, yani saat

---

³⁵⁸ Fr.İfade eksik

³⁵⁹ Fr. Eski Yunanların Dionysos şerefine okudukları tören şarkısı veya lirik şiir.

³⁶⁰ Yunan mitolojisinde) Dionysos'un kadın takipçileri ve tanrının maiyeti olan Thiasus'un en önemli üyeleri idi.

dokuzda uyumaya gider, saat dörtte kalkar ve günün ilk üç saatini araştırmalara veya yazı işlerine ayırırdım. Bu dönemde bu ilk üç saati, Viyana'dayken kısmen teşebbüs ettiğim Hafız çevirisine hasrettim, fakat ilkin burada düzenli olarak başlamıştım ve İstanbul'daki ilk ikametimin geri kalan dört ayı zarfında tamamladım. Kısa fakat tüm dini hissiyat ile söylenen "İnşallah"dan (Allah isterse) oluşan sabah duamdan sonra işime gider, bundan sonra saat yediden ona kadar kalem dairesinde bana ayrılan bürokratik yazışmaları tamamlar, sonra bir saat hocadan (dil oğlanları için elçiliğin Türk hocası) ders alırdım. Rotama ya limanın öteki tarafındaki benzer tüm kütüphanelerden bana en yakın olanı ve en kolay ulaşılabileni olan, beni Herr Vollenburg'un alıştırıldığı Sultan Hamit Kütüphanesini alırdım ya da şehir içini tanıma amacıyla iş gezilerinde ona eşlik ederdim. Saat dörtte elçiliğin sofrasında yemek yenirdi ve saat dokuzda yorgun olarak yatağa kavuşana ve çok kısa Maşallahımla (Allah'ın rızası) uykuya dalana kadar akşam saatleri cemiyete ayrılmıştı. Gün boyunca Türklerin ağzından, hislerini dindarca Allah'a ulaştıran ifadeleri yeteri kadar sık duyardım: "Allahu Ekber" (Allah büyük) Allah Kerim (Merhametli) Tevekkeltü al'Allah (Güvenimi Allah'a dayadım) "Estağfurullah" (Allah onun lehinde ola) ve nihayetinde şu sevinç ifadesini Allah'tan daha gayri yüksek güç ve teselli yoktur "Lâ havle ve lâ kuvvete ind Allahül azim". Müslümanların dinî hislerinin bu beyanlarına tüm kalbimle katılıyordum. Yani o vakitler dinî hislerim ve dünya ve zamanın olayları hakkındaki görüşüm şarkinkine göre bütün hayatıma şekil vermişti. Günlüğümde bunun kanıtları bulunmaktadır.

Abdülhamit Kütüphanesi'ndeki araştırma ve etütlerim sosyal bilimler ve edebiyat alanındaydı. Bu, yalnız beğeni ve meraktan değildi, bi'lakis çünkü bu tür eserlerde, diplomatik ve hukuk el yazmalarında rastlayabileceğim zorluklar ile karşılaşmayacağımdandı. Künyelerini Hacı Kalfa'dan öğrendiğim Osmanlı tarihinin kaynaklarını, antolojilerini ve şair tezkirelerini daha o zamanlar araştırmıştım. Bunları edinmek bana çok fazla emeğe, vakte ve paraya mal olmuştu ve bunları ilk defa bir kuşak sonra yazdığım Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Şiir Sanatı adlı eserlerimde kullanabilmişim. O zamana değin Viyana'da Saray Kütüphanesi'nde çalıştım, o günden bugüne Berlin, Dresden, Paris, Bodleian, San Marco, Bologna Bourbonico ve Vatikan Müzelerinin kütüphanelerinde okudum ve özetler yaptım, fakat hiçbir yerde Abdulhamid Kütüphanesi'ndeki gibi hevesli ve mutlu çalışmamıştım. Öğlenleyin minarelerden ezan işitildiğinde, tüm okuyucu topluluğu, beni yerimden kaldırmadan

ve rahatsız etmeden namazlarını kılmak için ayaklanırlardı. Kütüphane salonu düzenli dört cihete göre inşa edilmemişti, bundan dolayı hiçbir duvar doğrudan güneye bakmadığından kiblenameye, namaz pusulasına göre eğik saflar halinde salonun ortasında saf tutarlar, Hafızu'l-Kutub, kütüphanenin idarecisi, namaz kılanların imamı olarak öne geçer ve rahlemden seyrettiğim ve dinlediğim kılınan namaz sonrası herkes kendi yerini tekrar alırdı, ta ki bir sonraki ezana (ikindi) kadar. İkindi, öğlen ve akşam arasında okunur ve kütüphane bu zamanda kilitlenirdi. Elçilik Sarayındaki öğlen yemeği saatini kaçırmamak için oradan ayrılmak zorundaydım. Salıları ve Cumaları Rumî haftanın mutat bayram günleri de kütüphane kapalıydı.

Hasköy'deki mühendishane ve matbaaya da ilk kez Herr von Vollenburg ile gittim. *Burhan-ı Katı*'nın büyük Türkçe-Farsça sözlüğü burada hazırlanmıştı. Buradan geçtiğimiz yıllarda basılan İstanbul'un suları hakkındaki araştırmayı, *Su Risalesi*'ni, satın alarak İstanbul'da basılan eserler koleksiyonumun temelini oluşturdum. O zamandan beri baskısı tamamen tükenmiş ve son derece nadir olan inceleme, bana sonraki ikinci İstanbul ikametimde topografik gezilerimde rehber kitap olarak hizmet etti. Bu *Su Risalesi*'nde bahsedilen hafif ve enfes kaynakları araştırıp bulmaktan ve oralara gitmekten büyük mutluluk duyardım, zaten gençliğimden beri şarap değil su içerdim. Tıpkı kütüphane ve matbaada olduğu gibi kitap pazarına da beni Herr von Vollenburg (3 Ekim'de) götürdü. O zaman aldığım üç Türkçe eser: 12 ilimin ansiklopedisi *Netayücü'l-Fünun*, Hacı Kalfa'nın tarihi kronik eseri *Takwimet Tewarichsi*³⁶¹, filolojik cima rehberi *Esrar-ı Nikah*³⁶² daha sonra yarım bine kadar artacak olan oryantalist el yazmaları koleksiyonumu ansiklopedik, tarihi ve filolojik doğrultuda üç sınıfta kataloglandıracaktı.

Kütüphaneler, matbaalar ve kitap pazarları asıl merakımı teşkil ettiyse de, İstanbul'un diğer tüm büyük, resmî bina ve kuruluşları; eski ve yeni saray, Padişahın Bab-ı Alisi, eski sarnıçlar, su kemerleri ve şadırvanlar, kışlalar ve medreseler, pazarlar ve

---

³⁶¹ Takvimü't- Tevârih.

³⁶² Bu kitabın adı *Kitab'ül-İzah fî Esrar'ün-Nikaḥ* olmalı. Hammer'den intikal eden el yazmalar arasında Avusturya Milli Kütüphanesi'nde eski eserler bölümünde Cod. N.F.165 numarada mukayyettir. Gustav Flügel'in hazırladığı katalogda ise 1498 numara altında kaydedilmiştir.

hamamlar, çeşitli pazarlar (Bazar, Bedesten, Çarşı) tekkeler, Tersane, Tophane, han ve kervansaraylar, Constantin'in meşhur sarayı (Hebdemon)³⁶³ ve yedi tepe, silahhanenin çelik dökümhanesi olan Tersane'deki Tophane, yeniçerilerin ve yeni düzenlenen bostancıların, kalyoncuların ve humbaracıların eski ve yeni kışlaları alakamı oldukça celb edecekti. Abdülhamid Kütüphanesi'nde Abdulhadi (kütüphane görevlisinin hizmetçisi) adında bir softa (medrese talebesi) ile tanıştım. Ona az bir ücret karşılığında gezilerimin idare ve refakatçiliği için iş verdim ve onunla şehrin tüm taraflarını baştan sona dolaştık.

Bu gezintilerde kahvehaneleri, dönercilerin kulübelerini, helva, şerbet ve kaymak satıcılarını gözden kaçırmadık ve meşrubatlar ve lezzetli dana etiyle tanıştık. Bu gezilerde kebabı, helvayı, kaymağı, orta elçinin veya diğer elçilerin ziyafetlerindeki iyi yemek ihtimaline rağmen çok beğendik. İngiliz Orta Elçi Spencer Smith'in sofrasında, yeni gelmiş Ragusalı Elçi Kont Cabagosa ile tanıştım. Bu saygın yaşlı adam evvelce Viyana'da bulunmuştu, onunla İmparatorluk şehri ve çok iyi tanıdığı Baron Thugut hakkında muhabbet ettik. Dört hafta sonra (31 Ekim) Bab-ı Ali'de huzura kabulü vardı, orada beni maiyetinin arasında önde gelenlerden olarak kabul ettiğinde, yani ilk defa uzun zamandan beri arzu edilen Bab-ı Ali'deki resmî kabulün seyrine ve (Isuf) deve tüyünden yapılmış Türk seremoni kıyafeti olan kerrake giymenin tadına vardım.

Kerrake bu tür vesilelerde dağıtılan üç çeşit hilatların orta kalitelisiydi, bu üç çeşitten en asili ve değerlisi kürk (ya kakım derisi ile ya da samurdan kaplanırdı) bir kışlık elbisedir, orta kalitelisi ise kürksüz kerrake yazlık kıyafettir, en düşüğü ise kaftan, çuhadan yalnız sarı ve beyaz çizgili hırkadır. Bu onur giysilerinin sabit harçları vardı ve bunun için kabulden sonra hemen Yahudilere veya Ermenilere satılırlardı, onlar da bu giysileri birkaç kuruş daha fazlaya teşrifatçıya teslim ederdi. Kürkler için en hafif kakım derisinden en ağır samura kadar, iki veya üç yüzden iki veya üç bin kuruşa kadar ödeme yapılırdı. Kerrakeye yirmi beş, hizmetçilerin giydiği kaftana da beş kuruş

---

³⁶³ Hammer devrin bilgilerine göre Hebdemon ile Tekfur Sarayı'nı kastetmektedir. Hammer bu bilgiyi bir başka eserinde daha zikreder Joseph von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi*, trc. Senail Özkan, C. I. (Türk Tarih Kurumu, 2011).s.113. Fakat bu bilgi yanlıştır ve 1899'da düzeltilmiştir bkz: Semavi Eyice, "Tekfur Sarayı," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedi*, 1994.

ödenirdi. Fakat bu diplomatik pazarlıktan pek hoşnut değildim; aynı şekilde son söz söylendikten sonra tüm elçiliğin, çavuşlar ve çuhadarlar tarafından bir hayvan sürüsü gibi “kış-kış”larla salondan hemen çıkarılması terbiyesizliğinden de hoşnut olmadım.

Bundan bir ay sonra İngiliz Büyükelçi Lord Elgin'in, fevkalade görkemi ve onur kıyafetlerinin dağıtımı ile gerçekleşen saraydaki kabulüne katıldım. 6 Kasım'da ona tahsis edilmiş Fransız sarayında konakladı, aynı akşam Polonyalı asilzade Herr von Schumlansky (önceki Macar şansölyesi ve şimdiki Freiburg Elçisi Kont Reviczky'nin sonradan kayınpederi olan) ikinci sınıf diplomatik cemiyetten üyelere, sekreterlere ve tercümanlara, bir veda yemeği verdi. Misafirler arasında benimle beraber iki Fransız Duval da bulunmuşlardı, bunlardan biri Tunus'ta konsolos idi diğeri Mathieu o vakitler halen tercümandı, yüksek bilgi sahibi bir adamdı ve şark müziği ile meşgul oluyordu. Bu konu üzerine özel, çok değerli bir eser yazmıştı, bir gece bana bu eserden okudu ama henüz eser basılmak için tamamlanmamıştı.

Bana okuduğu bölüm, Türk müziğindeki kudümün sadece ritmin seyrini tanımladığını yani bizim ölçü vuruşlarının yerini tuttuğunu ilk kez fark etmemi sağladı. Üç yıl evvel, meselenin ve Hofrat Kiesewetter'in hürmetine oryantalistik müzik üzerine bende kalan el yazmaları ile uğraşmaya başladığımda, Duval'in eserini getirmek amacıyla defalarca İstanbul'a yazdım. Fakat nafiye, yazarın ölümünden sonra sorumsuz şekilde eserin yok edildiği anlaşıldı. Her iki Duval'in kız kardeşi Mille. Marizza, çoktan en güzel yıllarını geçirmiş, evlenmemiş, zeki ama aynı zamanda toplumsal açıdan kapalı bir hayat yaşıyordu. Dokunaklı, endişeye meyilli karakterine, Pera cemiyeti çok isabetli toplu iğne anlamındaki Rumca “Karfitza” lakabını takmışlardı.

İngiliz Orta Elçi'nin Bab-ı Ali'de yani kaymakamın ve sarayda yani sultanın huzurunda (20 Kasım'da) kabulü daha erken gerçekleşecekti, eğer şu ana kadarki Orta Elçi Spencer Smith, hem Bab-ı Ali tarafından, hem de elçilik tarafından ona nasıl muamele edileceği protokol sorununa müdahil olmasaydı. Şu anlaşmaya varıldı, elçi kaymakamlıkta koltukta, şimdiye dek orta elçi olan kişi de taburede oturacaktı. Bu, Spencer Smith ve Lord Elgin arasındaki endişe verici geçimsizliğin başlangıcı idi ve işlere kötü bir şekilde aksetti. Lord Elgin'in titiz ve tükenmiş ruhu Bab-ı Ali ile ittifak anlaşmasını tam yetkili orta elçi olarak imzalayan Smith kardeşlere, birçok sıkıntılar

ve ezalar verdi; bu nifak daha sonraları Mısır seyahatimde de büyük bir felakete sebep oldu.

Büyükelçinin teşrihi üzerine İngilizce pratik yapmayı çokça umut etmişim ve kısmen de sebeplerim vardı; büyükelçinin maiyetinde Cambridge'den, Arapçadan bazı çevirileri sayesinde bilinen Arapça profesörü Carlisle,³⁶⁴ Dechant von Carlisle, bulunuyordu. O şimdiye dek epey Arapça okumuştur, lakin Arapça konuşan hiç duymamıştı. Ben ise Viyana'daki ikametimin son yıllarında iyi İngilizce okumayı ve anlamayı öğrenmiş fakat bir kelime bile konuşmamıştım. Çok geçmeden tanıştık ve haftada üç akşam ikimizin de istifadesine geçirilmesi üzerine bir araya gelmek üzere ittifak ettik. Buluşmalarda Carlyle Arapça konuşacaktı, ben ise İngilizce... Bu tecrübenin öğrettiği gibi çok yanlış düşünülüyordu, çünkü Carlyle kendi metoduna göre Arapça konuşmaya başladığında, İngilizce konuştuğunu zannediyordum söylediklerini anlamıyordum ve ben İngilizce konuştuğumda, o Arapça konuştuğuma inanıyordu. Bunun üzerine Latincenin aracı dil olarak kullanılmasında anlaştık, fakat burada başlangıçta onun İngilizce ve benim Almanca telaffuzum yüzünden sendeledik, çünkü onun İngilizceleştirdiği aksanı "Eita Eita" (ita, ita) ve "Ischiam, Ischiam" (etiam etiam) kulağıma İspanyolca gibi geliyordu.

Bu müddet zarfında Carlyle'nin Arapça konuşmayı öğrenmesinden çok daha iyi İngilizceyi öğrenmişim. Herhangi bir şarkî dili konuşmayı öğrenmek hususunda çağımızın Arapça gramer ve filolojisinin babası, kıymetli dostum de Sacy ile aynı oranda az yeteneğe sahipti. Ben Carlyle'den İngilizce konuşmayı öğrenirken, o Arapça cevap vermekte yetersizdi, ama birlikte çıktığımız şehir ve şehir dışı gezilerimizde, rehber ve mihmandar olarak ona daha büyük fayda sağladım. Böyle bir seyahati üç defa yaptım, her seferinde topografi ve entografi bilgimi ziyadeleştiriyordum. İlk seyahat Herr von Vollenburg ile beraber, ikincisini çok daha uzağa Sultan Abdulhamid Kütüphanesi'nden okuma arkadaşlarımın refakati altında ve sonuncusu en zengini ve en yoğunu Carlyle ile İngiliz elçinin bir yeniçerisi nezaretindeydi, burada tercüman kıyafetim ile kendimi sadece tercüman olarak tanıtmadım, bilakis gerçekten de tercümanlık yaptım. Bu gezilerin neticelerini ileride kullanılmak üzere gayretli şekilde günlüğüme kaydettim.

---

³⁶⁴ Joseph Dacre Carlyle. Hammer el yazmalarında yanlış yazmıştır.

Bunlar 1799 yılının son iki ayında, 21 Aralık'a kadar aynı derecede düzgün ve ayrıntılı tutulmuş, sonraki yılın ilk iki ayında ise kısa ve eksikti. Ama en büyük boşluk, yani on sekiz günlük, yeni başlayan yılın ilk yedinci ve biten yılın son on bir gününde bulunuyordu. Bu boşluk hakkında sonradan 7 Ocak'ta tam bir sahife bilgi vardı. Bu zaman aralığında İngilizlerin söylediği gibi "Love- Smitten", yüksek bir ideal ve platonik bir tutku ile, heyecan içindeydim, başka hiçbir bir gayeye ve dikkate sahip değildim. Bu sevdamin mevzuu çok alımlı, sevimli ve bilgili ama az biraz nazlı, Hollandalı büyükelçi van Dedern'in kızı ve Prusya elçisi Baron von Knobelsdorf'un eşiydi. Hanımefendiyi sadece orta elçilikteki akşamlarda değil, bilakis babasının ve eşinin yanında da çok sık görürdüm. İlki, garip orijinal yaşlı, sert bir diplomattı; ikincisi ise büyük diplomatik yeteneğe haiz olmasa da edebiyata bigâne değildi, ki Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde Mirchwand³⁶⁵ ve birkaç tane diğer kıymetli el yazmalarına ulaşılması onun gayretleri ile olmuştu.

Van Dedern'in büyük bir diplomatik yemek davetinde - ki bu davette yirmi veya otuz kişilik servis vardı -, ilk defa hiç görülmedik iki sahne ile karşılaştım, ikisi de bana yalnız Plinus'un bir mektubundan tanıdık geldi. İlki sofranın seyirlik methi için, ahşap ve mukavva kutulardan, ahşap turtalardan ve kâğıt pastalardan yapılmış gösteri yemekleriydi. İkincisi ise ev sahibinin farklı kalitedeki şarapları misafirlerine, mevkilerine veya şahsî teveccühüne göre kadehlere doldurup göndermesiydi, en iyi şarap orta elçiye, orta kalitedeki dragomanlara ve sekreterlere, en kötüsü de dil oğlanlarına. Uzun masanın en ucrasında dil oğlanları ile oturdum. Büyükelçi bana bir bardak şarap gönderdi, ben içmediğimden onu almadım. Gönderdiği şarabı en kalitesiz olarak hor gördüğüme inanan Herr van Dedern uzun sofranın bir ucundan diğer ucuna doğru seslendi; o en önde duran şişeleri işaret ederek "c'est de cela ici"³⁶⁶. "Je remercie Votre Excellence, je n'en bois pas a moin qu'Excellence m'envoie de Shiraz"³⁶⁷ diye karşılık verdim.

Orta elçilere aktarıldığını duyduğum, her sabah Hafız'ın gazellerinde kaleminden dökülen Şiraz şarabı övgüsü, beni had safhada bunun tadına bakmak için

---

³⁶⁵ Mîrhând.

³⁶⁶ Fr. O buradakındendir.

³⁶⁷ Fr. Efendimize teşekkür ederim. Şiraz'dan dahi gönderseniz içmiyorum.

isteklendirmişti. Beni belki de sadece bu yüzden bir alelade dil oğlanından daha fazla olarak değerlendiren, çünkü kızının ilan edilmiş bir hayranıyım, Büyükelçi bana Şiraz'dan bir kadeh kırmızı şarap gönderdi, ondan özel bir lezzet alamamıştım. Onu ne tatlı ne de sert buldum. O vakitten beri bir daha Şiraz şarabının tadına bakma fırsatım olmadığından, onun gerçekten hakiki olup olmadığına karar veremiyorum. Bunun üzerine Müller'e yazdım, eğer en nihayetinde İran'a tayinim olursa kendisine böylesini temin etmemi istedi. Mektubundaki bölümü buraya aldım:

"Je vous suis obligé de vos bonnes intentions par rapport au vin de Shiraz. Comme vous n'en pourriez m'envoyer sans incommoder quelqu'un, et comme vous me dites qu'il ne vaut rien, je le tiens pour bu. Faites en une libation devant le feu daéré d'Ormuzd, afin d'obtenir plus de satisfaction par rapport aux antiquités, qu'au vin des Persans. Au reste je pense que la médiocrité de ce dernier peut-être l'effet de la mauvaise culture et des défauts dans l'art de le faire; les Musulmans ne s'y entendent pas. "³⁶⁸

Yılın sondan ikinci gününün akşam davetinde Bayan von Knobelsdorf, bahsi geçen yeni bir kitabın adını yazmam için kurşun kalemini kılıftan çıkartıp bana uzattı. Kitabın adını yazdım, ama aynı zamanda doğaçlama şu Fransızca komplimanı ilıştirdim:

Que vous etes heureux, crayon
C'est la plus belle main, qui trace
Par vous semtiments et raioison
Je voudrais etre a votre place
Et fut ca meme mon destin

---

³⁶⁸ Fr. Şiraz sarhoşluğuna rağmen iyi niyetiniz için size minnettarım. Çünkü kimseyi rahatsız etmeden beni buradan gönderebilirsiniz. Çünkü bana bir zararının olmadığını söylediniz. Ben buna katlanmaktan yanayım. Ormoud'un kutsal ateşi diyerek çok şarap içmek, İranlıların sarhoşluklarına nazaran antikiteyi daha çok tatmin etmeyi amaçlıyor. Ama bu sonuncunun yetersizliği, kötü kültürün etkisi ve memleketin kusurlarından olabilir ve Müslümanlar oradan anlaşılmaz.

D'etre brise par cette main.³⁶⁹

Bu irticalen yazdığım ikinci Fransızca şiirimdi, ilkini yedi yıl önce Prens de Ligne'ye kütüphaneden göndermişim. Frau von Knobelsdorf bunu okudu, teşekkür etti ve yanındaki hanımefendiye de bunu okuttuktan sonra sakladı. Bu, benim bu iki kadındaki, bilhassa Frau von Ruith'teki kredimi yükseltti. Bana eskisinden çok daha dostça davrandılar. İki gün sonra Baron von Knobelsdorf iki şişe şarap gönderdi, hiçbirisini içmesem de...

İş arkadaşlarımın bu hediye için şiirime bir teşekkür olduğunu düşünmelerine izin verdim, aslında bu, kendisi için temin edilen bazı şarkî sikkelerden oluşan bir koleksiyona karşılıktı. Frau von Knobelsdorf ve eşi tarafından çok fazla iltifat ve takdir [görüyordum] ve günlerin uzamasından beri, cezbedici ve güzel bayanın günden güne büyüyen dostluğu başımı öylesine döndürdü ki ondan başka bir şey düşünemedim ve bu sırada hiç kimse ile daha yakın ve samimi münasebette olmadığım için, yeni müsteşrik arkadaşım Carlyle ile bu gönül sırrımı paylaştım. Bu aslında toplumda komedinin sırrı idi. O, karşılık bulmayacak bu sevdanın hararetini ayıplamıştı ve bana yeni yıl için dört tane İngilizce dörtlük gönderdi. Bunların ona mı yoksa başka bir İngiliz şaire mi ait olduğunu bilmiyorum. Bunların tercümesi günlüğümde yazılı:

Dostum, kara kara Julien'in hicranından bize dert yanarsın.

Arzuna neden râm olmamaklığını

Hattâ sana tenezzül etmemekliğini sorarsın,

Ah benim dostum, bu aşkın ateşi sana kızgın geldi.

Derunî âh edişin, kanındaki kor, soluğunda saklı nâleler,

Gözyaşlarından mürekkep seller,

Dilberlerin en güzelini iknâ için beyhudedir.

---

³⁶⁹ Sizi mutlu eden şey kalemdir

Bu sizin duygularınız ve

Aklınızla resmedilen en güzel eldir.

Yerinizde olmak isterdim

Ve bu, benim bu el ile mahvolmak benim kaderimdir.

Murâd şerâbından bolca nûş etmen için,
Aşk şîkârına nazar-ı âteş eyle, bırak âh ü vâhı,
Seller gibi akan gözyaşlarını sil,
İşte o vakit Julie'nin iltifatına mazhar olursun
Sevdiğinden sarf-ı nazar ettiğinde,
Ceylan gözlerin sana dönmesini seyr eyle.
Ol vakit yutkunduğun âhların, dilber koynunda
Nasıl ifnâ bulduğunu göreceksin.

İyi eğitimin tohumu kızgın toprağa düştü ve orada yandı. Yeni yılın her günü, bana karşı oluşan duygularının yeni bulgularını bana gönderdiğini vehmediyordum. Onun her bakışı veya her kelimesi, güzel elinin veya güzel boynunun her hareketi bir saniye bile ondan ayırmadığım bakışlarımla telegrafik ve manyatik ilişki içindeydi. Edebiyata ve benim konuşmalarına gösterdiği alaka, sadece davranışlarındaki değil, kıyafetlerinde ve başlığındaki (kadın zevkinin en güvenilir ölçüsü) en büyük incelik ile birleştirilmiş sadelik; tüm bunlar beni öylesine büyülemişti ki, benim çelebice ifade edilmiş talebime verdiği nazik yanıt, kırılğınlıktan olduğu kadar resmiyetten de uzaktı ve çok doğal göründü. Bu yüzden 7 Ocak'ta onun makyaj odasında kapalı gözlerle yaptığım ve büyük soğuk kanlılıkla ama aynı zamanda yeryüzündeki bir kadının en nazik suretiyle reddettiği resmi aşk ilanına kadar resmen kör olmuştum.

O konuşurken, daha önce hiç duymamışım gibi güzel sesinin ahengi kulaklarımda çınılıyordu ve sonunda gözlerimi açmaya cesaretimi toplayıp ona baktığımda, onu ilk defa dağınık saçlarla gördüm. Gall'in öğrencilerinininkine benzer yüksek dik alnından sahiden korkmuştum, umumiyetle aklına karşı çok saygı duydum. Acı şekilde ayrıldım, cemiyette şimdiye kadarkine nazaran daha çok mesafe koymakla beraber aşkın ve çekiciliğinin zincirleri ikiye katlanmıştı. Duygu dünyam için çok belirleyici olan ayın yedisindeki bu olay dikkatimi evvel emirde kutsal yedi sayısına çekti. Yedi sayısı tüm hayatım boyunca benim için hiçbir zaman gerçek manada talihsiz değildi, ama her daim az ya da çok bir alın yazısı olduğunu sık sık ispat etmişti. Günlüğümde şunları not edilmiş olarak buldum: İlki, bir yıl önce aynı günde Jenisch'in İstanbul'a tayinimin nihai kararını bildirmesiydi. Her ne kadar açıklama ancak üç hafta sonra, tam olarak da üç ay sonra kararlaştırılsa da. Diğer not, büyük zaman kaybı hakkındaki nedamet ifadesiydi ki bununla ilgili Müller beni henüz Viyana'dayken halihazırdaki

yıl için iyi niyetlerini tembih ederek babacan bir şekilde ikaz etmişti ve sonuncu not ise, on dört günlük kesintili aşk kazamın, günlük Hafız'dan çeviri faaliyetime, Catull, Tabull ve Poseg'den münhasır okumalara ve nihayet fıstığı çok tüketmeme olan toplu doğal etkisinin kaçınılmaz olduğuna dair garip nottu. Arapça hocam Madam Aide'nin ağzından, hafızayı güçlendirdiğine inanıldığından, Arapça'da "Bintü'l Hafız", hafızanın kızları anlamında olduğunu öğrendiğimden beri benim mutak kahvaltım şam fıstıklarıydı. Hafızanın güçlenmesini değil ama kahvenin sebep verdiği türden daha büyük, zihni hareketliliği hissetmişim; kahveden her zaman uzak durduğum gibi sonra genellikle fıstıktan da uzak durdum.

On dokuz Ocak'ta bana Carlyle aldığı cesur kararı, yılın bu vakitlerinde İngiliz General Keller ile (Alman kökenli, budala kabul edilen biri) Küçük Asya ve Suriye içinden Sadrazamın karargahına yola çıkacağını bildirdi. Ondan ayrılmaktan hiç hoşlanmamıştım, çünkü müşterek çalışmalarımız ve gezilerimiz bizi birbirimize dostça bağlamıştı. Ayrılırken (O vakitten sonra bir daha hiç görmedim) bana dostluğunun bir nişanesini şu soru vesilesi ile verdi: Schold you not like to live in England?"³⁷⁰ Böyle bir arzum olmadığı cevabını vermişim, çünkü İngiltere'yi henüz tanıımıyordum ama doğuya tayinim her şeyden önemli olmasa, İngiltere'ye seyahat büyük bir dileğim olurdu. Anadolu'ya bu seyahatinin güzel fırsatlarından dolayı tüm kalbimle ona imreniyordum ve yakın zamanda aynı şekilde bir fırsata nail olmayı cömert şefimden arzu ediyordum, bunun gerçekleşmesi çok yakındı.

7 Şubat'ta (yeniden kaderimde belirleyici bir yedi) Baron von Herbert bana, sona ermiş El-Ariş Konvansiyonu'nun yakında beklenen tahliyeye ve Mısır'ın fethine imkân vereceğini, seyahat isteğimi şimdilik Mısır'a gönderilmem ile yatıştırmayı ve Fransızların işgalinden beri rapor göndermeyen oradaki konsolusun elçilik yönetimini tahkik etmede görevlendirildiğimi bildirdi. Bundan iki gün sonra talimatnameleri kendim yazmamı emretti. Kont Louis Cobenzl bana on dokuz yaşında genç bir adamken bunları yaptığını söyledi, diplomatik kariyerine henüz bu yaşta elçi olarak Danimarka'da başlamıştı. Müşfik şefimin kalbi seyahat ihtimalim üzerine tüm heyecanı ile duyduğu sevinç karşısında yerinden çıkacak gibiydi; bana "si j'etais

---

³⁷⁰ İng. İngiltere'de yaşamak istemez miydin?

jeune"³⁷¹ dedi ve " j'irais a Votre place et je Vous laisserais ici Charge d'affaires. Attachez Vous a Sir Sidney suivez le partout, je ne Vous disapprouverai pas!³⁷²

Sonraki günlerde Archipel'e seyahatim ilim adı altında duyuruldu, Kayzer'in doğum günü kutlamalarında (on ikisinde) bütün cemiyet yalnızca bunu konuştu: Herbert ve Spencer Smith ile bugün "tete a tete"³⁷³ yemek yedik ve Smith'ten özel emirlerini ve kardeşi için mektuplar aldım ve aynı tutumla yalnızca bilimsel geziden konuştuk. Bu tavır orta elçilerin balolarda nadirattan olamayan cali bir hareketle pasaport imzalamalarından ve pusula yazmalarından daha diplomatikti. Büyükdere'de katıldığım ilk baloda, balo salonunun ortasındaki Spencer Smith'in pasaport imzalamasını, aynı şekilde salı günü karnavalında Prusya Sarayı'nda verilen baloda Lord Elgin'inin elçinin dairesine pusula yazmak amacıyla gitmesini oldukça tuhaf bulmuştum. Kayzer kutlamalarının bu balosunda kararlaştırılan ayın on altısındaki maskeli baloya katılamayacağım için üzüldüm, çünkü iki gün sonra için gemi seyahatim ayarlanmıştı.

Seyahat için tüm hazırlıklarımı yaptım, (Carlyle'nin yaptığı gibi) mavi şalvar, kısa ceket ve sarı kalpaktan oluşan kurye yani Tatar kıyafeti bana büyük rahatlık sağlamıştı, bu suretle gemiye binmişim. Rüzgâr karşıdan esiyordu, yalnızca, baloda Julianen'e veda ettiğimden, tamamıyla artık cemiyette görünmemeye, sadece en fazla Avusturya sarayına gitmeye karar vermişim. 16'sı sabahında da rüzgâr uygun değildi. Karnavala katılmayı düşledim, bunu da gerçekleştirmek için sabahtan iş arkadaşlarımın yanına azmettim. Onlara şu teklifte bulundum: Cemiyette bulunacak bütün kadınlara nazikane veya satirik kısa notlar yazılmasını, akşamki maskeli baloya kurye kıyafeti içerisinde gizlenerek katılıp sanki yeni gelen kuryeymişim gibi notları alakalı kişilere vermemi. Bu fikir kabul gördü. Elçilerin eşleri için iltifatları kısmen şiir kısmen nesir kaleme almayı üzerime aldım. Kendilerine bizzat söyleyecek rahatsız edici bir şey bilmediğim kadınlara ve genç kızlara küçük mektup işini iş arkadaşlarıma havale ettim. Çünkü arkadaşlarım cemiyetin tüm açık ve gizli aşk ilişkilerine benden daha fazla aşınaydılar. Planımız en iyi şekilde gerçekleşmişti. Kurye kıyafeti ile cemiyete

---

³⁷¹ Fr. Genç olsaydım

³⁷² Fr. Sizin yerinize giderdim ve sizi de burada maslahatgüzar olarak bırakırdım. Siz Bay Sidney'e tabi olurdunuz ve ben sizi bundan dolayı eleştirmezdim.

³⁷³ Fr. Baş başa

dahil oldum ve hemen tüm cemiyetin dikkatini üzerime celb ettim. Orta elçilerin eşlerine en büyük hürmet nişanesiyle yaklaştım ve her bir kadın için çantamdan bir mektup çekip çıkardım; mektuplar okundu ve büsbütün kabul gördü. Bunlarda iltifatlardan gayrisi yoktu, böylelikle daha da büyük bir rahatlıkla geriye kalan muzır olanlar dağıtıldı. Olabildiğinde acele ettim ve ortadan kayboldum. Ne ben ne de iş arkadaşlarım sözlerimizi sakındığımız bilgi notları yazdık ki meslektaşlarım benden de az sözlerini sakındılar, çünkü bu iş ortaya çıktığında, bunun hesabının artık elçilikte hazır bulunmayan kişiye patlayacağını biliyorlardı ve böyle de oldu. Bu benim mektup dağıtımım Gelanis üzerinde yapılan istihzasını naziresiydi, bununla tüm Peralı hanımlar ile aramı bozdum, ama orta elçilerinki ile değil. Gece yarısı gemime geri döndüm ve yılın bu vakitleri haftalarca süren güney rüzgarları devam ettiğinden, Herbert tarafından tasvip edilen Çanakkale'ye kadar karadan seyahatime başlama kararımı aldım. Temme- Elhamdülillahi teala... 24...³⁷⁴

4.2. 1802 Yılıın Son Üç Ayında İstanbul'daki İkametim

Pera'daki ikametim ile İngiltere'den ayrılışımdan beri, dört ay boyunca kesintiye uğramış günlüğüme, ilk sayfasında açıklanan; bir daha asla ara vermemek ve olabildiğince ayrıntılı surette tutmak kat'î niyetiyle yeniden başladım. Mümkün mertebe ayrıntılı yazma niyetimi ise mufassal bir İstanbul ve Boğaziçi'nin tasviri ve Bursa'nın çevresi ile yerine getirdim. Topografik eserim *Constantinopel und der Bosphorus*'daki ve *Ein Umblick auf einer Reise nach Brussa*' seyahatnamemdeki konuların büyük bölümü günlüğümde bulunabilir.

Politik olaylara, elimden çıkan işlere, cemiyetteki şahsi davranışlara günlüğümde, genellikle, zihnime ipucu olarak hizmet edecek birkaç kelime ile temas edilmişti: Maalesef! Bunun işe yaracağına çok güvenmişim, zira birçok detay hatırımdan çıktı. Yalnız benim için çözülemez sırları muhafaza edecek birçok kısaltmalar, benim anlayacağım şifreler ve posta günlerinde çizdiğim bana önemli derecede politik görünen birçok şey, hemen bundan sonra gazeteler yoluyla zaten duyulmuştu veya birçoğu önemsizce hiç bahse layık değildi. Burada sadece diğerleri karşısında hatıralarımda canlı kalan bazı anlara ve şahsiyetlere tutundum.

---

³⁷⁴ Aradaki ifadeler okunmuyor.

Üç yıllık seyahatin bitmeyen koşuşturmasından dinlenip düzenli iş hayatını düzgün bir şekilde yoluna koymak, donanmada, orduda ve Londra'da İngilizler arasında yaşadığım büyük özgürlükten sonra, gitgide bu Peralı kasabalı diplomasinin ruh ve kalp kırıcı seremonik karakterlerine ve amirimin Cizvitî müşkülpesentliğine alışmak, kitaplarımı ve yazılarımı düzenleyip iki odadan oluşan dairemi itina ile döşemek ve beş veya altı boş sabah saatini (dörtten veya beşten ona kadar) düzenli şekilde kısımlara ayırmak birkaç hafta sürdü.

Gençliğinde gece balolarında vakit geçirse bile bundan dolayı çalışmalarına sabah saatlerinde ara vermediğini kendisinden okuduğum Buffon örneği bana daima en üst derecede takdire değer olarak görünürdü ama ona benzemek benim için imkânsız idi. Çünkü, eğer sabahları daha uyanık bir dikkat ile meşgul olacaksam bana yedi veya en azından altı saatlik uyku gerekliydi. Kışın sabah saatlerinin kullanımı, nadiren gece yarılarını aşan balolar sebebiyle ara sıra kısılırdı. Büyükdere'deki kırsal yaşam esnasında daha sıkı şekilde mümkün olduğu kadar erkenden, akşamları saat dokuzda yatmaya gitmeye ve sabahleyin saat dörtte uyanmaya riayet ettim.

Mr. Ganlis tarafından haklı olarak övülen Büyükdere'nin güzel mehtabı ve yaşadığım asma katın penceresinin açıldığı iskeledeki güzel dünyaya yaptığım akşam gezintileri beni bundan alıkoymamıştı. Ziter çalan Peralı çapkınların eşlik ettiği kadınlar ve genç kızlar birkaç defa kötü müzik ve koro yardımıyla uykum ile eğlendiler: "Mr. Hammer se couche avec les poules"³⁷⁵. Farkına varmadan neşeli grubun birkaç defa önden geçmelerine müsaade ettim, ama sonunda bir keresinde yataktan fırladım, pencereyi açtım ve gecelikler içinde aşağıya seslendim: "Qui Mesdames, Mr. Hammer se couche avec les poules, mais il se leve avec les coques."³⁷⁶ Bunun üzerine beni uykumda rahat bıraktılar.

Saat dörtten önce her gün, evin karşısındaki kıyıyı ıslatan denizde banyo yapardım ve eğer o vakitler yüzmeyi bilseydim deniz bana çok daha büyük bir keyif bahşedecekti. Yaşlı, son derece nev-i şahsına münhasır Mr. Abbot (Pera doğumlu) bu erken saatleri sabah gezintileri için ayırmıştı ve muhabbetseverliği bazen sabah banyolarıma mâni oluyordu. Enfes manzaranın, kızıllaşan ve yaldızlaşan, bazen (özellikle sonbaharda) yığılmış erguvanî dalgaların dış yüzeyinin veya aşağı düşen altın tüllerin şahane

---

³⁷⁵ Fr. Mr. Hammer tavuklar ile yatıyor.

³⁷⁶ Fr. Evet beyler bayanlar Mr Hammer tavuklar ile yatıyor

tablosunun arz ettiği sabah gökyüzünün nasıl da tadına varmıştım! Sonra Stolberg'in³⁷⁷ denize yazılmış güzel şiirinden dizeleri yüksek sesle tekrarladım, çünkü o vakitler Byron'un denize olan güzellemesi henüz yoktu.

Pera ve Büyükdere cemiyetlerinde, ikametimin ilk ayında Herr von Tomara'dan görevini devralmış olan Elçi Herr von Italinski örneği erkenden uyumam ve kalkmam için bana büyük destek vermişti. Altmışlı yaşlarındaki Italinski gelişinden hemen sonra Arapça öğrenme kararını ilan etmiş ve bunu öyle sabırla icra etmişti ki birkaç yıl sonra, okuduğunu bir hayli anlıyordu, fakat tek bir kelimeyi bile doğru telaffuz edemiyordu. Onun hali şarkî dillerin grameri ve yapısı hakkındaki derin bilgisine karşın hiçbir zaman bunu kullanmayan, yüzyılın en büyük oryantalisti, dostum Silvestre de Sacy'nin doğu dillerini başını gözünü yarararak konuşmasına benziyordu.

Arapça çalışmak ve Arapça el yazmaları temin etmek gibi müşterek hobiler hemencecik benimle Herr von İtalinski arasında yakın ilişki kurdu. Bu ilişki toplumsal dikkat kalıplarını geçerek gerçek bir dostluğa döndü ve bu, şefimin asık suratlılığına ve geçimsizliğine hiç uymuyordu ve bir nebze olsun onun berbat muamelesine karşı iyi geliyordu; Herr von İtalinski tüm diplomatik korların en iyi tatlıcısına ve mutfağına sahipti. Bir keresinde bir cuma günü onun sütlü çorbasını Nektar ve Ambrosia'dan³⁷⁸ daha lezzetli bulduğumdan, beni her cuma günü için davet etmişti. Öğleden sonraki saatleri düzenli olarak Arapça yazmaların sayfalarını karıştırarak geçirdiğimizden büyük memnuniyetle kabul ettiğim bir davet idi.

Sonbahardan yazaya acele eden kalemimi, İstanbul'a gelişime yeniden getiriyorum. Elçilik sekreteri olarak mütercim Klagel (oğlu hali hazırda İstanbul'da benim isteğim üzerine yeniden ihdas edilen elçilik sekreterliğini ifa ediyor) ile diplomatik korların en yakın temas halinde olduğu bakanlık mensuplarına tebligat ziyaretleri yaptım. Bab-ı Ali tercümanının, Reis efendinin (Dışişleri bakanı), kâhyanın (İçişleri Bakanı) huzurunda, o vakitler hemen her yerde törensel ziyaretlerin alışagelmiş ıvır zıvırı, konserve şekerlemeler ile kahve, şerbet, bir uzun nargile, gül suyu, tütün ürünleri ve bir nakışlı mendille kabul edildim.

---

³⁷⁷ Friedrich Leopold zu Stollberg (1750-1819) meşhur Alman şair.

³⁷⁸ Yunan mitolojisinde Ambrosia ve Nektar tanrıların sırasıyla ölümsüzlük yiyecek ve içeceği.

İlk üç zevk damağa, takip eden üçü kokuya hitap ediyordu, göğse iliştirilen nakışlı mendil ise ağzı silmek içindi. Fincanı ve nargileyi yalnızca saygısız görünmemek için ağızda tutmuştum. Çünkü ne kahve ne de tütün içmiştim. Bundan dolayı daha çok tatlıların ve serpiştirdiğim gül suyunun, etrafa koku saçan amber kokularının zevkini çıkardım. Bakanlık adına elçiye gelişi üzerine şans dilemeye gelen Bab-ı Ali tercümanına çiçeklerin ve meyvelerin sunulması, dostluğun ve elçinin gelişinden dolayı yetiyecek, meyveler verecek faydalı münasebetlerin sembolüydü.

Bab-ı Ali tercümanının ziyaretinde, alışagelmış nezaket kurallarından ve yolculuk ile ilgili soruların cevaplarından sonra, o vakitler İmparatorluk tarihçisi olan Vasıf'dan (Bugüne kadarki basılı son, Kaynarca Muahedenamesi'ne kadar uzanan İmparatorluk tarihinin müellifi), Selim Efendi'nin³⁷⁹ son Mısır harbinin bir tarihini yazdığını öğrendim. Kaynakların bir bölümünden yoksun olmama rağmen, fakat Osmanlı tarihini yazma niyetimi (Allah isterse) kati surette göz önünde tuttum ve varış günlerimden beri ihmal etmedim. Gerekli ön bilgi ve desteği sağlamak için hiçbir fırsatı tepmedim. Bundan dolayı da pazardaki kitap dükkânlarını ziyaret etmek ve sahaflar ile tanışmak ilk temaslarım ve görüşmelerim arasındaydı.

Diplomatik korların üyeleri ile yakınlık, elçilik sekreteri olan mesleğimden dolayı kendiliğinden oluşmuştu. Herr von İtalnski'nin, Napolili Elçi Kont von Ludolf'tan çok yönlü edebi eğitilmiş, harika bir adam olarak bahsetmesinin yanı sıra, büyük bir av sever ve ayrıca iyi bir yürüyüşçü olduğundan, onun cemiyetinde Büyükdere ve Belgrad arasındaki ormanlarda en güzel gezintileri yapmışım ve orada memnuniyetle misafirperverlikle kabul ettiği İngiliz yolcuları sık sık görüyordum. *Fundgruben des Orients*'in üçüncü cildindeki Gazi Hasan Paşa biyografisi onun kaleminden çıkmıştı,

---

³⁷⁹ Hammer'in burada bahsettiği tarihi araştırmalarımızda bulamadık. Hammer açıkça Selim yazsa da bunun Kelim olması ihtimali üzerinde durulmalıdır. Çünkü Mısır'da Fransızlar işgali esnasında Sultan Selim başarısından dolayı İngiliz Amiral Nelson'a hediye göndermek ister. Bu görev için de Divan Kâtibi Mehmet Kelim Efendi'yi seçer ve gönderir. Kelim Efendi'nin Mısır'ın işgali dolayısıyla Akdeniz'de Sultan adına aktif görev aldığı anlaşılmaktadır. Bu görev dolayısıyla Mısır'ın işgalinin bir tarihi yazmak istemiş olabilir. Bkz. Martyn Downer, *Nelson's Lost Jewel : The Extraordinary Story of the Lost Diamond Chelengk*. (Stroud: The History Press, 2017),12-14.

ancak bu biyografinin yazarı olarak, Bab-1 Ali'deki elçilik görevinden bahsedilmesini istememişti.

Onda ve Herr von İtalinski'de olduğu gibi sıklıkla İspanyol Elçi Corral'da da yemek yerdim, bu kibar, ehli keyf yaşlı adamın sofrası en değerli İspanyol şaraplarıyla gani gani dolu olurdu. Bu sofraya benim için gereksizdi, çünkü şarabı ağzıma bile koymuyordum, boşuna da sürekli kendi deyimi ile diplomatik korlara katılmaya layık olduğumu göstermem konusunda ısrarını artıyordu: "intare in copore nostro"³⁸⁰. Beni her zamankinden daha fazla sıkıştırdığı bir gün ona şunu söyledim: "Peki, Sayın Elçi, bir bardak Malaga içmek isterim, eğer size yönelteceğim ve yalnız sizin gerçekleştirebileceğiniz edebî bir ricamı şimdiden vaat ederseniz." Söz verdi, bir bardak Malaga'yı diktim ve sonra ona şunu söyledim:

"İspanyol hükümetinin himayesinde yayımlanmış iki eser: Casirius'un Kütüphanesi ve İbnü'l- Avvâm'ın ziraat ile ilgili eseri kitapçılarda yok, sizden bana bunları dost prenslerden bir hediye olarak temin etmenizi rica ediyorum." "Seve seve" diye cevapladı "Sadece isteğinizi birkaç satırda yazılı olarak bana iletin". Buyurduğu gibi yaptım ve altı ay sonra iki eseri dost prens tarafından imzalanmış çok hoş İspanyolca bir notun eşliğinde elde ettim. Malaga'nın sıvı altınının, daha kazançlı faize yatırılması hemencecik olmamıştı. Oğlu sıklıkla İspanyol çikolatası ile kahvaltı yaptığımız çok sevimli biriydi.

İspanyol Elçi Corral (benden çok uzun olmayan bir süre önce) İstanbul'u terk ettiğinde, bir Ermeni komisyoncu aracılığı ile büyük, işlemeli bir mektup çantasını, dost prenslere İstanbul hatırası olarak armağan etmek amacıyla ısmarlamıştı. Ermeni tüccara, üstüne işleme yapılacak olmasından dolayı dost prensin unvanını ve ismini yazmıştı. Siparişlerini birkaç hafta sonra, hareketinden hemen önce teslim almış, Türk nakışçılarının faksimile olarak onun kötü el yazısını ve üstüne üstlük acele ile yaptığı bir çift büyük mürekkep lekesini aslına uygun olarak altınla taklit etmesinden dehşete düşmüştü. Çünkü Türk nakışçı yazılmış notu değiştirilemez numune olarak işlemek zorunda olduğunu zannetmişti.

Bana dostum Prusyalı Maslahatgüzar Baron von Bielefeld'in bir sabah verdiği mücellit çalışması, bu hoş olmayan sürprizin bir benzeriydi. O, kurye ile Viyana'dan sipariş

---

³⁸⁰ Lt. Bizim camiamıza girmek

ettiği bir eseri, bir Türk ciltçiye ciltlemesi için vermişti, ciltçi bu kitabı deri ile ciltlemişti, fakat olması gereken oktav formatında değil, aksine folio formatında boylu boyunca ciltlemişti, dolayısıyla baskıdaki dört sayfa ciltteki bir sayfada duruyordu. Buna benzer quiproquo³⁸¹ bugün pek zannetmiyorum İstanbul'da vuku bulabilsin, fakat kırk yıl önce bunlar Türk nakışçıların ve ciltçilerinin Avrupa yazı ve baskıları ile ne kadar az tanıştığını gösterir, halbuki o vakitler İstanbul hattıyla işlenmiş mektup çantası siparişleri çoktu ve Üsküdar'da yeniden kurulmuş matbaanın baskıları tüm hızıyla devam etmekteydi.

Üç yıl önceki İstanbul'dan ayrılışında tanıdığım elçilerden Prusyalı Baron von Knobelsdorf ve kayın babası Hollanda Sefiri van Dedern halen yerlerindedir, ama birkaç hafta sonra maslahatgüzar aracılığı ile van Dedern'in yerine oğlu, von Knobelsdorf'un yerine ise bahsi geçen arkadaşım Baron von Bielefeld, - bilgili bir gazetecinin oğluydu - getirilmişti. Yaşlı Dedern'in son geçersiz müzakeresi oğlunun layık olduğu zil sesleri ile ilgiliydi, Pera'da yürütülen teşrifata göre kapı görevlisi bir sefirin veya sefir hanımının ve evin bey veya hanımının girişini zilin üç defa çalmasıyla, bir elçi ve eşinin iki defa ile ve bir maslahatgüzarı ise yalnız bir kere ile duyurur, tüm diğer ziyaretçiler hakkında, bey veya hanım olsun hiçbir bilgi vermezdi. Bu zil seremonisini, yirmi yıl Viyana'da elçi sekreteri olarak bulunmuş İngiliz Elçi Straton oldukça keyifli buluyordu. O, Bielefeld ve ben sık sık zaman zaman mevzu bahis olan şifresiz veya şifreli pusulalara gülerdik. Örneğin Bielefeld ile, elçisine, güvenilir bilgilere göre Serhas'ın³⁸² doğulu yazmalarının hiçbir zaman mevcut olmadığına dair malumat veren Baron von Knobelsdorf'un diplomatik zekiliğine; Saten ile elçilerin yazacak daha iyi bir şey bulamadıklarında en anlamsız şeyleri şifreli olarak yazma meraklarına gülerdik.

Straton bana Viyana'da sekreter olarak görevine başladığında, o zamanki elçinin şifre-pusulayı şifre anahtarı ile alıştırma için önüne koyduğunu ve ilk deşifrede, o zamanlar Viyana'da bulunan bir İngiliz gemi kaptanının ateşinin çıkmasına kadar önemsiz şeyler bulduğunda, nasıl sinirlendiğini anlatmıştı. Straton çok cana yakın bir arkadaştı ve bir diplomat için Viyana'da iki kat iyi bir itibar bırakmıştı. Orada Kontes Kinisky'nin (Kontun kız kardeşi, sonradan Dietrichstein Prensi) dar çevresinde yaşamıştı. Ona

---

³⁸¹ Fr. yanlış anlamalar

³⁸² Pers Kralı MÖ 486-465 yılları arasında hükümdarlı yapmıştır.

kontesten ve kontestin arkadaşları Mrs. ve Mss. Boissier'lerden mektup getirmiştım. Onunla çok sık yalnız başımıza yemek yer ve kahvaltı yapardık. Bir sabah çaydan sonra İngilizlerin kahvaltısında hiçbir zaman eksik olmayan current jelly'den³⁸³ almak istediğimde, bana: "Lütfen bana bir iyilik yapın ve ona dokunmayın!" dedi. Niçin? diye sorunca, yeni hizmetçisinin önüne koyduğu marmeladın ikinci günden itibaren azaldığını fark ettiğini, ilk gün ondan bir şeyler almamasına rağmen, kütlenin kendi dahil olmadan azaldığını, bu günlük azalmayı gözleriyle gözlemlemek, bardakta artık hiçbir şey kalmadığında hizmetçiyi kovmak istediğini anlattı. Bu marmeladın azalması ile ölçülen zamanı, hizmetçisinin görev süresi olarak görüyordu. Bu gözlem tam bir ay devam etmiş ve bardak boşaldığında, hırsız hizmetçisi de işten çıkartılmıştı.

Bu, çok eksantrik (bunların orijinallerinden gittikçe daha az itici geliyordu) olmasa bile sadece gözlemeleme hevesi sebebiyle arkadaş olabileceğim İngilizlere has özelliklerden bir tanesi idi. Ayrıca, İngiliz olmayan kişilerde bile, Roma'daki gibi cumhuriyetin mirası olarak balyos konutundan orta elçi konutuna dönüştürülen evin dışında aramaya gerek duymadığım, gözlem güdümü tatmin edebilecek hususiyetler eksik değildi. İstanbul'daki Türklerin ve yabancıların yanında bahçıvan olarak hizmet eden çok sayıdaki Dalmaçyalının reisi, yaşlı Dalmaçyalı Kaptan Morinovic (capo Schiavoni), bronz leontiasisdi³⁸⁴; Onunla sık sık, onun da San Marco'nun aslanı olarak, sarayda cumhuriyetin mirası olarak arda kalmasından dolayı alay ederdim. Alışkanlıktan ya da kuvvetsizlikten dolayı diğerini kapatmak suretiyle, genellikle tek gözü açıktı. Onu ilk defa gören bir Fransız: "Le monsieur est bien econome de ses yeux!"³⁸⁵ demişti. Milletinin, Avusturyalı gemi istasyonları ile görüşmelerini sürdürüyordu. Dikte ettirdiği kâtibî genç bir Capriliydi, üvey oğluydu ve sonra Kıbrıs Konsolosu Scipera'nın halefi olacaktı. Morinovic bir mektup dikte ettirirken, "date il foglio per fare i virgule"³⁸⁶ diye bağırır, daima bir gözü kapalı, göz gezdirmeden üstünkörü okur, şans eseri virgül ve noktalı virgülden yerleştirirdi: sık sık elçilik

---

³⁸³ İng. Marmelat, reçel.

³⁸⁴ Yüzün aslan yüzüne benzer bir ifade aldığı cüzam tipi bir hastalık.

³⁸⁵ Fr. Mösyö gözlerini çok iktisatlı kullanıyor.

³⁸⁶ İt. Virgülleri koymak için bir kâğıt verin

personelini questione³⁸⁷ davet ederdi ve sonradan biz onun epistografi sanatına hiç de az gülmedik.

Dairesinin altındaki, ilk ikametimde yaşadığım oda, Morinovich'in yeğeni ev hekimi Dr. Mezarovich'in (sonraları Tahran'da Rus maslahatgüzarı oldu) dairesiydi. Doktoru ziyaret ettiğim bir gün onu, bir doktorun aklına gelebilecek en orijinal deneylerden biriyle uğraşırken buldum. Sıcak ve soğuk arasındaki ağırlık farkını bulmak amacıyla eczane tartısında kendi spermlerini tartıyordu. Buna, Danimarka maslahatgüzarı Baron von Hübsch'ün, babasının portesine güldüğüm kadar güldüm. Baron Hübsch St. Anna tarikatının büyük haçlı nişanını taşıyordu ve ailesini asil bir silsileye mensup göstermek amacıyla geniş nişan ile basit bir tüccar olan babasının portresini tezyin etmiş idi. Tıpkı soylu bir şecereye sahip olmayan odacılara, kahyalara, teveccühten dolayı şecerelerine birtakım soylu isimlerin eklendiği gibi.

Danimarka Maslahatgüzarı Baron von Hübsch'ün kızı ve eşi hatırsınaslığın numuneleriydi ve Pera'daki evleri bütün yabancılara açıktı. Büyükdere'deki daha büyük bahçesi gibi, (çünkü bu bahçe sayesinde bu evin bütün protokol zaruretlerinden uzaklaşmıştı) cemiyet sohbetlerinin odak noktası, yalnız resmiliğin ve kapalılığın gündemde olduğu orta elçilerin saraylarından daha memnun ediciydi. Pera ve Büyükdere'deki ikametimin en hoş saatlerinin çoğunu bu ailenin evinde ve bahçesinde geçirdim.

Hübsch'ün evi dışında, üç gerçek Peralı'nın evinde de farklı elçiliklerden gençlerin ziyaret ettiği (çoğunun çok güzel, birkaçınınsa sadece güzel olduğu) kız çocuklar vardı. Aide'nin evini Halepli İngiliz danışmanlar kullanırdı. Aide'den ve özellikle yaşlı eşi, Arapça hocamdan İstanbul'daki ilk ikametimi anlattığımda bahsetmiştim. En büyük heyecanlı kızı, onu hep Abla (Binicilerin babasının sevgili ....³⁸⁸) olarak zikrettiğim Susanna, Freiin von Hübsch'ün en az elli yaşında olan erkek kardeşi Herr von Tirman ile evlendi. Bir zamanlar Venedik elçilik tercümanı olan Medien'in evi, Floransalı saray doktoru Lorenzo Norcioli'ye hatırı sayılır surette tahammül etmişti. Lorenzo Norcioli, Selim'in tahtan indirilmesinden hemen sonra boğularak öldürülmüş ve cesedi Pera'da küçük kilise mezarlığı olarak adlandırılan yere atılmıştı. Sultanın yandaşlarının kiskançlıklarının kurbanı değildi zira büyük bir kurnazlığı büyük bir

---

³⁸⁷ İt. Sorguya çekmek.

³⁸⁸ Okunamıyor

anlayış ile cemetmiş bir insan olarak onun ölümü ile alakalı muhtemel sebebi ile ilgili yürütülebilecek tahmin onun siyasi bir kıskançlığa kurban gittiği yönündedir. Şöyle ki bütün kurnazlığına rağmen tahtından edilmiş Sultan Selim'in ölümü hakkında hüznü bir duygu seli ile şimdi tahtta olan sultanın şehzadesi dışında bir şehzadeye iyi dileklerini iletmiş olabilirdi.

Rus diplomatik şansölyesi Zwoding'in evinde dört kız çocuğu vardı. Onların en büyüğü sadece Pera'nın en güzeli değil, aynı zamanda gördüğüm en güzel kadınlardan biriydi, munisliğin ve iyiliğin meleği idi. Eğer bir taraftan Elisa devamlı gözümün önünde bir ideal olarak durmasaydı, o belki de bende en büyük ilgiyi uyandırabilirdi; diğer taraftan bir talip olarak görünme kaygısı, ona herhangi bir kızdan daha fazla yaklaşmamı engellerdi. Bekarken, dürüstlükten ve bilgelikten dolayı prensibim sadece evli kadınlara kur yapmaktı, yalnızca evli bir adamın bir genç kıza yaptığı edebî kur evlenme niyeti olarak yorumlanamazdı.

Kadın cemiyetlerinden az çok uzaklaştıkça, meslektaşım, Orta Elçi Herr von Raab'ın evinde karşılık bulan samimi arkadaşlık duygusuna daha çok kendimi kaptırdım. Büyükdere'deki akşamlarımı genellikle orada geçirdiğimden, şakacı dostum Bielefeld: "que je m'appöiquois trop a arabe"³⁸⁹ demişti. Kırk yıl sonra eşim tarafından aşılacak, fakat sadece Frau von Raab'a değil aksine benzer etkiyi Hainfeld'de bırakan ve çamur ile ilişkilendirilen bir kelime oyunu. "Pourquoi"³⁹⁰ sordu "mon mari prefet il la seor de Hainfeld a celui de la capitale de la Styrie?"³⁹¹ Cevap: "C'est qu'il a toujours prefere l'arabe a l'amour".³⁹²

Hatıratımın politik anılar olmasını istemediğimden, yani belki, o dönemde yönetimdeki Türk iktidar sahiplerini sessizlikle görmezden gelebilirdim, fakat imparatorluğun ilk iki vezirini, Suriye ve Mısır seyahatimden çok iyi tanıdığım sadrazam ve kaptan paşayı, bilhassa kaptan paşayı, elçilik sekreterliği olan görevimin gerektirdiğinden daha fazla görürdüm. Sadrazam halen imparatorluğun en önemli ve ilk memuru unvanını taşıyordu, bu, yeryüzünün efendisinin ve devletin sınırsız

---

³⁸⁹ Fr.Bana Arapçada çok şey öğreten

³⁹⁰ Fr.Niçin

³⁹¹ Fr.Sizce kocam Hainfeld'de ikameti Suriye'nin başkentindeki ikamete tercih eder mi?

³⁹² Fr.Arapçayı her zaman aşka tercih eder.

yetkisinin, mührün ve iktidar gücünün sahibi demektir, fakat etki alanı hükümet işlerinin her şeye kadar ilk yöneticilerine artık denk değildi.

O, kendi nüfuzunu diğer üç güçlü kişi ile paylaşmıştı, bu kişi oturdukları makamlardaki etkilerini sadrazamın unvanlarına tercih etmişlerdi. Bunlar, sultanın eniştesi ve süt kardeşi, büyük amiral mevkiindeki ve Avrupalı gemi yapım ustaları tarafından inşa edilen filonun prestiji sayesinde önem kazanan kaptan paşadır, bu Hayreddin (Barbaros) ve Kılıç Ali'nin (Uluç) zamanlarından beri böyleydi. Sultan ile olan samimiyeti ve akrabalığı sayesinde sadece denizciliğin ona bağımlı tesir alanına sınırsız olarak hükmederek değil aynı zamanda da imparatorluğun en yüksek ve en önemli işlerinde daima tavsiyesi de sorulurdu. Ayrıca onun sebep olduğu Memlûklülerin alçakça katlinden beri etkili bir kol olmaktan çekinilmiş ve korkulmuştu.

Mamafih onun gücü, Valide'nin (Valide Sultan) her şeye kadar kahyası (Yüksek saray kahyası) Yusuf Ağa'nın gücüne göre daha azdı, Yusuf bilgisiz ve kabaydı, ama Valide Sultan sayesinde, padişaha ve imparatorluğa hâkim idi. Söylenene göre, onun hükümdarına (III. Georg'un annesi Lord Bute gibi) yüksek saray kahyası olarak, daha yakından ve daha samimi ilişkide bulunup bulunmadığı, Harem'in sırları üzerinde duran kesif bir sis kaldırılmadan anlaşılmazdı. O günkü Osmanlı hükümdarlığının bu dört temel direğinden dördüncüsü Çelebi Efendi yalnız dörtlü iktidarın değil bilakis tüm imparatorluğun epeyden beri en iyi politik aklıydı, o zaman ve o zamandan çok önce. Sultan Selim'in tabanı çok az sarsan reformlarının ruhu, aceleci Sultan Mahmut'un reformlarına göre çok daha bilgeceydi.

Moldavya ile ilgili İngilizce bir esere İngilizce tercüme edilen ek muhtıradaki sağlıklı politik görüşlerini ve düşünen aklını göstermişti. Şahsiyeti yüce doğal nezaketin formuyla asaleti birleştirmişti. Onun çabaları samimi ve gayretli şekilde müşterek en iyiye adanmıştı, kendi şahsi kişiliğini dikkate almadan, öyle ki bakanlıkta alt seviyedeki mevki ifa etme meselesi gibi, bu, ona değer vermiyordu, her konuda eylemi ile değil fakat tavsiyeleriyle yardım edeceğinden ve Avrupa'nın çıkarlarını ve siyasetini iyi bildiği için, ondan önce ve sonra bu makamı işgal eden Reis Efendilerden çok daha derinlemesine bilgiye sahipti. Haremdeki konut sarayı olan divanhanesinde sık sık ziyaret etmek fırsatı bulduğum Kaptan Paşa'yla denizcilik silahhanesi olan tersanede amiral sekreteryken tanışmıştım.

Kaptan Paşa'nın Sarayı kendisi tarafından inşa ettirilmişti ve yarım şarkî zevk içinde Avrupa lüksünün tüm parıltısıyla donatılmıştı; Divanhane'nin duvarlarında asılı silahlar pitoresk surette kümelenmiş idi. Silah grupları arasında camın altında en meşhur deniz muharebelerini tasvir eden büyük İngiliz gravürü vardı. Üç taraf boyunca uzanan sofanın yastıkları çok zengin Halebî malzemelerden, oturma yerleri de iskarlattandı. Tavanda asma avize yerine içinde sorguçlu papağan olan yaldızlı bir kafes asılıydı, şöminenin üstünden bir Gotik kulecik şeklinde bacası yükseliyordu, hakeza altın kaplamalıydı. Milano Katedrali'nin çatısındaki ve diğer gotik binalarındaki gibi...

Bir akşam özel bir teveccüh gösterilerek girmeme izin verilen haremimin içine daha da hayran kaldım, bununla birlikte, tabii olarak tek bir kadın yüzü görmedim. Bir Aralık³⁹³ akşamında vakit geçti, paşa alışılana nazaran daha erkenden Harem'e çekilmişti. Kızlarağası (en yüksek hadım ağa) beni harem uzun koridorundan salonuna geçirdi, Paşa yalnız başına, bir odun yığını gibi yanıp tutuşan kömür ocağının karşısında oturuyordu, mangal (bu taşınabilir odun ocağının Türkçedeki isimlendirmesi) gördüğüm en büyük, yaklaşık üç ayakkabı çeperi çapında bir çiçeklik şeklinde zengin yaldızlı madenlerden oluşmaktaydı. Çiçek yerine orada biraz önce yakılmaya bırakılmış odun kömürleri akkor halinde ışıldıyordu. Bu zengin yaldızlı mangal kırk bin kuruşa mal olmuştu ama bu hiçbir zaman ödenmemişti.

Paşanın beni haremine sokma kararı hızlı olduğu kadar beklenmedik olduğu için, birkaç cariye içinden geçirildiğim ve her birinin önünde kara bir hadım ağasının durduğu koridorun hücrelerine benim görünmemden önce yeteri kadar hızlı kaçamamıştı. Koridora girdiğimde, henüz uzaklaşan birkaç kadının hayalet gibi hücrelerine çabucak süzülüklerini gördüm, öyle ki vücut hatlarını bile ayırt etmem mümkün olmamıştı. Bu kabul edilme teveccühünü, Anadolu kıyılarından ve Mısır'dan gelen eski tanışıklığın dışında, bu sefer orta elçinin Paşa için imparatorluk sarayından hediye olarak beraberinde getirdiği bir çift çok nadir ve yaldızlı şamdanının kuryesi olmama borçluydum.

O hemen bunu görmek, ama bu sefer alışılacağı üzere kurye için şal veya kumaştan alelade hediye olmadan sırf kelimeler ile belirttiği şahsi teşekkürünü ifade etmek

---

³⁹³ Hammer'in kafası karışmış olacak ki bu görüşmeyi Aralık ayında tarihlendiriyor. Fakat bir sonraki sayfada bu ziyaretin 1 Kasım'dan bir ay önce gerçekleştiğinden bahseder.

istemişti, bu hareme kabul edilmiş olmanın onuruyla yeterince ödüllendirilmiş hissetmek durumundaydı, boş boş salonun ihtişamını telakki edebilmek dışında başka bir şey de arzu etmiyordu. İç kısımları sırlanmış kapalı pencerelerin birçoğu salondan bahsedilen büyük girişe açılıyordu; tavan zengince yaldızlanmıştı, aynalı pencereler arasındaki saatler guguk sesleri ile dönüşümlü olarak çalıyordu. Üç yanı dolanan kırmızı minderli sofa Bursa atölyelerinden mamul beyaz zemin üzerine kırmızı çiçekli döşeme ile döşenmişti. Paşa üzerinde mumların yandığı muhteşem iki avizenin arasında küçük alçak bir taburede, küçük bir yazı masası ve üzerinde ayaklarını dinlendirdiği yaldızlı kumaştan küçük bir yastıkla oturmuştu.

Bu ziyaret, Sultan'ın ilk resmi huzura kabulünden (bir Kasım'da) bir ay önce gerçekleşmişti, resmi görüşmenin raporunun saraya bildiri elçilik sekreteri olarak bana düşmüştü. Bu seremoniler o zamanın seyahatnamelerinde sıklıkla anlatılan elçi kabullerindekinden pek farklı olmadığından, bunun detaylı bir anlatısı burada son derece gereksiz olacaktı. Dikkatimi özellikle çeken bazı durumlardan burada bahsetmek zorundayım, örneğin gizli kin. Bu gizli kin ile bütün seremoninin aşağılayıcılığı beni tahrik etmişti. İlk durak sarayın ilk kapısı altında, elçinin bir bankta cellatların odasının karşısında oturabildiği yerd.

Vezirler, valiler, bakanlar ve generaller için kapının eşliğinden geçmek tehlikeliydi, belirsizliğe gidebilmekten hiç farklı değildi Bab-ı Hümayunun eşliğinden geçmek. Celladın onu teslim alıp başının sonraki dakikalarda kapının karşısında kumda yuvarlanıp yuvarlanmayacağı müphemdi. Keza elbette bu şimdiye kadar bir elçiye yapılmamıştı, fakat bu barbar seremonilerinin amacı, bu kapının altında cellatların odası karşısında gelecek giriş müsaadesini beklemek zorunda olan devletlilerin doğal korkusunu elçilere yönlendirmekten ve onları bu şekilde korkuya gark etmekten başka bir şey değildi.

Sarayın ilk kapısının kemerinin altındaki, bir zamanlar birçok başın atıldığı dar oda güçlülerin idamı için pekâlâ hesaplanmış bir yerd, iki tarafın tuzak ızgarası çöktüğünde, ölüme mahkûm edilmiş olan kişi ne dışarıdan ne de içeriden yardım kabul edebilirdi. Burada huzura kabul için getirilmiş elçi, sadrazamın sarayın kapısından geçerek atla girmesine kadar beklerdi, burada ilkin elçiye tekrar atına binmesi ve sadrazamı takip etmesi için müsaade edilir; elçinin karşısındaki elçilik sekreteri

yaldızlı kumaştan hırkasındaki tasdik notunu yukarıya, iki tane eyer hizmetçisinin atın dizginlerini iki taraftan sürüklediği ellerine verirdi.

Sadrazama doğru saray nazırı (Bostancıbaşı) ve yüksek hazinedar (Kapıcılar kahyası) art arda yüksek sesle bağırarak kaldırıma çarptığı gümüş kakmalı ağır bastonlar ile öne çıktılar. Bambaşka gümüşü ürküten bir ses, ki onunla yangın bekçisi bunu kaldırıma kuvvetlice vurarak, "Yangın var! Yangın var!" diye haykırırdı. Bu arada, gündüzleyin bu gümüş odada, karanlık gecede o demir seslerini düşünmeden edemedim, sarayın ilk kapısının kemerinin altında Steirmarklı kahraman Andreas Baumkirchner'i hatırlamayı aklımdan çıkaramadığım gibi, onun kafası ona temin edilen refakatçilerin sayısının haince azaltması sebebiyle Graz'ın iki burcu arasına düşmüştü.

Ölüm ürpertisi karşısında adım atmanın duygusu ile kanlı padişahın etkileyici haşmeti kendi gücünün ve heybetinin, büyüklüğünün ve adaletinin haşmeti ile, göstermelik olarak yargılamalara karar verildiği resmî divan sırasında yer değiştirdi. Bu resmi divan ise Yeniçeri ulufelerinin verilmesini ve onların sarayın ikinci avlusunda yere serilmiş çanaklar üzerinde tepeleme pilav ile beslenmesi mizansenini idi ki bu yeniçeriler verilen bir işaret üzerine koşarak bu çanaklara hücum ederlerdi, ki bunlar [zaten] yağmalanmış ganimetleri alıp götürüyorlardı. Divanhanede sadrazam ortada yalnız oturur, sağında ve solunda Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, üç defterdar ve ...³⁹⁴ devlet sekreteri (Nişancıbaşı) bulunurdu.

İçişleri ve dışişleri bakanı (Kâhya bey ve Reis Efendi) divanın ana unsurlarından biri değildiler. Çünkü bu divanın dört unsuru; vezir, kazasker, defterdar ve nişancı idi. Büyük vezirlerden ayırt edilmek için (altında oturdukları kubbeden dolayı) divan vezirleri veya kubbe vezirleri olarak adlandırılan vezirler önceleri çok daha fazlaydılar. Sütunların ismi (erkan) sonraları dil alışkanlıkları dolayısıyla başka yüksek devlet memurlarına da teşmil edildi ve Osmanlı bakanları bugün halen tercihen rical olarak anılır - Rical adam kelimesinin çoğul halidir - veya erkan - erkan ise ruknun çoğuludur - yani sarayın devletin direkleri anlamında. Lütüfta bulunan ve yasaklar koyan tanrılar, Fransız sütunları: Dili atque columnae³⁹⁵.

---

³⁹⁴Okunamıyor

³⁹⁵ Lt. Tanrılar ve diğer sütunlar

İlk kuruluşuna göre Divan'ın bir parçası olmamasına rağmen Reis Efendi oturacak yeri olmadan burada Sadrazam'ın sekreteri olarak hazır bulunurdu. Kazaskerlerin ve defterdarların sedirine değil bilakis yere çömelerek otururdu, fakat içişleri bakanı (kâhya bey) hiçbir zaman hazır bulunamazdı, çünkü Sadrazam'ın vekili olarak sık sık Bab-ı Alî'de - Sadrazamın sarayı - onun yerini doldurmak zorundaydı. Divan sırasında gözlerimi daha aşağı buranın payandalarına, vezirin yukarısındaki altın parmaklıklarla çevrilmiş, sultanın eğer isterse arkasından Divan görüşmelerine görünmeden katılabildiği pencereye yönelttim.

Varlığı ancak bazen altın kafesi hatırlatan elmaslı sorgucunun parıldamasıyla belli oluyordu. Bu parmaklıklar ile çevrilmiş pencerenin arkasından Kanuni Süleyman, Molla Kabız aleyhine süren davaya katılmış ki o İslam Peygamberi karşısında İsa Peygambere öncelik tanıyordu. İki yargıç onu aşırı öfkeyle sessizce ölüme mahkum etti, Sadrazam İbrahim (Viyanalı'ya kuşatan) bu asılsız iddialarını kınadı ve bu kafiri cezalandırmadan serbest bıraktı ama parmaklı pencerenin arkasında davaya tanık olan Süleyman vezirlerin arkasından beklenmedik şekilde girdi, hukukî davalarının usulsüzlüğü hakkında onlara kızdı ve sonraki gün için kazasker yerine müftü ve İstanbul'un kadılarını çağırdı: Bunlar İbrahim'in hoşgörüsünün kurtarmak istediği, Hıristiyanlık öğretisinin bir şehidi olarak acı çeken hukuk alimini ölüme mahkum etmişlerdi.

Akdedilmiş divan ve üç hazinedar başının (defterdar) karşısında oturduğu hazine dairesinden gelen ulufelerin dağıtımından sonra Sadrazam ve Divan üyelerinin önüne küçük bir sofraya kuruldu. Ortaelçi, Sadrazam ile yalnız başına yerken, elçilik memurları Divan üyelerinin sofrasından yemek yedi. Yüzden fazla yemek, yan yana duran bir dizi hizmetçi tarafından elden ele uzatıldı, daha sonra her biri birkaç saniyeliğine sofraya koyulup kaldırıldı ve bir dizi hizmetli tarafından diğer tarafa taşındı. Divanhanenin içinden yarım saatten daha az bir sürede hızlıca geçen bu yemekler gerçekten yemekten ziyade, daha çok muhtelif renklerden oluşan bir gösteri yemeği olarak işe yaradı. Nakışlı bir mendil ağız silmek için her misafirin göğsüne illeştirilmiş ve Sultan'ın kabulü için davetlilere, statülerine göre kürk (Samur kürk veya kakım derisi) ve kerrake (bir çeşit üst giysisi) giydirilmişti.

Elçi ve maiyeti bu şekilde, sultanın yüce lütfunun Türk merasimleri tarzında, yedirildikten ve padişahın tahtının huzuruna çıkmaya layık olmak adına

giyindirildikten sonra, sarayın zemin kattaki ikinci avlusundan, karanlık bir koridordan bir dizi ak hadım ağının arasından geçerek, her birine iki hazinedarın refakat ettiği tek bir pencere ile ancak yarı aydınlatılmış kabul odasına getirildik. Bu hadım ağalar sırmalı başlıklarının iki taraflarından da yüzlerine doğru sallanan zülüflerden dolayı Zülüflü Baltacılar olarak adlandırılıyordu, yaldızlı kumaşlardan üst kıyafeti olmadan giyinmişlerdi. Kapının altındaki köşede, belki de Bizans zamanından kalma yaldızlı kalkan ve kılıçlar asılmış, Sultanın korumasının miğferi ve yayı ve kama ve solak...³⁹⁶

Geleneksel seremoniyi – ki tahtın huzuruna çıkarken eşlik eden iki hazinedar, içeri gireni bir eliyle kolunun altından ve diğeriyle de başını eğmek için kafasının arkasından tutmuşlardı - iyi biliyordum ve tahtın huzurundaki refakatin, tüm şahsi özgürlükleri barbarca hiçe sayması beni peşinen öfkelenmişti. İçeri girerken üstüme çöktüler, sadece bir elin parmaklarını başı aşağı eğmek için serbest tuttuklarından, bu eğilen parmaklar sert bir boynun mukavemet denemesine sanki karşı koyabilirmiş gibi. Ona manevi olarak çok kolay boyun eğmeyeceğimi iyi biliyordum ama onun fiziki gücüne karşı teşebbüs etme fırsatım olmamıştı.

Mümkün olduğunca çok direndim ve iki hazinedar, bir kafirin bu aşırı cüretkarlığı karşısında ve onların boynumu bir elin parmaklarıyla aşağı eğmeyi büsbütün başaramaması üzerine öfkeleniler, onlara: "Kaba kuvveti bırakın, gönüllü olarak başımı eğeceğim." dedim, ki öyle de oldu. Sonradan sultanın tahtının önünde seremonin çok kabaca ihlali ile alakalı Bab-ı Ali teşrifatçısının veya hazinedar başının şikayetinden korkmuştum, orta elçi diplomatik bir suça maruz kalamayacağından endişem yersizdi ve kendisine şiddet uygulatmamaya kararlı olan adamın boynunun, kendisinin inandığından daha güçlü olduğunu keşfetmek beni bir hayli memnun etmişti.

Bu edepsiz resmî kabul en hafif ifade ile aç gözlülüktü. Bu aç gözlülükle, taht salonuna girişine müsaade edilmeyen elçi heyetine, kaptanlara, esnaflara, misafirlere ve hizmetlilere ayrılan kaftanlar verildi, bunlardan biri kaftana zorla sahip olmayı denedi ve teşrifatçının tevziden sorumlu kalfası neredeyse dağıtımdan vazgeçecekti. Yırtıcı kuşların bir leşin etrafında toplandığı gibi bu tür fırsatları yakaladığındaki Yahudi kalabalığı kaftan yığının etrafında toplanıyordu. Bu Yahudiler dağıtılır dağıtılmaz

---

³⁹⁶ Okunamıyor

kaftanları almak ve birkaç kuruşluk kazanç ile tekrar teşrifatçıya satmak amacıyla kaftanlar dağıtıldıktan sonra hissedarlar ile kaftan için bezirganlık yapıyordu.

Bu adi kaftanlar - Kaftanların seçimi, gelen kişilerin sayısına göre değil elçinin itibarına göre yapılırdı - beyaz ve sarı (altın ve gümüş olarak takdim edilen) renginde örülmüş ince yünlü kumaştandı, ayrıca giyinmiş halde uykuya dalınmayacak kadar uzun görünüşlü iki kolu ile yerde sürükleniyordu. İlk önceleri İran ve Türk vestiyerlerinin bununla nasıl bir niyet taşıdıklarını anlayamamıştım ama daha sonra haklarında derin düşününce mesele sarahate kavuştu. Kaftanların kolların sokulduğu yalnız bir delik vardı, göstermelik yenler ise arkadan savruluyordu.

Saray asaletinin merasime özgü kürkündeki bu asılı kollar aslının yanında sahtesi olarak bulunuyordu ve padişahın veya sadrazamın eteğini öperken gerçek kol yalnız birkaç uluya öptürülüyordu. Diğer aşağı makamdakiler yalnız sahtesini öpebiliyorlardı. Heyetin arasında dağıtılan basit bir kaftan için Yahudi'nin verdiği ücret beş kuruştan fazla değildi (bir kuruş o zamanlar bir guldenden daha değerliydi); keza Kerrake (Ankara yününden imal edilmiş bir kumaş olan şaliden oluşan bir üst giysisidir) kakım ve samur kürklerin fiyatı sabitti, bunlar (az sayıda istisna hariçte tutulursa) sekreterlerden, tercümanlardan ve elçilerden bizzat hemen tekrar satın alınıp ve birkaç gün sonra tekrar teşrifatçının kasasına geri dönerdi. Bir kerrake 25-30 kuruş, bir kakım kürk 200 kuruş ve elçilerin veya büyükelçilerin samur kürkü, kürkün mükemmelliğine göre dört veya altı bin kuruştı. Lord Elgin özellikle Atina Akropolis'i'nin taşını paraya çevirmekten anlıyordu, fakat güzel leydisine (Elgin'den sonra galiba Argyle dükü ile kaçtılar) bir hediye yaptırıp samur kürkünü satmaya utandı.

Elbiseler üzerindeki çok ahlaksız Yahudi pazarlıkçılığı diğer Avrupa saraylarındaki diplomatların enfiye kutusu ile uğraşmayı alışkanlık edindikleri ticaretten aslında daha kötü değildi; kaftan ve kürkleri satan hazine başı tarafından bunların sabit fiyata tekrar geri satın alınması gibi durumlarda vardı; tabi alıcı, metresinin veya eşinin mücevherlerindeki elmasları tercihen harcamamışsa ve kayzer veya kralın portresini hatıra olarak muhafaza etmemişse veya bunları Viyana'da son zamanlarda had safhada olan yaraşksız bir moda olduğu gibi, daha ziyade kutu değeri bin veya iki bin duka altın olarak ödenmemişse... *Der Reise nach der Levante* adlı eserimin ithafı için dul İmparatoriçe tarafından, *Der Beschreibung Wiens* eserimin ithafı için veliahttan (hali

hazırdaki Kayzer), *Der Geschichte der osmanischen Dichtkunst* eserimi kendisi adına sunmak için sultandan aldığım altın kutuları elden çıkarmaya hiç karar verememiştim. Vasiyetimde, akrabalar için hatıra olarak üçü de duruyor.

Kış ayları esnasında Türk büyüklerinin ve imparatorunun karşılıklı davet edildiği ve Avrupa ev tiyatrolarının, konserlerinin ve balelerinin sahnelerinde temsil edildiği helva cemiyeti denilen cemiyet ile tanıştım. Hafızamın harikulade parlaklığında halen gözümün önünde canlanan bu cemiyetin tafsilatlı bir tasviri devrin örf ve adetlerini ortaya çıkarır; bu sefahat alemlerinin o zamandan beri bugün İstanbul'da ve Pera'da açılan Avrupa müzik ve piyeslerinin yardımıyla layık olduğu yere geri itilip itilmediğini bilmiyorum. Bu akşam cemiyetleri Avrupalı şeker işletmecilerinde ballı çörek olan helva ismini almıştı, birkaç çeşidi vardı ve helvanın yirmi çeşidinden en güzeli tahin helvasıydı.

Kahve, şerbet ve helva elden ele uzatılan meşrubatlardı, fakat esas eğlence soytarılının, gölge oyuncularının ve şehvetli dansçıların sanatından ve Çinli gölge oyuncularının veya kuklalarının müstehcen fıkralarından tamamen farklı öğelerden oluşmaktadır. Dansçılar Rum oğlanlarıydı. Karagözün (Türk soytarısı) konuşmacısı Ermeni idi. Soytarı ve horatacının kendisini küçük düşürmesi, muzaffer ve hâkim olan Türk için gurur vericiydi, uzun süren kölelikle aşağılanan ve ahlakı bozulmuş Rum ve Ermeniler kurban olarak onların arzularını tatmin etmek zorundaydılar. Oğlanlar kâh ganimet olarak dans ettiler, kâh ellerinde silahlar ile Rum dansı yaptılar, kâh başlarının üzerinden geçirilen örtü ile tahayyüle ihtiyaç duymayan Mısırlı Almen'e, kadına dönüştüler. Medeni Amazonluların dansçılar için sadece zarif bir oyun olan son kez yaşamın tadını çıkarma sahnesi, seyircilerin gözleri önünde sergilendi.

Çinli gölge oyununun gösterimi iki türlüydü; ciddi ve neşeli, ciddi olan trajedinin, neşeli olan komedinin muadilidir. Ciddi olan gösterim, Yusuf ve Züleyha veya Leyla ile Mecnun veya Ferhad ile Şirin gibi kadim aşk hikâyelerinin aşk feryatlarının tek sesli bir şekilde güzel okunmasıdır. Her üçünü İran ve Türk kaynaklarından derleyerek *Schirin*³⁹⁷ adlı eserimde birleştirdiğimden, en büyük parodiden daha canlı olan bu gösterimler ilgimi çekiyordu, bir parodi gibi değil ciddi şekilde söylenmiş olsalar da. Dağlardaki Harfed kendi baltasıyla kayaları delerken, kısık sesli Ermeniler aşk

---

³⁹⁷ Joseph von Hammer-Purgstall, *Schirin* (Leipzig: Druck und Verlag von Carl Wilhelm Leste, 1809).

feryatlarını kızmış alageyiğinin dehşetli tonlarına benzer şekilde dışarıya bağırdıkları esnada, gülmekten başka hiçbir şey yapamadım. Özellikle birkaç balta vuruşundan sonra dağ iki parçaya ayrıldı ve yarısı gürültüyle düştü. Düşen sandalyelerden bir tanesi zavallı Harfed'in üzerine düştü ve üzerini kapattı.

Buna karşın, bu tiyatronun Arleken'i jön Hippi Çelebi, Pantalone Moacchino veya Gerolamo'su Hacivat ve Windsor'un komik kadını Dudu'nun (genç kız Peppi) temsil ettiği Karagöz (Schwarzaug) oyunun şakaları utanç vericiydi. Edepsiz sözler söylemekten ve çirkin abartmalardan başka bir şey olmayan şakaları insanların gözlerinin içine sokarlardı. Deli Birader'in (Türklerin Aretinosu veya Boccaccio) hikâyeleri buraya malzeme teşkil ediyordu. Örneğin: fiziksel olarak en kudretlisinin³⁹⁸ teklifini kabul edeceğini söyleyen prensese talip olan üç prensin hikayesi... Üç kardeşten en kudretlisi babasının ülkesinde müezzinin çıkıp oradan ezan okuduğu minare olmadığından ötürü af dilemiş. Bu sahne canlı bir şekilde temsil ediliyordu. İkincisi de özür beyan etmiş, eğer ülkesi dışına giderse, ülkesinde köprü kalmayacakmış. Kervanların geçmek zorunda olduğu iki yakayı o, her defasında köprü olarak erkeklik organı ile birleştiriyormuş. En az yetkini olan üçüncüsü ülkesinin dışına hemen çıkma kararını verdi. Kendisinden büyük iki kardeşi ile büyüklüğü karşılaştırılmayacağına karşın yine de büyüktü ki prenses onun tarafından çekilen deveye binmiş ve düğüm çözülmüştü. Prens ve elçi Werber seyahate çıktılar, elçi ona prensi müstakbel eşinin çekiciliğini anlatmak zorundaydı ama öyle bir coşkulu tasvir yaptı ki prens haddini bilmedi ve koltukları kabardı. Prens kendi heyecanı içerisinde erekte oldu deveyi havaya kaldırırken arkasına savruldu.

Türk Aretinosu'nun okumasından sonra öteki devasa ve bozulmuş ahlaksız fantezi ve örf benim için yeniydi ve yalnız İstanbul'daki despotluğun ve Türk barbarlığının bataklığında üreyebilirdi. Seyahatnamelerden iyi bilinen İran'da, hiçbir zaman buna benzer şeyler ifa edilmemişti. Minareyi yerine koyan, ırmağın üzerinden köprüyü uzatan, deveye yem yükleyen prens ailesinin üç üyesinin muazzam abartısı, ortaya çıkan uyuşukluktan sonra, Bibi Dudu'nun (Jungfer Sopherl) tavsiyesi ile şöyle devam etmişti: Başka bir uyarıcıya ihtiyaç olmadan uyumuş olanları, örsün üzerine ağır bir çekiç ile vurarak, izleyicilerin gözleri önünde ve alkışları arasında yeniden uyandırdılar.

---

³⁹⁸ Kudretten kastı erkeklik organının en büyüğü olandır.

Gösteri ne kadar utanç vericisiyse alkış da o kadar büyük oldu ve en cesur sahnede bir Rum Pagos'u, sodomi fiili kahramanların muadili olarak işlendiğinde alkış, en gürültülü şekilde çınlamıştı, beşerî tabiatın düşmüşlüğüne dair kızgın hicap ve despotizmin ve köleliğin (İzleyicilerin bir kısmı Rum) ölçsüzlüğüne duyulan hiddetli öfke beni ruhumun derinliklerinden yaktı ve yüzüme sıçradı, gördüğüm ve duyduğum, en rezalet beklentiyi geride bıraktım. Ancak aslına uygun anlatım, bu gibi vahşiliklere yabancı olan Avrupalılara, Türk adetlerinin çürümüşlüğüne dair ve Türklerin kötü alışkanları hakkında hükümlere ulaştırır, bilhassa da Avrupalıların, bu piyesin yalnız ahlaksız erkek cemiyetinin değil, aynı zamanda da Harem'deki kadınların eğlencesi olduklarını öğrendiklerinde...

Harem'de hiç hazır bulunmadığımdan görgü tanığı olarak onun hakkında konuşamam ve erkek sefahat alemlerinin tekrarını izlemek istememiştim. Silahhanedeki helva cemiyetinin tekrarı herhangi başka bir büyük rezaleti pek geçemeyecektir. Toplantı, genellikle donanmanın kaptanından ve tersanenin Rum gemi yapım ustalarından oluşmaktaydı. Benim davet edilmemin yanında Kaptanpaşa'nın özel teveccühüne teşekkür ettim, onun yanı başında ilk sırada oturmuştum ve onun gürültülü kahkahasını paylaşamasam da- elçi sekreteri olarak diplomatik konumda olduğumdan - tiksindiğimi de belli edemezdim. Eğlenceye kendi adına değil, aksine tersane eminin, yani tersane müdürünün adına davet edilmişim.

Mısır'da, masalların anlatısının dinleyiciler üzerindeki tesiri her zaman masalın kendisinden beni daha fazla ilgilendirdiği gibi, burada da sikynili eşek şakasından ve geditanlı danstan ziyade ahlaki karakteristikler ve izleyicilerin sevinç çılgılığı daha fazla dikkatimi çekmişti. Ganimet dansçıları, Rum erotik kurbanın rolünde dalgalı bel hareketlerinden yorgun düşen diz ve başları üstüne çöktükten ve tekrar ayaklandıktan sonra bir fincanla tur attılar ve onların danslarından memnun olan izleyiciler sevgilinin altını manasındaki “Zer-i Mahbub” ismindeki küçük dukayı dansçıların alınlarına bastılar. Ürkütücü salondaki el lambasının aydınlığı, salonun yarısını loş yarısını karanlık bırakıyordu. Yatağan ve piston gemi zabitlerinin kemerinden parladı, Mısır ve Türk musiki grubu nöbetleşe gürültü yaparken, onların gürültüsü şehvet sarhoşu yığının gür alkış çılgınlıkları tarafından bastırılıyordu.

Bu gece sefası, ertesi gün (4 Kasım) aynı şekilde itinalı ve takdire değer bir gösterim olacak olan silahhanede kutlanılacak şenliğin arifesiydi. Tamamlanmış bir üç anbarlı,

sultanın huzurunda denize indirildi. Daha önceden müneccimbaşı tarafından en uygun an belirlenmişti. Kaptanpaşa, dakika dakika saati saymış, sonunda kararlaştırılan an geldiğinde bitmez tükenmez gürültülü izleyici kalabalığı endişeli bekleyiş içerisinde kendini sessizliğe bırakmıştı. Balta altında, üç katlı deniz sarayının son payandası söküldü ve sabunlanmış ahşabın çıkardığı iri yaratığın gümbürtüsü ile Türk musikisinin keskin uğultusu birbirine karışarak denizin gelecekteki hâkimi olacak dev, yüksekçe köpüren sulara kaydı.

Yeni Laviathan'ın³⁹⁹ gövdesi artık direkler ve halatlar ile limanın havuzunda donatılması beklenirken, limanın tüm gemileri bayrak çekti ve toplarını gümbürdeterek selam verdi. Kaptan Paşa kürk ve madalyaları gemi ustalarına ve yamaklarına taksim etti. İnşaanın başarılı girişimi üzerine sultanın teveccühü ile ödüllendirildi ve hükümdarın iltifatıyla yeni büyük bir başarıyı kutladı. Oldukça parlak gökyüzü, yumuşak güneş şenliğin güzel olmasına zemin sağlamıştı. Geçtiğimiz 4 Kasım'dan ne kadar farklıydı ki ben geçtiğimiz 4 Kasım'da Fransa ve İngiltere arasındaki kanalda çok sert ve tehlikeli kasırgalar görmüştüm. Geçen sene doğum günü olan 3 Kasım'ı mutlu şekilde Elisa'nın yanında geçirdiğim Bath'daki sakin akşamdan geçen gecenin (3 Kasım) sefahat âlemi de çok farklıydı.

Üç anbarlının kızaktan denize bırakılışının gösteriminde İngiliz gemi ustası Crosby'nin yanında bulundum. Onun masasında beni had safhada ilgilendiren, İngiltere gezisinden İstanbul üzerinden Hindistan'a geri dönen İranlı veya Hindu Ebu Talip Mirza Han ile tanıştım. Hindistan'da Farsça basılan, Avrupa'da İngilizce ve Fransızca yayınlanan seyahatnamesinde benim ile tanışıklığından bahseder. Mütercimim, ismimin üç ünsüzünü (H.M.R) kitapta u bağlacı ile bir yerde birleştiren ve seslileri keyfe göre yerleştirdiği tuhaf hatası sebebiyle seyahatnamede ismim "Himru" olarak yazılmış. Eşim o zamandan beri bu isimle bana sözlü ve yazılı olarak hitap etmeye dikkat edecekti.

Ebu Talip ile tanışmak benim için büyük değer ve kazançtı. Sadece öğretici konuşmaları değil bununla birlikte başlıca okumalarda bulunduk. Onunla birçok defa kendisinin ve Hafız'ın gazellerini okumuştum. Güle karşı savaşı⁴⁰⁰ takdir etmişti. Sssusi'nin veya Ssasi'nin felsefe öğretilerini benimsedi, bu felsefenin alegorik dilini

---

³⁹⁹ Tevrat'taki canavar.

⁴⁰⁰ Hammer'in Hafız'da çevirisi olmalı.

erkek sevgisi, oğlan güzelliğinden elde edilmişti. Ebu Talip, doğal olmayan aşk hikâyelerinin kötülüğünün İran ve Hindistan'da Türkiye'den daha az olduğunu söylemişti fakat platonik duyguda, erkeğin güzelliğinin ideal olan kadın güzelliğinden daha üstün olduğunu savunmuştu. O bana Hint şiirlerinde tesir edici aşkın rolünün yalnız kadına ayrıldığını, kadın tutkusunu, sevgisini, erkekten daha şiddetli hissettiğini bu sebeple de kadınların mizaçları sebebiyle ilk aşk ilanını yapmaya zorlandıklarını ifade etti.

Hindistan'a giden Ebu Talip Han ile neredeyse aynı zamanlarda General Harwart Hindistan'dan, Elfi beyin İngiltere'ye hareket haberini getiren General Fox'un yaveri de Mısır'dan gelmişlerdi. İstanbul'daki ikametimin ve mevkiimin, bana tüm milletlere mensup ilginç seyyahlar ile tanışmayı bahşeden büyük faydasının farkına çabuk varmıştım, fakat o vakitler İstanbul'a seyahatin zorlukları göz önüne alındığında bu işe girişenlerin hepsi enteresan karakterlerdi. Eğer bilimsel veya siyasi misyoner de değilse, (özellikle İngilizler) Fransa ve İtalya turu yapmak yerine Türkiye'ye gitme kararlarından dolayı enteresan seyyahlardı.

Bunun gibi birçokları Takım Adalar'daki veya Mısır'daki turlarını Suriye ve Küçük Asya kıyılarında yaptıktan birkaç hafta veya ay sonra İstanbul'a geri dönerlerdi; tekrar gördüğümde her zaman onlarınkine kıyasla Pera'daki diplomatik hayat ile ilgili utandırıcı duygu çeşidi beni müteessir ederdi. Hangi adayı! Hangi sahili! Hangi şehri! Hangi manzarayı! Hangi ülkeyi bu kısa vakitte- benim en fazla Pera'dan Büyükdere'ye gidip geri döndüğüm süre zarfında- gördüler? Bu düşünce bana İstanbul ve Boğaziçi'nde topografik gezilerimi daha gayretli ilerletmem için teşvik oldu ve Takım Adalar'ın ve Akdeniz'in yerine şarkî dillerin ve kısa özetleriyle Arap ansiklopedisinin (1801 yılında Leipzig'de basıldı) okyanusunda cesurca ve bi'l-fiil dolaşmayla o zamanlarda meşgul oldum.

Bu seyyahlardan bazıları (Bir kez daha İngilizler) - gördükleri ve anlattıklarının yardımıyla tüm bunları bilmeseler de - bazen orijinal olarak ilginçti; ayrıca Levantenler (en azından o vakitler) herhangi bir Avrupa başkentinden daha farklı milletlerin özgünlüklerinden daha büyük bir zenginliğini sunmuşlardı. Konsoloslar ve memurlar en ön sırada duruyorlardı; yarı oryantalist yarı oksidentalist kıyafet karşımı, üç köşeli işlemeli şapkayla uzun Türk elbisesi ve ellerindeki bir şemsiye ile baston onlara özel komik bir görüntü veriyordu. Bununla teşrifatın, üstünlüğün ve seremonik

kabulün komik talepleri tam uyum içerisindeydi. Başka özgünlükler Rum ve İtalyan doktorlardı, tüm ulusların maceraperestleri, Levantenler o zamanlar bunlar içinde boğuluyorlardı.

Bunlarla simaen tanışıklık bana yetiyordu, benim için öğretici olan seyyahlar ile daha fazla yakınlaşmıştım, bu öğretimin maliyeti genellikle geri gelmeyen kitaplarıma (genellikle seyahat tasviri eserler, turistler bunları temin edemezdi) mal oldu. Tüm vicdansız kitap okuyucularından en insafsız seyyahlardı. Onlara birkaç kitabı ödünç vermekten çok daha zordur ödünç verilenlere yeniden sahip olmak. Kütüphanemdeki birçok seyahat eseri bu şekilde eksildi, diğerlerini yeniden tedarik etmek zorunda kaldım. Seyyahların kırk sene öncekinden farklı bir vicdana sahip olmadıklarını; dostum İstanbul'da elçilik tercümanı Herr von Raab'a çok sık seyyahlara seyahatlerinde ödünç verip geri alamadığı ve benim ikame ettiğim eserlerim; *Topographischen Ansichten in der Levante* ve *Anblick auf einer Reise nach Brussa*'nın bol sayıdaki nüshaları kanıtlar.

Ebu Talip ve General Harwart gibi Kasım'da Pera'ya gelen ve bir süre duran ilginç Alman seyyahların ikisi de genç birer barondur. Maiyetindeki Mayer, (Dikasterium'un başkanı) Viyana'dan tanıdığım, seyahatnamesi sayesinde tanınan Prusyalı Bartholdy'nin yakın akrabası Herr von Arnstein'dan bana mektup getiren, bilgili bir adamdır. Fakat çok nahoş Yahudi dış görünüşü vardı, daha nahoş olan ise bana fasılasız sorularıydı. Bunların cevabı ile konuşmada hiçbir neticeye varamadık. Kelimenin en usandırıcı anlamıyla An inquistive traveller⁴⁰¹ idi. Sonraki yıllarda onunla Arnstein'in evinde bir araya geldik ve 1825 yılında Roma'da Protestan olarak Cassius'un piramidine defnedildiği cenaze törenine katıldım.

O, Roma'da Yahudiliği Hıristiyanlık ile değiştirdiğinde insanların zannettiği gibi Katolikliğe değil Protestanlığa geçmiştir. Romalı Ortodokslar tutarlı olduğu kadar da alaylı şekilde: "Non ha fatto che cambiare d'appartamento nelle casa del diavolo!"⁴⁰² derlerdi. Bilgili Romalı devlet adamı Kardinal Consalvi, Bartholdy'nin bir hamisine, ona Roma'da Prusya konsolosluğunu sağlamak konusunda katkıda bulundu, Katoliklikten önce Protestanlığa verdiği önceliği ona zarar vermemişti, Bartholdy orada politikayı ve sanatı tamamen yaşıyordu ve Monte Pincio'daki evini Alman

---

⁴⁰¹ İng. Meraklı Seyyah

⁴⁰² İt.Şeytanın binasında daire değiştirmekten başka hiçbir şey yapmadı.

ressamların freskleri ile süslemiş, onlara iş temin ettikçe ve verdikçe, onların çalışmalarını desteklemişti.

Bâb-1 Âli'nin siyasetinde bu yılın son iki ayı, Mısır'daki Memluk Beyleri ile İngiliz müzakereleri ve Albay Sebastiani'nin⁴⁰³ Levanten limanlarına seyahati sebebiyle çok önemliydi. Bâb-1 Âli'nin valisi ve Beyler arasındaki Mısır kargaşası Elfi Beyin⁴⁰⁴ Londra'ya seyahatine ve Bâb-1 Âlî tarafından da Sıdkı Efendi'nin gönderilmesine neden olmuştu.⁴⁰⁵ İngiltere'nin Beyleri kabulü büyük başarıyla geçmezken, Rusya, Eflak ve Boğdan konusundaki önemli sorunda büyük başarıyla müzakere gerçekleştiriyordu, böylece prenslerin saltanatı bugüne kadar mutad olan üç yıldan yedi yıla uzatıldı, bunların seçimi Rusya asilzadelerinin kararına bırakılmıştı ve Rusya'nın iki ülkenin hakimiyetine etkisi yeni, caymaz esasa raptedilmişti. Bu İngiliz ve Rus müzakeresi, yılın sonunda hareket edecek olan İngiliz Büyükelçisi Lord Elgin'in ve Rus Elçisi Herr von Tomara'nın eseri idi. Herr von İtalinski yılın sondan ikinci gününde geldi.

Son günleri yeni yıl ziyaretlerine, günlüğümdeki zamanı en iyi şekilde kullanma niyetine, gerekli iâşe ile memnun olma kanaatkârlığına ve geri kalan vakti çalışmaya adanmışım. Elisa tarafından bana hatıra için verilen lüleye kazılmış "Continue still can who will"¹ yüzüğümün sloganını hayata geçiriyordum. Gerçekliğine o vakitler sıkı sıkıya inandığım ve sonraları çok sık hayal kırıklığına uğradığım bir slogan... Hayatım en tuhaf ilk dört ayını İngiltere'de beş ayını Viyana'da ve seyahatte son üç ayını İstanbul'da geçirdiğim bir yıl bitmişti.

---

⁴⁰³ Horace-François-Bastien Sebastiani, 1806-1808 yıllarında Fransa'nın İstanbul Büyükelçisidir. Sebastiani'nin İstanbul'daki faaliyetleri için bkz: Hüseyin Yılmaz, *İhtilal Diplomasisi ve Osmanlılar 1809 Çanakkale Antlaşması* (İstanbul: Kitabevi, 2021).

⁴⁰⁴ Elfi Beyin kısa hayatı ve Londra'daki faaliyetleri için bkz: Selda Güner, "Londra'da Bir Memlûk Beyi: Muhammed Bey Elfi (Ekim-Aralık 1803)," *Gazi Akademik Bakış* 9, no. 17 (2015), <https://doi.org/10.19060/gab.99554>.

⁴⁰⁵ 1803-1806 yıllarında Osmanlıların Londra Maslahatgüzarı.

4.3. Pera ve Büyükdere'de 1803 Yılı

Yeni Rus elçisi Herr von İtalinski'nin ve Fransız Büyükelçi Mareşal Brune'un gelişi, Pera'nın cemiyetine taze bir canlılık getirdi. İtalinski ile kişisel yakın bağlantımdan daha evvel bahsetmişim. Çalışmaya olan sevgisi ve erken yatıp erken kalkması, sofrasının mükemmelliğine ve kayzerinin kutlamalarında verdiği balolarının ihtişamına engel değildi. Olağanüstü aşçısı dışında fevkalade bir tatlıcısı vardı. Belki Avrupa'nın en önde geleniydi. Çünkü doğma büyüme Napolili olan tatlıcı, kendi memleketinin en seçkin ustasıydı. Vefa ve aşkla bağlı olduğu efendisine sadakatinden ötürü sarayın davetini reddetmişti.

Napolili tatlıcının sanatı, tatlılarla yalnızca damakları ve en nefis lezzetleri değil, sanat eserleriyle en saf estetiği tatmin ediyordu ki sanat eserlerinin formunu süslü kaselere vermekten anlıyordu. Uzun masanın üzerinde ahşaptan veya kartondan yapılmış alalade, yıldızlı masa dekorları ya da meşhur şeker fanusları (tambours de bonsons) yerine, Paestum veya Agrigento, Heliopolis veya Palmira tapınaklarının mimari formları, dikilitaşlar ve şekerden ve reçineden piramitler yükseliyor, bunların arasında şeker serpilmiş meyvelerle dolu kaseler ve rengarenk kumların üzerinde çiçekler ve resimlerle bezenmiş tabaklar büyük bir uyum içerisinde diziliyordu.

Bu Napolili sadece şef aşçı (officier de la bouche) değildi, ağız için olduğu kadar göz için de gerçek bir sanatçı, mimar, heykeltıraş ve ressamdı, çünkü o şeker hamurundan en meşhur yapı ve heykelleri, Laokoon Grubu'nu, Belvedere Apollonu'nu, Venus de' Medici'sini, Borghese Gladıyatorü'nü, Farnese Flora'sını yarattığı gibi, kum sanatıyla da en güzel tabloları yapıyordu. Çok defa bunların ortaya çıkarılışını gözlerimle görmek için rica etmişim ve güzel sanatlardaki büyük yeteneğini, daha önce hiç görmediğim ve duymadığım şekliyle hayretler içinde izledim. Bir büyük adamın mikyasa taşı (Brougham'ın söylediği gibi "The true test of a great man is his having been in advance of his age"⁴⁰⁶ (Lord Chatam'ın biyografik öyküsü)) kendi çağının ilerisinde olmasıysa, bu anlamda pastacı elbette kendi çağının en büyük tatlıcısıydı. Çünkü o zamandan beri diplomatların ve sarayların en büyük sofralarında bir benzerini görmedim, Paris'teki tatlıcılardan daha iyi olan Viyana'daki Dohna tatlıcıları bile bu gibi yüksek, zarif sanat seviyesine yükselmemişlerdi.

---

⁴⁰⁶ İng. Büyük bir adamın gerçek sınavı kendi çağının ilerisinde olmasıdır.

Bir sanatsever ve zevk-i selim sahibi için üzülecek bir şey var ise, o da Pera'daki böyle bir sanat eserinin hak ettiği yerde olmaması idi. Elçilerden birkaçını ayrı tutarak, elçilerin Peralı üyeleri (En azından Peralı kadınlar) bu sanat eserini takdir etmekten acizlerdi. Onu yalnızca bir kukla oyunu olarak gördüler ve bu akıllarıyla da Herr von İtalinski'nin Büyükdere'deki sarayındaki odasını tezyin etmiş enfes tasvirler ile ilgili fikir yürüttüler. Bir akşam, baloda dans müziği kesildikten sonra dansçı erkek ve kadınlar, açık salon ve odalarda dolaşırken, bir odada, birçok Peralı küçük hanımı bir kanepede üzerinde çıplak resmedilmiş meşhur Napolili Venus Coreggio'nun bir kopyasının karşısında, ona dikkatle bakıp ve onun hakkındaki kanaatlerini birbirlerinin kulaklarına fısıldarken bulmuştum.

Araya girdim: "Küçük Hanım, resmin sizde ne tarz bir his uyandırdığını sorabilir miyim?" Miss Abbot arkadaşlarının adına söz alarak "Bu resmi yatak odasının yanına asan ve kanı kaynayan ve zaman zaman da paçasından akan sayın elçinin evlenmemesine hayret ediyoruz!" Coreggio'nun tablosu veya daha ziyade sahibi hakkında verilen bu sanatsal hükümler Peralı kadınların sanat anlayışları ve eğitim seviyeleri hakkında şu intibayı uyandırdı; bu zamandan değil, sanki kırk sene geriden geliyorlardı. Arkadaşım Bielefeld'i bu hususta eğlendirmekten daha önemli bir aciliyetim yoktu.

O da benim gibi az dans ettiğinden, balolarda vals sırasında dans eden çiftlerin karmaşıklığı etrafında döndüğü dans etmeyen seyirciler adasının tam ortasında dururduk. O zamanlar en sevilen valslerden birisi Viyana halk türküsünün melodisiydi: O mein Liber Augustin! S'geld is hin, s' Mensch is hin! Wollt noch beim Geld Nichts sagen, Hätt 'ich nur's Mensch beim Kragen.⁴⁰⁷ Biz Viyanalılar dans müziği için bunu alalade şekilde söyler veya mırıldanırdık. Kelimelerin manasını merak eden dansçılar, bir akşam birçok defa Bielefeld ve bana bu şarkıyı Fransızcaya tercüme ettirmek istediklerini söyleyerek geldiler. Görevin zorluğu ile uzun uzun özür diledik, sonunda ikimiz vals sırasında vezne ve anlama sadık çeviriyi bir araya getirdik: "O mon cher Augustin! Point d'argent, point d'amant. Foin soit de mon argent, Si je teneoit mon

---

⁴⁰⁷ Alm. Sevgili Augustinim! tüm paralar gitti, tüm insanlar gitti! Para ile ilgili bir şey söylemek istemiyorum, keşke yalnız tüm insanların yakasında.

amanti Peste! Quele fin!"⁴⁰⁸ Bielefeld'in özellikle "foin soit" in galisizmiyle⁴⁰⁹ gurur duyduğu ve benim de en az onun kadar övündüğüm, büyük coşkuyla karşılanan "peste, quelle fin" ile çevirimizin aldığı alkışlara katıldık. Bilgili, şakacı dostum küçük bir kamburdan (Viyanalılar bunu kambur çıkıntısı olarak adlandırır) mustarıpti, ama yüzünün çirkin olmaması ve çok iyi bir arkadaş olması hasebiyle kadınlar konusunda şansının yaver gitmemesi benim için açıklanamaz bir muamma olarak kaldı.

Salondaki çok daha büyük kamburlu ve çok daha az akıllı adamlar en azından kadınlardan yüksek teveccüh bulmuşlardı. Bu psikolojik bilmecenin çözümünü demek ki kamburun peşinden giderek aramaktansa başka yerde aramak zorundaydım ve bunu arkadaşımın cimriliğe ulaşan büyük tutumluluğunda bularak doğru bir şekilde keşfettiğimi sanıyordum. Çünkü sonradan toplumsal olaylar üzerinden teyit ettirdim ki kadınların erkeklerin cimriliğine karşı doğuştan gelen bir hissiyatları var, bunu bilgi almadan ve tecrübe etmeden hissedebiliyorlar. Bir keresinde büyük salon adamı ve insan sarrafı Prince de Ligne'ye fikrimi söyledim ve onun ağzından bunun tamamen doğru olarak onaylanmasını duymaktan zevk aldım. Bu vesileyle dikkatimi çekti ki cimriler kendilerini hareketlerinin kısa solukluluğu ile ele verir. Ellerini ve kollarını asla bir başkası gibi havaya uzatmaz; sanki bu gereksiz tüketim ona elem veriyormuş ve sanki kollarından ya da havadan pintice iktisat ediyormuş gibi.

Fransız büyükelçinin gelişi ile Pera cemiyetinde meydana getirdiği gelişmelerde sayıca bir artış vardı. Kendisi eski bir tornacı kalfası (yanılmıyorsam) karısı da bir tavernacı kızı olan Mareşal Brune'den başlayarak bu elçiliğin memurları devrim çocukları olmalarına rağmen, takdire şayan askerî eğitimi ona büyük ve resmî bir adamın saygın tutumunu kazandırmıştı. Ancak karısı tavernacı tavrını muhafaza etmişti. Dikkatli ve sakin bir adam olan özel sekreteri Verne'in karısının hala gençlik iddiası vardı, fakat bu güzellik ile alakalı olan iddiası kadar temelsizdi. Baron Hübsch'ün Büyükdere'deki bahçesindeki neşeli bir olayda, genç Corel (İspanya büyükelçisinin oğlu), genç ve güler yüzlü Nesludoff (Rus elçiliğinin bir ataşesi), Baron Bielefeld ve ben, evin hanımının davetinde bu sefireler ve Verne'in kız arkadaşları ile yapılmış kahvaltıdan sonra, onlarla ve evin genç kızları ile bahçede koşuşturduk. Herr

---

⁴⁰⁸ Fr. Ah sevgili Augustinim ! para yok, sevgili yok. Benim param olacaktı... ah! Eğer sevgilim ellerimde olsaydı ! kahretsin ! nasıl bir son bu..

⁴⁰⁹ Fransızca olmayan bir kelimeyi Fransızca ifade etmek.

von Corral muzipliğini havuzdaki kadınları boş ellerine doldurduğu suyu serpererek ıslatacak kadar ileri götürmüştü. Bu, sefire için büyük bir eğlence idi, ancak ayın etkisinin sınırını henüz aşmadığı yönündeki yanlış iddiasını⁴¹⁰ geçerli kılmak isteyen Madam Verne, üzerine serpiştirilmiş suyla bayılmış taklidi yaptı. Biz zoraki gülmelerimiz ile ona merhamet ettik.

Üç elçilik sekreterinden biri olan Mr. Paremdir bir devrimci olmasına rağmen diplomatik formun ciddi ve soğuk tavrına hâkim bir adamdı. Mr. La Mare ise sanırım üyesi olduğu Jakoben kulübünde özgürlüğe düşman olan her şeyi ardında bırakmış, düz taranmamış saçları ile de sade formu muhafaza eden yaşı ilerlemiş, neşeli, şişman bir Norman'dı. Üçüncüsü Mr. Recordain, oldukça iyi mısralar yazan şairane yetenekli sessiz bir yazardı. Her üçüyle de çok samimice, Mr. Recordain ile şiirsel uzun mektuplarla, Pera ve sakinleri hakkında uyuşan fikirlerimizi paylaştığımız yakın münasebet kurdum. Dördüncü olan Mr. Favart aynı isimde olan Fransız komedi şairinin zeki bir akrabasıydı.

Fransız tercümanlık senyörü, tercümanlık kariyerini uzun ve takdire şayan bir şekilde aşarak, son zamanlarda maslahatgüzar olarak Bâb-ı Âli'de bulunan E. Kaschin, altmış yaşında ve güçlü biriydi. Hem ruhen hem bedenen hantal fakat iş tecrübesi, dilbilgisi ve karakteri sayesinde son derece dikkate layık bir ihtiyardı. Şimdi büyükelçiliğe danışman olarak memuriyete alınmıştı fakat fikirleri sorulmazdı. Yapabildiğim kadarıyla kendisi ile konuşmaya çalıştım, çünkü o her zaman dil ve meseleler hakkında öğreticiydi. Kaba bir sadrazamı Farsça ve Arapça kelimelerle zengince donattığı narin bir Türkçe ile selamladığında, sadrazam ona "Kaba Türkçe söyle." demiş. Çünkü bu, onun zamanında Türk fanatıklığı tarafından müsamaha edilmeyen gavurun, kültürlü Müslümanın konuştuğu kadar güzel konuşmak isteme cüreti olarak görülüyordu.

Onun ağızından Türk devlet anayasası ve devlet idaresi hakkında yeni, önemli ve rastgele bazı şeyler öğrendim. Bunların birçoğunu öğrencisi, büyükelçilik tercümanı Kiefer (Alsaslı) ile yazılı olarak paylaşmıştı ve bunlar onun son derece kıymetli ve faydalı, Birmsi tarafından yayınlanan Türkçe sözlüklerine eklendi. O vakitler Meunnes de langue⁴¹¹ gibi tuhaf bir isimle anılan ve şimdi daha çok tercüman-yardımcısı olarak tesmiye edilen tercüman adaylarının arasında, hepsi oryantalist olarak tanınan

---

⁴¹⁰ Dolunayın insanların üzerindeki kötü etkisini kast etmektedir.

⁴¹¹ Fr. Tercüman okulu, école de jeunes de langue'a gidenlere verilen isim: Dil gençleri

Channette des Fories, Grangeres de la Grange, Le Doux, Jonennin beyler bulunuyordu. Bay Jonennin hali hazırda Secretaire Interprete pour les langues orientales⁴¹² olarak Fransız sarayında saray tercümanlığı görevini ifa ediyordu. Mr. le Doux ile benim aramda mutlak filolojik bir espri vardı, muhalif olarak biz öteden beri, Fransızların ismimi hep Mr. Amer olarak telaffuz etmeleriyle eğlenirdik. Bu kuralın komik bir istisnasını, Maraşel-büyükelçisinin uşağı Orta elçinin emriyle ilk kaydedildiğim zaman yapmıştı. "Annonce⁴¹³ Mr. Hammer!" dedim. Karşılık verdi: "Mr. Homere, c'est donc vous, qui avez ecrit ce livre, qui est sur la table de Mr.l'Ambassadeur!⁴¹⁴ "Hayır" dedim "ismim Mr. Homere değil aksine Mr. Hammer'dir." ve uşak: "Pardon! vous n'est donc pas Mr. Homers, mais Mr. Homard"⁴¹⁵ dedi. Homard istakoz demekti, yani beni istakoz olarak anons etti. Fransız sefaretinin maslahatçısı olarak ana karakter rolünü birinci tercüman yaşlı Franchini oynadı. Son derece katı bir Peralıydı, öyle ki onun yüzünden sadece Elçi Verquinaus'ın maiyetinde Mısır'a gitmeye çalışan Tercüman Danton değil, aynı zamanda bizzat Quaffin'in kendisi de oldukça mağdur oldu ve gölgede kaldı.

Madam Danton, Pera'nın en güzel kadınlarından biriydi, annesinin güzelliğine ulaşmayacak olsalar da kızları tatlı olacaklarını vaat ediyorlardı. Sırp Rus tercüman Fonton tüm dragomanların en zengini ve etkilisiydi, eşi orta elçinin eşiyle akrabaydı. İki kızı vardı, büyüğünün henüz evlenme çağındaki bir kızın güzelliğinden ve olgunluğundan hiçbir farkı yoktu. İkametimizin ilk iki ayında Stürmer'in eşi bu akrabasını yüz eli bin kuruşluk çeyiz ile bana önerdi. Eğer ona talip olmak istiyorsam, Pera'nın en iyi zümresinin tavsiyesiyle evliliğe rızası olacağı babası tarafından garanti edilmişti. Henüz evlenmek için en ufak bir isteğim olamadığımı temin ederek iyi niyetleri için teşekkür ettim. Ama evlilikle ilgili tüm düşüncelerim hala Elisa üzerine olduğu için bu ne kadar boş bir laftı.

Ama durum böyle olmasaydı da altın için evlenmeye razı olamazdım. Bana yapılan önerinin kabul edilmemesi, muhakkak ki genişleyen akrabalıklarla güçlenen Fonton ailesinin bana hususi ve fevkalade öfkesinin ana sebebiydi. Rus elçiliğinin ilk

---

⁴¹² Fr. Doğu dilleri tercüme sekreteri

⁴¹³ Fr. Anons

⁴¹⁴ Fr. Mr. Homere o zaman siz sayın büyükelçinin masasında duran kitabın yazarısınız

⁴¹⁵ Fr.Özür dilerim siz Mr. Homere değil siz Mr. Homard'sınız.

tercümanı Joseph Fonton ve kardeşi Petraki (Peter) Fonton, Rus elçiliğinin tüm işlerinin etrafında döndüğü iki kutuptu. Yeğenleri Anton Fonton, Herr von Tomara'nın altında birinci tercümandı ve ben İstanbul'da değilken gerçekleşen Bayan von Tomara'nın bütün maiyetiyle fiili olarak kötü muamele gördüğü kötü şöhretli camii ziyaretinde, tüm ön dişleri fanatik softalar tarafından kırılmıştı. Adaletsizlik Bâb-ı Âli tarafından birçok elmas ve altın ile tazmin edildi. O vakitler sefireye Pera cemiyetinde eşlik eden tercümanın kırılmış ön dişleri uğursuz camii ziyaretinin hatıra belgesi olarak kaldı. Talihsiz refakatçi hemen sonra Petersburg'a, yararlı suretle kullanıldığı Dış İşleri departmanına gönderildi. Benim onlara söylediğim şu "Les Fonton se discernent par le en comme les hannetons!"⁴¹⁶ Fransız atasözünü affetmeyen bütün Fontonlar arasında en katlanılır ve bana en az kin besleyen oydu.

Bana yapılan ve reddedilen evlilik teklifinden (ki bu evlilik teklifini eğer kabul etseydim sadece Pera'daki bu sülale bağına değil aynı zamanda orta elçinin karısının yakınlığını da kazanacaktım) hemen sonra iki olay meydana geldi. Bu iki olay, Stürmer'in emrindeki tüm görevim süresince, onunla olan sosyal ilişkimi zehirledi ve benim için nahoşluklar ve hastalıklar biçmeme neden olan tohumlar ekti. Bu iki olaydan bir tanesi beni direkt olarak ilgilendirmemekle beraber elçilikteki bütün iş arkadaşlarımı ilgilendiriyordu. Bu meselenin adil olup olmaması ile elçiliğin şerefının korunup korunmaması ve görevin avantajı ve dezavantajı ile alakalı bir çaba sarf ettim. Öteki olay ise tamamen şahsıma yöneltmiş bir oktu.

Yukarıda elçilik sekreterliğine atanmamda bahsettiğim Cizvit planı, meslektaşlarım Klezl ve Hackerau'nun (Fleischhackel) kıdemlerinden dolayı benden daha önce hakları olan birinci elçilik tercümanı mevkiini, Stürmer'in nepotizminden dolayı orta elçiliğin sayısız tercüman adaylarından hiçbirisine değil, yani Avusturyalılara değil, aksine sarayının Peralı bir hainine ve şimdiye kadar İsveç hizmetinde bulunmuş Peralı Charles Testa'ya bahşedildi. Atanmasının, Stürmer'in eşinin kuzeni olmasından başka bir sebebi yoktu ve bu atamanın oluşturduğu büyük şaşkınlık ve bütün elçiliğin genel bir memnuniyetsizliği saraya bir pusula ile bildirilmişti.

Bu tasarruf, yetenekleri ve mütercimlikte yapılan hizmetleri dolayısıyla bu memuriyete hakkı olan elçiliğin tüm üyeleri için adaletsiz olduğu kadar apolitikti. Bunun sebep olduğu tüm elçiliğin genel memnuniyetsizliğinin dışında, şimdiye kadar

---

⁴¹⁶ Fr. Fontonlar birbirlerinden ancak uğur böcekleri kadar ayırt edilebilir

çok başarılı bir şekilde yürütülen mütercimlik hizmet sisteminin Peralılar sayesinde değil, aksine ülkenin çocukları sayesinde olması, alay konusu edildi. Fransa ilk sırada olarak yüzyılı aşkın süreden beri benzer kuruluşların amaca uygunluğu ile biliniyordu ve tercümanlarını Paris'teki college de Louis le grand'da şark dilleri dersini alan gençlerden, yani jeunes de langue⁴¹⁷dan alırlardı, bunlar mütercim hizmeti adaylığı için eğitilmişti.

Büyük imparatoriçe Maria Theresia'nın iktidarında devlet idaresinin bütün dallarında, gündemdeki faydalı ilerlemeleri gerçekleştiren bu kurumun önemi fark edilmiş ve akademi, Viyana'da bir oryantalist eğitim kurumunun ihdas edilmesi aracılığıyla gençlerin Bâb-ı Âli'de mütercimlik hizmeti vermesi için eğitilmesi maksadıyla hayata geçirilmişti. Thugut ve Jenisch (birincisi devlet adamı, ikincisi de oryantalist olarak siyaset ve bilim tarihinde kalıcı yer elde ettiler.) bu eğitim kurumunun ilk öğrencileriydiler. Theresianum eğitim kurumu gibi bu da çok uygun bir isim olmasa da akademi adıyla yerleşik hale geldi. Bu adlandırma ancak Fransızca'da binicilik okullarına da "academie" dendiği sürece mazur gösterilebilir, ki "academist"⁴¹⁸ ile "academicien"⁴¹⁹ arasında çok büyük bir fark vardır.

Thugut ve Stürmer zamanından yani on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından beri, meşhur Viyana Şark Akademisi'nden mütercimler Bâb-ı Âli'ye gönderilirdi; bunun tek istisnası, Thugut ve Stürmer ile aynı zamanda dil oğlanı olarak hizmete giren Stürmer'in kayınpederi Bartholomy Testa idi. Şimdi saf kayırmacılıktan dolayı bütün sistem ayaklar altına alınmıştı. Oysa Stürmer'in bu devrim planı kendi tayininden itibaren kararlaştırılmıştı. Fakat o bunun ifasını tam bir Cizvit olarak İstanbul'a varışından sonraki birkaç aya kadar ertelemişti. Yani saraya rapor verene dek... Elçilikteki incelemeleri ile birinci tercümanlık görevi için elçiliğin hiçbir üyesinin ve önceki mütercimlerin hiçbirinin, kuzeni olan İsveçli tercüman Charles Testa'dan daha uygun olmadığına sarayı ikna etmişti.

Tasarrufun adaletsizliğine ilk uğrayan iki tercüman Kleil ve Fleischhake'l'in saray nezdinde haklı olduklarını iyi sebepler ile bizzat savunmaya cesaretleri yoktu. Kızgınlıklarını ateşli kelimeler ile ortaya koydular ve sonra meseleyi ve elçiliğin

---

⁴¹⁷ Fr. Dil oğlanları

⁴¹⁸ Fr. At binicisi

⁴¹⁹ Fr. Akademişyen

imtiyazını, Viyana'ya, bakana, yazılı olarak iletmem talebiyle elçilik sekreteri olarak bana başvurular. Meslektaşlarıma karşı yapılan bu adaletsizliğin şahsen benimle hiçbir ilgisi olmasa da bu duruma en az onlar kadar öfkelenmişim.

Kabine bakanı Kont Coloredo ve Devlet Bakanı Kont von Cobenzl'e iki uzun mektupta bu akılsız ve çirkin tasarrufu izah ettim ve bu mektupları teslim etmeyi uygun bulmasa bile yabancı bir tufeylinin istihdamı aleyhine konuşulan inandırıcı gerekçeleri ihsas etmek amacıyla Devlet Müşaviri ve Devlet Yargıcı Baron von Collenbach'a yazdığım iki mektubu açık olarak ilişitirdim. Collenbach iki mektubumun teslim edilmemesinin iyi olacağını düşündüğünü söylediği, orijinali burada ilişikte olan, dostane fakat onaylamayan cevabı ile beni aydınlattı. (Rot 52)

Buraya kadar Charles Testa'nın atanması benim için bir kırgınlık değildi, ama kısa bir süre sonra şu şekilde gücenmeye dönüştü: Testa'nın birinci mütercim olarak başlamasından sonra gelen ilk kuryede (yani ayda iki defa gelen ve giden postalar) saray paketi ile Charles Testa'nın da bulunduğu orta elçinin kabinesine yöneldim. Önceden vuku bulduğu gibi pusulayı benim tarafımdan açtırmak ve yalnızca pusulayı arz ettirmek yerine çıkmamı buyurdu. Testa kaldı ve buna itiraz ettiğimde bana mecbur olmadığını ve Testa'nın tam güvenine sahip olduğunu anlattı ve kabininin kapısını suratıma kapattı. Kendimi aşırı derecede aşağılanmış hissettim, fakat aşağılanmayı sessizce hazmetmek ve kötü oyuna güleryüz göstermek yerine, rahatsızlığımı iş arkadaşlarıma karşı söylemek çok aptalcaydı.

Fakat aldatma ve riyakarlıktan tiksindim, bu durumda ve diğer tüm durumlarda olduğu gibi olmadığım gibi görünmeyi istemek hiçbir zaman aklıma gelmezdi. Bu olaydan sonra bana elçisinin güvenine sahip bir sekreter namını vermek istemek oldukça gülünç gelmişti. Orta elçinin bu rezalet muamelesinin üstünü örtmedim ve böylelikle sadece Peralıların bana düşmanlık ve kin güden kısmının zaferini arttırmış oldum. Collenbach'a mektubum, samimi cevabına rağmen çok az yararlı olmuştu. Stürmer'in isteği üzerine Devlet bakanlığı tarafından, beni hiyerarşide birinci mütercimin arkasında elçilik sekreteri olarak oturtma adaletsizliği -elçilik sekreteri olarak elçiden sonra birinci memur olmama rağmen - gerçekleşti. Nafile yere şikâyet ettiğim bu durum ancak halefim zamanında kabul edildi ve bugün olduğu ve o zamanlar da olması gerektiği gibi elçilik sekreterinin hemen elçiden sonra ve birinci mütercimden önce gelmesi uygulandı. Vazifem süresi boyunca bana yapılan bunun gibi alenî

adaletsizlikler her zaman beni çok öfkelenmiştir. Yüksek sesle dillendirdiğim yakınma ve şikâyetlere ise bizim bürokrasimizin başına buyrukluğundan ötürü neredeyse hiç derman olunmaz aksine yalnızca derdimizi artırırlardı.

Hem mütercim meselesini Viyana'ya aktarmamı hem de beni yakından alakadar eden orta elçiliğin olayının kötü tecrübesini konuştuğum arkadaşlarımla arasında kelimenin tam anlamıyla bir dosta sahip olduğumu zannetmişim. Yani dil oğlanı Baron von Ottenfels'in, (sonraları Orta elçi ve şimdilerde bakanlıkta devlet müşaviri) dostum olduğuna inanmışım. O benden beş yaş daha gençti ve Oryantalistik Akademi'de benden beş yıl gerideydi. Akademide beş yıl geçirip İstanbul'a tayini ile oradan ayrıldı. Tam tamına on yılımı orada geçirmek zorunda olduğum sıralarda - benden önce ve sonra kimsenin yapmadığı gibi - hizmet yılı açısından elbette dezavantajlıydım, ama daha fazla Avrupa eğitiminin avantajları beni yetiştirmişti.

Bizzat Ottenfels'den önce sahip olduğum hizmet yılları sonraları bana Ottenfels'e Prens Meternich'in saray sekreterliğinden orta elçiliğe terfi ettiren keyfilikinden ve iltifatından çok daha az yardımcı olmuştu. Arkadaş olarak duyduğum ama onun en hassas surette suiistimal ettiği güven, ileride anlatacağım gibi, bana pek az yararlı olmuştu. O vakitler benim için büyük bir dostluğa iki yüzlülük etmişti ki neredeyse her aşamada ayrılmaz yoldaşım bana, Pera'daki ziyaretlerimde de mutut olarak refakat etmişti. Bu durum azizler ve özellikle de vebaya karşı koruyucu azizlerle çok ilgili olan Peralılara benim ve Ottenfels ile ilgili fırsat vermişti. Çünkü biz devamlı birlikte görüldüğümüzden "Saint Roch et son chien"⁴²⁰ olarak anılırdık.

Peralı bey ve hanımların aziz kültürünü az önce andığımdan, anlatımımın seyrine, Peralıların kaba yobazlığını ve papazların bundan elde ettiği kârı yeterince anlatan bir anekdotu ilave etmek için kısa bir ara veriyorum. Yeni yıldan kısa bir süre önce bir sabah, bir Fransızken içinde 365 adet numaralandırılmış top bulunan bir çuval ve 365 sayının altına birçok azizin adının yazıldığı bir plaka ile beni görmeye geldi. Bana sonraki yıl için hamimi belirlemek isteyip istemediğimi sordu. Onu anlamadım ve ne istediğini benim için izah etmesini rica ettim. O da bana, küçük bir hediye karşılığında torbadan rastgele bir top çekileceğini ve bu çekilen topun numarasının, topu çekenin önümüzdeki sene hangi aziz tarafından korunacağını belirleneceğini söyledi. Bu piyango bana ciddi olduğu kadar eğlenceli geldi. Gökteki azizlerin tesadüfen çekilen

---

⁴²⁰ Fr. Aziz Rot ve köpeği [Ayrılmaz eküriler için kullanılan Fransızca deyim]

numaralara göre numarayı çeken kişinin bir sene için koruyuculuğunu üstlenmesi gülünç; batıl inançla böyle utanç verici ticaretin yapılması ise hazindi. Bu son açıdan değerlendirildiği zaman, Santa Maria Fransizken manastırının koruması altında bulunan Orta Elçiliğin sekreteri olarak, gelecekteki saçmalıkları bertaraf etmek amacıyla bunu bildirmek görevimdi. Görevimi yaptım, ama bu saçmalığa aldırış etmeyen elçi, kutsal piyangoğunun öncesinde olduğu gibi devam etmesine müsaade etti. O zamandan beri bunu bırakıp bırakmadıklarını veya halen o vakitlerdeki gibi batıl inancı koruyup korumadıklarını ve rahiplerin keselerini doldurup doldurmadıklarını bilmiyorum.

Şimdi kişisel olarak beni ilgilendiren meseleye geri dönüyorum. Pera ve mukimleri bütün varlığıma pek az hitap ettiğinden, bu diplomatik taşra toplumundaki cazibe eksiliğini İngiltere'de kurduğum dostluk bağlarını mektup yoluyla devam ettirmekle - yapabildiğim kadar - telafi etmenin yollarını aradım. Pera'ya varışımdan hemen sonra Arapça el yazmasında anlamlı bir vecize buldum "el muraschet nussfi muwassalet"⁴²¹. Fransızcaya kelime ve kafiyeye sadık kalarak "Correspondence est demie jouissance"⁴²² olarak çevrilir. Bu vecizeyi birden fazla akik taşına nakşettirdim ve bu mühürleri kadın-erkek birkaç mektup arkadaşşıma hediye ettim. Tabi ki o zamandan beri bu yazıtın Avrupalı mühür yapımcıları tarafından meşhur muska üzerine kötü bir şekilde işlenmiş şekline rast geldim; bir mektup mühründe bundan daha iyi bir Arapça ifadeyi de görmedim. Bunun bir altındaki satırda "İki kişiden fazlasının bildiği sır değildir." Arapça cümlesi kullanılmıştı. Üçüncü kenarına ise aynı yazıtın üç kere tekrarlanması ile üç Farsça kelime Mühr-Siegel, Mehr- Sonne, Mihr- Liebe yazılmıştı. Altı köşeli Süleyman mührü gibi, telaffuza göre içinde altı farklı mana vardı:

Mühri mehri mihr: Aşk güneşinin mührü

Mehri mühri mihr: Aşk mührünün güneşi

Mihri Mühri Mehr: Güneş mührünün aşkı

Mühri Mihri Mehr: Güneş aşkının mührü

---

⁴²¹ Arp. المواصلة نصف المراسلة

⁴²² Fr.Mektuplaşmak mutluluğun yarısıdır.

Mehri mihrî mühr: Mühür aşkının güneşi⁴²³

Bu son yazıtı otuz yıl sonra üç akik taşına nakşettirdim, onlardan biri doğu mühür koleksiyonumda, diğer ikisi dostlarım Dr. Frankis ve Rückert'in mülkündedir. Rückert'e bunun gibi bir mührü bir şiir eşliğinde göndermişim; şiirimi ve Rückert'in cevabını *Wiener Zeitschrift* dercetti. Mühür ve tılsım hobisine öteden beri çok düşkündüm. Saat kösteğine çok sayıda mühür ve nazarlık takmak moda olduğu zamanlarda, her daim saatimde bunlardan yedi tane taşırdım. Arşidük von Reichstadt'ın ölümünden birkaç yıl önce bir gün onun kahyasıyla, hamim ve dostum, o vakitler imparatoriçenin en yüksek kahyası ve Saray Kütüphanesi'nin müşaviri, prensin kardeşi Kont Moriz von Dietrichstein'la yemek yemiştik. Benden İmparatoriçe, annesi Arşidük von Reichstadt'a sonraki doğum gününe hediye etmek istediği bir mühür için vecize istedi. "Derhal şimdi takdim edebilirim" dedim. "Burada saat çemberine taktığım yedi taneden birisini seçiniz." İlk önce inancımın iki kutbumu seçtiler, sabah ve akşam dualarım "İnşallah" (Allah isterse) ve "Maşallah" (Allah'ın dilediği gibi) Allah'a güvenmek ve Allah'ın iradesine teslim olmak. Kont son derece endişeli bir şekilde ikisini de reddetti, çünkü birincisi prensin siyasi geleceğine çok kolay pervasızca bir güven telkin eden, ikincisi ise hali hazırdaki durumu için yanlış anlaşılabilir bir ifadeydi. Yukarıdaki zikredilmiş "Correspondence est demie jouissance" ve "İki kişinin bildiği sır değildir" vecizeleri çok iyi biliniyordu ve tüm mühür oymacıları ve nazarlık satıcılarında yukarıdaki üç katlı kelime oyununun yerini almıştı.

Artık seçmek için geriye iki tane kalmıştı, bence hepsinin içinde en mantıklısı "aynı adımlar ile ileriye doğru adım atan" anlamına gelen Allah'ın bir ismi olan "Bduh" kelimesiydi, hem doğa ile hem de asli faili ile ilişkilendirilebilir ve her durumda dört Arap harfinin (B=2, D=4, U=6, H=8) sayısal değeri ile matematiksel olarak ifade ettiği ilerlemenin nişanesidir, bu dört Arap rakamı aritmetik olarak ilerler ve kat sayısı ikidir. Türkler, Farslar ve Araplar bunu 2468 olarak mektubun emniyet içinde menziline varmasını garantilemek için mektuplarının altına yazarlar. Unutamadığım dostum kontes Purgstall'a verdiğim, bu kelimelerle bezeli bir yüzüğü onun ölümünden sonra sol elimin küçük parmağına sürekli takarım.

---

⁴²³ Aynı şekilde yazılan fakat 3 farklı okunuşu ve anlamı olan (مهر) kelimesinin yer değiştirilmesi elde edilen altı farklı anlamı. مهر مهر مهر

Bduh kelimesinin anlam derinliğini ve güzelliğini açıklamaya ne kadar gayret etsem de bir yandan ilerlemenin anlamı, yüksek dereceli saray kahyasına dört harfin sayısal değeri açısından çok mistik bir şekilde örtülü görünmüştü. Diğer yandan kelimenin anlamına Fransa tahtına ilerleme manası rahatlıkla katılabileceğinden prens adına çok endişe verici buldu. Böylelikle yalnızca geriye bir tane kaldı. Bu son kalan, Arapça "İttakol fetewekelu"⁴²⁴ "Kılıçları doğrultun ve Allah'a güvenin" anlamındaydı. Bunun tercümesini anlamına sadık kalarak "Aim the sword and trust the Lord" şeklinde İngilizce yaptım. Kont bunun aleyhinde de - özellikle de İngilizce tercümesine - pek çok itiraz dile getirdi. Ben de tercümeyi çok serbest bulmuştum ve devamında açıkladım. İttakol'un yalnızca "mızrakları sallayın" değil aynı zamanda "atına bin" anlamına da geldiğinden ve her durumda Prens gibi bir asker için hoş görüneceğinden bahsetmeye devam ettim.

Yanlış yorumlama korkusunu ortadan kaldıran hermeneutiğe rağmen kont onlarda ve diğer altısında tekrar yapılan ve deney taşına koyulan yedi mühür meselesinde kesin karara varamamıştı. Prens zeki olduğu kadar nazik olan kızı ve şimdilerde Prens Oettingen-Wallerstein, sonunda karar vermişti. İstanbul'da hakkedilmiş ve Viyana'da muhafaza edilen sonuncusu için babasının namına karar verdi. İmparatoriçe tarafından prense gelecek doğum gününde hediye edilecekti. Ne yazık ki onun erken ölümünden sonra, mührü şüphe etmeyerek annesi imparatoriçe Maire Louise'in kendisine aldığı düşünmüştüm. Bundan birkaç yıl sonra bir gün nakliyecisi Niebauer bürodaki masama geldi ve bana biraz önce kabineden gelen kayzerden Prens Metternich'e el yazısıyla yazılmış mektubun üzerindeki alışılmış kabine mührünün yerine kullanılan garip mührün yazısının manasını sordu.

Müteveffa Arşidük von Reichstadt'ın ölümünden sonra Kayzer Franz'ın hatıra olarak muhafaza ettiği yüzük mührünü kullandığını görünüşünden hemen anladım. Çünkü İstanbul'dayken bunlardan pek çok monte edilmemiş halde çalışma masamda bulunuyordu ki bunlarla mektuplarımı mühürlordim. Başıma şöyle bir olay da gelmişti; çok kuvvetli yapışmış bir mührü, bal mumu soğuduğunda sökmeyi düşünmüştüm, ama mührü üzerinden çıkartmayı unutup mektubu öylece gönderdim ve mühür geri gelmedi. "Correspondence est demie jouissance" yazıtlı bunun gibi mühür taşlarını, İstanbul'dan mektuplaştığım, aralarında Miss Isabella Rickets ve

---

⁴²⁴ Arp. اعتقل فتوكل

Elisa'nın kız kardeşi Miss Maria Cocke'nin de bulunduğu, kadın ve erkek dostlarıma göndermiştim.

Ayrılırken Elisa'ya, Londra ve Bath, Bath ve Oxford arasında süregelen mektuplaşmamızın devamını ona bıraktığımı ve onun cevap yazma aralığını kendime ölçü alacağımı söyledim. Mektubun en kısa sürede cevaplanması ve yazılı arzuhalin mümkün mertebe en hızlı şekilde halledilmesi iş adamı için, yerinde bir esastır. İş adamlarında ve çok benzer şekilde düzenlenmiş sevecen duygulardaki arkadaşlıkta bu esas gayet tabii olmakla birlikte, daha içten duygulara sahip olan kişinin yazma mutluluğu, kısmen usandırıcı olacağı korkusu ile kısmen de kadın erkek dostlar tarafından rağbet edilen mektuplaşma aralığındaki doğal kibir ile sınırlanmıştı.

Elisa'nın benim için hissettiğinden çok daha fazlasını hissediyordum. Durumum itibarıyla evlenmemiz mümkün değildi ve hassasiyetten dolayı mektuplaşmalarımızın devamını onun arzu ettiğinden ve memnuniyetle karşılayacağından daha ileriye götürmeyi düşünemezdim. Vedalaşırken ona hiçbir şekilde ilk olarak benim yazmayacağımı garanti etmiştim. Londra'dan ayrılışımdan sonraki altıncı haftada yazılmış ilk mektubunu kısmen dostluğunun ölçülü sıcaklığı belli olduğundan, kısmen de Zig ile Gig arasındaki kelime oyunu ve Sir Sidney'in Blackheath'e yani Prenses von Wales'e ziyareti gibi daha önce bahsettiğim ikamet anılarıma değindikleri için buraya ekledim (Rot 53).

Mektuplaştığım ikinci kadın arkadaşım Miss Rickets idi. Onunla ve annesi ile Lord Hawkesbury'nin evinde tanıştım ve aynı şekilde arkadaşları, Hindistan valisinin eşi Lady Wellesley ile de... Birkaç yıldan beri eşinden ayrı yaşayan ve aslen Fransız olan bu hanımda, güzel endamı dışında zeka ile süslenmiş bir kadın buldum. Zannediyorum Miss Rickets'in erkek kardeşi o vakitler Hindistan'da istihdam edilmişti veya en azından görev emrinin oraya olduğu söylendi. Bu vesile ile anne ve kızların doğu ile yakın ilişkisi, beni de onlarla, içinde yaşadığım Londra cemiyetindeki diğer birçok insandan daha yakın arkadaş yapmıştı.. Miss Rickets bende doğuya olan genel ilgisi dışında, başka hiçbir ilgi uyandırmadığından ve benden bu konuda yazılı olarak haber almak istediğini ifade ettiğinden, rahatsızlık verme korkusu olmadan Elise'yle aynı zamanlarda onunla da mektuplaşmaya başladım. Bana yazdığı ilk mektubunu (Rot 54) ve İstanbul'daki ikametim boyunca devam eden bu mektuplaşmayı mümkün kılan karşılıklı edebi ilginin bir ölçüsü olarak benim cevabımı aynen buraya ilişitirdim. Miss

Rickets'in mektupları da tıpkı Elisa'ninkiler gibi, Hainfeld'deki mektup koleksiyonumda bozulmamış bir şekilde duruyor.

Babamın mektuplarının yanı sıra Sir Sidney'in, onun amcası General Smith'in, edebiyat dünyasından Alman dostlarım Joannes Müller ve Böttiger'in, İngiliz dostlarım Oxford'dan Magdalen Koleji'nin şimdiki yöneticisi Bay Dr. Marbride'in, Londra'dan büyük coğrafyacı Binbaşı Briel'in ve politik hamim İmparatorluk Elçisi Kont von Starhemberg'in mektupları da aynı durumdadır. Karşılıklı yazıştığımız mektuplardan bazılarını nasıl bir ilişkide olduğumuza ve nasıl mektuplaştığımızı dair bir numune olarak buraya ek olarak koymaya çalışacağım. Siyasi içerik yalnız Sir Sidney ve Kont von Starhemberg ile yaptığımız yazışmalarda vardı. Onlara yalnız emniyetli olduğundan dolayı İngiliz kuryeler aracılığıyla yazdım, çünkü posta ile gönderdiğim her bir mektubun devlet bakanlığında düzenli olarak açılıp kontrol edildiğini biliyordum.

Yalnız Sir Sidney'e ilk iki mektubumu Viyana'dan ve Hermannstadt'tan posta ile yolladım, buna cevap ise, İngiliz Under Secretary of state for foreign affairs⁴²⁵ bürosundan Mr. Rolleston adıyla imzalanmıştı. Bu ofiste, emri altındaki İngiliz ordularının Kahire'ye yürüyüşüne birkaç gün şahitlik ettiğim, nazik General Doyle de bulunmuştu. Sir Sidney'in bu mektubu dostluk ifadeleri ile kesiliyordu (Rot 55). Sir Sidney'in amcasının mektup yığınlarından yalnız bir tanesini, en kısasını seçtim, çünkü ötekilerin hepsi oldukça uzun, politik, Sir Sidney'in şahsi ilişkileri üzerine değerlendirmeler ve daha çok sistemli vaazlar ile ağzına kadar doluydu. Bunlar bana daha o zamanlar bile hitap etmiyordu ki bugün çok daha da sıkıyor. Bir kısmını Londra'da, bir kısmını Oxford'da, bir kısmını da Bristol'de iken ondan aldığım bir düzine mektubun hepsi, yarım yazılmış sayfalardı, ama kurye imkânı ile posta ücretini peşin ödemek lüzumsuzlaştığı için, yaşlı ve iyi General sayfaları tam tamına doldurarak ve bir mektubu birden fazla seferde yazıyordu. Bu mektuplaşma üç yıl sonra, ölümünden kısa bir süre önce bitmişti. O bana bir babanın sevgisini sunmuştu ve eğer zengin olsaydım seve seve üvey kızı Elisa'yı muhakkak benimle evlendirirdi. Ama o Elisa'nın, zengin olmak şartıyla, bir lord ile evlenmesini ümit etmişti. Çünkü Elisa'nın kız kardeşi Maria Cook'a talip olan Lord Strangway'ın durumunda olduğu gibi, üvey kızına talip olan bir fakiri kapının önüne koyardı.

---

⁴²⁵ İng. Yabancı İşler Devlet Alt Sekreteri

Yaşlı ve iyi generalin karakteri, büyük politik zekanın, yüksek pietizmin, inceden eğrilmiş hayat tecrübesinin, saf rahatlığın ender ve garip bir psikolojik karışımıydı. O çok tekrarlamak istemediği iyi derslerin yeğeni Sir Sidney'in kulağına gitmesi için sık sık beni kanal olarak kullandı. İki yeğeni Sidney ve Spencer'ın arkadaşı olan bana karşı, onların akılsızlıklarından dolayı duyduğu memnuniyetsizliği dizginleyebilir ve çok da sabır göstermeyecekleri vaazları benim aracılığım ile doğru adama ulaştırabilirdi. Onun mektup yığınları arasından, İngiltere'yi terk etmeden önce benimle vedalaştığı mektubu seçtim. Mektubunun ekinde ilk mektubunda bahsettiği notaların ve keman kirisinin gönderilmesini istiyordu ve Elisa ilk mektubunda bundan bahsetmişti (Rot 56).

Müller'in bana yazdığı mektuplar (hepsi olmasa da) külliyatında basıldı, Reinold'un ve Marbrideninkiler ise buraya ait olmayan sadece şahsi şeyleri ilgilendiriyor. İlkini henüz on dört gün önce dostum Pastor Ritter'a *Geographie Kleinasiens* adlı eseri için kullanma maksadıyla Graz'a gönderdim ve yakında şark bibliyografyası hakkında notları ile dolu Mabrideninkileri, Meissen'e dostum Profesör Flügel'e herhangi bir suretle faydalanması için göndermeyi planlıyorum. Bunlardan ilki Clifton'dan 6 Şubat 1803 tarihi ile tarihlenmiş, bana sevindirici bilgiler verendi. Bu mektup, El-Carmen gemisinde İskenderiye'den İngiltere'ye seyir esnasında İngilizceye çevirdiğim İbn-i Vahşiya'nın bilinmeyen alfabesi⁴²⁶ adlı eserin nihayet Wilkin'in ve Nuoll'un sayesinde matbaaya verildiği ve Lord Spencer ve Sir Joseph Banks'ın, eğer satış karı masrafları karşılamazsa baskı giderleriyle ilgili eksikliği gidermeyi üzerlerine aldıkları hakkındaydı.

Bu, iki haminin oryantalist filolojiyle yakından uzaktan bir ilgileri olmadığı, Lord Spencer'ı şahsen tanımadığım, daha önce yukarıda bahsettiğim üzere Sir Joseph, esere çok az değer verdiği veya hiç vermediği halde çok cömert bir davranış. Avusturya'da veya tüm Almanya'da, yabancı bir oryantalistin veya bizzat bir Almanın eserinin basımını cömertçe teşvik etmeye ve de desteklemeye hazır bir kavalye ve doğa bilimcisi nerede bulunur? Yalnız, Ebulfeda tarihinin Raiski tercümesini masraflıyla

---

⁴²⁶ Eserin künyesi: *Ancient Alphabets and Hieroglyphic Characters Explained with an Account of the Egyptian Priests, their Classes, Initiations and Sacrifices in the Arabic language by Ahmad Bin Abubekr Bin Wahshih,*

bastıran Danimarkalı Kont Suhen ve *Fundgruben des Orients*'in hamisi Lehli Kont Rzewuski'yi kenara koyarsak...

Edebiyatla ilgili benim için en ilginç mektuplar, beni Almanca edebiyat yayınları hakkında bilgilendiren ve ayrıca büyük bir gayretle *Schirin* ve *Doğu Bilimlerinin Ansiklopedik İncelemesi* adlı eserlerim için bir yayımcı bulmakla ve bundan bir gelir elde etmekle ilgilenen yorulmak bilmez dostum Böttiger'inkilerdi. Sonuncusu gerçekleşmedi; Fröbel Leipzig'de şimdilik sadece *Ansiklopedik İnceleme*'nin bilâbedel yayımını üstüne aldı, keza yedi yıl sonra *Schirin*'in baskısını da üstlendi. O zamanki edebiyat tarihine zengin bir katkı olması açısından tamamının basılmaya layık olduğu Böttiger'in mektuplarından ikisini buraya ilıstırdim. (Rot 57,58) Çünkü ilk mektubun dipnotları beni Heybeli'deki (Prens Adalarından birisi) bir manastırdaki bir Rum elyazmasını araştırmak ve satın almak için hareket geçirmişti, ikincisi de keşfim ile ilgili birkaç malumatı ihtiva ediyordu, onun sonraki kaderi veya daha detaylı içeriği ile alakalı malumat edinemedim. Wieland'ın tavsiyesi üzerine Weimar Düşesi Böttiger, Rum el yazmalarını bulma imkanını sormak amacıyla bana müracaat etti. Bu vesileyle Heybeli'deki manastır kütüphanecisini kendisine emanet edilmiş olan bu el yazmalarından birisini satması için ikna etmem istendi. Yazık ki bu Agathon'un ve Aristippos'un yazarının eserlerinden değildi. Kont Starhemberg'in tamamen siyasi içerikli mektuplarından 1803 yılının sonuna doğru, bir ay zarfında yazdığı ikisini ilıstırdim. (Rot 59.60) Çünkü bunlar hem artık hatırlamadığım mektuplarımın içeriğine hem de o vakitler Londralıların çok büyük ilgisini çeken İngiliz dış ve iç siyasetine biraz ışık tutuyorlar.

Günden güne açıktan bir nefretle peşimde olan Stürmer, olan biten hakkında bana bilgi vermek istemedikçe, günün siyasi olayları ile daha fazla meşgul oluyordum. O vakitler İstanbul'da güvenilir yazışma makalelerine yer verilen bir gazete mevcut olsaydı, bugün *Allgemeine*'nin bize sağladığı gibi, elçinin arkamdan Viyana'ya politikayla ilgili verdiği raporları öğrenmek için çektiğim birçok sıkıntıdan kurtulmuş olacaktım. Son zamanlarda şark meselesinin esas nedenlerinin bilindiği gibi Bab-ı Ali'yi doğrudan etkileyen büyük güçlerin, yani Rusya'nın, Fransa'nın ve İngiltere'nin politikalarının ana sorunları aslında o zamanlarda da iyi biliniyordu.

Sıklıkla iki üç saati bulan Kaptan Paşa ile samimi görüşmelerimde, Bâb-ı Ali'de müzakere edilen büyük sarayların işlerine de değiniyorduk. Kendisinin konuştuğu

kişilerle güven kazanmak yoluyla sırlarını ve tutumlarını öğrenmek adetini daha Mısır'dan pek ala bildiğim için, onunla konuşmak benim için her zaman daha öğretici ve güvenli idi. Çünkü bana verilmiş, gizleyecek hiçbir sırrım yoktu ve o ele alınan ihtilafların müzakerelerinde büyük bir konuşkanlıkla her önemli konu başlığının açıklamasına girişirdi. Bilerek çekindiğim tek nokta (çünkü onun için keskin bir hançer olabileceğini çok iyi biliyordum) Memluk beyleri sorunu idi. Onların en nüfuzluları İskenderiye'nin fethinden hemen sonra, gemisinin güvertesinde haince ve alçakça katledilmişti. Bu konuya hiç değinmeden, Sebastani'nin Doğu Akdeniz'in tünelleri arasındaki seyahatlerinden, Fransız büyükelçinin Nakşa sakinlerine vergi avantajı sağlamak için gayretlerinden, Eflak ve Boğdan'daki yeni kuruluş vesilesiyle meydana gelen değişiklikten, Vidin'de (yanlış değilse, Sebastian'ın erkek kardeşinin bilgi alması için gönderildiği yer) çıkma tehlikesi olan yeni ayaklanmadan ve sairden konuştum. Verdiği bazı sırları ve özellikle günlük olaylar ve tecrit altındaki Bab-ı Ali'deki değişiklikler hakkında paylaştığı görüşlerini nasıl korumaya alacağını iyi biliyordum; ama o kendiliğinden insanlar ve meseleler hakkındaki fikirlerini ifade ettiğinde, konuşması sıklıkla birçok hakikate dayanırdı. Örneğin; Vidin'i Pasvandoğlu isyancıları tarafından kendiliğinden ele geçirmesi ile Pasvandoğluna karşı bir süre önce girişilen harbin yalnız Kaptanpaşa'nın rüşvetçiliğinden dolayı başarıya ulaşmadığı umumi kanaatine olan kızgınlığıyla bunu doğruladı.

O Rusya'nın her gün artan şiddeti ve birçok Rum gemisindeki Türk bandıralarının Ruslarınkiyle değişmesi üzerine çok kötü konuşurken ona tüm kalbinizle inanabiliyordunuz, çünkü takım adalardaki (adalar Kaptanpaşa'ya tabii idi) Rus bandıralarının Türk bandıralarının aleyhine artmasından dolayı, şahsi hakimiyet alanı doğrudan azaltılmış ve bundan dolayı kesesinin geliri zarara uğramıştı.

Altın, altın, altın. Bâb-ı Âli'de müzakere edilen tüm işlerin ana metasıydı. Altın, ister Bâb-ı Ali'nin vükelaları için olsun, ister Avrupalılar için olsun ve eğer bunlar için değilse de kesinlikle tercümanlar için gerekliydi. Tercümanların net bir meblağ olmadan muamele yapmadıkları herkes tarafından bilinirdi. Bunu un honnet profit⁴²⁷ olarak adlandırıyorlardı. Ganimetlerin, imtiyazların, tekellerin, muafiyetlerin, kayırmacılığın tüm çeşitleri o vakitler Bâb-ı Ali'nin politikasına tesirli şekilde el atan Rus, Fransız ve İngiliz saraylarının birinci tercümanları vasıtasıyla altınla kolayca

---

⁴²⁷ Fr. Dürüst kazanç

satın alınabilirdi. Bu sebeple Fonton, Franchini, Pisani ve saire gibi tercüman ailelerin zenginliği hatırı sayılır derecedeydi. Böyle bir servetle sadece bu sarayların büyükelçileri değil bilakis daha az nüfuzlu olan diğerlerinin elçileri de ve özellikle baba ve oğul iki Stürmer İstanbul'dan geri dönmüşlerdi.

Büyük ölçüde Prens Metternich'in bakanlığı altında yürütülen dışişleri dairesindeki devlet parasının, İstanbul Orta elçisine ve aynı şekilde prensin iki gözdesi federal meclis başkanına ve Atina elçisine gereğinden fazla ödeme yapılarak çarçur edilmesi bir hakikatti. Baron von Münch yalnız 45.000 gulden almıyordu bilakis ayrıca, seyahatte ve Viyana'da geçirdiği (ve bir sene içerisinde en az kaldığı yer Frankfurt'tur) her gün yirmi beş gulden günlük alıyordu. Herr von Halasch 28.000 guldenlik maaşa sahipti. Demek ki tüm Yunanlı bakanlarının aldığından daha fazlasını ve bunun dışında ev kirası ve kalem giderlerini de alıyordu.

Yılda bir defa kayzerin ad günündeki büyük ziyafetten başka masraf çıkarmayan zatın, evler ve Baden'da aşağı yukarı iki yüz bin guldenlik bir nüfuzu vardı. Atina çevresinde büyük arazileri satın almıştı. Kariyerime altında başladığım Orta elçi Baron von Herbert'in maaşı başlangıçta on beş bin sonra yirmi bin guldendi. Cizvit Stürmer'in maaşı otuz bine, Baron von Ottenfels'inki (Çünkü o kendisini Laibach Kongresi'nde Prens Metternich ve onun sevgilisi Kontes Auersperg arasındaki aşk mektuplarını taşımak için kullandırmıştı) kırk dört bine yükseltilmişti. Oğul Stürmer kırk bin ile gönderilmişti. On bir yıl Pera'da bulunduktan sonra, önceki sene Viyana Neuer Markt'ta, Mehlgrube'ye bitişik evi yaklaşık iki yüz yirmi bin guldene satın aldı, yani yıllık maaşının fazla gelen yarısını biriktirmişti.

Bu iyi yönetimin mükafatı olarak (Devlet ekonomisi pahasına) geri döndüğünde kontluk unvanını, yıllık dört yüz gulden ek ödeme ve ayrılırken (ki sadece tatil için gelmişti) bütün malını satmış gibi gösterdiğinden evini yeniden kurmak için on bin gulden aldı. Bu devlet iktisadı da gerçekten Türk usulüydü, bakanın gönlüne veya zaafına göre sadece keyfiydi. Diğer maaşlarla karşılaştırıldığında daha aşağı ve yukarı mevkilere ödenen maaşların eşitsizliği, göreceli adil paylaşım hissini zedelemeliydi.

İstanbul'daki elçiler ve birinci tercümanlar daha önce zikredildiği gibi işleri sayesinde zenginleşirken, orta elçilikteki elçilik sekreteri olan bana sadece eski normal bin guldenlik maaş ile yıllık beş yüz guldenlik bir ek ödenek tahsis edilmişti. Benden sonra

bu maaş iki katına yükseltilmişti. Birinci tercümanlık görevinin ardından elçiliğin en karlıları, her biri on bin guldenin üzerinde gelire sahip olan posta müdürü ve kalem müdürüydü. Çünkü onlar mektupların hazırlanması ve gönderilmesine keyfi değer biçiyorlardı. Bu, posta havalesinin ve vekalet harçlarının saray tarafından belirlendiği günden beri uygulanan bir suiistimaldi. Birinci tercümana, kalem müdürüne ve posta müdürüne, elçiden sonra gelen ilk kişi olan elçilik sekreterine göre çok daha iyi ödeme yapıldığı için ben İstanbul'a varışımın hemen sonra bu son derece adaletsiz durumu Orta elçi ile konuştum ve hoş olmayan hadiseler sonunda, pasaport harçları (her biri üç kuruş) ve İstanbul'da ikamet eden bahsi geçen Slavonyalılar (Dalmatçyalılar) için her biri bir buçuk kuruş olan tescil bedeli bana tahsis edildi. Ama sadece yolcuların pasaportları; çünkü her biri on beş kuruş (o zamanlar on guldenin üzerinde) ödeyen gemilerin pasaportlarının harçları onları Bâb-ı Ali memurlarıyla paylaşan birinci tercümanındı, ama kapsamlı Avusturya ticari gemi seferlerinden yıllık birkaç bin gulden alıyordu.

Hem pasaportların düzenlenmesinde hem de tescillerde (ikisi de İtalyanca) bulunması mecburi olan kişi tarifleri beni mahcup ediyordu. Tüm Haug'un epigonlarından daha vakarlı bir buruna sahip bir İtalyan "Naso grande"⁴²⁸ yazmam üzerine olay çıkardı. Saçma kibri ni cezalandırmak amacıyla pasaportunu geri verdim, "grande"nin üstünü çizdim ve üstüne "Proboscidea"⁴²⁹ yazdım. Elbette bundan daha da az hoşnut oldu, ama daha fazla değişiklik yapılamazdı. En nahoşu, Kotor Körfezi'nden veya Dalmaçya Adası'ndan gelen kayzerin tebaası olup genellikle Türklerin, Rumların veya Ermenilerin yanında bahçıvan olarak hizmet eden Slovonyalıların tescillerinin yıllık yenilenmesiydi.

Birçoğu, genellikle sarhoş veya kavgacı değilse de onların kepezelikleri ve kavgaları çok sık davalara sebep oluyordu. Bu bir kereden daha fazla olduğunda tümünü İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyen Bâb-ı Âli'nin şikayetine fırsat veriyordu. Genellikle iri yarı, kemerlerindeki büyük bıçaklar ve de tabancalarla vahşi kanlı ve gururlu duruşlu eşkıyalar gibi görünen adamlar, komşuları olan Karadağlılar ve Arnavutlardan daha az vahşi ve kaba değillerdi. İyi sarımsak yiyicileri etraflarına en nahoş kesif koku yayıyorlardı, öyle ki tescil yenilemeyi evimde pencereler ve kapılar açık olarak

---

⁴²⁸ İt.Büyük Burun

⁴²⁹ İt.Hortumlu

yapıyordum. Berbat koku onlar uzaklaştıktan sonra dahi kaybolmak bilmezdi ve mefitik şeytanını kapı dışarı etmek için (Tütün içmediğimden) şarkın diğer şahane konforu ödağacı, amber ve misk pastillerine sığınırdım.

Bu Slovana kıtası (yüzden fazlaydı) baharın ve Ramazan'ın başında gelmişti. Ramazan'ın sonu benim için bu yıl üç kere bayramdı. Çünkü Paskalya bayramımızın dışında Rum ve Ermeni ve Türk bayramı ayrı ayrı Nisan'ın ilk yarısına denk gelmişti. Üçüncüsünde saraydan eski hipodromda bulunan Sultan I. Ahmed Camiine sultanın alayı gerçekleşmişti. Bu olayın hissi benim üzerimde yeni, büyük ve harikuladeydi. İstanbul ve Boğaziçi hakkındaki topografik eserimde tasvir etmedim, bunun sebebi başka seyahatnamelerde çokça bahsedilmesinden ziyade benim kesin kes uydüğüm bir prensipten dolayıdır. Bu prensip yer tasvir eden eserlerimde (iki seyahatnamemde *Ansichten auf einer Reise in der Levante* ve *Anblicke auf einem Ausflug nach Brussa* da olduğu gibi) yer ve seyahat tasvirlerinin katı kurallarına uymayan hiçbir öznel bilgiyi almamaktı. Bu nedenle hiçbir yerde yazarın kişiselliğinden bahsedilmemiştir, bu kişisel durumlar -ki seyahatnamelerin sıklıkla alışıldığı üzere- görünen nesnelere daha fazla mecbur ettiği kişisel özellikler bu bahsedilen eserlerde hiçbir yerde yer almamıştır. Bu hatıratımda, daha rahat bir vicdanla ve daha büyük bir özgürlükle kendimi öznelliğe adayabilir ve hem bayram alayından hem de Rum Paskalyasından bahsederken tüm betimlemeleri es geçerek ikisinin de sadece bende bıraktığı hisleri anlatabilirim.

En uzun tasvirler bile Paris'te yayınlanan, her ikisi de *Voyage a Turquie*'ye (12 yapraklık olarak basılan etnografik esere) ek olarak sunulmuş, tüm alayı gözler önüne seren iki bakır gravür kadar net ve canlı resmedemez. Bu yüzden sadece, sarayın ve devletin büyük memurlarının, Bâb-ı Ali'nin vükelalarının ve hadım ağalarının, sultanın refakatindekilerin, özel korumaların ve yeniçerilerinin beni etkileyen suretlerinden bahsediyorum. Özellikle sarayın ve devletin büyük memurlarından yüzlerinde kararlı bir karakterin izi olmayan bir kişi bile yoktu. Bir frenelog onların alınlarından ruhani temayüllerini okuyabilirdi, ancak hepsi sarıkla örtülmüştü. Ancak yüzlerinde soğukkanlılık veya istidat, gurur veya yağcılık, doğruculuk veya sinsilik o kadar derin ve güçlü izler bırakıyordu ki ak ve kara hadım ağalarının yüzlerinin hangileri olduğuna dair ilk bakışta doğru bir fizyognomik hükme varmak için Laveters'in araştırmalarını önceden okumaya gerek bile kalmıyordu. Ak hadım ağalarının yüzlerinde erkekliklerinden edilmişliğin alıklığı bulunuyor, siyah hadım ağalarında ise fiziksel ve

ahlaki çirkinlik el ele duruyordu. Haset, kıskançlık, nefret ve kovuşturma elmacık kemiklerinde, küt burunlarda ve patlak dudaklarda meşalesini yakmış tüm çehrelerinde ışıldıyordu. İki vezir, altın bir güneş yörüngesi gibi büyük koni şeklindeki sarıgın üzerine altından bir güneş yolu gibi sarılan altın şeritlerle Sadrazam ve Kaptan Paşa beni daha az ürpertmişti, çünkü onları daha önceden tanıyordum.

Sadrazamın arabasının beygirlerine, şehname tasvirlerinde görüldüğü gibi eski İranî armalarından demet yapılmıştı. Sultanın muhafızları, solaklar ve kemankeşler, ki solakların her biri altın miğferler, kemankeşler ise ok ve yayı taşıyorlardı. Rum ve İbrani nöbetçiler beni Bizans sarayına ve büyük hanın otağına götürdü. Sultanın arkasında, sarayda sultanın şahsına en yakın olma şerefine nail olmuş sultanın kılıç taşıyıcısı, sarı kınında yatağan ile sultanın ikişer kavuğunu taşıyan iki kavuk taşıyıcısı vardı ki bu kavuklar iki deniz ve iki kıta, doğu ve batı üzerindeki hakimiyetini ilan ediyordu. Madenî başlıklarının önlerinde ve arkasında devasa sorguçlar dalgalanan Yeniçeri ağaları (öyle ki bu başlığı dengeli bir şekilde başta tutmak, askeri ve mülki piyade askerlerimizin devasa oldukça komik başlıklarını tutmaktan daha zordu) sultanın atının etrafını çevirmişlerdi ve sorguçları ile sultanın çehresini perdelemişti. O kadar ki yalnız elmas dizisinin parıltısı bulutların arasından ışıldayan güneş parıltısı gibi görünüyordu.

Yeniçerilerin birinci yarbayı, aşçı ve saka, güruhunun birinci subayı (hepsi askeri kor olarak adlandırıldığı gibi) idiler. Çünkü onlar askerlerin yemek kaşığı ve su gibi askerlerin en önemli ihtiyaçlarını temin ederlerdi ve pozisyonlarını bu iki sıfat ile süslüyorlardı. Yeniçeriler, ocaklarının nişanesini yani etrafı yeniçerilerin yemeği olan kuskusun kristalleştirdiği kazanı taşıyorlardı. Beyaz keçe başlıklarının ön tarafında alınlarının üzerinde tepelenmiş pirince üşüştükleri pirinçten bir kaşık kutusu vardı ve ganimetlerini kaçırın yağmacılar gibi çanaklarını beraberlerinde taşırlardı. Nihayetinde alay, iki yeniçeri sırası ortasından geçtiği zaman, yeniçeriler başlarını, seng-i ibrete koyar gibi öne eğiyorlardı. Böylelikle sultana boyunlarının kıldan ince olduğunu ifade ediyorlardı.

Gerçekten despotizmin şahane bir teşrifatı!... Bu yeniçeriler, kaçırılmış aslen Hıristiyan çocuklardan toplanmış, gençliklerinin kırılğanlığında ailelerinin koynundan ve babalarının inançlarından zorla alınan kimselerdi. İnançlarından ve ailelerinden hayatta kalmak için feragat etmiş, hayatlarını yalnız padişahın hizmetine adanmışlardı.

Tüm aile ve vatan bağlarını ardında bırakarak sadece körü körüne itaat talep eden despotizmin harika bir teşrifatı... Cizvitlerin papanın yeniçerisi olarak nitelenmesi haksız değildir, biri gibi diğerrinin de haddinden fazla gücü, çöküşü beraberinde getirdi. Birçok cihetten girişilen Cizvitliği yeniden diriltmek için verilen gayretkeş uğraşlar umulur ki sonunda, aynı yeniçeriliğin Osmanlı İmparatorluğu'nda yeniden inşa edilmesinde olacağı gibi aynı şekilde başarısızlığa uğrar.

Lakin hem yeniçerilerin hem de Cizvitlerin temel teşekkülü, despotik yönetimin ve bakanların başına buyrukluğunun tüm destekçilerinin onayına her daim sahip olacaktır. Mutlak keyfiliğin büyük temsilcisi Prens Metternich'in öteden beri ister dinî, ister politik tüm dönemlere gösterdiği teveccüh ve diğer eşit ya da daha büyük hizmette bulunan dürüst adamların aleyhine geçtiği iltimas, ancak yabancıların ve dönemlerin, bilhassa da hükümetlerini ve inançlarını inkâr eden ve bunun yanı sıra siyasi partilerini değiştiren, yazarların mutlak keyfiliğe en yatkın kişiler olmalarıyla açıklanabilir. Tüm sofistlerin en korkağı ve en satın alınabilir olanı Gentz, çok fazla hor görülmeye müstahak olmuştu. Yalnız politik yeteneğı dolayısıyla değil, bilakis Protestanlıktan (ne kadar yakın olsa da) dönmesi dolayısıyla da yukarıda bahsedilen sözleri hak etmişti.

Katolik Paskalyası, bayram arasına ve Rum paskalyası ise 10 Nisan'a denk gelmişti. Geçen yılki Prater gezisi ile çok hoş bir şekilde şaşırtıldığım Paskalya Pazartesi, konfirmasyon kutlaması ile taçlanmıştı. Ki bu kutlama başka yerlerde Pantkot yortusunda kutlanırdı, ama Pera'da ise Paskalyanın ikinci gününde kutlanırdı. Konfirme edilecek çocuklar, işlenmiş beze sarılmış mumları ellerinde taşıyorlardı. Konfirmasyondan önce bu bez ile gözleri bağlanmıştı. Bu bağlanmanın konfirmasyonu kuvvetlendiren kör inancın sembolü olup olmadığını bilmiyorum. İşlenmiş bez bundan sonra kiliseye hediye olarak kaldığı için kiliseye duyulan sağlam inançtan kaynaklanan kazancın bir simgesi olarak görülebilir. Sekiz gün sonra Rum ve Ermeniler kendi paskalyalarını kutladılar, ama ben onlara öğleden önce kiliselerinde değil, aksine sadece öğleden sonraki eğlencelerinde katıldım.

Paskalya Pazarı'nda Pera dışındaki mezarlıklara, Paskalya Pazartesi'si Balıklı'ya, (İstanbul'un surlarında balık kaynağı) bugünkü batıl inanca göre Bizans efsanesinin altın renkli balıklarının kızardığı yere, giderler. Pera mezarlıklarında ve Tatavla'da (Pera'nın Lerchenfeld'i)⁴³⁰ daha ziyade Rumlar ve bilhassa silahhane çalışanları, ama

⁴³⁰ Viyana'da bir bölgenin ismi. Bir dönem ayak takımının eğlence yeri olarak ün salmıştır.

Balıkli'da ise Ermeniler eğlenirlerdi. Çünkü orada kilisesinin kucağına tekrar geri dönen dönem Serkis Fafaseghli'nin idamı ile yeni bir yoldaş edinen şehitleri Leonidas gömülü yatıyordu. Her iki yerde de salıncaklar sürekli hareket ediyor ve danslar ediliyor ve zevk sersemliğine kendisini adayan Rejas'ın Hristiyan topluluğunun şenliğini hiçbir şey rahatsız etmiyordu. Kadın kalabalıkları, cansız yel değirmenleri, dansçılar, müzisyenler ile şerbet-helva-hurma satıcıları şekerlemelerini bağıırken; içinde oldukça iri hamalların oturduğu öküz arabaları, Türk nöbetçiler, Kalyoncular, Yeniçeriler, Rumlar ve Ermeniler hepsi neşe ile karmakarışıktı.

Özellikle dans gruplarının yanında durdum. Yük taşıyıcısı olan hamalların dansı olarak anılan Ermeni dansları, Rumların romaikası ve Arnavutların silah dansı karakteristik olarak birbirinden ayırt ediliyordu. Ermeni hamalların daireler çizen hantal dansı, aralıksız ağır hareket eden bir çember oluşturuyordu. Hareketli romaikada zaman zaman dansçılar ellerini bırakırlar ve sevinç çılgınlıkları atarak el çırparlar. Arnavut silah dansı matrak ise çıplak kılıçlarla firikî veya İskenderî değil - ondan bir kere bahsetmişim – aksine bir pehlivan veya eskrimci dansı idi. Dans edenler çift olarak (Chape des contre dance'de olduğu gibi) karşılıklı olarak birbirini takip ederler ve sopalarla değişik şakalar yaparlardı. Ermenilerin ağır dansı arka planda, romaika ortada ve pehlivanların dansı ön planda hareketli bir manzara oluşturuyordu.

Bu üç halk dansı açık havada herkese açık ifa edilirdi, ancak genç oğlanların dansları gizlice meyhanede yapılırdı. Bu çok neşeli sefahat dansları aynı şekilde üç türlüydü; yani Rum aylak oğlanlarıninki, köçek olarak adlandırılan Türklerinki ve Ermenilerininki. İlki bir Pera dansı, ikincisi Anadolu'nun ...⁴³¹ danslarının bir kırıntısı ve üçüncüsü meşhur Mısır dansı. Bu altı dansın karşısında dervişlerin dansı duruyordu, güneşin çevresindeki gezegenlerin dönüşünü temsil eden hakiki bir dinî dans olan Mevlevi seması; dördüncü semada, dönenler güneşin gezegenlerin etrafında döndüğü gibi semada vecde gelirlerdi. İlk üçü genel mutluluğun dansı, diğer üçü aranan coşkunluğun sığınağıydı. Mevleviler peşrevden son perdeye kadar icra ettikleri aşk zevkinin davetçileri idiler. Mevlevilerin semasının yalnız başına derin dinî bir anlamı vardı, Asya'nın tarih öncesi devirlerinden gelen eski sembolik kültlerin saygın bir kalıntısıydı.

---

⁴³¹ Okunmuyor.

Nasıl ki Rum ve Ermeni Paskalyası, beni dansı müşahede etmeye sevk etmişti, bayram da bende Türk müziğinin ses ve usullerinin yapısını (üstünkörü olmakla beraber) inceleme ihtiyacı doğurmuştu. Bayramda sadrazam ve kaptan paşanın orkestrasının, sarayların (Pera'da Avrupalı nazırların konutları halen böyle anılagelmiştir) önünde çalmaya gelmesi ve sonra bahşişle gönderilmesi bir gelenektir. Mehtherhanı, yani her iki vezirin bandosunu ordugahta ve donanmada yeteri kadar sık ve bir günde birçok defalar duymuştum, çünkü günde beş defa sultanın münhasır hükümdarlık hakkı olduğu gibi, günde üç defa tekrarlanan Türk müziği üç tuğlu paşanın ayrıcalığıydı.

Ama küçük tokmakların birçok nakkareleri hoş şekilde dövmesi ve bunun huzur verici sesi bu seferki gibi hiçbir zaman kulaklarımı acıtmamıştı, çünkü kulaklarımda yankılandı durdu. Bir seneden fazla devam ettiremediğim baba evindeki piyano eğitimimle, tatillerde Herbersdorf Kilisesi'nde, "Wir werfen uns darnieder" kilise ilahisine öğretmenin yerine orgla eşlik etmekten daha ileriye götüremediğim müzik ile olan az aşinalığımın yanı sıra kösün vurulması yanı sıra nakkarelerin dolu gibi çok sayıdaki vuruşları ile sesi kesilen tek sesli zurnanın da bilgisine sahip değildim.

Bu yüzden saygın, yaşlı bir Ermeni olan, daha sonra "Ritter von Ohsson" adıyla asalet unvanını alan ama literatürde *Gemälde des osmanische Reiches* adlı eseri ile İsveçli tercüman Mouradja olarak daha da yüceltilen İsveçli tercüman Herr Murad'a başvurduğum, ki Muradca, adı Murad'ın küçültme versiyonu olarak "Küçük Murad" anlamına geliyordu. İlk defa Türk Elçi Ratib'in Prens Kaunitz'in salonunda huzura kabulünde ve daha sonra da İstanbul'da sık sık gördüğüm Şövalye Muradca d'Ohsson gerçekten küçük yapıydı, tıpkı İstanbul'daki ikinci ikametim esnasında İsveç Maslahatgüzarı olan Herr von König'in yerine geçen von Falen'in eşi olan kızı gibi.

Herr Murad'dan sık sık kendisine Türk müziğinin yapısı hakkındaki sorularımı soracağım ve buna dair cevapları ile beni aydınlatacağı bir akşam talep etmiştim. Doğu müziği hakkında Fransızca yazmaya başladığı ve maalesef geçen üç yılda birçok defa boş yere peşinden koştuğum bir eserinin el yazmasından bölümleri de bana okumuştum. Bu süre zarfında dostum Müşavir Kiesewetter ile haftada bir defa iki saat boyunca müzik hakkında bulabildiğim tüm Arapça, Farsça ve Türkçe eserleri inceledim. Onları ilk önce onun sayesinde düzgün biçimde tercüme edebildim, o da benim sayemde düzgünce bu eserleri anlamıştı. Bu müzikal çalışmalarımızın meyvesi doğu müziği ile ilgili eserinde mevcuttur.

Çok yönlü tanışıklıklar ve öte yandan süren çalışmalarım Pera'da doğu müziği hakkındaki çalışmalarımı daha ileri götürmemi engelledi ve ilk defa kırk yıl sonra *Doğu Bilimlerinin Ansiklopedik İncelemesi'nin* son düzenlemelerini yaparken, bununla alakalı Müşavir Kiesewetter gibi bir uzmanın görüşüne müracaat etmek gerekliliğini acilen hissettim. Akşamlarım genellikle cemiyet dolayısıyla meşgul olduğundan Herr Murad'la bir geceden fazla geçiremedim. Orta elçi (buna hiç de hakkı olmasa da) kendisi ve eşi akşamları evde olduklarında, elçilik memurlarının da ve özellikle elçilik sekreterinin hazır olmasını istemişti. Pour faire les honneurs⁴³²... Bu "misafirlere onur bahşetmek için"den daha iyi tercüme edilmez.

Bu isteğin garipliği diğer elçilik ve büyük elçiliklerle, özellikle de İngilizlerle karşılaştırıldığında göze çarpıyordu. Bu Cizvitin benden beklediği diğer komik ve adaletsiz pek çok talepte olduğu gibi bu konuda da her zaman nahoş münakaşalar oluyordu ve Pera'daki ilk kışımnda akşam saatlerinde ev tutsaklığına zorlanmış olsam da, bir çok şey yapabildiğim, çok fazla açık havada doğada yaşadığım ve öğleden sonralarımı ve akşamlarımı kırsalda at arabasıyla gezme veya Büyükdere'nin güzel çayırına, Kestane suyunun kaynağına, Kireçburnu'na Tarabya'ya vs. yaya gezintisinde geçirdiğim veya öğleden önceleri eğer yapacağım bir şey yoksa binicilik partilerine ön ayak olduğum yere, yani Büyükdere'ye Mayıs ayında taşınır taşınmaz, kölelikten kurtuldum.

Büyük bir ata binme meraklısı olarak, kalabalık ata binişler değil, aynı zamanda da tek başıma, Leydi Montague'nun mektuplarından bilinen Büyükdere'ye iki saatlik uzaklıktaki muhteşem manzaralı su kanallarına, Boğaz kıyısı boyunca dikine bir at sürüş ile Boğazın Karadeniz ile birleştiği yer Belgrad'a yakın Napoli eski elçilik sekreterinin eşi Madam Marini'nin çiftliğine at gezintileri yapardım. Madam Marini ilk gençlik çağında Rus Büyükelçisi Koçubey'in sevgilisiydi, sonra Napoli Elçisi Kont Ludolf ile sevgili oldu ve nihayet Kont Ludolf ile evlendiler. Ondan dul kaldıktan sonra - bildiğim kadarıyla - şimdi Londra'da yaşıyor. Güzelliği ile değil ama şiir ve yüce ruhuyla mükemmel, genç, tatlı yirmilerinde bir hanımefendiydi.

Babası Baron Thugut'tan miras kalan büyük çıkıntılı çenesi bozmuyor olsaydı yüzü güzel bile sayılabilirdi. Annesi babasının hizmetinde çamaşırcı olarak çalışırken babasına tokat attığı için Baron Thugut'un mirasından çıkarılmıştı. Ebeveynleri

---

⁴³² Fr.Onurlandırmak için

tarafından cesaret ve kararlılık, zekâ ve sağduyu ona yüksek derecede miras kalmıştı. Kız çocuğu on dört yaşında Şövalye Marini ile baş göz edilmişti. Onun o zamanki yaşı bu arada şuradan hesaplanabilir; Şövalye Marini Lizbon depremi esnasında, yani yarım bir yüzyıldan çok daha önce Lizbon'da Napoli elçilik kâtibi olarak bulunmuştu. Madam Marini'nin, Şövalye Marini'den yakında evlilik çağına girecek bir kızı, daha sonra Kont Koçubey'den Rusya'da görev alan iki oğlu vardı.

Fransız büyükelçisinin bir *aide de camp*⁴³³ının eşi, Madam Lesenyers güzellik ve zekâ hakkında çok iddialı olsa bile Madam Marini açık arayla tüm Pera cemiyetinin en zeki kadınıydı. Kısmen endamının ve ayaklarının zarafeti ve sevimliliğiyle, kısmen ortaya attığı bazı komik fikirleriyle kendisini ortaya koyan küçük, karmaşık Parisli, yapmacık doğasına büyük zarar verirken Madam Marini'nin mizahı bütün varlığı gibi, anne tarafından gelen Rum zarafeti ve baba tarafının üstünlük yargısını gölgede bırakmaksızın sade ve doğaldı. O ve Madam Lesenyers ikizler burcundandı. İkizler takımyıldızına gezegenler değil ama sekreterler ve elçiler kur yapıyordu. Sadece Fransız Büyükelçiliğinin değil diğer elçilik çalışanları da örneğin Anton Bielefeld ve ben.

Madam Lesenyers tercümanların kalpaklarını *les eteignoirs du bon sens*⁴³⁴ olarak adlandırıyor, benzer bir koketlik ise (Madam Leseyers'in değil, tercümanın) fes diye adlandırılan kırmızı başlığın alttan görülmesine neden olacak şekilde kalpağı eğrice takması, odada aşağı yukarı gittiğinde terliği (pabucu) ayağı ile halının üzerine atıp ve onu sonraki adımda tekrar giymesiydi. Zarif dragomanın bu garip Peralı tarzı hakkında Madam Leseyers tam isabetle şöyle demişti: *qu'ils couraient apresleur esprite*⁴³⁵, fakat tüm şakalarında imlasız notlar yazardı. Tesadüfen aşağıdaki Hainfeld'deki not koleksiyonunda bulunmuştu: "Mdme. Lesenyers souhaite le bon soir a Monsieur de Hamere et le prie de vouloir bien temoigner ses regrets a Mr.de Straton, elle ne peut so rendre a son invitation, elle est tres incommodee par sa Dabtission et de frequantes

---

⁴³³ Fr. Yaver,Emir Subayı

⁴³⁴ Fr.Sağduyu söndürücüsü, keyif kaçırın

⁴³⁵ Fr. Ruhların peşinde koşuyorlar

attaques au moment du danger. Ce motif l'empêche de passer une si agreable soiree. Salut ammal, Vendredi soir.⁴³⁶

Bazen ilginç hazır cevaplılığı kabaydı. Kendisini dansa davet etmeye gelen bir dansçıya: "Pardon, monsieur je suis engagee avec mon premier"⁴³⁷ "Mais Madame o'est moi!"⁴³⁸ "Ah Monsieur, je ne vous ai pris que pour mon second!"⁴³⁹ demişti. Ben ve Bielefeld ona ve Madam Marini'ye cemiyette müşterek kur yaptığımızdan, onlar bizi "Les adorateurs en commun"⁴⁴⁰ olarak adlandırmıştı. Ama bu kur yapma muhtemelen yalnız salonda gerçekleşebilirdi, çünkü odada ve tete a Tete⁴⁴¹ küçük Parislinin yapmacıklığı karşısında kendimi hiç rahat hissetmeyecektim. Birçok akşamı esprili ve eğlenceli sohbetler ve birçok gündüzü Karadeniz'e yakın Domuzdere'deki mandirasına at gezintileri ile geçirdiğimiz Madem Marini ile ise oldukça başkaydı.

En azından haftada birkaç defa onunla (her zaman bir seyis refakatinde) mandirasına at sırtında giderdik ve ayda birkaç defa (genelde postanın gidişinden sonra) Büyükdere'nin sakinleri ve sakineleri, hanımlar ve beylerden oluşan, on-on beş kadar kişinin katıldığı, içlerinden Mrs. Marini'nin en kararlı ve cesur binici olarak hiç kaçırmadığı ata binme partileri düzenlerdim. Akşamları Marini ile beraberken ya da at gezintilerine çıktığımızda, bana ben talep etmeden, yukarıda bahsettiğim meşhur aşk ilişkileri hakkında, aynı yola girme konusunda beni korkutmayan samimi bilgiler verirdi. Bir keresinde ona Türk alfabesini öğretmeye başlamam gerekti, çünkü dile büyük bir yeteneği vardı, birdenbire devam edemeyeceğini söyledi. Lakin bu katiyen Francesca von Rimini'nin "questo giorno non leggevono piu avanti"⁴⁴²su değildi,

---

⁴³⁶ Fr. Bayan Lesenvers, Bay De Hamer'e iyi akşamlar diler ve Bay De Straton'a özrünü iletmesini rica etti, davetine, maruz kaldığı dış ağrısı ve tehlike anında yaşadığı ataklar yüzünden, katılamayacaktır. Bu sebepler ona bu muhteşem geceye katılmaya olanak vermiyor. Dostane selamlar. Cuma gecesi.

⁴³⁷ Fr. Pardon ben birinciyle/müdürümle nişanlıyım

⁴³⁸ Fr. ama madam o müdür benim.

⁴³⁹ Fr. Ah mösyö sizi ikinci addediyorum

⁴⁴⁰ Fr.Ortak sevdalılar

⁴⁴¹ Fr.Başbaşa

⁴⁴² İt. O gün daha fazla okumadılar. Dante'nin Cehennemi'nden, aşıklar Francesca da Rimini ve Paolo Malatesta Kral Arthur'un karısı Guinevere ile baş şövalyesi Lancelot arasındaki ilişkiyi okudukları sahneyi tasvir eden bir heykel.

aksine ağzımı her açtığımda çürümeye başlamış köpek dişim yüzünden dikkatinin dağıldığını söyledi ve bunu çektirmeye söz verene ve sözümü tutana değin durmadı.

Madam Marini ile mandırasına yaptığımız at gezintilerinden sonra en hoşuma giden şey Belgrad'a dostum Tooke'a gitmekti. Tooke, Doğu Hindistan Şirketi'nin mümessili, son derece sevimli yaşlı bir adamdı, evli değildi hatta kadın düşmanından başka bir şey değildi. Sık sık onunla baş başa yemek yedik. Bazen Straton veya İngiliz seyyahlarla bazen de Rum genç kızlarıyla... Zira o Rumcayı benden daha iyi konuşuyordu. Beni ilk önce Yeni Rumcaya alıştırdı ve bundan dolayı da benim Mısır'a geri dönen hizmetçim Suriyeli Hanma ile yaşlı bir Rumu değiştirmiştik. Tooke veya Straton'dan (hangisinden olduğunu tam hatırlamıyorum) İngiliz büyük elçisinin, elçilerin ve büyük elçinin yokluğunda vekaletnameyi ceplerinde taşıyarak tam salahiyyetkar bir orta elçi hüviyetini alan büyükelçi katiplerinin aylıklarını öğrenmiştim.

Elçilik sekreterleri 955 fund sterlin (yetkilendirilmiş orta elçi ilaveten 900 sterlin), elçiler 1800 sterlin, büyükelçiler 4050, fevkalade büyükelçiler 7000, elçilik meclis üyesi 3000 sterlin aylık alırlardı. İstanbul'daki büyükelçilerin veya elçilerin bundan başka Doğu Hindistan Şirketi'nden yıllık bin sterlinlik bir ekleri vardı. Tooke'dan ticaret ve gemi seferleri, ithalat ve ihracat hakkında, örneğin yıllık İzmir'den 160.000 ve Selanik'ten 140.000, her biri o zamanlar 168 kuruş değerinde pamuk ihracı hakkında istatistik bilgiler de almıştım. Avrupa'dan yıllık ithal edilen malların değerini Tooke seksen milyon kuruşun üzerinde hesaplamıştı ve not almadığımdan hatırlayamadığım diğer benzer detaylar vermişti ve hatırlasam bile burası da yeri değildi.

Tooke'nin yanı sıra sık sık İstanbul ile ilgili kıymetli bir eserin yazarı, İngiliz tacir Thornton ile de yemek yedim, kardeşi o zamanlar Haag'da İngiliz elçisiydi. Orta elçinin pazar günü cemiyetlerinde, İngiliz Bakan Straton, Rus İtalinski, Tooke veya Thornton vesilesiyle tanıştığım ve bende iz bırakan İngiliz seyyahlardan bu yıl Lord Brooke ve Lord Aberdeen gelmişti. Earl von Warwick'in en büyük oğlu - Earl von Warwick, Sir Sidney ile beni çok iyi şekilde misafir etmişti- Warwick Kalesi'ndeki nadir etnografik koleksiyonunu zenginleştirmek için diğer nadir şeylerle beraber, kalesinde gördüğüm yeni Hollanda kanosunun bir benzeri olan bir Türk kayığı satın almıştı.

Sonraki ve halihazırdaki dış işleri bakanı Lord Aberdeen, doğu elyazmaları merakını klasik eğitimi ile birleştirmişti. Onlardan çok fazla satın almıştı ve onun el yazmalarına göz atıyordum; onun bulup çıkardığı, gördüğüm en harika nüshalardan biri olan *Şehname*'yi halen hatırlarım. Hemen hemen aynı zamanlarda Herr von İtalinsky İbni Haldun'un meşhur *Mukaddime*'sinin güzel bir nüshasını 3000 kuruşluk yüksek bir fiyatla satın aldı. Bu, ilmi çalışmalar ile kendisini yetiştirmiş Avrupalılar arasında doğu edebiyatı yararına güzel bir rekabetti. Lord Aberdeen'in bilimsel etütlere ve el yazmalarına olan tutkusu bana onunla diğer seyyahlara nazaran daha yakın temas kurdurmuştu. Truva bölgesi üzerine çok konuşurduk, Truva'nın topografyası hakkında *Edinbourg Review* için bir makale bile yazmıştı. Gerçi alışılmış görüşlerden ayrılıyordu ama tüm sınırları aşan, yakın zamanda U.J adlı dergide çıkan İlion'u Alexandria Troas'a taşıyan Forchammer gibi paradoksal değildi.

Buraya Lord Aberdeen'in bana iki yıl sonra aynı derecede kibar, bilgili İngiliz seyyah Walpole'u tavsiye ettiği mektubunu ekliyorum, çünkü buradan asil Lordun filoloji ve coğrafi araştırmalara ilgisi belli oluyor (Rot61). İngilizlerin "A good classical scholar"⁴⁴³ dedikleri gibi biri olan İngiliz Büyükelçi Drummond, Mayıs'ın sonunda gelmişti. Drummond *British Critic* dergisinde çalışmış ama ayrılmıştı, çünkü Redaktör Nares yazdıklarına müdahale etmişti. İki ana redaktörü Grafton ve Cannruy olan *Anti-Jakobin*'de, hiçbir rol almamıştı. O poetik bir dahiydi ve İstanbul'da bulunduğu esnada, sonradan yayınlanmış olan Euripides'in birkaç tragedyasını tercümeyle çalışıyordu.

Ben tragedyalarına *İnterdexa* adlı anonim eserine nispetle daha az bakabilmiştim. Napoli elçiliği esnasında üzerinde çalıştığı bu eserler İngiliz kilisesinin cehennem azabından insanları korumakla vazifeli kimselerinde büyük bir infial uyandırmıştı. Drummond Mayıs'ta gelişinin ardından, henüz bir yazlık bulmadan evvel, birkaç hafta Büyükdere'nin bütün evleri gibi leb-i derya Rus Sarayında yaşamıştı ve orada öğleden önceleri Euripides çevrisine çalışıyordu. [Bir gün] yüklü Rus gemisi boğazın ağzından limana girmişti. Ona haber verilmiş, kendi işinden vazgeçmeden "Very well" cevabını vermişti. Birkaç dakika sonra uşak, geminin yükü ile birlikte hemen sarayın penceresinin karşısında Asya sahilinde karaya vurduğu haber ile içeriye daldığında, uğratılan zararı tahmin etmeden cevabı "Very well" olmuştu, pencereye gitmiş ve işine kısa bir süre ara vermişti.

---

⁴⁴³ İng. İyi klasik bir alim

Drumond Kasım'da tekrar geriye çağrıldı, Kasım'ın ilk gününde, sonbaharın en yağışlı günlerinden birinde Drumond'la Straton, Tooke, Hamilton ve birkaç İngiliz seyyah ile beraber Belgrad'da yemek yedik. Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyordu ve atla Büyükdere'den ileriye doğru gidip Belgrad'dan geri dönüş, karanlık, fırtınalı bir gökyüzü altında, yağmura karşı koruyan su geçirmez mantolara rağmen hoş değildi. O vakitler Büyükdere'de ikamet eden İngiliz seyyahlar arasında Mr. Fennic vardı, ondan bir daha hiç haber alamadım, ama kısa bir tanışıklığın ardından, ayrılışından önceki akşam bana hediye olarak dana derisiyle kaplanmış yaldız kenarlı Gibbon tarihinin altı küçük ciltlik güzel nüshasını gönderdi.

Beni oldukça mahcup eden bu güzel hediye ve kitap cömertliği dolayısıyla hayret içindeydim çünkü buna nasıl mukabelede bulunacağımı hemen bilemedim; Mr. Fennic yarın sabah seyahate çıkacağından zaman da daralmıştı. Binaenaleyh ona aksesuarlarımdan en değerlisini, ince sanatla ve Yunan işçiliğiyle zengince işlenmiş bir kese gönderdim. Bu keseyi bana, meslektaşım mütercim Klezl'in eşi, arkadaşım Frau von Raab'ın kız kardeşi hediye olarak vermişti. Mr. Fennic bu hediye ile, benim Gibbon'un güzel nüshasını almaktan olduğumdan daha fazla mutlu oldu. Mutluluğu benimkine göre daha fazla olduysa da ona bu kese hiçbir zaman, benim hediyemi okumaktan duyduğumdan daha çok memnuniyet ve fayda veremeyecekti.

Calib-i dikkat kişi ve yerler ile birçok tanışıklıklar, (zira bu yaz sırasında elimde Gyllius'u taşıyarak Boğaz'ın iki yakasını karış karış bütün istikametlere doğru gezmişim) benim için Çizvitî şefim ile kötü durumları tazmin etme mevkiindeydi. Onun nepotizminin adaletsizliğinden yüksek sesle şikâyet ettiğim ve Viyana'ya sığağı sığağına yazdığımdan beri bana karşı bir hayli öfkeliydi, her fırsatta laf dokundurarak beni takip etmeye çok isteklikti. Ne yazdığı bir not ne bir mektup -konsoloslara yazılanlar bile- onu memnun etmeme yetmedi. Konsolosluk yazışmasının bir kısmını eniştesi sicil memuruna vermişti. Benim görevim olan işleri, eşinin akrabasına, sonradan yerleştirilmiş birinci tercüman Carl Testa'ya ihraz etti.

Beni konferanslarda protokolü yönetmekten alıkoymak istemesine kadar buna -amme nazarında izzetinefsim tehlikeye düşmedikçe- sukut edebilirdim. Bab-ı Ali tarafından Slovyonluların bertaraf edilmesinin talep edildiğı mühim bir konferansta benim yerimi birinci tercümana tevdi etmesi bardağı taşırdı. Bunun üzerine elbette Viyana'ya, bakana şikâyet etmek zorunda kaldım. Bana resmi olarak cevap vermedi, ama lef

olunan ve bana hak vermemek üzere yazılan hususi bir yazıda (Rot 62) Stürmer'in eski Cizvitî ithamlarını tekrarlayarak cevap vermişlerdi. İlişikteki özel yazıda İngiltere'ye seyahatim ile ağır bir kusur ettiğim iddiası zikrediliyordu. Hâlbuki İngiltere'ye seyahat için o zamanki şefim orta elçi Baron Herbert von Rathkeal'in notuyla tamamen yetkilendirilmiştim. Geri dönüşümden hemen sonra yanımda getirdiğim yazı ve tasdik belgeleri ile beyan etmiştim ki para cezası yerine benim için yeni oluşturulmuş elçilik kâtipliği görevine terfi ile ödüllendirildim. Bu arada Stürmer'e resmî ya da özel olup olmadığını bilmediğim bir yazı ile beni fazlaca tahkir etmemesi emredilmişti. Zira o zamandan beri buna, beni bir konferanstan çıkarmaya veya benim yerime birinci tercümana protokol yönetimini devretmeye daha fazla cüret etmedi. Bu konferans yalnız soruşturmalar, ticaret ve gemi meseleleri, örneğin Kazakların zapt ettiği gemiler ve bu gibi meseleleri ilgilendiriyordu ve üst derecede politik değillerdi. Stürmer sadece kendini beğenmişlikten, İngiltere'nin, Fransa'nın ve Rusya'nın büyükelçi ve elçilerinin arkasında kalmamak amacıyla bunu karmaşık hale getirdi. Tüm izan ölçülerini aşan kendini beğenmişliği onu çok sık gülünç duruma düşürüyordu. Örneğin yirmi yıl sonra Viyana'da danıştay olarak 70'i aşan yaşında metres tutmuştu ve onunla aleni olarak Burgbastei'da geziyordu çünkü büyük beylerin, isim vermek gerekirse yaşlı Trautmanssdorf Prensi'nin, metresleri vardı veya afişe etmişlerdi.

Bu sene atlattığım, -Allah'a şükürler olsun- mutlu sonla biten iki bariz hayati tehlikeden bahsetmeliyim: İlki şiddetli kolit⁴⁴⁴ idi ki doktor benden ümidi kesmişti. İkincisi çok büyük tehlike, attan düşme sebebiyle boynumu kırmaktı. Kolitiğe İzmir'in çok büyük lezzeti çekirdeksiz kuru üzümünü aşırı derecede tüketmekten dolayı دچار olmuştum. Kahve içmediğimden devamlı kahvaltımın içeriği değişiyordu, bazen sıcaklar: süt veya çikolata bazen soğuklar: kuru üzüm, incir, hurma veya Antep fıstığı. Fıstıkta daha uzun süre müdavim oldum, çünkü hafızayı güçlendirdiği Arap batıl inancı fikrini paylaşmıştım, bundan dolayı fıstıktan Araplar "Bintül Hafıza" yani hafızanın kızı diye bahsederlerdi. Ama böyle bir etkisini hiç hissetmedim, sadece kahvedeki gibi tahrik edici ve uyanıklığı artıran bir tesirini gördüm. İkinci hayati tehlike asabi atın beni Büyükdere'den Tarabya'ya giden yolda kovalamasıydı. Oraya, Prenses Muruzi'yi evinde ziyarete atla gidiyordum. At çok süratli bir şekilde dört nala koşuyordu. Düzlükte gittiğimiz müddetçe korkmadan dayandım, ama yokuş aşağı gitmeye başladığında, beni gerçek bir ölüm korkusu sardı ve bu korku sağlıklı

---

⁴⁴⁴ Bağırsak iltihabı.

düşünmemi sağladı; mümkünse atı korkutmak için anlamsız çığlıklar atmak. Bu içgüdüsel ilham işe yaradı, korkmuş at bir an durdu, bu anı attan atlamak için kullandım ve yürüyerek atı Tarabya'ya kadar götürdüm, sonra oradan deniz yoluyla Büyükdere'ye geri döndüm. Bu yıl siyasi ilişkilerimde benim için en büyük kayıp Kaptan Paşa'nın ölümüydü. 10 Aralık'ta safra kesesi spazmından 46 yaşında öldü. Kaptan Paşa'nın vefatı Türk denizciliği için de büyük kayıptı, o bu donanmanın kurucusuydu ve tersanenin silah deposunu İngiliz, Fransız, Danimarkalı mimarlar yardımıyla çok iyi duruma getirmişti. Çok faal ve müteşebbis bir ruh ve yüksek derecede tekinsiz ve sadakatsiz ve intikam bağımlılığı ve siyaseti nedeniyle korkunç, rakibi Reis Efendi makamındaki kişiye idam emrini verdirecek kadar zalim idi ve bunu Kaptan Paşa'nın gemisinde gözleri önünde icra kılınan Memluk Beylerinin katli ispatlamıştı. Etkileyici, müsrifliğe varacak kadar cömert, kıskanç ve pintiliğe varacak kadar kinci, mütevazı ve terbiyeli, özellikle Avrupalılara karşı, esprileri hızlıca anlayan ve bunun üzerine eğlenen, sık sık çocuksu şakalar yapan ama tüm yeniliklere kendisi lehine görünmesi halinde meyilli bir zat idi. Kayın biraderi Sultan Selim tarafından orduda başlatılan reformların büyük bir destekçisiydi. Yetiştigi sarayın ahenkleriyle imparatorluğun en muktedir zati, sultan ile sıhriyet ve süt kardeşliği dolayısıyla makyavelist bir siyaseti birleştirmişti.

4.4. İstanbul'da 1804 ve 1805 Yılı'nın İlk Yarı

1804 yılının ilk altı ayında, günlüğümde esefle ifade ettiğim gibi, çok fazla araştırma ve çalışma yapamamıştım, fakat yine de günlüğümde bu zaman aralığında okuduğum doğulu ve batılı eserlerin isimlerine rast geldim. İlk kaydedilenler arasında en göze çarpanı büyük, efsane eser *Süleyman-name*'nin yedi büyük cildi idi. Süleyman-name, Süleyman'ın kitabı demekti ki eser en az yetmiş kitaptan müteşekkildi. Bunlardan özetler yaptım, bu daha sonra *Rosenöl*⁴⁴⁵ adında yayımlandı. Batılı eserlerden ise Kant'ın iki kritiğini ve Madam Steal'in *die Delphine*'ini okudum. Günlük Fransızca okumalar yapmak, Fransız Sarayı'ndaki gereklilikleri yerine getirmek için kati surette elzemdi. Orada ve daha sonra Orta elçinin olacak Venedik Sarayı'nda sırayla Fransız

---

⁴⁴⁵ Joseph von Hammer-Purgstall, *Rosenöl: Erstes Zweytes Fläschchen, Oder Sagen Und Kunden Des Morgenlandes Aus Arabischen, Persischen Und Türkischen Quellen Gesammelt* (Stuttgart und Tübingen: Cotta, 1813).

komedisi oynandı: le cercle de depot amoureux' da⁴⁴⁶ bana verilen le distrait⁴⁴⁷ rolünü oynadım. İstmeden doğal şekilde, Madam Marini'inin sorumlu olduğu bir dikkat dağınıklığı yüzünden rolümü unutmasam da sahneye çıkmam gereken vakti unutmuştum ve dinleyicilerin gülüşmeleri arasında sahneye geç çıktım.

Günlüğümde kayıtlı olan müşahadat ve münasip kararlarımdan anlıyorum ki, o zamanlardan beri Allah'a itimat ve teslimiyet hissini tıpkı benim dinimin tapınağının Boaz ve Jakin sütunlarının temsil ettiği gibi saadet arayışımın en yüce iki hedefi olarak ve de zihnî uğraşlar ve gönül huzuru hedeflerini de daima göz önünde tutmuşum. Zaman zaman bu zorluklara rağmen ömrüm boyunca bu hedeflere ulaşmak için mücadele ettim ve ulaştığım ölçüde de mutlu oldum.

Fikri faaliyetime ve daha da ziyade gönül huzuruma bu kış Madam Marini ile sıkça yaşadığım kıskançlık sahneleri sebebiyle engel olundu. Bu sahnelere de genç, zeki ve yetenekli Fransız Mr. Fauvet'nin gelmesi sebep olmuştu. Mr. Fauvet, bir Fransız ticarethanesinin commis voyageur'u⁴⁴⁸ olarak ortaya çıktı, ama harikulade komedi oynadığından ve mimik yeteneğini, bununla cemiyeti eğlendirdiği ve yüksek derecede geliştirdiğinden, her zaman onun herhangi bir Fransız sahnesinde oyunculuk yaptığından şüphe etmiştim. Benim için onun görünüşü ismi sebebiyle şüphe uyandırıcıydı, o ve Madam Marini'nin sırlarını keşfetmiş olmama rağmen, onu oradan defedemedim ve bu açıdan bir denischeur de fauvette⁴⁴⁹ unvanını kazanamadım.

Rakip olarak Mr. Fauvet bana can sıkıcı geliyordu, fakat Fransızca rolü onunla değiştirirken ve aksanımdaki vurguyu düzeltirken bana yararlı oldu. Gelişi, Ocak ayının ortasında bir gece yangınından hemen sonraya denk gelmişti. Yangın Pera yakınında bulunan dış mahallede vuku bulmuştu ve beni iki kat korkutmuştu, çünkü geceyi Venedik Sarayı'nın dışında geçiriyordum ve yangın, eğer daha yakında olsaydı, beni kötü bir şekilde aydınlatacaktı ve bu da evde bazı huzursuzluklara sebep olacaktı. Fauvet'nin gelişinin fırsat verdiği kıskançlık sahneleri Madam Marini'ye ziyaretlerimi azaltsa da sürekli Napoli ve Venedik sarayları arasında gidip gelen, ateşli bir aşkın hissiyatının aşamalarını aks ettiren pusulaları çoğaltmıştı. Bir gün önce ona ayrılık ve

---

⁴⁴⁶ Fr. Molyer'in piyesi

⁴⁴⁷ Fr. Dikkati dağınık anlamındadır. Piyesdeki bir rol

⁴⁴⁸ Fr.Pazarlamacı, bir ürünü satmak, Çerci

⁴⁴⁹ Fr.Bülbülü yuvasından kovan

ret mektubu yazdıktan ve insanlar arasında ancak görgü kuralları gereği resmî surette birbirimizi görüp konuşuyor olmağımızdan sonra, had safhada acayip bir olay Madam Marini ile aramın bozulmasına sebep oldu.

Karnaval (Fasching) sonrası oruç zamanında, Pera'da Avusturya elçiliğinin koruması altındaki kilisede, Rumca vaaz veren Tina'dan gelen Peder Paleocopa'nın fanatik vaazları hakkında çok kere konuşulduğunu duymuştum, peder dinleyicilerine cehennemi Cochin⁴⁵⁰ gibi korkunç, cenneti ise tüm fani hayattan alınan zevkleri ile hoşça anlatırdı. Onu bir kere, şamdan kollar ve elmas armozundan duvar lambaları ile cennetin odalarını şerbetler ve şekerlerle Müslümanlar gibi tasvir ederken dinledim. Bu gayet cahil ama entrikacı peder, Pera'nın kadın ve kızlarında büyük bir itibar kazanmıştı, öyle ki kimse ondan başka günah çıkarıcı istemiyordu. Çünkü peder onlara, rivayet olunduğu gibi, Hazreti İsa'nın Azize Brigitte ile paylaştığı, yalnız geçmiş günahlar için değil, bilakis tüm gelecek günahlar için de tam bir af bağışlayan bir mektuptan haber vermişti.

Bu bilgi bana ilk önce, Peralıların cemiyetinde avare avare çokca dolaşan ve tılsımlı mektubu duyan ama buna sahip olamayan bir Peralı aylak Floransalı Markiz aracılığı ile gelmişti. Baroniçe Stürmer'in tüm ailesi tarafından da koruyup kollanan bu pederin zırva vaazlarını bizzat dinlediğimde ve bu vesile ile artık şedit hurafelerinden bir şahit olarak bahsedebileceğimden, bu saçmalıkları Orta elçiye bildirmeyi bir vazife addettim. Baron Stürmer ne kadar eski bir Cizvit olarak batıl inançları teşvik etmeye meyilli olsa da bu fahiş duruma Orta elçi olması hasebiyle asla destek çıkamazdı, lakin benim önerim doğrultusunda pederi bu gibi vaazlardan ve günah çıkarmadan menetmek yerine, samimi fikrime çok soğukça cevap verdi: Bir kopyasını temin etmeye çalışmak istediğim Hz. İsa'nın Brigitta'ya mektubunu görene kadar, ona hiçbir şey yapamayacakmış.

Bu mektubun insanlara sunulma fırsatı Paskalya'da günah çıkartıldığı zamanda, oruç zamanından çok daha fazlaydı ama bu mektubun verildiği günah çıkartan genç kızlara bunun şiddetle gizli tutulması tembih edildiğinden, bana bundan ilk defa bahseden Markiz, ben ve bundan haberdar olan meslektaşlarım için mektubun bir suretini elde etmek imkânsız idi. Aziz Brigitta'ya mektup, cemiyetin Peralı olmayan kısmının yakın

---

⁴⁵⁰ Hindistan Malabar sahilindeki Koçi veya Kerala şehrinin adıdır. İkliminin kötü şöhretli olması ile maruftur.

zamanda ana konusu oldu ve bir tür Simurg halini aldı. Arapça bir atasözünde Simurg şöyle tarif edilir: “Şöhreti her yerde kendisi hiçbir yerde.” Rum Paskalyasının Paskalya pazartesisinde, Herr von Italinski'de büyük bir diplomatik öğlen yemeği gerçekleşti, orada da Azize Brigitta'ya mektup masanın konusu ve hem Herr von İtalinsky'nin hem de Fransız Büyükelçilik sekreterinin alaylarının hedef tahtasıydı.

Bu münasebetle Palocapa'nın Napoli Sarayı'nda yaşadığını öğrenmiştim, daha önceden bilmiyordum, tabii olarak genellikle çok daha enteresan şeyler üzerine konuştuğumuz Madame Marini'nin ondan bana hiç bahsetmemiş olması beni şaşırttı ve ilk fırsatta ondan Hz. İsa'nın Azize Brigitta'ya mektubu hakkında bilgi edinmeye karar verdim. Hemen ertesi sabah Pera'ya gitmek için Venedik Sarayı'ndan Pera'nın ana caddesine ulaşan yokuşu çıktım. Caddeye çıktığımda belirli bir hedef olmadan sabah gezisine çıkan Fransız Büyükelçilik Sekreteri Mr. Lamare karşımda duruyordu. Onu bu meseleden haberdar ettim ve ona Madame Marini'ye kadar bana eşlik etmesini teklif ettim."Ma foi"⁴⁵¹ dedi "je suis bien volontiers de ka partie"⁴⁵² ve biz ikimiz beraberce Napoli Sarayı'ndaki Madame Mariani'ye gittik.

Madam Marini bizi tuvalet masasında karşıladı, yarı Türk tarzında giyinmişti. Çünkü bu sabah sultanın sarayına gitmek istediğini söyledi, orada birçok tanışıklığı vardı, kazancı itibariyle az sayılmayacak kumaş ve diğer moda ürünlerini pazarlayarak ticaret yapıyordu. Hizmetçisi onun saçlarını yapıyordu ve biz oturuyorduk. Çok rahatça ziyaretimin amacını şu soruyla beyan ettim: Kendisinin Hz. İsa'nın Azize Brigitta'ya mektubu hakkında bir şey bilip, Pera'nın dedikodusundan daha tafsilatlı bilgisi olup olmadığı idi. Beni ve Lamare'yı güldüren olağanüstü bir sinirle yanıtladı: "Sizi ilgilendiren ne?" Gülererek cevapladım: “Latife olsun diye”. Madam Marini'nin dünkü Herr von İtalinsky'nin öğlen yemeğinde olmaması ve benim masadaki konuşmamdan haberdar olmaması çok esef verici bir durumdu."Vous et Mr. d'Italinsky et vous autres Francois"⁴⁵³ şeklinde bana ve Lamare'ye bağırdı "vous, qui vous croyez des gens d'espritvous netes tous ensemble qu'un tas de Betes, lorsqu'il s'agit de devotion"⁴⁵⁴

---

⁴⁵¹ Fr.Zevkle

⁴⁵² Fr.Eh madem gidelim

⁴⁵³ Fr.Sen Mösyö İtalinski ve diğer Fransuva

⁴⁵⁴ Fr.Siz ve ruhani insanlar hakkındaki düşünceleriniz! Siz insan ruhundan anlamayan bir grup hayvansınız, dindarlık söz konusu olunca.

Cevabı ve gösterdiği şiddet Lamare'yi güldürdü ama bana delice kakhaha attırdı, Marini elini yıkamak için ayağa kalktı, yanına sokuldum ve daha fazla sinirlendi, karanlıktaki ölçsüz sinirinin mazereti hakkında ona, belki de Paskalya günah çıkarması için Azize Brigitta'nın o mektubu yardımıyla geçmiş ve yapılacak günahlar için bir af temin edip etmediğini gülererek sorduğumda, bu muzip soruya cevabı haşın, sabunlu elleriyle verdiği bir silleydi. Öyle ki gözlerimden suratımdan akan sabunları silmek zorunda kaldım. "Voila"⁴⁵⁵ dedim "ce qui s'apelle raisonner, je refrette seulement de ne pouvoir Y repliquer par une claque appliquee aur de Venus"⁴⁵⁶.

Bu hadise, Mr. Lamare'nin huzurunda gerçekleştiğinden, çok kısa zamanda Peralıların ve Madam Marini'nin annesini tanıyan yaşlı insanların diline pelesenk oldu ve bu yaşlılar tokat atma tiryakiliğinin bu kadının kanında bulunduğunu fark etmişti, çünkü annesi de Baron Thugut'a bir tane atmış ve bundan dolayı Baron Thugut tarafından görevinden alınmıştı. Madam Mariani ile cemiyette artık konuşmamamıza rağmen, herkes vuku bulan hadiseden sonra bunu tabii buluyordu, mektuplaşmaya hiçbir surette ara verilmemişti ve önceleri ona tokat için kıyametler koparıırken, daha sonra Madam Marian'i bu tazmin etti. Beni ne kadar da iyi tanıyordu ve bana karşı işlediği tüm kusurlara rağmen hoşgörüne ve zaafıma güvenebileceğini gayet iyi biliyordu. Bu hadiseden kısa bir müddet sonra, Pera'da bir buçuk seneden beri biriktirdiğim, ona güvenerek miktarını ifşa ettiğim iki bin kuruştan oluşan tüm paramı, ödünç almak istemesi bunu ispatlamıştı. Şövalyelikten mi yoksa basiretsizlikten mi neden isteğini yerine getirdiğimi tefrik etmek istemiyorum, tek bildiğim şu fiilim için kendime kakhahalar ile gülmek zorundaydım. Çünkü kendimi Çanakkale'deki Venedik konsolosu Chialli'ye benzettim. Konsolos Chialli kendisinin aldığı mücevherler ve bütün altını ile Müslüman olarak bir Türk'ün kollarına kaçan eşi için tütün hazırlayıp, serenatlar çalıyordu. Bu benzetme makuldü, çünkü Chialli'nin hanımı eski konsolos eşi öldükten sonra haremden de kaçmıştı, öldürülme tehlikesi altında tekrar Hıristiyan olarak başka bir isim altında büyük bir gizlilik içinde Pera'da yaşamıştı ve Madam Marini dışında kimse ile baş başa görüşmezdi.

Bu tokat hikayesine bağlı daha evvel vuku bulmuş bir olay vardı, Lamare ile ziyaretimde bu olayın tek bir kelimesini bile bilmiyordum ve ilk defa, bu olaydan

---

⁴⁵⁵ Fr. Hadi bakalım

⁴⁵⁶ Fr. Buna muhakeme derler, bir tokat mukabelesinde bulunmadığım için pişmanım.

haberdar olduğumda Madam Marini'inin fiziki şiddetinin sebebini idrak edebildim. İlk anda bu şiddeti histerik bir asabiyetin neticesi olarak görüyordum. Şunu öğrendim ki, dilden dile dolaşan Hz. İsa'nın Azize Brigitta'ya olan, araştırdığım mektubun kaynağı Madam Marini imiş. Kocasını, Madam Marini'yi bir nevi ıslahevi olarak iki senenin üzerinde Koçubey'in iki oğlu yüzünden Nakşa Manastırı'na göndermiş. Bu mektubu Nakşa Manastırı'ndan geçmiş ve gelecek günahlarına kâmil bir kefarete olması için Pera'ya getirmiş ve kısa bir süre önce Napoli Sarayı'nda kendi dairesi altında oturan Peder Paleocapa'ya bunu yayması amacıyla kendisi vermiş.

Öfkesinin gizemi “Tantaene animis caelestibus irae”⁴⁵⁷ yoluyla çözülmüştü: Esasen hayatım boyunca sohbetlerde bahsetmekten kaçındığım dinî meseleler üzerine onunla hiç konuşmamıştık, çünkü başkalarının sofu inançlarını tartışmayı ve kendime ait dinî duygularımı sergilemeyi hiç istemedim. Bundan dolayı Madam Marini'nin zeki olduğu kadar mutaassıp olduğunu da önceden bilmiyordum, dindarlığın ve latifenin nadir bir karışımı, bu karışım o zamandan beri hayatımda bir kereden çok daha fazla vuku bulmuştu. Bu halde hiçbir zerre riyakârlık dahi taşıyamıyordu, mistik hurafelere inancı kâmil halis idi. Ona tekrar geri dönmek için, buraya iki kelime ile onun gelecekteki oldukça sıra dışı kaderini ve benim tarafımdan cevapsız bırakılmış son mektuplarından bir seçki ilave ediyorum.

Fauvet ile olan hassas ilişkisini bana her zaman inkâr etmişti, ama onun iki gündür Büyükdere'ye taşındığını (henüz Nisan'da) ve Mr. Fauvet'nin de yaşadığı yer olan hana gitmediğini duyduğumda gerçeği öğrenmek istemiştik. Büyükdere'ye gittim ve yazları burada yaşayan Kont Ludolf'un köy evinin kapısını beyhude çaldım. Tüm kapı vurmaları ve gürültüleri boşunaydı. Tüm panjurlar kapalıydı, in cin top oynuyordu. Beni gördüğünü ve açmama emrini verdiğini tahmin ettim. Can sıkıntım had safhaya vardı, beyhude Büyükdere'ye gelmiş olmayı ve aranan kati bilgi olmadan geri dönmeyi istemiyordum. Uzun bahçe duvarı boyunca bir yerden girmenin mümkün olup olmadığını görmek için yürüdüm. Duvarın her yeri içeriye bakmak için bile çok yüksekti. Sonunda geri geri, Büyükdere'nin bütün evlerinin arkasından yükselen araziye bitişik yerde, içeri girme imkânını hesaplayabilmek için tırmanacağım bir çınar ağacı buldum. Ağaç dalında büyük bir tehlike ile mandıralarının avlusuna ulaşabileceğimi ama aşağıya atlamak zorunda kalacağımı gördüm. Yükseklik

---

⁴⁵⁷ Ltn. Yüce ruhlular bu denli büyük bir öfke taşırlar mı?

nedeniyle bir hayli tehlike dolu olan atlayışa cesaret ettim ve şans eseri bunu başarıyla yerine getirdim, ama kendimi daldan duvara doğru bırakırken kılıcım⁴⁵⁸ kınını sıyırdı ve yere düştü, öyle ki sadece elimde uzun, yalın hançer kaldı. Bununla yere şanslı olarak vasıl olmuşum. Ama atlayışımın veya daha ziyade düşmemin gürültüsü bahçede çalışan bir Dalmaçyalı bahçıvanı alarma geçirdi.

Bahçenin en ucundan acele ile koşarak geldi ve elinde yalın hançerli içeri girmiş bir insanı gördüğünden beni bir hırsız sandı ve çektiği yatağan ile bana doğru yaklaştı. Bereket versin ki hemen birkaç gün önce ona oturma ruhsatını düzenleyen elçilik kâtibini, yani beni tanıdı. "Anima di Dio! İllustrissimo, cosa venete cercar qui?"⁴⁵⁹ şapkasını çıkararak derin saygı içinde beni selamladı. Ona, Madam Marini ile Fransızın burada olduğunu bildiğimi, Madamın kimseyi kabul etmek istemediğini, ama konuşmak zorunda olduğumu, çünkü çok önemli şeyler söyleyeceğimi ve onu görene kadar evden ayrılmayacağımı kısaca söyledim. Bunun üzerine Madam da gelmek zorunda kaldı, rakibin varlığını reddedemediğinden hakikati itiraf etti.

Altı aylığına ödünç aldığı iki bin kuruşu hatırlatmak amacıyla ona sık sık yazmak zorunda kalsam da bereket versin ki bir yıldan daha fazla bir sürede, İstanbul'u terk etmemden kısa zaman önce geri aldım. Bereket versin diyorum, ki ayrılışımdan hemen sonra kendi kendine giriştiği büyük ölçüdeki talihsiz ticari spekülasyon dolayısıyla iflasını açıklamak zorunda kaldı. Bundan dolayı cemiyete girişini kaybetti, hatta Napoli Sarayı'nı bile terk etmek zorunda kaldı ve orada Rum veya Ermeni evlerinde yapayalnız Chialli'nin kız arkadaşıyla yaşadı. Napoli Kraliçesi İstanbul'a geldiğinde, madamın durumu buydu.

Elçilik sekreterinin eşini, manastırdan dönüşte cana yakın şekilde kabul eden ve o zamandan beri bütün alenen ihanetlerine rağmen seven, zeki, bilgili ve asil ruhlu ama aynı derece zayıf bir adam olan Kont Ludolf, Marini'ye verdiği, onunla madamın eşi öldükten sonra evlenmek sözünü tutacak kadar sağlam karaktere sahip değildi. Özellikle artık hiçbir yerde cemiyete kabul edilmedikten sonra. Napoli Kraliçesi, Madam Marini için bir *deux ex machina*⁴⁶⁰ idi. Onun huzuruna çıktı ve müsamahakâr

---

⁴⁵⁸ Değen

⁴⁵⁹ İt. Aman tanrım! Siz, burada ne arıyorsunuz?

⁴⁶⁰ Lat. Tanrı Makinesi (İşlerin en sarpa sardığı zamanda ortaya çıkan işleri yoluna koyan tanrı ç.n)

olan Napoli Kraliçesine, Kont Ludolf'un kendine söz vermesine rağmen aşk ilişkilerini kilise mihrabı önünde kutsamayışını şikâyet etti. Özetle kraliçe ve kont ile oynadığı oyunu, kraliçeden Kontes Ludolf unvanını orta elçi salonlarında taşımak üzere kazandı ve böylelikle yeniden bir kontun eşi olarak takdim edilmeye, Kontes Ludolf olarak kabul edilmeye başlandı.

İstanbul'dan ayrılışımdan beri özellikle *Fundgruben des Orients*'in yayınlanmasından sonra Kont Ludolf ile mektuplaşma halindeydim, ama kötü el yazısını deşifre ederken hep zorlanıyordum, o kadar ki sık sık mektuplarını anlamadan kenara koymak zorunda kalıyordum. Bir gün elçi olarak Londra'da kaldığı dönemde hacimli bir mektubunu aldım, bunun pahalı posta ücreti beni pişman etmişti, çünkü onu zor okuyabilecektim. Büyük Türk mührü ile mühürlendiğinden, mumun üzerinde açtım ve Kontun mektubu dışında eşinin dehşetli uzun kâğıt parçasının da mektupta mevcut olduğunu gördüm. Bana uzun bir vaaz vermişti. Bu vaaz, Paleocapa'nın vaazından daha iyi değildi. En son ne zaman günah çıkarıp komünyon aldığım gibi şeyleri ve kurtuluşun hakiki yolunda olup olmadığını veya İstanbul'daki gibi, Herr von İtalinsky ve Fransız ve benzerleri gibi özgür ruh⁴⁶¹ olup olmadığını öğrenmek istiyordu. Benim bu çeşit bir mektuplaşma isteğim olmadığından Türkçe büyük mührümle mektubu tekrar kapatmayı ve "kabul edilmedi" yazısı ile postaya tekrar vermeyi en uygun yol olarak buldum. O vakitten beri sadece tesadüfen dostu Leydi Davis gibi üçüncü şahıslar vasıtasıyla duyduğum kadarıyla onun Londra'nın diplomatik çevrelerindeki dindar hayatında "respectable countess"⁴⁶² olarak anıldığını işittim.

Bu uzun kaçamağın ardından, oldukça uzun çünkü Pera'daki hayatımda da Madam Marini ile olan ilişkim benden daha faydalı işlerde kullanabileceğim oldukça çok vaktimi çalmıştı, günlüğüme geri dönüyorum. Günlükte bu senenin ilk yarısında ve özellikle de otuzuncu yılımı doldurduğum doğum günümde, hadiselerden çok iyi niyet, tetkik ve dini tefekküre yer verdiğimi gördüm. Özellikle günlüğümde dikkatimi çeken iki hadise iki düğündü; biri bir hanım sultanın düğünüydü, onun alayını elçilikten izlemiştim, ikincisi birden fazla arkadaşımın davet edildiği Hasköy'deki bir Yahudi'nin düğünüydü. Anadolu Valisi Alaaddin Paşa ile evlenecek Sultanın kız kardeşi Hibetullah Sultan'ın halka açık düğün alayı 1 Şubat'ta gerçekleşti. Alayın

---

⁴⁶¹ Kendi inanış tarzını kendi yaratan

⁴⁶² İng. Saygın bir konstest

başında büyük silindirik şeklindeki serpuşları ile çavuşlar yer aldı. Bu serpuşa mücevveze denirdi ve bununla çavuşların ardında yürüyen yüksek devlet memurları taltif edilirdi. Yalnızca büyük ulema, müderrisler, üç başkent (İstanbul, Edirne, Bursa) ve iki kutsal şehrin (Mekke ve Medine) kadıları ve ulema mesleğine mensup diğer büyük mollalar bu imtiyaza sahip idi. Bunlara, üst düzey görevliler, müftü olan şeyhülislam, saray hatibi, saray müneccimi, cerrah da dâhil idi. Kendilerine mahsus yarı silindir şeklindeki sarılmış olanları takarlardı. Bildiğim kadarıyla bu serpuş takma adetlerini bugün dahi muhafaza ederler.

Alt kısmında bir elin eni kadar kafanın dışına çıkan, üst tarafa doğru piramit şeklinde sivrileşen, altından üstüne kadar altın yaldızlı geniş şeritler ile süslenmiş, kar beyazı renginde vezir kavukları (Kallavi) giymiş üç çeşit görev alanının paşaları yani vezirler ikinci tabyada bulunuyorlardı. Bu sefer ise dördü, Vezir-i 'Azam ve Kapudan Paşa'ya ilaveten Yeniçeri Ağası ve üç tuğ ihsan edilen beylerbeyi olan damat geliyordu. Birinci derece büyük devlet nişanı sahiplerinden sonra yüz yirmi saray baltacısı gelirdi, onlar da balta ve odun yerine gelinin çeyizini halka açık sergilerdi. Evvela bütün ev eşyaları, divanlar, altın ve gümüş düğmeler ile sahtiyandan kılıflarda yatak, sedef kakılmış masalar, komidinler, sandalyeler, kıyafetler ve şallar, incilerle işlenmiş bohçalar veya bizim şapka mahfazalarına benzeyen altın veya gümüş kilitler ile kilitlenmiş mahfazalar... Mücevherli ziynet, oryantal kozmetiğin yedi göğünü temsil eden yüzük, küpe halhallar, bilezik ve gerdanlıklar, küçük sandıklar dâhilindeki diadem ve kemerler, altın tel ile işlenmiş asaları aynı şekilde de cennet tavus kuşunun tüyleri renk renk güneşte parlayan mücevherler arasında sergileniyordu. Ondan sonra üç katır ve altı koşum at kırmızı, bolca yaldız ile işlenmiş eyer örtüleri ile sarayın ahır halkı tarafından yürütülür ve refakat edilirdi. Türk müziğinin bandosu Mehteran, çevgen ve halile seslerinin yankılaması ve onların küçük, büyük davul seslerinin velveleleri ile bu ilk kıtayı hitama erdirirdi.

Birkaç fasıladan sonra en üst memurların ikinci kıtası takip etti, yani yukarıda bahsi geçen vezirler, sol taraflarında atla devam eden Yeniçeri ağası, kaptan paşa, sadrazam müftünün solundan, bu son ikisi birinci yeri alır, çünkü Türk seremonisinin çok akıllıca tanzimi dolayısıyla askeri erdemler için sol el, savunmanın veya saldırının işaretiydi, diğerleri için de sağ el şeref mevki idi, böyle olunca rütbe kavgası ortaya çıkamazdı, çünkü böylece herkes kendi rütbesinin birinci mevkiini alırdı. Fakat ordu görevleri için sol elin daha önemli olmasının gerekçesi savunma veya taarruzda en kullanışlısı

olması idi. Çünkü solda yürüyenlerin, sağda yürüyenlerin hareketlerini denetleme avantajları vardı ve ona, biri kılıç çekmek isterse, sağda yürüyenler solda yürüyenlere engel olabileceği için daha kolayca engelleyebilirdi.

Geçiş kıtası, divan çavuşları ile kırmızı kadife pantolonlar, yaldızlı kumaştan iç çamaşırlar bunun üstüne bolca ipek kumaştan alınlı omuz kayışlarını giyen bir çeşit saray levazım subaylarının emrine verilmişti ve gümüş zincirler ile süsledikleri seremoni bastonlarını titreterek ve haykırarak havada sallıyorlardı. Geçidi, alayın çavuşu olan alay çavuşu tüylü başlıkları ile yürütüyordu. Tüylü başlık hüthüt kuşunun baş tüylerinin taklit edilmesiydi, çünkü o şahıs, geline refakat eden kızın yol göstericisi idi, tıpkı hüthüt kuşunun Kral Süleyman'ın devlet ulağı ve Saba Kraliçesi'ne rehber olması gibi. Müteakiben yedi tane örgü ile yapılmış suni palmiyeler, yani çok renkli şeritler ile sarmaşık çiçek ve meyveler ile müzeyyen direkler, her biri resmi geçitte taşınan büyük bayrak direkleri gibi birden fazla erkek (on ila yirmi arası) tarafından taşınıyordu. Bu, parlaklığın, ihtişamın ve Priapos Tanrıçası misali mümbitliğin bir sembolü idi.

Sonuncu direk tamamen gümüş ve altın telden örülmüş, hışırtılı gümüş ve altın pul ile süslenmişti; bu dik duran palmiye bütün heybeti ile geline zıfak gecesinde yedi kere görünmeliydi ve evvelinde olmasa da en azından yedinci defa zuhurunda gümüşler ile kaplı inci mahfazasına doğru bir yol açmalıydı. Şark fantezisinin temsili tasavvuru ki bu tasavvur Diderot'nun *Bijoux Parlants*'ında⁴⁶³ yerinde olurdu. Sultanın sarayının karşısından geçtiklerinde, bu çiçek ve meyve ile dekore edilmiş yedi direk ona karşı üç kere eğilirdi. Bu düğünün sancaklarının hareme karşı üç kere iltifatı karşısında, Weidling'de bir kereden fazla gördüğüm bizim tören alayının direklerinin iltifatını düşünmekten kendimi alamadım. Marialif'ten Viyana'ya düğün alayı Meryem Ana için Weidling'den geldiğinde, Weidling'in ve Mariahilf'in kilise sancakları karşı karşıya gelir ve iki Meryem Ana tasviri üç kere birbirlerine karşı eğilip selamlar ve sonra birlikte kiliseye girerler. Üç defa reveranstan sonra yedi palmiye yavaşça taşınır, en harika güneş ışığında altın zincirin yansıması ve fısıltısı caddelerin gürültüsü ile karışırdı, bunların her birinin sarayın yüksek duvarları boyunca yürümesi ve uzakta kaybolmaları hakikaten büyüleyiciydi. Şimdi de damat, kendisine sunulan yedi palmiyenin ardından ve hadım ağalar sürüsü tarafından kuşatılmış harem kadınlarının

---

⁴⁶³ Denis Diderot'un Türkçe'ye Boşboğaz Mücevehherler adıyla tercüme edilen eseri.

arabasının hemen önünden geldi. Hazinekar, bunların arasında gümüş ve altın fenikleri halkın içinde saçıyordu. Otuz iki araba vardı, hepsi altın parmaklı kafesler gibi yirmisi sultanın haremının kadınları ile sıkı parmaklıkla çevrilmişti. Arabanın köşeleri kırmızı yıldızlı püskül ve sızmlar ile süslenmişti. Parmaklıksız on iki araba haremın hadım bekçileri, kara harem ağalarıyla doluydu. Bu otuz iki arabanın her birine dokuz zülüflü baltacı ve iki hadım tarafından yayan eşlik ediliyordu. Alayı Mehteran hitama erdirdi.

Nişan birkaç gün önce sarayda en üst hadım ağalarından kızlar ağası koğuşunda gerçekleşmişti. Bu ve sultanın eniştesi kaptan paşa, gelinin şahidi olarak onun tarafında, müftü ve Ayasofya şeyhi (vaizi) damadın tarafında durmuşlardı. Bunları ve takip eden hadısatı yani düğün günü gelinin saraydan damadın evine nakledildiği alay gününde vuku bulanları, o zamanki saray teşrifatından bana haber edildiği gibi, güvenilir kaynaklara mebni kaleme alıyorum. Evin efendisi olarak kendi hâkimiyetini bildirmek amacıyla eşikte gelinin ayağına hafifçe basan Damat Paşa gelini bizzat hareme götürür, damat gelinin yanına oturur ve ondan duvağını kaldırmak müsaadesini ister, geleneksel seremoniye göre gelinin bu ricayı reddetmesine rağmen damat bizzat duvağı kaldırır ve ona değerli bir gerdanlık takar. Yaşlı kalfalar, damat ve gelinin yiyeceği ateşte pişirilmiş tavuğu sofraya koyarlar.

Kalfalar, damada soyunması ve düğün yatağına girmesi için süre vermek amacıyla gelini başka bir saray odasına götürürler. Yarım saat sonra sultan içeri sokulur, damat uyuyormuş gibi yapar, yaşlı kalfa geri çekildikten sonra damat kapıyı sürgülemeye ayağa kalkar, sonra yatağa (bu özel bir yatak değildir, aksine tüm Türk yatakları gibi akşamları sofaya serilendendir) ayak tarafından yanaşır ve orada prenses elleriyle ona ulaşır şefkatle kendisine yaklaşabileceği işaretini verene kadar biraz bekler. Bu arada sadrazamın ve müftünün adamları kabul salonu selamlıkta beklerler, kızlar ağası onlara tamamlanan düğünün habercisi olarak birkaç kâse şerbet gönderir. Sadrazam sultana bu fait accompli'nin⁴⁶⁴ tatlı haberi olarak imparatorluk mührü ile bunu mühürler. İkinci gün sultan kızlar ağası ile damada bir gürz gönderir; bu seremoninin kökeni damadın ayaklarından yukarıya ilerlemesine izin vermek istemeyen bir hanım sultanın inatçılığı idi. Öfkeli sultan babası, damada eğer inatçı kızı kendisine karşı kibar davranmazsa onu öldürmesi için bir gürz göndermişti. Seremoni protokolleri diğer hanım sultanların başka dik kafalılığından hiç bahsetmez.

---

⁴⁶⁴ Fr. Bitirilmiş iş

Bu sultanî düğünün gelin alayından on dört hafta sonra, Avusturya elçilik memurları olan birkaç iş arkadaşımla İstanbul'un Yahudi kenar mahallesi Hasköy'de (en içteki köy veya özel köy anlamına gellir) enfes bir Yahudi düğününe davet edildim. Bu iki düğünü burada karşılıklı izah amacıyla bir araya getiriyorum ve Sultanların veya Yahudilerin düğünlerinin geniş tasvirleri seyahatnamelerde, etho veya etnografik eserlerde bulunmadığından, seve seve bunların tasvirine kendimi veriyorum, Tacitus'un dediği gibi nec alibi sic habetur⁴⁶⁵. Tüm günü sabah erkenden gece geç vakte kadar Hasköy'de geçirdiğimden, seremoninin bir saatlik dinlenme arasını, törenden de hiçbir şey kaçırmadan, evin dışında Hasköy'ü ve onların Yahudi mezarlığını az biraz görmek için kullandım.

Ziyaret ettiğim tüm mezarlıklar arasında en nahos etkiyi, ağaçların ve fundalıkların, çiçeklerin ve çimenlerin çıplaklığı dolayısıyla bende bu Yahudi mezarlığı bıraktı. Monoton, uzun, düz yassı mezar taşı topluluğundan başka bir şey değildi, öyle ki kelimenin tam manasıyla sanki bütün mezarlık bu taşlarla kaldırım şeklinde döşenmişti. Bu mezar taşları genellikle yazısızdı, yalnız bazı taşlarda ölenlerin isimleri vardı. Nasıl ki bu iki Yahudi öldükten sonra elbiseleri soyulup sonra odanın bir köşesine, ölmüş için tüm ailenin ağıt yakması amacıyla atılmıştı, metruk tepede bulunan mezarların karakteri de çıplaklığıydı. Servi ağaçlarının gölgesi ile çevrilmiş, yüksek mermer sütunlar ve sandukalar ile çiçek ve güzel kokan otlar ile yeşillendirilmiş Türk mezarları, bu yeknesak, taşlaşmış çıplaklığa karşı ne kadar büyük farklılık arz ediyordu.

Hasköy'de, beni en çok şaşırtan Yahudilerin ortasındaki bir sultan sarayı idi, belli ki o zamanlar kimse yaşamasa da önceden burada yaşanılıyordu. Buradan cadde direkt yukarı doğru, Okmeydanı'na gidiyordu, Okmeydanı, İstanbul hipodromunun bir benzeriydi. Hipodromda yani Atmeydanı'nda faytonlar ve atlar bir zamanlar hedefe ve yarışmanın ödülüne doğru yarışıyorlardı. Okmeydanı'ndaki müsabakalarda oklar yaylarından ilan edilen en iyi ok atışı ödülünü almak için atılırdı. Ok meydanını uzaktan bir Türk mezarlığı zannedersin, çünkü servi grupları ile süslenmiş ovanın uzun cephesinde yıldızlı yazılar ile çok sayıda sütun yükselir; bunlar genellikle sultanın en iyi atışlarının anıtlarıdır. Çünkü meddahlar hükümdarın okunun uçarak geçtiği mesafenin hattını uzatmışlardı. Ok atışından sonra gönderilmiş köle onu koşup başarılı

---

⁴⁶⁵ Lat. Başka yerde yok.

şekilde kaldırıp ve ilk bulunduğu yerden birkaç yüz adım daha uzakta yukarıya doğru tutardı. İyi atışıyla ilgili yegâne gerçek bilgi Bağdat fatihi, kanlı tiran, fethettiği şehirde otuz bin İranlıyı toptan öldürten Sultan IV. Murat olabilir; orada yazılana göre, en büyük yayı atletik kuvveti ile germiş ve oku inanılmaz uzaklığa fırlatmıştı. Bedensel güç ve yaylanma, despotik hükümdarın en yüce özelliği idi. Bundan dolayı da eski Pers kralları, halkların bu büyük avcıları ve sürücüleri, Persepolis'in harabelerinde hemen hemen her zaman ok ve yay ile resmedilmişti.

Hasköy'ün Yahudi evlerinde alt katlarda kadınlar ve çocuklar, üst katlarda ise erkekler yaşar. Önünden geçtiğim okulda oğlanların bağrımlarına denk gelmiştim, bu okul kâmil mânada Almancada Yahudi okulu (Judenschule) denilen şeydir. Dua mı okuduklarını veya daha ziyade sadece bağırıp bağırmadıklarını ayırt edemiyordum. Arap veya Türk mukaddes kitap okullarındaki oğlanların Kur'an-ı Kerim okunmasının öğretildiği zamanki gibi göğüslerini sağa sola ölçülü usullerde hareket ettiriyorlardı. Üsküdar'da Rifâi dervişlerinin bahçıvanlık okulundaydı zannedersen, onların litürjik hareketleri bana bunu hatırlattı. Hasköy'ün konumu çukurda limana karşı da tepede Ok meydanının karşısında da oldukça seyirlikti. Yalnız sokaklar bir Yahudi şehirde başka türlü beklenilmeyeceği gibi gayet kirliydi.

O nispetle düğünün gerçekleştiği zengin Yahudi evinin girişinde, sadece temizliğe değil bilakis kıyafetlerin ve mefruşatın fiyakasına da şaşırılmışım. Kadınların kakım kürkü, Peralı ve Türk kadınlarınkinden sadece alttan dikilmiş dört köşeli bez parçaları dolayısıyla ayrılıyordu. Hotoz, İrani demet, güzel renkli kumaş veya şal ile dolanmıştı. Örtüleri arkadan geriye doğru uzanıyor, Halepli kadınların hotozundaki gibi saçları görünmüyordu, saç örgüsünün yerine yandan inciden pullar sarkıyordu, yalnız biricik gelinin saçları yandan örgü şeklinde aşağı doğru sarkıyordu ve bu saç örgüsüne de suni altın pullar işlenmişti. Gelin göz alıcı bir şalı kafasına dolamıştı. Arka tarafa incilerle şu kelimeler işlenmişti; Ben porat Joseph, ben porat ale ayin.⁴⁶⁶

Gelin akrabaları tarafından damadın evine götürülür, her adımdan sonra gelin, baba evinden ayrılışının ve kızlık utancından kaynaklanan reddi ifade etmek amacıyla devam etmeyecekmiş gibi durur. Yahudi gelin alayının bu duruşunun bir benzeri Mısır cenaze alayında görülür, tabutu taşıyanlar zaman zaman mihlanmış gibi dururlar ve

---

⁴⁶⁶ İb. Yusuf meyveli bir dala benzer/memba kıyısında verimli bir dala (Yaratılış-Genesis 49/22).

devam edemezler, çünkü ölünün ruhu cesedinin tamamen gömülmesini istemezmiş, sonra birdenbire cesaretlenirler ve daha hızlı koşarlar, tekrar birden katiiyetle durana dek ve bu komedi mezara yatırana dek birkaç defa tekrarlanır. Yahudi gelin, damadın evine yani bekâretinin mezarına vardığında, bunun nişanı olarak eşikte bir cam kırılır.

Gelin müzik ve şarkılar eşliğinde alt kattaki odasına götürülür, kadınlar etrafında oturur, erkekler üst katta toplanır. Gelinin dadısı gelinin yolda gelirken giydiği çizmeleri çıkarır, ona karşılığında terlik ve bir tabak şekerleme verir, gelin de bunları cebine koyar. Uşaklar bu arada misafirlere müzik için gümüş fenik toplarlar. Gelinin ayak giysisini değiştiren dadı gelinin hotozunu da değiştirir. Dadı, altın bir tabağı gelinin başının üzerine koyar ve bunu altın ve inci işlemeli sargı doldurur. Bu esnada yukarıdaki erkekler ilk önce oturarak sonra ayakta belirli dualarla ibadet ederler, iki büyük avize ve ana şamdanın mumları aydınlatılır. Gelin getirilir, güzelce cilalanmış ve boyanmış varağa yazılmış evlilik akdi sesli okunur, damat ve şahitler tarafından imzalanır.

Sonra, özel bir kıyafetleri olmadığından dolayı fark edilemeyen hahamlar, Yahudi din adamları ve damat ve gelinin pederleri, başlarını beyaz yünden bir şal ile örterler, gelin ve damat da bunun bir benzerinin altına girer. Nikahı yapan haham bir bardağı şarapla doldurur, ondan gelin ve damada içmesi için verir, gelin ince şeffaf duvak ile tamamen örtülmüştür. Onlar içtikten sonra bardak kırılır. Bu adet, nişan ile nikah aynı günde icra edildikleri vakit tekrarlanır. Son olarak işlemeli mendillere sarılmış şekerleme misafirlere dağıtılırdı. Her şey bana had safhada seyre değer ve doğulu olarak göründü. Kendimi Kraliçe Ester'in ve Serhas'ın sarayındaymış gibi hissettim; Pera'daki ilk ikametim esnasında davet edildiğim Rum ve Ermeni düğünleri, benim nazarımda Yahudi düğününden daha az ilginç ve daha az müstesna idi.

Ermeni düğününde sadece yatağan dikkatimi çekmişti, bununla sanki damada gecenin ve gündüzün kahramanı olarak hürmet edilmişti. İlk ikametimden birkaç gün sonra katıldığım Rum düğünü benim yaptığım büyük filolojik ve toplumsal bir hata sebebi ile unutulmazdı. Birkaç gün öncesinden Pera'da ad ve doğum günleri için "Ha tu chronu" kelimeleri ile mutluluk dilendiğini duymuştum; Chronos kelimesinin yalnız Eski Yunancada zaman anlamında olduğunu ve Yeni Rumcada yıl anlamında olduğunu bilmediğimden, iyi vakitler dileğimin çok samimice olduğu düşüncesindeydim. Bu düşüncem hiç de yerinde değildi. "Ha tu chronu" kelimeleri ile

gelin ve damada iyi dileklerimi arz ettim, buna mukabil kötü bir işaret olarak yorumlanan kaskatı kesilmiş yüzlerden müessir oldum. Şöyle ki "Ha tu chronu" seneye aynı vesile ile tekrar görüşmek üzere demek imiş. Yani gelin ve damadın seneye boşanma veya ölüm hasebiyle tekrar evlenmelerini arzu etmişim.

Mayıs'ın on dört gününü (Bir postadan diğer postaya 11'nden 24'ne) baharın en güzel günlerini bu yıl Fransız büyükelçi, Orta elçi, Baroniçe Hübsch ve hanesinin birçok akrabaları ile dokuz adadan mürekkep Prens adalarının en büyüğünde, Büyükada'daki evlerinde geçirdiler. Bu adalar ismini Bizans zamanında kayzerin Rum prensleri buraya sürgün etmesinden alıyordu. Başkent için belki bunlar adaların prensleri idi. İstanbul'dan sadece iki saat mesafede [olan bu adalar] Asya sahilinin tam karşısında, Büyükdere'den çok daha ılımlı bir iklimin sefasını sürerler, çünkü Boğaz'ın girişinden uzak kalmayan bu köyden daha az kuzey rüzgârlarına maruz kalırlar. Sonraları, yazın adalardaki sıcaklık attık rüzgârlarından dolayı, Boğaziçi'nin kıyılarına göre çok az yumuşar. Ama Mayıs ve Eylül'de adalar hakikaten cennet gibi bir ikamet yeridir.

Kekik ve afyon gibi kokulu otların mükemmelliğinden, servilerin reçineli tebahhur etmesinden, en cins açıktan açan çiçekler tomurcuklanırdı. Rum sakinlerinin sınırsız özgürlüğü her bakımdan görülürdü, özellikle de adaların en büyüğü olan, bütün adalar grubuna ismini veren Prens Adası'nda, zengin Rumlar ilkbahar tatillerini geçirirlerdi. Özellikle 1 Mayıs'ta (bizim takvimimizde 13 Mayıs) adanın kızları henüz güneş doğmadan kendi şereflerine bahar şenliklerinde dikilmiş süslü direkleri tezyin etmek için kırlara çiçek toplamaya çıkarlardı, aynı zamanda ilkbaharın gelişini dans ederek karşılardı.

Biz Heybeli'de oturuyorduk, adalar grubu arasında büyüklüğüne göre ikincisiydi, orada sık sık üç manastırı;Kutsal Teslis'i (Aziz Triada), Aziz Meryem Ana'yı⁴⁶⁷ ve Aziz Georg'u ziyaret ettim, Rum lituryalar arasında mekik dokuyordu ve son zikredilen manastırda Boettiger'in yukarıdaki mektubunda bahsedilen Rum elyazmasını satın almıştım. Yukarı çıkan serviler dehlizi, duyduğum kadarıyla, Rum isyanının vahşetinden beri Türkler tarafından baltalar ile kesilmiş ve yok edilmişti. Onların gölgesi altında büyük bir zevkle, Wieland'ın yazdığı Aristippos hakkındaki eserini oradaki saadet öğretisini ete ve kemiğe büründürmeye çaba sarf ettim. Bu saadet öğretisi Prens Adaları'ndan ziyade nerede gerçekleşebilirdi. Bu adalar Rumlar

---

⁴⁶⁷ Panayia Kamariotissa Bizans Kilisesi

tarafından Deimonnisi olarak adlandırılıyordu, lakin bu şeytani ada şeklinde değil de Daimonisos'un⁴⁶⁸ adası olarak tercüme edilmeliydi. Bunlar, Eskilerin Kutsanmış Adaları⁴⁶⁹, Trenya'daki Oseratlar, Baltık Denizi'ndeki Hameden Adaları gibi yediden ibaret değil, aksine dokuz ilham perisi gibi dokuz adetteler.

Buradan Baroniçe Hübsh'ün elçilik yeniçerisi eşliğinde Asya sahiline bir gezinti yaptım, sahilden içeriye, Alemdağ'a doğru yaptığım üç saatlik at gezisinde eski mezar kalıntılarından hiçbir iz bulamadım, sadece akşam geç vakitlerde Maltepe'ye (Haçlıların Pelekanon'u) geri dönüşte bir Rum kilisesinde küçük bir yer buldum. Onun günlüğüme kaydettiğim Rumca kitabesinden yalnız Antonin kelimesini deşifre edebildim. Bunu güneş battıktan sonra yeniçerimle beraber göze çarpmadan kayığa nakledebilirdik, ancak bizim antik Rum hareketımız Rumlar tarafından keşfedildi ve sütunu yanımızda götüremeden, kilise soyguncusu olarak kayığa kadar taşlandık. sic me servavit Apollo⁴⁷⁰

Prens Adaları'ndan Büyükdere'ye dönüşümden hemen sonra, henüz Mayıs'ın bitiminden evvel, başka güzel bir bahar gezintisini, Boğaz'ın sonunda Asya yakasındaki Üsküdar'ın üstünde yükselen, İstanbul'un, Marmara Denizi'nin ve Boğaziçi'nin en güzel manzarasının görüldüğü Bulgurlu dağına yaptık. Bulgurlu'nun en yüksek tepesi altında iki küçük köy Büyük ve Küçük Çamlıca, küçük çamlık koruları bulunur. Sanıldığı gibi isim çamdan değil, aksine eski "Damatrys"ın tahrifi olan isimden gelir. Kayzer Tieberius ve Mauritius'un Damatrys'da inşa ettiği av köşkünün harabelerinin, Filozof Kayzer Leo'nun musahibi Samonas tarafından inşa edilen Speira Manastırı'nın -ki kendisini buraya hapsedmişlerdi- ve Mutter Irene⁴⁷¹ tarafından kör edilmiş talihsiz Constantinus'un herhangi bir izi kalmayan korusu yerine, Çamlıca'da İstanbul ve sayfiye çevresindeki en iyi su kaynağı ve banisi ve o dönemdeki sakininden dolayı bir sayfiye evi dikkatimi çekmişti. Banisi Aşir Efendi, zamanımızın en büyük Türk filoloğuydu, Farsça sözlük *Burhan-ı Katı* ve Arapça *Kamus* gibi iki dev eserin mütercimiydi. Burhan-ı Katı izame edici delil demekti ve bir cilt idi. Kamus ise, okyanus demekti ve üç büyük cilt idi. Âlim banisinin ince zevk

---

⁴⁶⁸ Mutluluk adası.

⁴⁶⁹ Kanarya adaları.

⁴⁷⁰ Ltn. Şair Horace'ın şiirinden bir mısra: Böylece Apollo beni kurtardı.

⁴⁷¹ Bizans İmparatoriçesi İrini.

ve ruhunu bina kitabelerinde ele veriyordu. İbarelerden bir tanesi Türk şair Melhemi'nin⁴⁷² meşhur methiyesi idi, doğunun dört cennetine, yani Sais'in ovası, Şam'ın, Fırat'ın ağzındaki Obolla'nın adacıkları ve İran'daki güzel Thal Schaab Bewwan'a Boğaziçi'ni beşinci olarak sadece sıralamakla kalmamış diğerlerine de üstün kılmıştı:

"Nasıl ki Schaab, Gutha, Obolla ve Sais yeryüzünde meşhursa, Boğaziçi'nin kıyısı cennette meşhurdur."⁴⁷³

İkinci ibare Arapça dört mısralı bir kıta idi, yukarıda zikrolunan dört cennete ve beşinci cennet İstanbul'un ismini şiirde zikretmeden vezin yoluyla âlimane bir atıftı, okuyucuyu cevap vermeye davet etmesi suretiyle dört adet satıra beşinci bir mısra olarak İstanbul ekleniyordu;

"Sanatıma hayret edin kardeşler

Bu kıtaları nasıl da terennüm ediyor

Bana bakan herkes, söyler ki

İşte bu beşinci cennet bahçesi değil midir?"

Aşir Efendi tarafından inşa edilen bağ evindeki üçüncü kitabe Sururi'nin düşürdüğü tarihli beyit idi. Buradan misafirleri tüm dünyayı etrafıca bir bakışla idrak etmeye davet ediyordu. Bilindiği üzere İranlılar ve Türkler bütün geniş manzaraları "Cihannuma" olarak yani bütün dünyaya bakış olarak (aslında cihanı gösteren) adlandırıyor. Cihan Farsçada dünya demekti, tıpkı Arapçadaki âlem gibi; bu şiir

---

⁴⁷² Hammer İbrahim Melhemi olarak nitelese de başka kaynaklarda Mülhimi veya Mülhemi olarak da bahsolunur. Bkz. Hammer Purgstall, *Geschichte Der Osmanischen Dichtkunst*, C. 3, (C. A. Hartleben, 1837), s..400. Bir başka kaynak için bkz: Christine Woodhead, "İbrâhim Mülhemî," *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 200)s.323-324.

⁴⁷³ Hammer bu beyitte diğer iki eserinde de bahseder. Hammer Purgstall, *Constantinopolis Und Der Bosporos*, C. 2 (Pesth: Hartleben's Verlag, 1822)s.301.Diğeri ise Purgstall, *Geschichte Der Osmanischen Dichtkunst*.s.400. Beyitin aslı: Şa'b u Gavta ve Ebülle ü Soğd/ Der-cihân şöhretî cinan dâred/ Her dü Boğaz-ı şehri-i İstanbul/ Der-cihan şöhreti çünân dâred. Mustafa Naima, *Tarih-i Naima : (Ravzatü'l-Hüseyn Fi Hulasati Ahbari'l-Hafikayn)*, C. V (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1280),s.335.

bitişikteki komşu semt Alemdağ'a daha iyi yakışırdı, onun adı muhtemelen Bizans yer adlarından olan Almea'dan bozulmuştu.

Bu üç yazıttan bahsettim, çünkü günlüğüme kaydettiğim halde bunların *Boğaziçi ve İstanbul* adlı topografik eserimde bulunmadığını gördüm. Büyük filolog Aşir Efendi'nin evinde bu yaz boyunca hem devlet adamı hem de müverrih olarak da bilinen Vasıf Efendi ikamet etmişti. Kendisi yakın zamana kadar Reis Efendi makamı ile vakanivüslüğü de üstlenmişti. Onun Kaynarca Anlaşması'na kadar uzayan tarihi, imparatorluk resmi tarihçiliğinin hükümet tarafından neşredilen eserlerin sonuncusuydu⁴⁷⁴. Burada onunla şahsen tanıştım, bu tanışıklıktan geriye hatırımda yalnızca âlim fakat hastalıktan dolayı nahoş bir adamın tasavvuru kaldı. Ona verilen lakap Vasıf, yani tavsif eden anlamındaydı. Vasıf ismi yükselmeye çalışan vakanivüs için iyi bir mana taşıyordu. Çünkü dünyaca ünlü İranlı tarihçinin ismi Vassaf idi. Vassaf her şeyi niteleyen anlamına geliyordu. Lakin Vasıf, kendisini Vassaf'ın tarihi ve siyasi dehasının yanında hiçbir zaman rakip olarak görmedi.

Büyükdere'ye geri döndükten sonra alışkanlık üzere yemekten sonra bahçenin arkasındaki tepeden zümrüt tepeleri ile Boğaziçi'nin yakutî yüzünü seyrederek ilk defa *La nouvelle Heloise*'i okudum. Rousseau okumalarını Montesquieu, Kant ve Fichte okumaları ile münavebe ile değiştiriyordum. En son zikrettiğim yazarın *Bilim Öğretisi*⁴⁷⁵ kitabı bana, kışın tamamladığım *Doğu Bilimlerinin İncelemesi* isimli kitabım için pek de faydalı olmadı. Fichte'nin *İnsanın Belirlenimi* ise aksine herkese uygulanabilirdi. Şahsi dini inancımın ve yaşam felsefemin sistemi bu fevkalade kitaplar ve Kant'ın *Ahlak*'ı, Wieland'ın *Aristippos*'u, Arapçadan Latinceye ve Rumcadan hikmetli sözlerden oluşmuştu, bunların esasları günlüğümün birçok yerinde tartışıldı, başka yerlerde ise başat esasların odağında hülasa edilmişti. Bunları not ettiğim otuz yaşımdan beri de bunlar halen hayatımın kutup yıldızı olarak kaldı.

---

⁴⁷⁴ Bahsolununa tarih, Vasıf Tarihi ya da Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiku'l-ahbâr olarak isimlendirilen eserdir. Hammer'in bahsettiği Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar olan kısım II.Cild'dir. Bkz: Mücteba İlgürel, "Vâsıf Ahmed Efendi," *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012),535-537.

⁴⁷⁵ Fichte'nin *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre* (Tr. Bütün Bilim Öğretisinin Temelleri) adlı eseri kast edilmektedir.

Bu zihinsel aktiviteyi ve ruhsal huzuru, mutlu bir yaşamın iki kutbunu koruyarak, bu yıl ne kadar çok zamanı heba ettiysem, o kadar sık aklımda tutmak zorunda kaldım. Cizvit Stürmer ile şeref duygusunu zedeleyici tarzda patlayan pek çok fırtınaya, Guarini'nin *Pastor Fido*'sunun ve ("IL pastor fido" Guarinin pastoral bir trajedi komedyası, operası bunun benzeri bir eser ise *IL pastor infidodi Castelle* Leipzig 1699, bu eser Brandenburg'un Elektör Prensi III. Friedrich ve eşi Charlotte Sachsen'a ithaf edilmişti) Marino'nun *Adone*'sinin çok fazla trajikomik pastoral sahneleri ile Madam Marini'ye göğüs gerdim. Arapça özlü söz "Meşguliyet kalbin sabunudur", Pisagor'un "Kendini tanı" ki bunun Arapçası "Kim ki kendini bilir, rabbini bilir", Horaz'ın "Carpe horam ", "age quod agis" Sokrat'ın "Bildğim tek şey" Yeni Yunanlıların "Ti xen ego" ve Aristo tarzı "Umrumda değil", "Nil admirari ", Horaz'ın "Sed levius fit patientia ", Seneca'nın "Nil expectare et non irasci ", Lucanus'un "Non sibi ses toto... credere genitum mundo ", Stoa'nın "Sustine et abstine " ve son olarak benim iki kısa duamı, kadere iman ve Allah'ın arzusuna teslim olma İnşallah "Allah isterse" ve Maşallah "Allah'ın istediği şey" sözlerine yeteri kadar riayet edemedim. Benim ahirette değil de bu dünyada kâmil bir karşılık bulacağımıza olan inancım, dışarıdan olmasa da içten, insanın irade kuvvetinin tanrının iradesine uyumlu olmaması halinde kudretsiz olduğuna dair kanaatim ve zamanımı mükemmel şekilde taksim etme ve en ciddi şekilde vazifelerimin icrası benim için sarsılmaz bir sabiteydi.

Öteki iyi maksatlar arasında vakti iyi düzenlemek, erkenden yatıp kalkmak, sabah saatlerini tetkiklere, öğleden öncelerini resmî işlere, öğleden sonralarını gezintilere, akşam saatlerini cemiyete ayırmak vardı. Memuriyetin ve cemiyetin mecburiyetleri bu planda bazı aksaklıklar çıkarsa da ben plana yapabildiğim kadar sadık kaldım ve o vakitler Herr von İtalinsky'nin genellikle saat dokuzda yatağa girmesi ve dörtte kalkması gibi iyi bir örnek sayesinde cesaretlenmişim. Farklı elçiliklerin üyeleri ve sürekli değişen yabancılar ile mütemadiyen birliktelik, beni arzu ettiğimden daha fazla insanın dağınık dünyasına fırlatmıştı, ama aynı zamanda toplumdan kaçıp kendi çalışma odasına kaçan insanların düştüğü tek taraflılık ve çekingenlikten de korunmuştu.

Politik olaylar sebebiyle bu yıl Pera'nın diplomatları için çok hareketliydi, imparatorluk tacının değişmesinden dolayı, Napolyon kendisini Fransa kayzeri ilan ettiğinde, Kayzer Franz, Roma İmparatorluğu'nun tacını bıraktı ve Avusturya İmparatorluğu'nun tacını giydi. Venture'ün ölümünden sonra Napolyon'un birinci

tercümanlık memuriyetini elde eden Herr Amade Jaoubert dürüst ama Türkçe dil bilgisi itibarıyla beceriksiz ve dar kafalı bir adamdı, General Brune'e mareşal asası ile imparatorluk ilanının büyük haberini ve buyruğunu getirmişti. Beraberinde getirdiği Napolyon'un sultana mektubu ile Bâb-ı Âli nezdinde Brune'ün güçleriyle desteklemeyi ve onun tarafından da Napolyon'u Fransa'nın kayzeri ve padişahı olarak tanınmasını elde etmeyi beyan etmişti.

Bu durumun aleyhine Rus elçiliği ve İngiliz Büyükelçisi güçlerince çalışmışlardı ve Orta elçi Avusturya kayzer unvanının kabul edilmesi ile (bir sıkıntı çekilmemişti) o zamanlar Fransa'nın krallarına ve Kaynarca Anlaşması'ndan beri çara verilen padişah unvanını da talep etmesi emrini almıştı. Evvela Bâb-ı Ali'nin siyasetini etkileyen bu dört büyük gücün elçilerinin çabaları bütün diplomatik dünyayı çok büyük faaliyetlerin içine sokmuştu. Konferanslar konferansları takip etti, yarım yıl boyunca Pera cemiyetinin konuşmaları Napolyon'un kayzer olarak tanınması veya tanınmaması etrafında döndü. Başka herhangi bir sohbet konusundan bahis açmak tamamen imkansızdı. Kayzer tanınması ve padişah unvanı meselelerinin içine düşmeden herhangi bir konuyu konuşmak, bu durumdan kurtulmak imkansızdı ve hemen üçüncü kelime Napolyon'du.

Kendimizi diplomatik sıkıcılıktan ve politikanın bu dalgalanmasından en azından on dört gün kurtarmak ve özgür havayı solumak, posta ve konferanslardan, sarayların açıklamalarından ve *Moniteur*'un⁴⁷⁶ makaleleriyle çalkanan Büyükdere'den kaçmak amacıyla, benimle tamamen aynı fikirde olan iki dostum İngiliz Büyükelçilik sekreteri Mr. Straton ve Prusya Maslahatgüzarı Baron von Bielfeld'e iki posta arasında (Posta ayda iki defa geliyordu) beraber Bursa'ya seyahat etmeyi teklif ettim. Öneri onlar tarafından memnuniyetle kabul edildi ve sonunda çok kolay olmasa da elçinin iznini elde ettim, eğer ona bu tenezzüh kararını Straton ve Bielefeld tarafından alındığını öne sürememiş olsaydım, durumun ehemmiyetini mazeret göstererek beni reddedebilirdi.

Yaptığım bu gezideki gözlemlerimin sonuçlarını *Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und Olympos und von da zurück über Nicæa und Nikomedia* adlı eserimde ortaya koydum. Geziye başlamadan evvel, gezi esnasında politikadan tek bir kelime etmeyeceğimize ve bir kere bile Napolyon'un ismini anmayacağımıza dair kendimize bir söz verdik. Sözümüze sadık kaldık, yalnız bazen

---

⁴⁷⁶ Paris'te yayımlanan Fransız gazetesi.

sessizce yan yana at sürdüğümüzde ve günün feci politikasından konuşmak yerine susmayı tercih ettiğimizde, birimize gülümseyerek bakardık, birbirimizin aklından geçenleri tahmin ederdik. Olympos'a⁴⁷⁷ çıktığımız ve Alp çayırılığının yeşil kadifesindeki beyaz bir bez gibi duran karla kaplı zirvesinde yatıp kendimize kahve pişirdiğimiz gün sözü tutmamak için ayartıldığımız gündü. Napolyon'un ad gününün kutlandığı Ağustos'un 15'ydi.

Fakat bu fitneye de mukavemet edebildik. Seyahatimizden büyük memnuniyet ile zevkle ve akşamleyin sonraki postanın hareketinden önce tekrar Büyükdere'ye geri döndük. İstanbul'dan Bursa'nın limanı Mudanya'ya deniz yoluyla fakat geri dönüşü kara yoluyla yaptığımız bu on dört günlük seyahatte diğer seyyahların da tasdik ettiği bir tecrübe yaşadım. Türkiye'de önceden ayarlanmış saatte vakitlice yola çıkabilmek için, seyyahın kendisi iki saat daha evvelden kalkıp kiracıyı yani at kiralayanı – buna Mısır ve Suriye'de Mokri denir (Şarkiyatçı olmayan biri için benzerliği olmasa da, Türkçe'de kiracı nomen agentis⁴⁷⁸ iken kelimenin Arapçası (Mokri) ise participium activumdur⁴⁷⁹, yani ikisinin de kökeni (o erkek kiraladı anlamındaki) kera fiilidir) ve seyyah, at sürücüsünü -sürücü olarak anılır- atları beslemeye sevk eder ve böylelikle sürücünün sürücüsü olur, ta ki iki saat sonra tüm işler bitsin ve seyahate hazır olunsun. Bu sebeple seyyahlar saat dörtten geç yola çıkmamak için sabahları saat ikide kalkardı.

Pusula ile gözlemlerim dışında, yer haritama kaydettiğim yerlerin durumunu şöyle böyle doğru belirlemek amacıyla ve coğrafyacı dostum Major Reimel'in çeşitli sorularını mümkün olduğu kadar cevaplamak için Bursa'ya ve başka yerlere farklı caddelerin ve yerlerin saatlik uzaklıkları hakkında malumat toplama fırsatını da ihmal etmedim. Cevaplarımın ve ilaveten *Cihannüma*'dan uzun ve çok sayıdaki nakillerimin onun ölümünden sonra notları arasında bulunması gerekliydi. Günlüğümün sayfaları bu seyahat esnasında 10 Ağustos'tan 24 Ağustos'a kadar Fransızca yazılmıştı, çünkü muhtemelen tüm seyahat boyunca iki seyahat arkadaşım ile yalnız Fransızca konuşmuştum ve bu Fransızca materyallerden ilk defa on iki yıl sonra bu geziyi kısmen elden geçirdim ve Almanca anlatımımı genişlettim.

---

⁴⁷⁷ Uludağ.

⁴⁷⁸ Ltn. İsm-i Fail

⁴⁷⁹ Ltn.Fiilin ettirgen fiil sıfatı

Mutlu geri dönüşümüzden hemen sonra at sırtında iki defa hayati tehlike yaşadım. Birincisinden tamamen şans eseri kazasız kurtuldum, ikincisi hiç de öyle değildi. Eylülün ortasında, şiddetli yağmurlu sağanaklı birkaç günden sonra hava açar açmaz atla gidiyordum, Tarabya'ya doğru alışagelinmiş yolun aksine çalı çırpılı dar bir yürüyüş yolundan Kireçburnu'nun ardından uzanan tepe istikametini takip ettim. Bu yolu tercih edişimdeki maksadım yayan ya da atlı gezintilerimde yeni bir manzara keşfedemesem de yeni bir yol takip etmenin bana çok sevimli gelmesiydi. Dik patikadaydım, çok derin bir uçurumun bir tarafından yukarı doğru at sürüyordum ve yukarıda durdum, yolun başında uçurumun karşı tarafına baktığımda korku ile fark ettim ki şiddetli sel yolun bir kısmını yıkmış. Yolu kat etmek ancak talihli bir atlayış ile mümkün olacaktı. Atın bulunduğu yol çok dar olduğu için ne dönebiliyordum ne de inebiliyordum, yani atlamak dışında başka bir şansım yoktu. O anki ölüm korkusu şu an bunu anlatırken dahi beni sarıyor. Allah'a şükür ki sonu mutlu bitti ve tepenin düzlüğüne ulaştığımda geniş ve aşına olduğum yola geri döndüm.

Bundan üç hafta sonra (8 Ekim) Belgrad'a dostum Mr. Took'a yemeğe at ile gidiyordum. Yemek bana her zaman masa konuşmasının çeşnisi sayesinde çok memnun edici geliyordu, her ne kadar onun enfes Ale'sini⁴⁸⁰ hor görsem de. Ale o zamanlar şimdikilerden çok daha lezzetli mayalanırdı, ki kafayı da daha az meşgul etmezdi. Şarap içilen masada oturanların geveze neşelerine katılmak amacıyla gerekli olandan daha fazla hiç içmemiştim. Zannediyorum bu gece de çok içmemiştim, ama herhalde Ale dolayısıyla alışılana göre daha gözü kara olmuştum. Yemekten sonra eve dört nala gittim ve birden bayır aşağı giden caddede sağanak yağmur dolayısıyla oluşmuş arkların üzerinden atlamak istedim, atlarken at altımdaydı, atın başının üstünden karşıya doğru gayet hayati tehlike içeren bir şekilde düştüm ve burnum kırıldı, çok kan akmıştı.

Tooke'nin evine geri dönmekten utandım, saat de çok geçti, o an kanı yapabildiğim kadarıyla yıkamak gerekliydi, atı yularından tutarak bir zamanlar Lady Montague'nun yaşadığı evin karşındaki şadırvana geri döndüm. Kan kaybediyordum ve orada on beş dakika boyunca kendimi temizledim. Mendilimi bandaj olarak üstüne sardım ve sonra ilerleyen gecede Büyükdere'ye evime at ile gittim. İltihaplanmasına rağmen ilk günler yarayı pek umursamadım, ama dostların iknası sonucu endişelendim. Birkaç gün sonra

---

⁴⁸⁰ Bir bira çeşidi.

ayak kırılmasının kürleri ile meşhur İranlıya (Aslında İranlı bir Ermeni) danışmak için İstanbul'a gittim. Burun kemiğini kırdığım için beni tedaviye almanın vakti çoktan gelmişti. Burnumu iki düz tahta parçasının arasına bağladı. Bandajı üç günde bir ona giderek yenilemek zorundaydım. Hiçbir yerde görünemeyeceğimden, eve göz kulak olmak ve hareket etmek için yalnızca geceleri Büyükdere'nin kıyısında dolaşmışım.

Bu kaza dolayısıyla Boğaziçi'nin iki yakasında dolaştığım, büyük bölümünü bu yaz ve sonbaharda yaptığım, bir kısmını bir sonrakinde tekrarladığım gezilerime bir aylığına ara verdim. Ama çoğunlukla gezilerime adadığım saatleri, toplumdaki ve politikadaki değişmelerden daha çok beni ilgilendiren tetkiklere harcadım. Bunların ilki ya davet edilmediğim ya da gitmediğim birkaç düğündü. Bunlar bana Rum, Ermeni ve Yahudi düğünlerinden daha az calib-i dikkat gelecekti. Katıldığım düğünlere evlilik adetlerinin tuhaflıklarından dolayı katıldım. Bahsedilen Pera evliliklerinden ilki, on altı yaşındaki Madam Marini'nin kızının bir Testa ile olan düğünüydü, buraya daveti kabul etmemiştim; ikincisi Matmazel Frodung'un düğünüydü, o vakitler Triest'de Amerikan konsolosu olan İngiliz Mr. Moore ile evlenmişti ve üçüncüsü de adına ve telaffuzuna bakılırsa İngiliz olan Miss Abbot'unkiydi.

Matmazel von Frodung'un Mr. Moore ile düğünü, kutlama yapılmaması ve hiç kimsenin davet edilmemesi hususiyetleri ile ön plana çıkmıştı. Yeni evliler beklenildiği gibi ne Pera'da ne de Büyükdere'de, aksine özel bir mülkte, Boğaz'ın Avrupa sahilinde sessizce nikahlandılar. Ancak alışıldık üzere birlikte balayına çıkmadılar, aksine gelin yalnız başına Pera'ya ve damat Büyükdere'ye döndü. Geleneksel normlardan böyle bir farklılık Pera'nın ve Büyükdere'nin bayan kuzinlerine bir haftalık konuşma malzemesi verdi, onlar bu gönüllü ayrılığı yakın zamandaki kötü kaderin kötü bir alameti olarak gördüler ve birkaç yıl sonra genç kadın öldüğünde onların görüşü güçlenmişti.

Zengin Miss Abbot İngiliz bir tüccar olan Mr. Pickering ile evlenmişti, onun ve annesinin özgünlüğünden daha önce bahsetmiştim ve buraya henüz genç bir hanım iken karşılaştığım Miss Abbot ile yaşanan komik bir hadisenin hikayesini de ekliyorum. Ona bir öğleden sonra Takımadada sakinlerinin kırmızı kasketinden (Fransız İhtilali ve Marsilya'nın liman ayaktakımı dolayısıyla özgürlük şapkası simgesi olmuştu.) başka bir livreye sahip olmayan Peralı bir hizmetkarın refakatinde rastladım, Büyükdere'nin kıyısında geziyorlardı. Ona refakat etmek üzere kolumu uzattım ve

annesi ve babası küçük ve bilhassa da babası iki büklüm olmasına rağmen serpilmiş, konuşkan bu güzel ile kıyı boyunca gezindim. Birdenbire kafasını kafama vurdu "Ne oldu size?" dedim. "Bana bir koç başı gibi tosladınız". "Siz kaçırmışsınız" diye cevapladı. "Siz benim duvar kırıcılar ile saldırılması gereken bir kale olduğumu mu düşünüyorsunuz, kafasını bana toslayan sizdiniz ve şimdi suçu bana atmak mı istiyorsunuz!" Oldukça fazla olan kaprisinin bahanesi olduğunu düşündüğüm bu iddiaya güldüm. Ben çarpmanın ondan geldiğini iddia etmeye devam ettikçe o kızmaya başladı, neredeyse sahiden darılacaktı. Beraber eğlenerek kavga ederek ve karşılıklı gülen ağızlarla birbirimizi suçlayarak Rus kançılıryası Herr Frodung'un evine girdik. Orada konuşmaların konusu, biz yürürken ve konuşurken ve kafalarımızı birbirimize tosladığımızda farkına varmadığımız sırada gerçekleşen depremden başka bir şey değildi. Gerçekten nadir rastlanan bu kafalarımızın garip bir şekilde çarpışmana çok eğlendik ve güldük.

Bir gün öğleden sonra dikkate değer nadirlikten daha fazlasını yaşayacaktım. Rus elçilik kaleminin evi Büyükdere karşısında demirleyen, Akdeniz'den Karadeniz'e seyreden nakliye gemisinin Rus askerleri ile doluydu. Askerler bir sırada, Parislilerin ilk gösterim öncesinde tiyatrodaki durdukları gibi, arka arkaya duruyorlardı. Sıranın devam ettiği odaların içinde bir Rum Papaz oturmuş, karşısında bir Rus diz çökmüş, eli papazın elinde ve onun yanında da papazın Rumca sorduğunu çökmüş olana Rusça tercüme eden bir tercüman bulunuyordu. Bu farklı günah çıkarmayı bana anlatılincaya kadar daha önce anlamamıştım. Günah çıkaran papaz, Rus askerlerine kolay affedilebilirden daha ziyade, aşına olduğu tüm günahları kabaca sıralıyordu. Öyle ki günah çıkaran kişi papazın elini işlediği günahın büyüklüğüne göre yahut ne kadar işlediği sorusuna göre duruma binaen bir, iki veya üç defa sıkıyordu.

Bu şekilde günah çıkarmanın sırları tercümandan muhafaza ediliyordu ve kusurun ağırlığı en fazla dayatılan cezadan kavranabilirdi. Bu nakliye gemisinde rahip olmadığından ve askerler uzun zamandır günah çıkarmadığından, Rusça anlamayan Rum bir papazın el sıkması yoluyla günah çıkarabilmesinden ve kefareti tercüman aracılığı ile kabul etmesinden çok mutluydular. Bu ne önceleri ne sonraları gördüğüm, son derece tuhaf bir günah çıkarma türüydü. Günahların anlaşılmayan yönleri ve tafsilatı bu usulde günah çıkaran papaz için tabii ki saklı kalıyordu ve bu yüzden bu günah çıkarma metodu daha fazla ayrıntılı günah işleyen kadınlardan ziyade daha fazla kaba günah işleyen askerler için uygun olmalıydı.

Bir alay askerle dolu Rus nakliye (onların on beşi veya on altısı birden Büyükdere'nin limanına demirlemişlerdi.) gemilerinin varlığı, Bab-ı Ali için Rus elçiliğinin, Napolyon'un kayzer ve padişah olarak tanınmaması taleplerine karşı yaptığı protestoları destekler mahiyette telakki ediliyordu ve bu destek, orada olmasının göze çarpan nedeni idi. Mareşal Brune tekraren, sarayın emriyle Prusya Maslahatgüzarı Baron von Bielefeld tarafından denenmiş aracılığın beyhude geçmesinden sonra, zarurileşen ve Aralık'ın ortasında gerçekleşen ayrılışı ile tehdit etmişti. Onun ayrılışına teessüf etmiştim, çünkü burada bulunmasının son zamanlarında onunla ve sekreteri ile sosyal bir arkadaşlık temin etmiştim. Hem Fransızların hem de İngilizlerinin milli karakterini de birliktelik dolayısıyla tanıma fırsatına sahip oldum.

Brune, İhtilalin ürünü ve ordugahın bir evladı olmasına karşın, Fransız nezaketini ve toplumsal terbiyesini bir generalin sıkılganlığıyla birleştirmişti ve ne sonraları Viyana'da Fransızların bulunması esnasında bizzat Savary'nin ağzından çok sık duyacağım asker küfürlerini ağzına almıştı, ne de son devrimci Fransız Büyükelçi Verguinaus hakkında Pera'da carî olan ahlaksızlıklar gibi herhangi bir terbiyesizliği duyulmuştu. Hemen ilk millet (Pera ve Galata'da mukim olan Fransızların kendilerini adlandırdıkları gibi) kabulünde, o bütün dinleyiciler arasında en yaşlı ama...⁴⁸¹ türü olarak bilinen Fransız esnaflardan birine yöneldi ve sordu: "Sitoyen Bartin, combien votre femm atelle des poils au C?"⁴⁸² Cevap yerindeydi: "Tout en tout citoyen ambassadeur que Madame L'ambassandrice!"⁴⁸³

Başka ahlaksız olmayan ama komik bir hitap, bir büyük elçiden tüccara değil, aksine tüccardan büyükelçiye söylenen idi. Bu hitap Brune'a bizzat Marsilya'da yöneltilmiş, Doğu Akdeniz'de Fransız ticaretinin koruyucusu olarak gemiye bindiğinde Marsilayalı tüccarlar tarafından karşılanmış ve herkes bir ricada bulunmaya veya konuşmak istemeye çalışmış. Aslında ne konuşacağını bilememenin mahcubiyeti ile büyük bir basitlikle söylenmiş: "Monseigneur"⁴⁸⁴ (Vatandaş sadece Monsieur'a)⁴⁸⁵

---

⁴⁸¹ Okunamıyor

⁴⁸² Fr.Karımızın kıçında ne kadar kıl var ?

⁴⁸³ Fr. Sayın büyük elçi hanımefendi de olduğu kadar

⁴⁸⁴ Fr.Daha yüksekte bir beyefendi

⁴⁸⁵ Fr.Beyefendi

değil, aynı zamanda Monseigneur⁴⁸⁶ yer vermişti) "Monseigneur, vous allez a Constantinople"⁴⁸⁷ uzun bir aralık "Monseigneur" tekrar aralık ve sonra büyük şiddetle "Vous y verrez beaucoup de Tuors, beaucoup de Turcs"⁴⁸⁸ Bazen mareşal politikadan daha çok bildiği askeri konulardan konuşurdu, bir kere bana çok tafsilatlı şekilde Fransız askerlerinin "Brave"den ne anladığını izah etmişti.

Topların önüne cesurca duran ve ayı fethetmek için çok da yüksekte görmeyen bir Brave. "Bana iki bin tane Brave ver ve onunla dünyayı fethedeyim." demişti Napolyon. Bir defa o bana "Que j'etois destine des choses extraordinaire"⁴⁸⁹ demişti. Prens Metternich'in başına buyrukluğu dolayısıyla düzenli hizmetteki saray konseyinden, saray konseyinin fevkalade hizmetine görevlendirildiğimde, doğru görünen bir kehanetti. Tarabya'daki Fransız Büyükelçilik oteli Büyükdere'den at ile kırlara gezintilerimin veya akarsulara at arabası ile gezintilerimin hedefindeki üç evden biriydi. İkincisi Rum prens ailesi Muruzi'nin evi idi. Orada bir defa şatafatlı bir baloda sayıları dörtten az olmayan, hepsinin adı Raleu koyulmuş Domnizzenler ile tanışmıştım. Domnia (Domina) hüküm süren Prenses demekti, Domnizza'nın kızları olan prensesler; Kadınlar kokona, genç kızlar ise Kokonizza diye tesmiye olunurdu.

En zekisi ve en sevimlisi Domnizza Raleu Murusi idi, Herr von Haus'un kız kardeşiydi; Domnizza Raleu İpsilanti Eflak Prensinin kız kardeşiydi, Domnizza Raleu Suzzo çok yaşlıydı, Domnizza Thaniocordato L. Bogen ve benim şiir okuduğum dostum Spencer Smith'in eşine benziyordu. Bu dört Raleu, Eflak ve Boğdan'da saltanat sürmüş veya halen hüküm sürenlerden daha ziyade Memnun-vâri tavsif edilebilirdi. Beşinci Domnizza, Raleu değil bilakis Euphrosyne olarak adlandırılıyordu. Tarabya'da ziyaret ettiğim evlerden üçüncüsünde Eflak Prensi Mavroyani'nin kızı bulunuyordu, prensin annesi, Rum olmaktan ziyade kayzer zamanından bir Romalı idi. Ona oğlunun çok sık arzu ettiği Eflak prensliğine sahip olursa, o zamanki Avusturya ve Rusya ile alevlenen savaş şartları altında başına mal olabileceğini söylediklerinde, Agrippina gibi cevapladı: "Hüküm sürsün de ölsün."

---

⁴⁸⁶ Fr.Monsenyör

⁴⁸⁷ Fr.İstanbul'a gidiyorsunuz

⁴⁸⁸ Fr.Orada çok Türk göreceksin çok Türk

⁴⁸⁹ Fr.Yazgımın olağanüstü şeyler olduğunu düşünüyorum

Kız torunu kendisini bilime adadı, başka hiçbir şey ilgilenmedi. Beni, daha sonra Viyana'da görev yapacağı Türk maslahatgüzarlığına hazırlanmak amacıyla bu yaz İstanbul'a seyahat etmeye girişen akrabası Mavroyani'nin bir referanslısı olarak kabul etmişti. Onu, dört duvarının, Prens Callimachi'nin hediye ettiği Arrow Smith'in hazırladığı, dört kıtanın dört büyük haritası ile kaplandığı, bu haritadan çok daha yüksek olmayan ve sadece birazcık uzun olan, küçücük bir odada buldum. Kilise kürsünün karşısında, göğsünün üzerinden sarkan uzun ve gümüş sakallı yaşlı Rum bir papazla oturuyordu, kürsünün üzerinde onun papazla okuduğu büyük bir Rumca kilise kitabı açılmış duruyordu. Ziyaret beklememesine rağmen, kıpkırmızı makyaj yapmıştı, bütün soylu ve zengin Rumlardaki gibi evde de parmaklarına ve kollarına zengin mücevherler takmıştı ve muhteşem kıyafeti çok sayıda kuş ve hayvan figürleri ile işlenmişti. Çalışma odasının bu acayip duvar kağıtları ve öğrenci üniformasına şaşırımdan dolayı özür diledim, kaplamaların kompozisyonu mu, elindeki mücevherler mi, kıyafetin nakışları mı, kitaptan kilise ilahileri mi veya ışıldayan gözlerindeki astronomi mi buradan hangi dersi alacağımı bilememenin mahcubiyeti ile... Zaten ona bunu kendi dilinde ifade edilebilecek kadar Rumca öğrenmiştim.

1804 yılının sonunda iki seyyah geldi, biten yılın ve yeni yılın birçok kış akşamını onlarla geçirdim. Birincisi Amerikalı Mr. Allen Smith, diğeri genç ve güzel eşiyile İngiliz Albay Tollen'dı, ama Tollen'in hanımıyla vakit geçirmek bana kendisiyle olan beraberlikten daha az cazip geliyordu. Mr. Allen Smith de tanıdığım tüm Amerikalılar içerisinde, en sevimli, çok kaliteli kültürlü, centilmen, çok gezen, çok bilgilendirici, iş ve insan hakkındaki büyük bilgisi ile oldukça kaliteli, görgü ve dürüstlüğü ve düşüncesinin bağımsızlığını ve cumhuriyetçiliğini zerre kadar sergilemeden birleştirmiş soylu bir adamdı. Uzun zaman İngiltere'de ve Rusya'da bulunmuş ve Petersburg'da İmparator ve İmparatoriçenin sarayında büyük nezaketle kabul edilmişti.

Onun kendi hükümetinin diplomatik emriyle gelip gelmediğini ve ne dereceye kadar diplomatik emir ile geldiğini hiçbir zaman kesin olarak bilemedim. Çünkü hiçbir zaman bundan konuşmadı, gizli emirle görevlendirilmiş diplomatların seve seve kendi kişiliklerini gizledikleri halin en ufak izini bile taşıyamıyordu ve eğer böyle bir görevi var idiye, başarıyla tamamladı. Mısır ve Yunanistan'daki Amerikan konsoloslughuna yapılacak atamalarda payının olduğunu saklamadan söyleyecekti. Ama seve seve güzel halen genç ama bir şeylerden vazgeçmiş halinin üzerine dökülen hoşgörü ve

zarafet ile konuşuyordu ve konuşmasının yumuşaklığı sebebiyle deliklerden çağlayan dağ suyu gibi köpüren Albay Tollen'in kelimelerine büyük bir tezat olmuştu.

İkisi dünya ve politikadan bahsetmeyi severlerdi, yalnız evvela gözleri önünde duran Türkiye'den değil, bilakis umumi Avrupa hadiselerinden, tanıştıkları değerli adamların yaşamlarından, toplumdan ve edebiyattan da. Albay Tollen İngiltere'den henüz geldiğinden orada tanıştığım kişiler birçok yönüyle konuşmamızın konusuydu. O, General Smith'in aile üyeleri hakkında kısmen şahsen, kısmen de ismen tam bilgi sahibi idi. Bir gece (Ocak'ın yedisiydi) on sekiz aydan fazla bir süre bir tür asabi uyku halinde yaşayan ve çaydan başka bir şey ile beslenmeyen Elisa'nın sıra dışı hastalığından bahsetme imkânı buldum. Bütün hayat görüşünü "Nil admirari"⁴⁹⁰ düsturunun şekillendirdiği ve en tuhaf şeyleri bile çok doğal bir şeymiş gibi anlatmaya çalışan Albay Tollen, ne bu açıklanamaz hastalık durumunu sıra dışı, ne de hastanın sağlığının geleceği için çok daha ehemmiyetli bulmuştu, çünkü bu durumun İngiltere'de evlenme çağına yaklaşan kızların yürürken ve ata binerken yaptıkları sert hareketlerden dolayı başlarına geldiğini ve sıklıkla geçici bir bayılma ve hastalık şekline dönüştüğünü ancak evlenme çağında bundan tamamen kurtulduklarını açıkladı. Bunu işitmek, Elisa'nın gelecekte daha sağlıklı olacağı beklentisi, bana büyük bir mutluluk verdiği için oradan çok neşeli bir şekilde ayrıldım. Buraya kadar her şey iyi; ama şimdi benim inanılmaz cahilliğim ve Elisa'nın abartılı İngiliz nezaketinin neden olduğu mektuplaşmamızı en tuhaf ve en gülünç şekilde ebediyen sonlandıran anekdotu aktaracağım.

Bunun, yeterince hareket etmeyen genç kızlarda İngiltere'de meydana çıkan hastalık durumunun, hakikaten kıta Avrupa'sında hiç bilinmediği ve İngiliz adasına özgü olduğunu budalaca düşünmekteydim. Bu hastalığın İngiltere'deki altı aylık ikametim esnasında Elisa şahsında üzgün bir misalini yaşamıştım. Bu hastalığın evvelen hiç bilmediğim adını Albay Tollen'in ağzından ilk defa duydum. İsmi hiçbir şekilde gayr-i ahlaki bir isim olduğunu fark etmemiştim, bir de Albay bundan eşinin huzurunda bahsettiği için bende hiç gayr-i ahlaki bir his uyandırmadı. Elisa'ya sonraki mektuplarımda ona dostum Albay Tollen'in ağzından duyduğum hastalığının doğal açıklaması hakkındaki sevincimi ifade etmemden ve onun ağzından bana hiçbir suretle gayr-i ahlaki gelmeyen hastalığın ismini zikretmemden daha tabii bir şey olamazdı.

---

⁴⁹⁰ Metin olmak

Bana masum görünen ve bir İngiliz, feminen kulak için ölümcül derecede rencide edici olan bu meşum isim "green sickness"⁴⁹¹ idi. Çok uzun bir süre mektuplarım cevapsız kalınca, dostum Tooke ile Elisa'nın mektubunun gelmemesi hakkında haberleştik. O bana muzip bir ifadeyle İngilizce "green sickness" kelimesinin Fransızca "fleurs blanches" anlamına geldiğini, böyle bir kelimeyi rahatlıkla söyleyen kaba bir Almanca cevap vermemesinin şaşılacak bir şey olmadığını söyledi. Tuhaf ama kalbime üzüntü veren şekilde mektuplaşmamı ve Elisa ile sevecen ilişkiyi sonlandırdım.

Bundan iki ay sonra, hatamdan ve bunun kötü sonuçlarından en ufak bir şüphe duymadan önce, yedi Mart'ta, büyük bir can sıkıntısı yaşamıştım. İyi arkadaşım Kathika'nın (Frau von Raab) annesi yaşlı huysuz kadın, kızına yalnız beni misafir etmeyi değil, bilakis hatta geçen yaz çok defa tertip ettiğimiz gibi gelecek yaz da açıkça istediğimi ilan ettiğim at biniş partilerine bir daha katılmayı da yasaklamıştı. Bu iki yasağın ikisine de gelecekte elbette uyulmadı, yine de bu durum o anda çok canımı sıkıyordu. Çünkü zaten qu'en dira-t-on'dan ⁴⁹²aşırı derece rahatsız olan ve Madam Marini ile olduğu gibi bir aşk ilişkisine çok uzak olan bayan dostumu, başında papaz Paleocopa'nın bulunduğu Pera'nın kötü niyetli entrikalarıyla dostlarımın evinden beni dışlamaya çalışmaları gereksiz yere üzmüştü.

Bu günlerde günlüğümde ilk defa meşum yedi rakamı ile ilgili bir açıklamaya tesadüf ettim. Bu yedi rakamı bana gençliğimden beri çok anlamlı ve yaşam şartlarıma da müdahil olmuş gibi gelmiştir. Bilahare talih ve talihsizlikten de öte, kaderim için katiyet taşıyan bir rol oynadı. Şimdiye kadar okuduğum eserlerden kutsal yedi sayısı ile ilgili olan ne varsa topladım, bu notları düzenlemek bahtiyarlığına erişip erişemeyeceğimi bilmiyorum, çünkü şimdiye kadarki diğer edebi uğraşlarım bana daha anlamlı ve faydalı görünüyordu. Şarkta yedi sayısına karşı gösterilen kutsal imtina ve büyük hürmet, seyyarelerin yedi yıldızı, yedi kat gök vesaire gibi, tesadüfi hallere istinat etmez, bilakis insan tabiatının derinlerine dayanır. Bunun ispatı ise yedi sayısının bir haftadaki günlerin sayısına ve ay devrelerine denk gelmesidir

Zikrolunan hurafe inanışa bu sene bir ikincisi eklendi. Bu ikinci inanışı da yedi sayısının mukadderat üzerindeki tesirine olan inancım gibi aklın mahkemesinde müdafaa etmeye kadir değildim, yine de bu ikinci inanış her sene mükerrer tecrübeler

---

⁴⁹¹ Hipokromik anemi

⁴⁹² Fr. Dedikodudan

ile bende sabit bir yer edindi. Başıma gelen en büyük tatsızlıklar her zaman düzenli olarak Mart ayına ve oruç zamanına rast gelir. İstanbul'da ikamet ettiğim müddet boyunca, bu ahlaki tezahürlerin tabi açıklamasını fiziksel nedenlerde, yani bu kafamı meşgul eden sık sık keyfimi kaçırın güney rüzgarlarında arıyordum. Sonraları Viyana'da bu nedeni o vakitlerde hâkim olan ve cildi kurutması dolayısıyla sinirleri daha da bozan gün doğusu rüzgarlarında bulduğumu zannettim, bu sebep hassasiyetleri çoğaltsa bile başıma gelen tatsızlıkların gerçek sebebini açıklamaya yetmiyordu.

Tatsızlık diyorum, çünkü beni yakalayan hakiki bahtsızlıklar Mart'ın üçüncü yedisinde (Mart'ın 21.gününde) ölen sevgili baldızım Marianne'nin ölümü dışında ne bu ay ile ne de yedi rakamıyla ilgiliydi. Tesadüflere inanan kimse tecrübelerime rastlantı diyebilir, evvelki batıl inançlarımı yargılayabilir, ancak ben hiçbir şeyin tesadüfen değil, her olayın neden sonuç zincirine göre gerçekleştiğine içten inandığım için bu tatsızlıkların mart ayında yahut Paskalyadan yedi hafta önce bir araya gelmesi dolayısıyla; hayatıma derinden etki eden olayların yedi rakamı ile ilişkisini sadece bir tesadüf olarak göremem. Söylediğim gibi yedi sayısını talihsiz bir sayı olarak belirlemedim, sonunda her şey iyi olsa da yine de o bana bıkkınlık veren, hep uğursuz bir sayı olarak görünmüştü ve halen öyle görünüyor.

1804 ve 1805 yıllarındaki sabah işim 33 ciltten oluşan Arapça kahramanlık romanı *Antere*'nin Fransızca özetlerinden ibaretti, el yazması da benim yayımlanmayan edebi çalışmalarım arasında bulunabileceği gibi her biri on iki forma olan kırk altı tane, iki sütün halinde yazılmış defter. Bundan, tarihi ve coğrafi kaynaklara göre değil, aksine sadece romandan yola çıkarak ve onu okuma amaçlı, üzerinde kabileler ve onların yurtlarının bulunduğu Arabistan'ın bir haritasını imal ettim. Straton bana haritanın imali için bir İngiliz pergel takımı göndermişti. Bu hediye bana hediye verenden bir hatıra olarak çok kıymetlidir. Bu iki yılda okuduğum Fransızca eserler Buffon'un, Moliere'in, Bernardin St. Pierre'in La Bruyère'in ve Bourdaloue'nundu ve son olarak bunların tamamı içinde bana en çok hitap eden Bailly'nin *Atlantis*'iydi.

Hayatımda neredeyse bir kitabı büyük bir ilgi ile okuyup da bundan dostlarıma heyecan ile bahsetmediğim ve sonrasında yazarın şahsiyetini araştırmadığım vaki olmadığından, bu Bailly ile alakalı da böyle oldu. La Mare ve büyükelçinin ayrılışından sonra işleri yürütmek için arkada kalan Fransız Büyükelçi sekreteri Tarondier bana açıklamalarda bulundular. Ama onun üzerinden İhtilal tarihlerinde

yazmayan yeni bir şey öğrenemedim, lakin sıradan bir soya sahip olan eşi sayesinde aşağıdaki üç anekdotu öğrenmişim. Porselen fabrikasında büyük, güzel vazolar ile alakalı hayranlığını "quels beaux pots"⁴⁹³ kelimeleri ile ifade ettiğinde, yanında olanlarda biri "il faut etre bien cruche pour les qualifier ainsi!"⁴⁹⁴ demişti. Masaya davet edilmesine karşın kendini mazur gösterebilmek için hiçbir vakit dışarıda yemek yemediğini söyleyip, "Je ne me dedine jamais"⁴⁹⁵ demişti. Davet eden: "Citoyenne vous arrive-t-il de de gouter quelquesfois"⁴⁹⁶ cevabını vermişti. Bir arkadaşına eşi Paris belediye başkanı olduğunda kendisinin ehemmiyetli mevkii hakkında fikir vermek üzere şöyle demişti: "Vous ne sauriez croire ma chere enfant combien de mouvement une femme publique est obligé de se donner."⁴⁹⁷

Doğu okumalarım ise dilinden daha ziyade tarihî ve siyasi içeriği için mütalaa ettiğim ve değerine ilk defa dostum de Sacy'nin dikkatimi çektiği İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'si idi. De Sacy'ye ilk defa Londra dönüşümden hemen sonra yazdım ve bu bir oryantalist olarak benim için çok önemli bir dostluk mektuplaşmasını başlattı. Bu soylu adamla mektuplaşmayı otuz yıl boyunca, onun ölümüne kadar, devam ettirdim. Dostluğumuz onun öte dünyaya dair katı ilkelerine ve gramer eleştirilerine rağmen sarsılmadan baki kaldı, ben de ona bazen sadece mektuplarımda değil aksine eserlerinin eleştirilerinde, edebi hataları ve noksanlıkları hakkındaki hakikatleri doğrudan söylediğimde, tıpkı onun bana yaptığı gibi, karşılıklı, eleştirinin dobralığı bizim samimi ilişkimize zarar vermedi. Benim sorduğum sorulara mektup ile verdiği cevaplar Arap edebiyatı ve dil bilgisi hakkında hazine değerinde birtakım bilgileri içeriyordu, aynı şekilde o benden Fars ve özellikle Türk edebiyatı ve bibliyografyası hakkında arzu ettiği bilgileri istediğinde cevap veriyordum.

Londra'dan geri döner dönmez Viyana'dan ona, Bodleian Kütüphanesi'nde kopyasını çıkarmak için çok zaman harcadığım, başkaca çalışmaları da araştırarak daha iyi kullanabileceğim halde Mısır vergi sicilini göndermişim. Bu Sacy'nin *Abdullatifi*'nin

---

⁴⁹³ Fr. Ne kadar güzel kap kaçak

⁴⁹⁴ Fr. Bunları bu şekilde izah etmek için epey bir aptal olmak lazım

⁴⁹⁵ Fr. Kendimi hiçbir zaman hasretmem.

⁴⁹⁶ Fr. Hanımefendi! Bunlardan birini tattınız mı?

⁴⁹⁷ Fr. Benim tatlı çocuğum ammeye mâl olmuş bir hanımın ne kadar hareketli olmak zorunda olduğuna inanamazsın.

eki olarak yayınlandı. Benim tarafımdan bulunan *Antere*'nin el yazma bulgularının ilk haberini verdim ve *Binbir Gece Masalları*'nın eksiksiz ilk nüshasından onu haberdar ettim. Galland'ın *Bin Bir Gece*'den çıkardığı garip sonuçlardan hiçbir şey bilinmiyordu ve Galland'ın tercümesinin baskısında onun Carusie'si önsözünde benim Sacy'ye olan mektuplarımdan birinden ismimi zikretmeden ilk defa bahsetmişti. Bu iki büyük Arap masalının tam bir nüshasını bulma bahtiyarlığına ulaştığım gibi, daha sonraları iki masaldan (bugünkü halleri ile olmasa da) ilkinin müellifini Arap hekimlerinin tarihinden ve Fihrist'ten (en eski Arap literatür tarihi) de *Antere*'nin sözlerinin müellifini tespit etme talihine nail oldum. *Antere*'nin müellifi olarak İspanyol bir doktoru, *Binbir Gece Masalları*'nın taslağının mucidi olarak ise kadim bir İran kraliçesi olan Hundi'nin olduğunu ispat edebildim. Ve bu konuda *Bin Bir Gece Masalları*'nın menşeinin Suriye ve Mısır olduğunu iddia eden Delay'e karşı haklılığımı muhafaza ettim.

Mısır vergi sicilinin kopya nüshası gibi Sacy'ye, İbni Haldun'un *Mukkadimmesi*'nden Fransızca notların yarım düzine defterini de *Notices et extraits* da duyurması amacıyla göndermiştim. Yıllar sonra bunların anılan eserin nüshalarında yayınlanmamış olduğunu gördüğümde, ona bunu mektupla sordum ve dostum bunları teslim almış olduğunu inkâr edince bir hayli şaşırđım. Tekraren yazma ve araştırma sonucunda defterlerim bulundu ve ancak onları geri aldığımda, Fransız oryantalistler *Journal Asiatique*'de İbn-i Haldun'dan muhtelif nakiller ile uğraşmaya çoktan başlamışlardı, öyle ki onlardan otuz yıl önce başladığım çalışma âtil kaldı, benim Mütennebi çeviriminden çok önce çevrilen Reisle'nin Kopenak kütüphanesindeki Mütennebi tercümesi, İbn-i Haldun'dan notlarım ile aynı kaderi paylaşmıştı. Mütennebi Arap şairlerinin en büyüğü idi.

İbni Haldun'dan derlediğim notlarımdan yaşadığı talihsiz kaderin bir benzerini de Fransızcaya yaptığım Galland'ın çevirmediği kısımdan ibaret olan *Bin Bir Gece* tercümem yaşadı, bu talihsizlikten benim tarafımdan yapılan Zinsolog'un tafsilatlı tercümesinin önsözünde mufassalan bahsettim. Nihayet, yirmi yıl boyunca kayıp olduğunu düşündüğüm Fransızca el yazmasını ne yazık ki çok geç Murray'ın deposunda buldum. Murray bu büyük bir softa ile şahsi ama belki sarhoş olunmuş bir saatte teslim alınan el yazmanın affedilemez ihmalkarlığını kabul etmek istemedi ve birçok defa sorulan sorulara rağmen hiçbir zaman bunu almış olduğunu tasdik etmedi. Babasının dikkatsizliğini ilk olarak oğlu keşfetti ve ilişikteki mektupta açıkça bunu

itiraf etti (Rot 63). Lakin bu benim telif ücreti alamamak sebebinden dolayı uğradığım zararı tazmin etmedi. Bana bir tazminat teklif etmediği için bu meseleden beyhude bahsetmeye çalıştım. Bu ikisi, İbni Haldun'dan Fransızca özetlerimin ve *Bin Bir Gece*'nin Fransızca çevirisinin şanssız durumu ile ilgili can sıkıntısı, *Bin Bir Gece*'nin ve *Antere*'nin eksiksiz el yazmasının bulunması ve ilk iki yazarın keşfinin sebep olduğu neşeli halimden hiçbir şey eksiltmedi.

Bir buçuk yıl *Antere*'nin özetine ve aynı ölçüde uzun müddet de *Binbir Gece*'nin Fransızca tercümesine çalışmıştım, bunların önsözlerini, 1806 yılının ortasında İstanbul'u terk etmeden kısa bir süre önce yazmıştım. Bu yılki günlüğümde çevresindeki mahalleler ile İstanbul'a, Üsküdar'a ve Boğaz'ın Asya kıyasına tekrar gezintilerim ile ilgili topografik notlarım dışında, Rifai ve Mevlevi dervişlerin liturjalarından da bahsettim. Dervişlerin sihirbazlık sanatı ve semalarına çok defa katıldım, Austerlitz Savaşı'nın yarası dolayısıyla Avusturya ile alakalı şikayetlerin ve Fransızların Viyana'ya girdiği hazin 1805 yılı dışında, günlüklerim bu yılın ve bana hayatta görünen bilim adamlarının en tuhaflarından birisi olan İsveçli Maslahatgüzar Ritter von Palin ile sık sık uzun müzakerelerinin semeresi olarak peşi sıra çok sayıda Mısır ile alakalı bilgileri içeriyordu.

Palin bana ekteki Böttger'in tavsiye mektubunu (Rot 64) getirmişti fakat mektubu getirenin son derece garip olan iki saplantısından hiç haber vermedi. Bu garip huy bir yandan sürekli hiyeroglif ile meşgul olmasına rağmen diğer yandan diplomatik çevrelerde kendisinin hakkında ilmi işlerle uğraştığı yakıştırmasının yapılmasını hakaret olarak kabul etmesiydi. Böttiger'in bu mektubuna göre, orta elçinin akşam cemiyetinde ilk defa tanıştığımızda onun uğraştığı hiyerogliften konuşmaya başlamam çok doğaldı. Bu küçük adam öfkeden kıpkırmızı kesilmiş olarak (Bu küçük adamın sevimli zeki eşi, Muradça d'Ohssons'un kızı, kocasından da daha kısaydı) beni şu kelimeler ile azarladı: "Qui vous donne le droit Monsieur, m'injurer en me prenant pour un savant?"⁴⁹⁸

Çok şaşkınca Böttiger'in mektubunun içeriği ile alakalı sorum için özür diledim ve konuşmanın konusunu hemen değiştirdim. Ama bu en fazla on beş dakika sürmüştü ki Herr von Palin kendisi hiyerogliften konuyu açtı ve hiçbir şekilde durmadı, öyle ki bir saatten evvel ondan kurtulamadım. Onunla cemiyette karşılaştığımızda ve hele ki onu

---

⁴⁹⁸ Fr.Beni bilge kabul ederek, aşağılama hakkını size kim veriyor?

ziyaret ettiğimde, bu durum sürekli tekrarlanıyordu. İsveç Sarayı'nda bahçenin sonundaki küçük kulübede yaşıyor, günün büyük bir bölümünü ağızda pipo ile kitaplar ve el yazması yığınlar ile kaplanmış ahşap masada çalışarak geçiriyordu, bundan başka uzun bir tablada madeni paraları ve Mısır antika koleksiyonu yayılmıştı. Bilgili olduğu kadar sevimli olan Mr. Walpole bana yukarıya iliştirilen Lord Aberdeen'in mektubunu getirdiğinde, onu hemen Palin'e yönlendirdim, daha evvelden, onu orada kesinlikle bir bilgin gibi değil yalnızca beyefendi gibi değerlendirebileceği tuhaf bir sahne olacağı bilgisini vermiştim.

Beklentilerim tüm tahminlerin üzerinde gerçekleşti. Palin uzun boylu genç adam ile beni girerken görmedi ve onun ağızından Dresden'den bir Polonyalı prensesin Palin'in eşine tavsiye getirdiğini duymamıştı, kitaplarının ve yazılarının arasında oldukça şaşırılmış olduğundan büsbütün mahcup olacak ki piposunu fırlatıp attı, üst bedeni ile kitaplarının ve yazılarının üzerine kapandı ve biz görmeyelim diye onları masanın altına atıp sakladı. Bu ölümüne gülünecek bir şeydi ve biz ciddiyetimizi korumak için çok zahmet çekmiştik. Durmadan konuşmaya devam etti, Dresden'in büyük dünyasının bütün insanları hakkında bilgi alırken, biz ayakta duruyorduk, çünkü küçük odasında onun üzerinde oturduğu adi sandalye dışında başka oturacak sandalye yoktu. Muzırlıktan dolayı hemen hiyeroglifler ile alakalı konuşmaya başladım. Onlar bilmiyordu; Mr. Walpole'a "Herr von Palin'in armasının mührü bir hiyeroglif. Gerçekten bu resimli bir bulmacadan oluşuyor, yani dikey bir şerit (Pal) ve eksik hece "in"den müteşekkil." dedim. Masanın üstüne durduğu için hemen onu elime almak istedim, Palin bu muzırlığı üzerine çok hiddetlendiğinden büyük gümüş mührü kapı ve antikaların bulunduğu büfeye doğru alelacele fırlattı, fakat en önde biri mürekkep ile diğeri kına iksiri ile doldurulmuş iki şişe duruyordu. Gümüş mühür ikisi arasından düştü, mührün sıvısı ve kına iksiri madalyalar ve el yazmalarının üzerine aktı. Son derece gülünç bir olaydı ve biz ne kadar gülsek onun hiddeti ve mahcubiyeti de o derece daha da yükseliyordu.

180* yılında tanıştığım seyyahlar arasında, Seetzen ve ismini artık hatırlayamadığım yol arkadaşından bahsetmeyi unutmuştum. Onların ikisi bir müddet iki Baron Knigge ile, Dianasore'nin yöneticisi Maier ve yazar olarak meşhur olmuş seyyah Bartholdy ile aynı zamanda İstanbul'daydılar. Henüz Boğaz'a buharlı gemi seyahatlerinin başlamadığı vakitler için altı tane Alman seyyahı birdenbire İstanbul'da görmek büyük nadirattandı. İki Baron Knigge'den biri, meşhur ve kötü şöhretli yazarın yeğeni, bana

amcasının ondan ölüm döşeğinde, her zaman buluşacağı Kotzebue ile düellodan galip gelme sözü istediğini söylemişti, daha sonra düello ile alakalı hiçbir şey duymamıştım.

Seetzen ve yol arkadaşı gelişlerinden hemen sonra ikindi vakti, ellerinde Viyana'dan Dük Albert'in bir tavsiye mektubu ile Venedik Sarayı'nda göründüklerinde Orta elçi atla henüz ayrılmıştı. Kapıda onlarla Orta elçinin geri dönüşünü bekledim ve o içeri girer girmez, seyyahlar kendilerini Dük Albert tarafından tavsiye edilen iki bilimsel seyyah olarak tanıttılar. Son özellik çok az bir referanstı onun için ki, ilk önce çok güzel kabul etti ama daha fazla dikkate almadı. Dış görünüşlerinde tabi ki tavsiye edilebilir bir şey yoktu, bir çift fakir öğrenci veya el işi yapan gençlere benziyorlardı, özellikle zayıf figür ve Seetzen'ın utangaç görünüşü onun aleyhineydi, Arap çölünü aşan kararlı seyyah ve gezginlerden ziyade odalarda oturan bilginlere benzediği yönünde çok adaletsiz önyargıya sebep olmuştu, o vakitler Arapça veya Türkçe tek bir kelime bile bilmiyordu.

Bana sonraki sabah el yazması almak için sahaflara gitmek istediğini söylediğinde, onun için okuyamadan, malı görmeden alacağından çok başarılı olmayacağı tahminimde bulundum, çünkü ben dil bilgime ve birçok defa sahafları ziyaret etmeme rağmen aranılan eseri bulmada çok az muvaffak olmuşum. Sonraki gün onu ziyaret ettiğim akşam, öğleden önce gelişigüzel satın aldığı yirmi veya otuz adet, çok iyi ve çok ilginç el yazmasını gösterdiğinde nasıl hayret içinde kalmıştım. Onu şanslı olduğu ve el yazması satın alması konusunda yüreklendirdim. Seyahatinin devamında da bu şans peşini bırakmamıştı. Bana göndereceği mektuplarını benden Almanya'ya göndermemi rica etmişti, bu hizmeti sadece İstanbul'da bulunmam esnasında değil, bilakis bundan sonra Viyana'da da sadıkane bir surette ifa ettim.

Rus seyyahlarından Prens Schalmateff ve İtanliski ve Corral'da gördüğüm Prens Franz Sapieha ile tanışmıştım. Lakin Franz Sapieha'yı ile daha yakın olduk. Birçok defa gezilerine ve at binmelerine eşlik ettiğim onu, bir gün frenolojiden konuşmak üzere ziyaret ettim ve kendimi ona Gall'in en ateşli öğrencisi olarak takdim ettim. Benim kafasına dokunmamı istedi, buna doğuştan çok az yeteneğim olması dışında, bunu yapmaya pek gönüllü değildim. Onun yalnız çok sıradan bir kafası olduğunu münasebetlerden yeteri kadar tanıdığımdan, nihayetinde onun isteğini yerine getirmeye mecburdum. Ona kafasında özellikle aile sadakatının (attachment de

Famille)⁴⁹⁹ uzvu dışında dikkat çekici bir şey bulmadığımı söyledim. "Siz beni şaşırtıyorsunuz" dedi "vecizelerinizin hakikati ile". Size aile bağlılığımın ne kadar güçlü olduğunu göstermek üzere bir sır vermek istiyorum, eşim bir dost tutmaya meyilli değildi, ona kuzenimi zorla kabul ettirene kadar rahat etmedim." "Gerçekten mi prensim" dedim "Aile bağlılığının nadir bir derecesi bu." Polonya cemiyetinde yaşadığım sonraki yıllarda bunun gerçek olduğunu, ama kuzene sadakatin bundan sonra prenesten boşanmaya sebebiyet vermiş olduğunu duydum. 1805 yılında tanıdığım İngiliz seyyahlar, Vaughan, Burrel, Wood Mackenzie beyler ve iki Morrier, elçilik sekreteri Lord Elgin'in babası ve erkek kardeşi idi. Vaughan, zannedersen, Çerkezistan'a seyahat etmek istiyordu. Burrel elçilik sekreteri olarak Berlin'e istihdam edildi ve kurye olarak mektuplarla yola çıkan Wood ise Burgos yakınlarında Araplar tarafından kurşunlanarak öldürüldü. Schotte Mackenzie çok kararlı bir adam ve iyi bir yürüyüşçü idi. O vakitler bir iddia sebebiyle iki defa Pera'dan Büyükdere'ye gidip gelmesi nedeniyle konuşuluyordu, daha sonra İngilizlerin İspanya ve başka yerlerde kullandıkları gizli siyasi muhbir ve ajanlarından oldu. Genç Morier'i (David) sonraları tekrar Viyana'da, Kongre'de gördüm, İsviçre konsolosu olarak atanmıştı. Babası kısa bir süre önce İngiliz başkonsolosu olarak İstanbul'a atandı.

Mr. Drummond'un yerini alan İngiliz büyükelçi Mr. Arbuthnot idi. Genç ve güzel eşi maalesef Pera'da veremden öldü. Aşk acısının tesirinde kalan eşi Pera'da yaşadığı evi (İngiliz yeni sarayı Pera'da henüz inşa edilmemişti.) ölümden hemen sonra Büyükdere'ye yönelmek amacıyla terk etti. Eşini tahnitleme kederini Dragoman Mr. Gob Wellesley'e devretti, ki bu adam bundan sonra İngiltere'nin en zengin bir mirasçısıyla evlendi ve onun gücünün savurganlığı ile nahoş şekilde kötü şöhret sahibi oldu. Wellesley, evde gerekli düzenlemeleri yapmak yerine, Rum hizmetçilere cenazenin tahnitlenmesi gerektiğini söyledi ve Pera caddesi boyunca sağa sola dükkânlara deli gibi "Ne kadar saf alkol varsa, tahnitleme için İngiliz sarayına götürün." diye bağırarak gitti. Ona Pera sokaklarında bu haldeyken rast geldim ve Arbuthnot'ın yaşadığı Pisa mimarili evinin karşısındaki yoldan devam ettim, dış kapıyı açık buldum ve tüm milletlerden denizciler Tavşan oğlanları (Takım adalardaki Rumlar) Ermeniler ve en alt sınıf Yahudilerden oluşan Peralı serserilerin bir güruhu içeriye girip çıkıyorlardı. İzdihamın nedenini görmek istedim, ölüm ile melekler gibi güzelleşmiş güzel kadının cesedini bahçeye getirmişler ve henüz doktor ve eczacı

---

⁴⁹⁹ Fr. Aileye bağlılık

tahnitlemek için gelmeden önce, onu çırılçıplak soyup tahtaya yatırmışlardı, tüm kalabalığın gözleri önündeydi. Her terbiyeli insan için onu ayak takımına göstermek utangaçlığın ve güzelliğin bozulması idi, ama özellikle kültürlü İngilizler için bu bir hunharlıktı. Umut ediyorum iyi ama akıldan kıt baba bunu hiç görmemiş olsun.

Dostum Tooke'nin (ö. 25 Nisan 1805) ölümü bana, çok az tanıdığım güzel Mrs. Arbuthot'un ölümünden daha fazla üzücü geldi, onun Pera'da ve Belgrad'daki hoş cemiyetlerinde çok fazla vakit geçirmiş ve onun ağzından çok fazla bilgi almıştım. Kütüphanesinin müzayedesinde halen kütüphanemde olan birçok kitabı satın aldım. Ondan hemen sonra da (16 Mayıs 1805) Jack gibi bana çok güven veren ve bu gibi deneyimlerinden seve seve bahseden İspanyol Elçi Herr von Corral öldü. Tooke, Baron Thugut'u İstanbul'da orta elçi olduğunda, şahsen tanımıştı ve bana ondan çok bahsetmişti; Thugut gibi İtalinsky'i de Napoli'de tanıdığını söyledi. Orada ikisi güzel bir kadın için rakip olmuşlar. İtalinsky bana Thugut'un ısrarlı sabrına hayran kaldığını, onun sabırsız rakipleri gibi, Boudoir⁵⁰⁰ odasından olmazsa cemiyet salonundan yanaştığını söylemişti.

Tooke'den, onun henüz İstanbul'dayken çok iyi giden satışlar ve diğer işler dolayısıyla, bunların kârını kendi tercümanı ile (yaşlı Testa, Stürmer'n kayınbabası) paylaşmıştı, büyük bir servet yaptığını duydum, buna karşın çok zengin ölmediğinden, Schlosser'in Thugut hakkında bir iddiası vardı. Onun devrim savaşlarında İngilizlerden rüşvet aldığını söylüyordu. Bu suçlama 18. asrın câlîlikten uzak lakin sert ve parlak tarihinde yer almıştı. Bu tarih sayfalarının satırları hakikate olan bir tutku yerine, hakikat sevgisinden ziyade hissîlik ile yazılmıştı. İtalinsky bana Thugut'tan, onun hiçbir zaman ciddi etütleri sevmediğinden ve genellikle sadece Fransızca, kötü kitapları okuduğundan ve en büyük eğlenceleri arasında yemeğe gelen misafirleri ile acı acı alay etmek ve her şey hakkında ironik şekilde gülmesinin bulunduğu bahsetmeye devam etti. Sonraları Thugut'a Viyana'da tesadüf ettim, onunla yakından ünsiyet kurup bizzat yemeğe gelen misafirleri arasına dahil olduğumda, şehvet düşkününü bu adam hakkında söylenenleri teyit etmiştim.

İspanya kralının öldürülmesi zamanında Stockholm'de elçi olan Herr von Corral, suçu Jakobenlere yüklenen, ama aslında başlarını üç kardeş Kont Robin'in çektiği İsveçli aristokratların eseri olan suikastın detaylarını seve seve anlatırdı. Katili ile baloda

---

⁵⁰⁰ Fr.Süslenme , gelin veya mahrem oda

kırmızı elbise içerisinde karşılaşacağı kehanetinde bulunmuş bir kadın, ona kralın ölüm haberini önceden vermişti. İspanya o vakit krala barışı tavsiye etmiş ve Prusya ve İngiliz elçilerinin tüm güzel vaatlerine rağmen Prusya taburu ve İngiliz şalupası kendisine yardım gelmeyeceğine dair onu temin etmişti. Cinayetin üç ana müsebbibi, üç kardeş Robin'i cezasız bırakan hükümdarı, Corral karakersiz ve ahlaksız bir adam olarak anlatmıştı.

Haag'da da elçi olarak da bulunan Herr von Carol bana oradaki elçiliğin çok daha ilginç anekdotlarını anlattı. Örneğin devlet sekreteri, İmparator Büyükelçisi Kont Mercy ve İngiliz Elçi Lord Auckland ile bir konferansta, Lord Auckland Kayzer Joseph'in adı anılırken "de glorieuse memoire"⁵⁰¹ unvanın kullanılmasını protesto etmişti. İtiraz edilen bu unvan Kont Mercy'in Hollanda'yı muhatap alan bir beyanname teklifinde kullanmıştı. Herr von Corral konuşmalarında karakterlerini özetlediği tüm diplomatları, eksiksiz bir devlet adamı olarak zaten bilinen Lord Saint-Hellens'ten daha fazla övmüyordu. Saint Hellens'in büyük siyasi hikmetine cemiyette en sevilen özelliklerden olan sabırlılık ve alçak gönüllülük refakat etmişti. Bu öyle bir methiye ki, İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçiler bu özelliklerden payidar olduklarını çok nadir söyleyebilirlerdi.

Herr von Corral'ın bana İsviçre'den ve Hollanda'dan anlattığı her şeyden daha fazla beni ilgilendiren İngiliz bir seyyahın, yani Bağdat'ta o vakitler İngiliz seyyah ve İran'da Doğu Hindistan Şirketi'nin son elçisi olarak bulunan Sir Harford Jones'ın aktarımları idi. Sir Harford Jones ile, Mısır Seferi'nde Zahire komiseri olarak tanıştığım ve o vakitten beri İstanbul'da yaşayan Mr. Daniel'in evinde öğlen yemeğinde tanışmıştım. Sir Harford dış görünüşü ile mütevazı bir tüccardı ve hiçbir zaman onun İran ile alakalı yayımlandığı bir eserinden ayrıntılı olarak şaha bahsetmesi üzerine şahın ona bahsettiği İranlı bir han payesinde olduğunu tahmin edemezdim. Bana İran'da şahın yükselmesinden beri hâkim olan, farklı ailelerin saltanat iddialarını izah etmişti. Sadece Kerim Han'dan gelen Zend ailesi ve elan hâkim olan Kaçarlar ailesi kadim hükümdarlık aileleri idi.

Hadım Muhamed Ali'yi, onun tahttaki tüm iddialarını ebediyen ortadan kaldırmak amacıyla Kerim Han'ın tarihinin dayandığı eserlerden ve belgelerden tamamen silen Nadir Şah bir gaspçiydi. Sir Harford bana farklı ilginç bilgilerin yanı sıra, ne onun

---

⁵⁰¹ Fr.Şanlı hatıra

seyahatnamesinde ne de İran ile ilgili herhangi bir eserde göremediğim için buraya koyduğum, aşağıdaki bilgiyi de vermişti. İsmarlama imparatorluk tarihçisi dışında, her yılın sonunda o yılın hadiseleri ile alakalı tarihi yazıyı saraya sunmak için herkes serbestti. Sonra şah hangisinin değerli olduğunun, kitap hazinesinde saklanacağına kararını verir, genellikle hakikati söyleyenler yakılır ve yalnız gönül okşayanlar saklanırdı. Modern İran tarihinin hakikat aşkına dair güzel bir referans! Feth Ali Şah'ın iktidarının destanı olan *Şehinşahname* de neredeyse aynı derecede harikulade idi, sadece Firdevsi'nin *Şehnamesi*'nden daha az şiirseldi. Sir Harford sonuncusunun bir nüshasına sahip değildi, ama Sadi'nin beş yüzyıllık bir *Gülistan* elyazmasına sahipti; Hafız'ın tabutu üzerinde duran *Divan*'ının eski bir elyazmasını bir İngiliz elçi kaçırmıştı.

1805 yılının uzun savaşı esnasında Pera'da, zaman zaman Kont Fohberg zaman zaman Comte Montjoje olarak anılan ve aşikâr bir İngiliz ajanı, at ve diğer savaş gerekliliklerinin satın alınmasıyla görevlendirilen Alman bir zabıt bulunmuştu. Fransızlara ve Napolyon'a karşı yakıcı bir nefretle dolu olarak, yılın ikinci yarısında onun cemiyetinde Austerlitz Muharebesi'nden bu yana gelmekte olan Fransızların Viyana'ya doğru ilerlemesiyle ilgili üzücü haberleri tekrarlayıp durdum. Fransızlar ile ilişki diplomatik ilişkiler yüzünden yasaktı, en doğru kanaatlere sahip olduklarından, siyaset konuşmaktan az çok haz aldığım iki eski dostum Tooke ve Carol babalarının evlerinde toplanmışlardı. Bu yüzden ilişkilerim, o evin cemiyeti ve şimdiye değin tartışmasız olarak en iyi dostlarımdan birisi olarak kabul ettiğim Ottenfels ile sınırlıydı.

Bu inanışın en acı hayal kırıklığı, Pera'daki ikametimden beri, bilhassa on üç yaşında kaybettiğim merhume annemin ölümünden itibaren gönlümü üzen herhangi bir şeyden daha derinden oyacaktı. Şark Akademisi'nin yatılı öğrencisi olarak tanışıklığımızdan beri en iyi arkadaşım olarak gördüğüm Ottenfels'e karşı hiçbir sır tutmazdım ve o zamandan beri bütün hayatım boyunca gerçek dostluğun mahiyetinin dostu hizmet ve fedakarlıktan ziyade (asil bir ruh hizmet ve fedakarlığı istemekten ziyade kendisi ifa eder) en samimi bir şekilde fikirlerin ve hislerin teatisinden, insanın içini en samimi şekilde açmasından ve darbe görmeyecek şekilde sadakatten ibaret olduğunu düşünürdüm. Ottenfels ile arkadaşlığın temeli hakkında yeteri kadar sık konuşmuştum ve onun hiçbir zaman bana karşı yanlış yapacak kapasitede olduğunu düşünmedim.

Gerçi Stürmer'in bana güvenmediğini biliyordum, ama onun yegâne varlığını istilacı Testa'ya adadığına inanıyordum. En acı şekilde Ottenfels'in dalkavukluk ile Stürmer'in teveccühünü kazandığını keşfetmek zorunda olduğumda, bana sadece ona emanet edilmiş haberleri değil, aynı zamanda da Orta elçiye karşı bütün tutumunu gizlemiş ve beni kendi desteği ile görevden çıkarma ve daha sonra Cizvitlerin yardımıyla da muvaffak olacağı bu mevki için elde etmek amacıyla bana kelimenin tam anlamıyla ihanet etmişti. Tüm bunlar hakkında en küçük şeyden bile şüphelenmeyerek, kapalı bir kış gününde (Aralık) odamdaki kitaplığı düzenlemekle meşguldüm. Bu kitaplık, odamı Ottenfels'den ayıran kullanılmayan bir kapının yerine yapılmıştı.

Herhangi birinin, ama en azından kendisinden sır saklamadığım kadar bana karşı da sır saklamadığını düşündüğüm dostum diye bahsettiğim birinin, beni gizlice dinlemeyi isteyeceği aklımın ucundan bile geçmezdi. Bu arada, kitapları yerinden alırken, çok büyük hayretler içinde Stürmer'in Ottenfels'in odasında onunla konuştuğunu duydum. Kulak kabarttım ve duydum ki her biri bu durumu, bir bana belli etmemişlerdi, Fransızların Viyana'ya giriş haberini içeren ve bundan bana tek kelime dahi haber verilmesi yasağını eklediği, üzerinde Ottenfels'in bana karşı şimdiye kadar sır saklama yemini tekrar edildiği elan gelen pusulaları yüksek sesle okuyorlardı. Benim için aslında en akıllıca olan bi't-tabii, bu ikisine karşı da herhangi bir şey belli etmemek ve bu şeyleri gelecekteki davranış şeklime yansıtmak olurdu, ama yara o kadar derinde acı vermişti ki yüksek sesle bağırıp şikâyet etmemek ve acımı dindirmemek için kendimi zor tuttum.

Fransızların Viyana'yı işgali ve bunun en az 24 saatten daha uzun bir süre saklanabileceği gibi bir düşünce ve diplomatik gizliliğin maskaralığı ilk bakışta değil ama daha sonra dikkatimi çekecekti. Stürmer tekrar odasına gider gitmez, ben kendisinin yanına gittim ve duyduklarımı ve acılı hislerimi açıkça beyan ettim, ki böyle siyasi talihsizliğin vuku bulduğu anda bu tür bir muamele ile karşılaşmam açıkça beyan etme hissini vukuunu mecbur kılıyordu ve dobra dobra söyledim. Peki Cizvit nasıl cevap verdi? "Benim Fransızlar ile ilişkim öteden beri çok samimi imiş ki bu yüzden bunu şimdi dahi devam ettireceğimden o korkmak zorundaymış, yani vazifesinin kendisine bana karşı emrettiğini yerine getiriyormuş." Cevabın aptallığı öfkemi neredeyse güçsüz kıldı. Eğer Fransız Büyükelçi sekreteri ile halen arkadaşlık etseydim ki bu mevzubahis değildi ve herhangi birine Fransızların Viyana'ya

girdiğinden üzücü bir haber olarak konuşsaydım bundan ne çıkardı dedim. Çünkü böyle bir haberi örtbas ettirmek imkânsız idi. Stürmer ile konuşmaktan daha acı veren, beni hayal kırıklığına uğratan Ottenfels ile konuşmak idi. Ottenfels'in cevabından gördüm ki Cizvit eğitiminde iyice ilerleme kaydediyordu, görev sırlarının arkasına sığındı. Bunun üzerine kendisine cevap verdim, Orta elçi tarafından kendisine verilen Fransızların Viyana'ya yürüyüşleriyle ilgili devlet sırrını vazifesi gereği benden gizlediği için onu suçlamıyordum, onu Orta elçi ile ilişkisinden bana bahsetmediği ve buradaki arkadaşlığımıza ihanet ettiğinden dolayı kınadığımı söyledim.

Beni elçilik kâtibi olan memuriyetimden uzaklaştıracak kapılar artık bana bir sır değildi, ama bu başarı ümidimin açık düşmanlarım ve yalan arkadaşlarım tarafından aleyhime olacak bir netice ile yeniden tahrip edileceğini düşünmemiştim. Cobenzell'in ve Kollenbach'ın bakanlıktan ayrılışı, beni tanımayan benim de onları tanımadığım yeni Dışişleri bakanı Kont von Stadion ve yeni Danıştay Hudelist nezdinde Stürmer'in aleyhime olan atılmış adımlarının neticesini kolaylaştırmıştı. 7 Mayıs 1806'da bundan yedi yıl önce İstanbul'a atamamı aldığım aynı tarihte, Moldova'da başkonsolosluğa veya devrin kullanımına göre temsilciliğine atamam posta ile geldi. İstanbul'daki oryantalist çalışmalarımı ilerletmek için en güzel fırsattan beni mahrum edecek bu terfiden dolayı had safhada şaşırđım. Stürmer'den hemen saray nezdinde bu terfiinin reddedilebilmesi ve şimdiye kadarki memuriyetimde kalabilmek isteğimin desteklenmesini rica ettim. Bunu anlamak yerine, Cizvit beni sarayın emrine karşı itaatsizlik ile suçladı. Bana bu andan itibaren sekreterliği bıraktığımı Büyükdere'deki köşkteki odamın alındığını bildirdi, alçaklık kadar sert bir muamele. Kendi açımdan ona (Ayın onunda) gidecek posta ile bakana ricamı ilettiğimi ve cevabı ulaşana kadar seyahat için hazırlık yapmayacağımı anlattım. Odadan ayrıldı, uşağa masadaki servisimi iptal etmesini söyledim. Artık orada yemek yemeyeceğimden bugünden sonra ne odaya ne de orta elçilik salonuna ayağımı atmadım.

İlişkim dostça kabul edildiğim evlerin dar çevresinde sınırlanmıştı, her şeyden önce dostlarım Herr ve Frau Raab'da, uzun zamandır İstanbul'da farmakolojiyi icra eden Viyana'dan gelen Doktor Hopfinger'de ve azledilmemin haberinin ulaşmasından sonra bir günü geçirdiğim Kont Ludolf'ta. Madam Marini'ye şu cümleleri söyledim: "ex bien quel soufflet a ete plus fort le mien ou celui de Monsieur l'Internonde?"⁵⁰²

---

⁵⁰² Fr. Kimin şamarı daha güçlü bakalım benim mi orta elçinin mi?

Başvurumun hareket etmesinden sonra (Postanın gidip gelmesi için o vakitler uzun süreye ihtiyaç vardı) altıncı haftada atamamın geri dönülmez olduğunu bildiren cevap geldi. Yaş'a gidişim için hazırlıkları yaptım, gerçi mektubum (Konsolos diploması) ve buna refakat eden fermana (exequatur regium) kadar gerçekleşemeyecekti.

Bunun çabuklaştırılması Prens Demetrius Muruzi'nin eli ile oldu. Muruzi'nin kardeşi, Tarabya'da sık sık ziyaret ettiğim ailesi tarafından tavsiye edildiğim Moldova'nın hüküm süren prensiydi. Yaş'a atanmam ve hareketim arasındaki geçen birkaç ayda bazı gezileri tekrarladım veya yenilerini yaptım. *Binbir Gece*'nin Galland'ın bilmediği kısımlarının tercümesine arı gibi çalıştım. İstanbul'dan hareketimden hemen önce bunun önsözünü yazdım. Bizim Kandiye konsolos yardımcısı bana kendi adasının mükemmel küçük bir şişe şarabını hediye ettiğinde bagajlarım ve kitaplarım ambalajlanmıştı, normalde şarap içmediğimden bunu kabul etmezdim, ama şimdi artık kendi evim olacağından müteşekkir şekilde kabul ettim ve hizmetçime hemen paketlenme emri verdim. Aynı zamanda İskenderiye'den getirttiğim ve odamda şöminenin yanında duran, üzerinde kayzerin büstü bulunan güzel sütunu da gemiye bıraktırdım.

Sevkimi ve pasaportumu, isteğimi desteklemeye direndiği o konuşmadan beri Orta elçi olmadan, onun gözüne görünmeden almıştım. Gemim yükleri istiflendiğinde, Büyükdere'ye dostum Raab'ın evine gitmiştim ve yedi yıl önce harikulade öğlen güneşinde ilk defa girdiğim Boğaz'ın ağzının güzel mehtabında gece yarısından sonra samimi bir vedadan sonra çekip gitmiştim. İstanbul'daki ikinci, dört yıllık ikametimin anlatımının sonunda o zamanın bazı, politik enfes olaylarının ve Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunun bir krokisini, ileriki dönemleri karıştırmadan, Osmanlı tarihimin gelecek aşamalarına erkenden girmeyi hiçbir şekilde istemeksizin genel hatları ile veriyorum. Her tarafta isyan dolayısıyla vilayetlerin dağınıklığı, gözlerimin önünde duran hükümetin kokuşması ve kuvvetsizliği bana o vakitler imparatorluğun Sultan Selim'in askeri reformlarına rağmen harici güçlerin ve özellikle Rusya'nın müdahalesi dolayısıyla kaçınılmaz olan çöküşünün hızlanmasının zorunlu olduğunu düşündürdü. Bu kanaat, sonrasında geniş lakin sadece halk adetlerini kıran Sultan Mahmut'un reformları sayesinde bir yana konmadı, kuvvetlendi; Sultan Mahmut'u yenilikçiler Osmanlı İmparatorluğu'nun muhyîsi olarak görürlerdi.

Mehmet Ali çoktan Mısır'da iktidarı elde etmişti, fakat Mısır'da şahsen tanıştığım iki beyin daha iddiası vardı. Bunlardan Elfi bey İngiltere'den Rahminye'ye dönüşünden sonra Aşağı Mısır'da ve Osman Bardisi Yukarı Mısır'da idi. Arabistan'da Vahhabiler hakimdi. Bağdatlı Paşa onların aleyhine geçecekti. Ortaklaşa onlara karşı eylemi danışmak amacıyla Basra'ya yönelmek isteyen Maskat İmamı sonraları İngilizlerin eliyle imha edilecek Arap körfezinin korsanları Kavasımlar tarafından basıldı ve öldürüldü. Reşit olmayan oğluna iki amcası vasilik etmişti; onlardan biri iyi bir Müslüman, diğeri bir Vahhabiydi. Suriye'de Cafer Paşa tarafından yine Cafer Paşa'nın ölümüne kadar tutuklu olan İsmail Paşa, Durziler ve Mitvaliler ondan Beyrut'u almaya çalıştıkları esnada kendisi için genel valiliği elde etmeyi denemişti.

Onun başı müttefik diğeri isyancılar ve Gürcü Osman Paşa gibi kesilmişti. Gürcü Osman Paşa'nın kafasını bizzat 1804 yılı ocak ayının başında sarayın imparatorluk kapısının eşiğinin karşısında isyancılık suçunun ilanı ile iliştilmiş olarak gördüm.⁵⁰³ Trabzonlu Tayyar Paşa Çapanoğlu isyancılarını savaş alanında yendi, ama bizzat Ankara, Tokat, Amasya şehirler ile ....⁵⁰⁴ yeni teşekküllerine karşı isyanın kazanımı kaldırdı; sabık sadrazam devrin Kayseri genel valisi Yusuf Ziya ona mukabele etti, onu uğratılan bir takım bozgundan sonra zincire vurdu, başını sarayda Bab-ı Humayun'un önünde kuma yuvarlanması için Bab-ı Ali'ye gönderdi.⁵⁰⁵ Payas'tan Suriye'ye giden yolu alıkoyan isyancılardan Küçükali'nin 1804 yılının sonunda tabii

---

⁵⁰³ Gürcü Osman Paşa'nın isyanı ve akıbeti hakkında bkz.Lütfiye Sevinç Küçükkoğlu, "Power Politics in Ottoman Provincial Administration: A Case Study of Gürcü Osman Pasha (1789-1807)" (İhsan Doğramacı Bilkent University, 2019).

⁵⁰⁴ Okunamıyor.

⁵⁰⁵ Yusuf Ziya Paşa Kayseri değil, Erzurum ve Diyarbakır valiliği yapmıştır. Fakat buradaki valiliği Tayyar Paşa ile olan mücadelesinden öncedir. Bkz: Kemal Beydilli, "Yûsuf Ziyâ Paşa," *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013)34-37. Hammer Yusuf Ziya Paşa'nın Tayyar Paşa'yı mağlup edip başını vurduğunu söylese de bu doğru değildir. Yusuf Ziya Paşa karşısındaki yenilgiden hemen sonra Tayyar Paşa Kırım'a kaçmıştır. İdamı ancak Ağustos 1808'de gerçekleşecektir. Tayyar Paşa'nın isyanı ve idamı için bkz:İbrahim Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyani ve Caniklizâdelerin Sonu (1805-1808).," *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* I, no. I (2006): 89–105.

ölümü Bab-ı Ali'yi bu müşkülattan kurtarmıştı.⁵⁰⁶ Kıbrıs'ta bu yılın başında öfkeli Rumlar Karaman'dan bir paşayı isyanlarını desteklemesi için çağırdılar.Rumeli'de 1804 yılının başlamasıyla Hasan Paşa Belgrad'dan azledilip Bender'e Tırhala(?) gelirleri ile gönderilmişti, halbuki oranın sakinleri Bab-ı Ali'nin, bir müddet paşaya karşı korunmak için özel ve Beylerbeyliğın gelirlerini yalnız vergi tahsildarı (Muhassıl) aracılığı ile göndermek için affını dilemişti.⁵⁰⁷ Rumeli'yi alt üst edip tarumar ederek baştan başa geçen isyancılar birden fazla idi. Bunlar: Kara Feyzi, Tokatçıklı ve Tirsinikli kendi çeteleri beraber birbirileri ile savaşmışlardı. Rusçuk'ta ikamet eden, ötekini 1804 yılının eylülünde yakaladı ve Silistrelı Yılıkoğlu'nu kovalamıştı.⁵⁰⁸ Sadık bir yaver Deli Kadri, Kara Feyzi kendi soyguncu çetesi ile başkentın kapıları, Silivri, Çorlu Ereğli'ye kadar sarktı⁵⁰⁹, Rodop sakinlerinin Nizam-ı Cedid'in yeni kuruluşlarına öfkeleniler. Slovenya'da ve Karadağ'da (onların başı Fransız hayranı idi) isyanın ateşı kitleler arasında parladı, Ruslar emniyeti sağladı ve 1804 yılın ilkbaharında General Ivelish'i Doli⁵¹⁰ civarındaki Vladika'nın isyanlarını kazımak için gönderdi.⁵¹¹

Rusya, divan ve orduda hüküm sürüyordu. Italinsky'in yerine geçen en son elçi Tomara, Yedi Ada Cumhuriyeti'nin senatosuna karşı, 75.000 kuruşluk yıllık haracın yarıya indirilebilmesinden dolayı kendisini pek aceleci bir şekilde methetmişti. Rus elçisinin aile dostu Yedi Ada Cumhuriyeti'nin elçisi Leffombe iyi, yaşlı bir adamdı,

---

⁵⁰⁶ Hammer yalnızca Küçükali olarak bahsettiği kimse Küçükaliolu Halil Paşa'dır. Ölümü için bkz.Ahmed Vasıf Efendi, *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar [Osmanlı Tarihi (1209-1219/1794-1805)]*., ed. Hüseyin Sarıkaya (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2017),908-909.

⁵⁰⁷ Hasan Paşa'nın azli için bkz:a.g.e.868. Vasıf Efendi'de Hasan Paşa'nın Bender'e Tırhala gelirleri ile gönderilmesine dair alakalı bilgiler bulunmamaktadır.

⁵⁰⁸ Tokadçıklı'nın ve diğır çetelerin birbiri ile mücadelesine dair bkz: Necmettin Aygün, "Gümülcine Ayanı Tokadçıklı Süleyman 1761(?) -1804," *Belleten* 74, no. 271 (2010): 707–768.

⁵⁰⁹ Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi : (Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani) Tahlil ve Tenkidli Metin*, haz. Mehmet Ali Beyhan, C. I (Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 2003),63-64.

⁵¹⁰ Dubrovnik'te bir ilçe

⁵¹¹ İsyanın gelişimi için bkz. Vahit Cemil Urhan, "Karadağ'ın Bağımsızlığını Kazanması (1851-1878)" (Gazi Üniversitesi, 2015),30-63. Hammer Genera İvelish'in gönderilmesini 1804 olarak tarihlendirse de Urhan'a göre 1801'dir.

kurula bunu bildirmiş ve bilgi vermişti. Şimdi o, Tomara ve Seneto utanç içindeydi. Italinsky yarı yarıya indirim talep etmiş ve nail olmuştu. Çanakkale ve Boğaz'dan geçen nakliye gemileri ve Rus generalinkiler Rus elçisinin ağırlığını ve otoritesini arttırdı. Ona karşı Maraşel Brune beyhude savaşmıştı ve Napolyon'un Fransızların kayzeri olarak tasdik edilmesine gücü yetmedi, 1805 yılındaki muzaffer harpten sonraya kadar kayzer olarak tasdik edilmesine daha başka zorluk kalmamıştı.

Avusturya Mart 1804'te verilmiş nota ile Bosna'da ormanlık sahanın ağaçtan arındırılmasını, sürekli Türk sınırından gelen yağmacılara mâni olmak için nafîle yere talep etmişti. Türklerin aleyhine tek etkili çıkar yol olan, silahlı baskı unsurlarını Avusturya sarayı kendi politikası olarak hiçbir zaman kullanmak istemedi. Bab-ı Ali, Avusturya'nın Fransa ve Rusya karşısında çekindiğini iyi biliyordu. Bu yüzden Avusturya Kayzerine padişah unvanını yalnız Fransa'nın ve Rusya'nın müttefiki olarak sahaya indiğinde tanıdı. Ama o vakitler Rusya sadece Avrupa'da Fransa ile değil, doğuda Napolyon tarafından kendisine musallat edilen İran ile savaşacaktı. Gürcistan'daki kargaşa, Erivan ve Aryhuan karşısında Rusların aldıkları mağlubiyetler, Bab-ı Ali'nin nazırları için geçici rahat bir nefes almak demektir. Çünkü bundan kalıcı bir avantaj doğmadı.

Benim dört yıllık ikinci İstanbul ikametim esnasında gerçekleşen en garip, en yeni dahili müesseseler, bunlara karşın çıkarılan ayaklanmalara rağmen, 35.000 kişiye kadar artmaya devam eden yeni birlikler dışında, Şikk-ı Sani diye isimlendirilen ikinci defterdara ait düzenlemenin değiştirilmesi ile ikinci defterdarın bundan böyle İrad-ı Cedid unvanını alması idi. Hazinenin yeni bir müessesesi esham kalemidir, esham kalemi kayd-ı hayat ile bağlanan yıllık yüzde 12 ile faiz ödeyen bir gelirdir. Avrupalı güçler ile gümrük resminin düzenlenmesine alışageldiği üzere bütün elçilikler itiraz ederlerdi, lakin uzun müzakereler neticesinde Bab-ı Ali'nin maliyesi için kısmen daha münasip olan karara razı gelirlerdi. Bunlar: Koyun yünü ve Rumeli ve Bursa'da ipek ihracatının yasaklanması ve Avrupa elçilikleri için pek münasip olan korunma imtiyazlarının kaldırılması idi. Daha kısa zaman evvel Lord Elgin'e İngiliz Barterlerinin İngiliz tüccarlarına denk olduğuna dair bir hatt-ı şerif gönderilmişti. Barterler bir barta sahip olan Rum ve Ermenilerdi, yani 5000-10000 kuruş arası bir meblağı yatıranlardı. Bu elçiliğin saraydaki itibarına göre değişiyordu. Rujes olmayan bütün Hıristiyanlara gayr-i menkul ve ev sahip olmayı yasaklayan düzenleme: Bab-ı Ali tarafından Rusya'nın ensesinde çifte savaş tehlikesini, egemenlik hakları

aleyhindeki müdahaleleri ilga etmek için koz olarak kullandı. Lakin birçok nazır buna olur vermediler. Çünkü savaş bittikten sonra Rusların daha evvel onayladıkları bu yeni gümrük vergilerini tekrar protesto edeceklerinden korkuyorlardı. Haziran 1804'te divanda yüksek sesle okunan sultanın bir hatt-ı şerifi gevşeklikler ve ihmalkarlıklar dolayısıyla nazırları takdir ediyordu. Şubat 1805'te denizciliğin yeni bir düzenlemesi, amirallerin sadrazamın makamında toplandığı mecliste yüksek sesle okundu ve bunun okunması sonra tersanede top gürültüsü arasında tekrar edildi. Bir savaş gemisi kaptanının 2000-2500, bir muhassılın 1000 kuruş aylık geliri vardı ve standartlaşma Hüseyin Paşa'nın ölümünden beri inkıtaaya uğramıştı. Onun halefi 1804 yılının sonunda sadece işten çıkarılmadı, aynı zamanda da zindana atıldı ve Bostancıbaşına kaptan paşalık mevkii verildi, bununla denizcilik Çelebi Efendi'nin eseri olan yeni kanunlara rağmen yağmurdan kaçarken doluya tutulmuştu. Yeni Kaptanpaşa, Bostancıbaşı (En yüksek bostancı) olarak Padişah gemisinin dümenini kullanacak kadar bu mühim amirallik makamının hakkını verememişti, Valide'nin önceki kahyası Yusuf Ağa kendi gücünü iki defterdar (birincisi ve irad-ı cedid) vasıtasıyla daha da güçlenmişti. Rumlar nihayetinde (Nüfuzlu Murussi ailesinin etkisi yoluyla) yabancı saraylarda diplomatik vazife almayı başarmışlardı; Johann Argiropulo maslahatgüzar olarak Londra'da işleri yürütmüş, büyük kardeşi Jak Agriopulo (Temmuz 1804'te) orta elçi olarak Berlin'e gitmişti.

Temme Elhamdüllahi Rabbi'l Alemin.

4.5. Moldovya'daki Temsilciliğim 1806 Yılından Ortasından 1807 Yılına Kadar.

1806 Temmuzunun başında, öğlen vakitlerinde çok güzel gün ışığı altında, babamın doğum gününde Çarpışan Kayalar arasından Boğaziçi'ne girişimin üzerinden yedi yıl geçmişti. 6 Temmuz'un gece yarısında en güzel ay ışığı altında, yani Mr. Genlis'in "Büyükdere'nin ay ışığı" [*clair de lune de Boujoucdere*] romanı ile meşhur olan ay ışığı altında, Büyükdere'den ayrıldım, elverişli bir meltem yelkenleri şişirirken Karadeniz'e doğru açıldım. Akşam yemeğini arkadaşım Raab'ın (Orta Elçiliğin kançıları, dönemin ikinci elçilik tercümanının babası) evinde yemiş ve sonra gözyaşları arasında yürek dağlayıcı bir veda etmişim, çünkü benim için İstanbul'dan ayrılmaktan çok daha acı vericiydi.

Büyükdere'deki ikametimin son günlerinde misafirhanede kalmıştım. Çünkü Herr von Stürmer'in husumeti o kadar ileri gitmişti ki evin kirası kendisi tarafından değil, saray tarafından ödenmesine rağmen, artık sekreter olmadığım andan itibaren Büyükdere'deki elçilik binasındaki odamı bile kilitletirip bavullarımı sokağa koydurttu. Böyle bir kişisel kin, kızlık soyadı Testa olan Frau von Stürmer'in akrabası olan birinci tercüman dışında, tüm diplomatik heyet tarafından yüksek sesle eleştirilmişti. Arkadaşlarım, Napoli Elçisi Kont Ludolf ve Rus Elçisi Herr von Italinsky, Baron von Hübsch'ün ve arkadaşım Raab'ın evleri, Orta Elçi'nin bu eksantrik tavrını konuksever karşılımlarıyla telafi ettiler.

Bu evlerin haricinde, Büyükdere'de son zamanlarımda kaldığım Tarabya'daki Prens Muruzi'nin evi bana büyük sosyal olanaklar sağladı. Eflak'ı yöneten Prens Alexander'ın kardeşi Prens Demetrius (daha sonra ikisinin de kellesi Yunan ayaklanmasında gidecekti), o zamanlar Tophane'nin tercümanı olarak Bab-ı Ali'de diplomatik işler üzerinde büyük etkiye sahipti. O zamanlar çok güçlü olan Valide Sultan'ın işlerinin yürütücüsü Kâhya yani Yusuf Paşa'dan, gerekli temsilci beratının hazırlanma işini mükemmelen takip etti. Yusuf Ağa'yı Muruzi'nin evinde şahsen bir kez gördüm, güçlü bir ihtiyardı, yedi kadından on dörtten fazla çocuğu olmuş, ancak bunların yarısı ölmüştü.

Muruzi Hanesi'nin kadınları arasında, Prens'in eşi Prenses Euphrosyna ve kız kardeşi Prenses Rallu, nezaketleri ve güzellikleri ile tefrik ediliyorlardı. Yüz hatlarından açıkça okunan melankolinin çok derin bir nedeni vardı. Bu melankoli, soylu evlerinin başına gelecek trajik kaderden haberdar oldukları için değil, bilakis sadece birkaç hafta önce Türklerin hayvani şehvetinden müthiş derecede mustarip oldukları içindi. Tarabya ve Yeniköy'ü ayıran ve Bizanslılar tarafından durgun, تنها, balıkçılığa uygun sular olduğundan sesiz deniz (εὔδιος καλός) olarak adlandırılan, küçük, seyirlik, gür Kalender Koyu'nda, Muruzi hanesinin kadınları ay ışığının aydınlattığı bir bahar gecesinde balıklar eşliğinde eğlenirken, teknelerine, içi silahlı Türklerle dolu bir tekne tarafından çarpılmış ve tüm soylu gynakionun⁵¹² tecavüze uğramıştı. Mesele gizli tutulsa da Prens Demetrius'un Bab-ı Ali'ye yaptığı şikayetler ile suçluların kellelerinin gitmesiyle cezalandırılmaları dolayısıyla herkesin kulağına gitti. O sırada Büyükdere'de diplomatik kollar arasında Prens Demetrius'un sessiz kalmaktan daha

---

⁵¹² Antik Yunan'da evlerdeki kadınlara mahsus bölüm.

iyisini yapıp yapmadığı sorusu ortaya atılmıştı, çünkü onun sessizliği faillerin ağzını kapatmayacaktı, çünkü kesinlikle yaptıkları hakkında övünmekten kaçınmayacaklardı ve cezalandırılmadıkları takdirde sadece yeni suçlar için cesaret bulacaklardı.

Bu kadar kötü olmasa da buna benzer bir rezalet (yukarıda anlattığım hikâye üzerine hatırladığım) Pera'da bir İtalyan pezevenğin kadırgada bihakkın ifa ettiğiidir. Pera'da bir genelev sahibi, büyük meblağlar karşılığında Türklere büyükelçilerin ve elçilerin eşleriyle eğlence vaat etmiş ve fahişeleri onlara İngiliz veya Fransız büyükelçilerinin, Prusyalı veya Hollandalı elçilerin eşleri olarak takdim etmişti. Bu sefahat düşkünleri İstanbul kahvehanelerinde bu zevkten çok övünmüşler ve bu mesele ağızdan ağıza yayılmıştı. Bu durum sefir eşlerinden daha çok sefirlerin kızmasına sebep olmuştu. Bu eşlerden çirkin olanlardan bazıları, güzelliklerinin yerilmiş olmasındansa övülmüş olmasından ziyade hoşnutluk duymuşlardı.

Beni Boğdan Konsolosluğu'na atayan mükerrer emirlere uyararak ve yedi sene önce geldiğim Boğaz'ı yedi yıl içinde tekrar görme ümidiyle, hiç istemeden İstanbul'dan ayrıldım. Teknem açık denizlere hiç uygun olmadığından, her daim kıyıdan çok az bir uzaklıkta yelken açtığından ya da kürek çektiğinden burayı coğrafî olarak gözlemleme fırsatım olmuştu. Binbaşı Rennel'in bana gönderdiği kompas ve Strabo'nun⁵¹³ haritaları ile kıyının göze çarpan noktalarını kaydettim ve günümüz yer adlarının birçoğunun eski isimlerini öğrenmekten mutlu oldum.

---

⁵¹³ Strabo (MÖ64-MS-52) Yunan coğrafyacı.

SONUÇ

Hammer'in hatıratını yazarken amacı, ölümünden sonra unutulmasına karşı bir mücadele vermek istemesi miydi? Bu soruya cevap vermek zordur. Çünkü Hammer onlarca eseri ile zaten entelektüel çevrelerde kalıcı bir isimdir. Fakat hatıratını kaleme almaktaki amacı hayatında sürdürdüğü mücadeleyi kalıcı hale getirmek ise, bu amacında çok başarılı olamamıştır. İlgili bölümde konu edildiği üzere bu hatıralar tamamıyla hiç yayımlanmayacak ve Hammer'in ölümünden neredeyse doksan yıl sonra yayımlanan metin yayıma hazırlayan Bachofen tarafından çok fazla şahsi tasarrufa uğrayarak asıl metnin yalnızca onda biri neşredilecektir. Yayımlanan bu metnin de ciddi sorunları vardır. Tamamı ilk kez bu tezde sunulan İstanbul anıları Hammer'in hatıratının yaklaşık yüzde altısına tekabül etmektedir.

Bachofen bir oryantalist olmadığından metinde geçen şarkî özel ve yer isimlerini yanlış translitere edip yayımlamıştır. Yayımlanan metin daha o dönemde yoğun bir eleştiriye maruz kalmıştır. Bachofen tarafından translitere edilen ancak yayımlanmayan metinlerde de aynı hataları görmek mümkündür. Tezimizde bu hatalar düzeltilmiştir.

Bu tezde hatırate geçen maddi bilgilerin içerik değerlendirilmesi yapılarak hatırat incelenmiştir. Hammer, İstanbul anılarını buradaki ikametinden neredeyse kırk yıl sonra kaleme almıştır. Yazarken yalnızca hafızasında kalanlardan değil o tarihte tuttuğu ve bugün meçhul olan günlüklerinden de yararlandığından bahseder. Nitekim ay ve güne kadar hatırladığı olayların başka kaynaklar ile de örtüşmesi Hammer'in günlüklerinden faydalandığını ortaya koymakla beraber hatıratın hususiyetlerinden de biridir. Buna rağmen Hammer'in güne kadar detay vererek anlattığı hadiselerde zaman zaman ayrıntıları yanlış hatırladığı bu çalışma esnasında fark edilmiş ve bu tür durumlar ilgili bölümlerde konu edilmiştir.

Hammer, hafızasında kalanları yazdığı da ciddi hatalara düşebilmektedir. Mütercim Asım ile Aşir Efendi'yi ve Aşir Efendi ile oğlu Hafid Efendi'yi karıştırmış ve yine yakinen görüştüğü Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın, hatalı olarak III. Selim'in kız kardeşi ile evlendiğini yazmıştır.

Hatıratın devrin olaylarına zaman zaman ne kadar nüfuz ettiğini gösteren bir olay ise Hammer'in İstanbul'da olmadığı esnada elçiler ve yanındakilere saldırı hadisesidir.

Bu saldırı uluslararası arenada zor günler geçiren Osmanlılar için çok ciddi bir krize sebep olacakken birtakım hediyeler ile elçilerin olayı diğer başkentlere krize dönmeyecek şekilde aksettirmeleri ile sonuçlanmıştır. Nitekim eldeki raporlar ile burada Osmanlıların başarı sağladığı anlaşılmaktadır. Hammer'ın İstanbul anılarında bu hadiseden çok kısa fakat üstü örtülü olarak bahsetmesi, hatıratın oldukça ayrıntılara sahip olduğu hususiyetini gösteren bir durumdur. Metnin diğer bir özelliği Hammer'ın hatıratında başka eserlerden de yararlanmış olmasıdır. Bu özelliği ile bu hatıratın yazılı kaynaklarından bahsetmek mümkündür.

Çeşitli özellikleri ile metin bir hatıratır ve böyle olması ile hatırat incelemelerine konu olmaktadır. Kişinin kendi yaşantısına dair birinci ağızdan çıkan bir metin olması hasebiyle hatıratların da içinde sayıldığı bu tür metinler, 1950'li yıllardan sonra Avrupa merkezli tarih yazıcılığında "ben-anlatısı" olarak tesmiye edilmişlerdir. Kişinin kendisine dair anlatılarını ben-anlatısı araştırmaları başlığı altında isimlendirmek çeşitli eleştirilerle karşılaşsa da 20. yüzyılın ikinci yarısında tarih yazımı açısından önem arz eden durum, bu tür metinlerin sadece edebi metinler olarak edebiyat araştırmalarının bir malzemesi olmaktan çıkıp tarih araştırmalarının bir kaynağına dönüşmüş olmaları ve bu "yeni" kaynaklara nasıl yaklaşılabileceği, kaynakları inceleme metot ve teknikleri sorunsallarının ortaya çıkmasıdır. Bu çalışmada ilgili bölümde geçtiği üzere Hammer'ın İstanbul hatıraları da bir ben-anlatısı olarak incelenmiştir. Bu inceleme ile İstanbul ikameti, hatıralarının bir bölümü olmasına rağmen hatıratın geneli ile ilgili fikir vermektedir. Hammer'ın hatıratını yazarken okuyucuyu gözetenek bir kurguya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Babasının kariyerini anlattığı bölümde, çok yetenekli ve dürüst bir adam olmasına rağmen devrin haksız uygulamalarının gadrine uğradığından uzun uzun bahseder. Aynı kurgu Hammer'ın kendisi ile ilgili bahislerin geneline de hakimdir. İstanbul anılarında da buna benzer havayı okuyucularına sunar. Hammer, Orta Elçi Stürmer'i faaliyetlerine engel olmakla suçlarken, Stürmer'in de Hammer'ın bu anlatısına karşı kendisini savunduğu görülmekte ve Hammer'ın bu anlatılarının çok nesnel olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hüseyin Paşa ile olan hediye ve para alışverişlerinden bahsederken bunu da tek taraflı anlatır. Eldeki belgeler bu alış-verişin de tek taraflı olmadığını ispatlar. Hammer, İstanbul anılarında umumiyetle sosyal çevresinden ve elçilik dışındaki hayatından bahseder. Pera'daki elçi ve Levanten aileler ve kişiler hakkında ilginç anekdotlara sahiptir. Hammer, dikkatini genellikle kadınlar üzerine yoğunlaştırmıştır.

Bu durum araştırmacıların dikkatini çekmiş ve buna çeşitli psikanalitik sebepler bulmuşlardır. Fakat bu araştırmanın iddiası şudur ki kadınların İstanbul anılarında ziyadesiyle yer bulmasının sebebi Pera'daki kadınların politik rolü ve en nihayetinde Hammer'in bekar genç bir erkek olmasıdır.

Hammer, İstanbul anılarında siyasetten çok az bahseder. Bunun bilinçli bir tercih olmasının dışında bir diğer sebebi ise henüz elçilik sekreteri olarak göreve yeni başladığı dönemde Stürmer ile yaşadığı tartışma sonrası fiilen görevden el çektilmesi ve bunun sonucunda siyasi gelişmeleri takip edememesi olabilir.

Bir ben-anlatısı metnini doğru bir bağlamda değerlendirmek adına araştırmanın göz önünde bulundurması gereken en önemli soru olan yazarın bahsettiği kadar bahsetmediği konular hususunda Hammer'in İstanbul anıları önemli ipuçları vermektedir. Hammer, İstanbul tarihi ve topografik bilgiler ile ilgili mevzuları bir başka eserine bırakıp, anılarında yalnızca şahsi tecrübelerini konu edinse de hatıratında üzerinde durmadığı birtakım olaylardan bahsetmek mümkündür. İlgili tarihlerde İstanbul'a gelen birçok yabancı seyyah ve misyon üyeleri o tarihlerde devam eden veba salgınından müstakil olarak bahsederken Hammer yalnızca bir defa veba salgınından dolayı seyahatlerin kısıtlandığından söz etmiştir. Seetzen'a Üsküdar'daki Mevlevi tekkesini görmesini tavsiye ederken kendisinin bu tekkeyi veya başka bir tekkeyi ziyaretine dair ayrıntılı hatırasını yazmamış olmasına rağmen metindeki kıyas ve örneklerinden Hammer'in bu mekanları şahsen tecrübe ettiği sezilmektedir. Hammer'in karakteri ve Türkçeye vukufiyeti, metinde devrin kültür adamları ve dünyası ile ilgili ayrıntılı bilgi vermesi beklentisini uyandırsa da ne yazık ki metin bu beklentiyi karşılamaz. Hammer de yapamadıklarına teessüf etmiş olacak ki metinde elçilikteki hayatının ona yapmak istedikleri konusunda engel olduğunu söylemiştir.

Bir diplomat ve bir oryantalist olarak Hammer'in haiz olduğu çeşitli vasıflar, Hammer'in hatıratının resmedeceği sosyal dünya, kültürel ve siyasi ilişkiler, ilmi çalışmalar ve daha pek çok konuda okuyucusunu büyük bir beklentiye soksa da Hammer'in metninin okuyucusuna karşı kendisini bu konularda borçlu gibi hissediyormuş izlenimi uyandırdığını söylemek zordur. Hammer hatıratında daha çok kendisi için nisbi bir önem sırası belirlemiş gibidir. O, mikro ölçekte siyasi, sosyal, duygusal, hiyerarşik ve dini ilişkiler ağı üzerinden dönemin İstanbul Pera cemiyetinin bir tablosunu oluşturmaya, herkese bu tabloda uygun bir konum ve pozisyon bulmaya,

makro ölçekte ise dönemin Osmanlı İstanbul'undan kareler sunmaya çalışıyor izlenimi verir. Bu bağlamda Hammer'in İstanbul anılarının hem 19. yüzyılın başında İstanbul'daki Avrupalıları takip etmek, hem de oryantalist eğitime sahip ve Doğu'nun duygu dünyasına girmeye çalışsan bir Avrupalının İstanbul'u nasıl duyumsayıp yansıttığını görmek için mühim bir kaynak olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Ali. *İlk Türk Akademisi Encümen-i Daniş*. Ankara: TÜBA, 2018.
- Ambros, Edith Gülçin. “Frivolity and Flirtation.” In *Ottoman Women in Public Space*, 150–87. Leiden: Brill, 2016.
- Appelt, H. “Redlich, Oswald.” In *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, IX:11–12. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988.
- Arıkan, V. Sema, ed. *III. Selim’in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 1993.
- Aygün, Necmettin. “Gümülcine Ayanı Tokadçıklı Süleyman 1761(?)–1804.” *Belleten* 74, no. 271 (2010): 707–68.
- Baum, Wilhelm. “Josef von Hammer Purgstall – Ein Österreichischer Pionier Der Orientalistik.” In *Zwischen Euphrat Und Tigris*, ed. Friedrich Schipper, 3–19. Wien, 2004. <https://ubdata.univie.ac.at/AC05415626>.
- Baykal, Bekir Sıtkı. “Hammer’in Hatırâtı.” *AÜDTCF Dergisi*, I, no. 1 (1942): 128–31.
- Beydilli, Kemal. “Ignatius Mouradgea D’Ohsson (Muradca Tosunyan). Ailesi Hakkında Kayıtlar, "Nizâm-ı Cedîd"e Dair Lâyihası ve Osmanlı İmparatorluğundaki Siyasi Hayatı.” *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, no. 34 (1984): 247–314.
- . “III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar.” In *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.
- . “İmparatorluğun Son Yüzyılında İstanbul.” In *Osmanlı İstanbulu II*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, and Emrah Safa Gürkan, 21–69. İstanbul, 2014.
- . “Joseph Von Hammer- Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben Des Orients (Şark’ın Hazinesi) Dergisi.” In *İsmail E. Erünsal’a Armağan*, ed. Ülker Birol

- Aynur, Hatice. Aydın, Bilgin, 129–275. Ülke Yayınları, 2013.
- . “Seetzen, Ulrich Jasper.” In *TDV İslâm Ansiklopedisi*, EK-2:232–33. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2019.
- . “Yûsuf Ziyâ Paşa.” In *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44:34-37. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.
- Bietak, Wilhelm. *Gottes Ist Der Orient, Gottes Ist Der Okzident : Eine Studie Über Joseph von Hammer-Purgstall*. Europa-Reihe : Beitrage Zur Literatur, Kunst Und Musik. Wien [u.a.]: Europa-Verl., 1948.
<https://ubdata.univie.ac.at/AC04590483>.
- Bilici, Faruk. “Sacy, Antoine Isaac Silvestre De.” In *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXV:366–67. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008.
- Çelebi, Mustafa. “Osmanlı Devleti Döneminde Bir Dil Öğretim Deneyimi Olarak Dil Öğlanları Okulu.” FSMVÜ, 2021.
- Clarke, Edward Daniel. *Travels in Various Countries of Europe, Asia, and Africa : Greece, Egypt, and The Holy Land*. Section I. New York: D. Huntington, 1814.
- Czikann, Johann Jacob, and Franz Gräffer. “Bernhard Freiherr von Jenisch.” In *Oesterreichische National- Encyklopädie*, III:37. Beck’sche Univ.-Buchh, 1835.
- . “Thugut, Franz Maria Freyh. V.” In *Oesterreichische National- Encyklopädie*, V:351–54. Beck’sche Univ.-Buchh, 1835.
- Dekker, Rudolf. “Egodocuments and History.” In *Childhood, Memory and Autobiography in Holland*, 78:12–20, 2000. https://doi.org/10.1007/978-1-349-62377-8_2.
- . “Jacques Presser’s Heritage: Egodocuments in the Study of History.” *Memoria y Civilización - Anuario de Historia* 5, no. 5 (2002): 13–37.
<https://doi.org/10.15581/001.5.13-37>.
- Deli Birader, Mehmed Efendi. *Kitab-ı Dafî-ü’l-Gumum*. Ed. Filiz Bingölçe. Ankara: Altüst Yayınevi, 2007.
- Dietz, Anabella, and Rupert Wernhart. “Schloss Hainfeld: Ort Der ForscherInnen, Ort Des Forschens.” In *Joseph von Hammer-Purgstall : Grenzgänger Zwischen*

Orient Und Okzident, ed. Hannes D. Galter and Siegfried Haas, 183–94. Graz: Leykam, 2008. <https://ubdata.univie.ac.at/AC06927804>.

Downer, Martyn. *Nelson's Lost Jewel : The Extraordinary Story of the Lost Diamond Chelengk*. Stroud: The History Press, 2017.

Efe, Peri. "Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, Nam-ı Diğer 'Üç Dilin Tercümanı' Yusuf Bin Hammer'in Avusturya'da Bıraktığı İzleri Takip Ederek...". *Toplumsal Tarih Dergisi* 29, no. 174 (2008): 48:54.

Efendi, Ahmed Vasıf. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar [Osmanlı Tarihi (1209-1219/1794-1805)]*. Ed. Hüseyin Sarıkaya. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2017.

Efendi, Cabi Ömer. *Cabi Tarihi : (Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani) Tahlil ve Tenkidli Metin*. Ed. Mehmet Ali Beyhan. Vol. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 2003.

Efendi, Mehmet Hafid. "Mehâhü'l-Miyâh 'İstanbul'un Meşhur İçme Suları.'" *İstanbul Araştırmaları* 5 (1998): 129–61.

Efendi, Mütercim Ahmed Asım. *Âsım Efendi Tarihi*. Translated by Ziya Yılmaz. Vol. II. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yayınları, 2015.

Ehrle, Peter Michael. "Murhard, Friedrich Wilhelm August." In *Neue Deutsche Biographie*, 18:610–11. verlag von duncker & humblot, n.d.

Eyice, Semavi. "J.von Hammer - Purgstall ve Seyahatnâmeleri." *Belleten* XLVI, no. 183 (1982): 535–50.

———. "Tekfur Sarayı." In *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedi*, VII:233–35, 1994.

Felgel, Anton Victor. "Hudelist, Josef Von." In *Allgemeine Deutsche Biographie*, XIII:277–79. verlag von duncker & humblot, 1881.

Fichtner, Paula Sutter. *Terror and Toleration: The Habsburg Empire Confronts Islam, 1526–1850*. London: Reaktion Books, 2008.

Findley, Carter V. *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*. New Jersey: Princeton University Press, 1980.

- . *Enlightening Europe on Islam and the Ottomans: Mouradgea d'Ohsson and His Masterpiece*. Boston: Brill, 2019.
- Fladung, Joseph A. F. *Populäre Vorträge Über Physik Für Damen*. Wien: Edle v. Ghelen'sche Erben, 1831.
- Fulbrook, Mary, and Ulinka Rublack. "In Relation: The 'social Selves and Ego-Documents.'" *German History*, 2010. <https://doi.org/10.1093/gerhis/ghq065>.
- Gacek, Adam. *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*. Translated by Ali Benli and M.Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Gezer, Ömer. "Joseph von Hammer ve Yetiştığı Çevre: Şark Dilleri Akademisi'ni Hammer'in Hatıratından Okumak." In *Andreas Tietze ve Avusturya Türkolojisi - Andreas Tietze Und Die Österreichische Turkologie*, ed. Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Emre Çetinkaya, and Gisela Eisl-Procházka, 175–85. Wien: Neue Welt Verlag, 2022.
- Greyerz, Kaspar Von. "Ego-Documents: The Last Word?" *German History*, 2010. <https://doi.org/10.1093/gerhis/ghq064>.
- Gubar, Oleg (Олег ГУБАРЬ). "Приморский Бульвар, № 3." Accessed November 8, 2021. https://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_21/alm_21_25-38.pdf.
- Güner, Selda. "Londra'da Bir Memlûk Beyi: Muhammed Bey Elfi (Ekim-Aralık 1803)." *Gazi Akademik Bakış* 9, no. 17 (2015). <https://doi.org/10.19060/gab.99554>.
- Güneşdoğdu-Sarıtaş, Sümeyye Büşra. "Osmanlı Enderun Mektebi ve Alman Oryantalistler Joseph Von Hammer, Johann Wilhelm Zinkeisen Ve Josef Matuz'un Enderun Mektebi Hakkındaki Görüşleri." Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020.
- Güzeller, Özlem. "'Süruri Divanı'ndaki Manzum Tarihler (Sayfa 250-322).'" Dumlupınar Üniversitesi, 2007.
- Hammer-Purgstall, Joseph von. *Rosenöl: Erstes Zweytes Fläschchen, Oder Sagen Und Kunden Des Morgenlandes Aus Arabischen, Persischen Und Türkischen Quellen Gesammelt*. Stuttgart und Tübingen: Cotta, 1813.

- . *Schirin*. Leipzig: Druck Und Verlag Von Carl Wilhelm Leste, 1809.
- . *Topographische Ansichten Gesammelt Auf Einer Reise in Die Levante: Mit Kupfern Und Karten*. Wien: Schaumburg, 1811.
- Hammer-Purgstall, Joseph Von. *Abhandlung Über Die Siegel Der Araber, Perser Und Türken*. C. Gerold & Sohn, 1850.
- . *Constantinopolis Und Der Bosphoros: Örtlich Und Geschichtlich Beschrieben : [Mit 120 Griechischen, Lateinischen, Arabischen, Persischen Und Türkischen Inschriften, Dem Plane Der Stadt Constantinopel Und Einer Karte Des Bosphoros]*. Pesth: Hartleben's Verlag, 1822.
- . *Dasæ Arabische Hohe Lied Der Liebe: Das Ist Ibnol Fáridh's Táijet*. Wien: Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1854.
- . *Des Osmanischen Reichs, Staatsverfassung Und Staatsverwaltung*. Vol. I. Wien: Camesina, 1815.
- . *Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung Und Staatsverwaltung : Dargestellt Aus Den Quellen Seiner Grundgesetze*. Wien: Olms, 1815.
- . *Die Gallerinn Auf Der Rieggersburg: Historischer Roman Mit Urkunden*. Darmstadt: Druck Und Verlag Von Carl Wilhelm Leste, 1845.
- . *Erinnerungen Aus Meinem Leben*. Ed. Reinhart Bachofen von Echt. Viyana, Leipzig: Hölder-Pichler-Tempsky, 1940.
- . *Geschichte Der Assassinen*. Stuttgart: Cotta, 1818.
- . *Geschichte Der Goldenen Horde in Kiptschak Das Ist: Der Mongolen in Russlan*. Pesth: Hartleben's Verlag, 1840.
- . *Geschichte Der Osmanische Reiches*. Vol. II. Pesth: Hartleben's Verlag, 1840.
- . *Geschichte Der Osmanischen Dichtkunst Bis Auf Unsere Zeit*. Vol. IV. Pesth: Hartleben's Verlag, 1838.
- . *Geschichte Der Schönen Redekünste Persiens: Mit Einer Blüthenlese Aus Zweyhundert Persischen Dichtern ; Mit Dem Porträt Des Verfassers, Einem Notenblatte Und Einem Sachregister*. Wien: Heubner und Volke, 1818.

- . *Hammer Seyahatnamesi : İstanbul'dan Bursa ve Uludağ'a Gidiş İznik-İzmit Üzerinden Dönüş*. Ed. Samet Altıntaş. Translated by Nilüfer Epçelik. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- . *İstanbul ve Boğaziçi*. Translated by Senail Özkan. Vol. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- . *İstanbul ve Boğaziçi*. Translated by Senail Özkan. Vol. I. Türk Tarih Kurumu, 2011.
- . *Khlesl's, Des Cardinals, Directors Des Geheimen Cabinetes Kaiser Mathias, Leben*. Wien: Kaulfuß u. Prandel, 1847.
- . *Uebersicht Der Literaturgeschichte Der Araber, Vom Ihrem Beginne Bis Zu Ende Des Zwölften Jahrhunderts Der Hidschret*. Wien: Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1850.
- . *Umblick Auf Einer Reise von Constantinopel Nach Brussa Und Dem Olympos, Und Zurück Über Nicäa Und Nicomedien: Mit Kupfern, Karten Und Inschriften*. Pesth: Hartleben's Verlag, 1818.
- . *Zeichnungen Auf Einer Reise von Wien Über Triest Nach Venedig, Und von Da Zurück Durch Tyrol Und Salzburg: Mit Einer Karte*. Berlin: In der Sanderschen Buchhandlung, 1800.
- Heppner, Harald von. "Die Reisen Hammer-Purgstalls Ins Osmanische Reich Und Ihre Kulturellen Auswirkungen." *Blätter Für Heimatkunde*, no. 54 (1980): 111–18.
- . "Hammer-Purgstall Und Die Orientfrage." *Österreichische Osthefte*, no. 21 (1979): 89–96.
- . "Hammer Purgstall Und Österreichische Innenpolitik." In *Domus Austriae. Eine Festgabe Für Hermann Wiesflecker Zum 70. Geburtstag*, ed. Walter Höflechner, 210–14. Graz: Akad. Dr.- u. Verl.-Anst., 1983.
- Höflechner, Walter, Wagner, Alexandra, Koitz-Arko, Gerit. "Joseph von Hammer-Purgstall: Erinnerungen Und Briefe," n.d.
- . "Joseph von Hammer-Purgstall. Briefe, Erinnerungen, Materialien Version

2 – 2018 Teil 2/2.0.” <http://gams.uni-graz.at/archive/objects/o:hpe.band2.0/methods/sdef:PDF/get>, 2018.

Höflechner, Walter Wagner, Alexandra, and Gerit Koitz-Arko. “Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall. Eine Skizze.” <http://gams.uni-graz.at/archive/objects/o:hpe.band1-2/methods/sdef:PDF/get>, n.d.

———. “Joseph von Hammer-Purgstall. Briefe, Erinnerungen, Materialien Version 2 – 2018 Teil 1.” <http://gams.uni-graz.at/archive/objects/o:hpe.band1-1/methods/sdef:PDF/get>, 2018.

Höflechner, Walter, Alexandra Wagner, and Gerit Koitz-Arko. “Tabellarisches Exzerpt Aus Joseph von Hammer-Purgstall „Erinnerungen Aus Meinem Leben.“” <http://gams.uni-graz.at/archive/objects/o:hpe.band1-3/methods/sdef:PDF/get>, 2018.

İlgürel, Mücteba. “Vâsîf Ahmed Efendi.” In *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42.:535–37. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012.

İsmailoğlu Kacı, Tuğba. “Avusturya’da Osmanlı Tarihçiliğinin Profesyonel Bir Disipline Dönüşüm Süreci.” *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 26 (2020): 685–701.

———. “Avusturyalı Oryantalist Hammer-Purgstall’ın Gözünden Osmanlı Şehirleri.” In *4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*, ed. Mustafa Orçan, Musa Kâzım Arıcan, Muhammed Enes Kala, and Mehmet Tuğrul, 661–70. İstanbul, 2018.

———. *Hammer Doğu’nun Kâşifi*. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.

———. “Hammer Tarihi”nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine.” *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 1, no. 1 (2016): 262–79.

———. “Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall Und Seine Rezeption in Der Geschichtsschreibung Über Das Osmanische Reich.” Universität Wien, 2015.

———. “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Habsburg Monarşisi’nin Şark Siyasetine Dair Perde Arkası Tartışmalar.” *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, no. 1 (2019): 222–38.

- Jancke, Gabriele. "Persons, the Autobiographical Person and Cultural Concepts of the Person: Early Modern Self-Narratives from German-Speaking Areas in a Transcultural Perspective." *Medieval History Journal*, 2015.
<https://doi.org/10.1177/0971945815601307>.
- Jancke, Gabriele, and Claudia Ulbrich. "From the Individual to the Person: Challenging Autobiography Theory1." *Egodocuments and History Series*, 2015.
https://doi.org/10.1163/9789004283978_003.
- Kalın, İbrahim. *Ben, Öteki ve Ötesi İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- KARAHASANOĞLU, Selim. "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkanları, Sınırları." *Turkish History Education Journal* 8, no. 1 (2019): 211–30.
<https://doi.org/10.17497/tuhed.565122>.
- Khan, Mirza Abu Taleb. *Travels Of Mirza Abu Taleb Khan Asia, Africa, And Europe During The Years 1799 To 1803*. Translated by Charles Stewart. New Delhi: Sona Publications, 1972.
- Koçak, Cemil. "Hammer'in Hâtıraları." *Tarih ve Toplum* VIII, no. 43 (1983): 63–64.
- Köprülü, Mehmed Fuad. "Hammer'in Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi." *Hayat* V, no. 113 (1929): 162–63.
- Krauter, Josef. *Franz Freiherr von Ottenfels. Beiträge Zur Politik Metternichs Im Griechischen Freiheitskampfe 1822-1832. Nach Ungedruckten Quellen Dargestellt*. Salzburg: A. Pustet, 1913.
- Kremers, Hildegrad. "Der Aufenthalt Joseph von Hammer-Purgstalls in Paris Und Die Rettung Der Wiener Orientalischen Handschriften,." In *Joseph von Hammer-Purgstall. Grenzgänger Zwischen Orient Und Okzident*, 77–86. Graz: Leykam, 2008.
- Küçüköğlü, Lütfiye Sevinç. "Power Politics in Ottoman Provincial Administration: A Case Study of Gürcü Osman Pasha (1789-1807)." İhsan Doğramacı Bilkent University, 2019.
- Kugler, Georg, and Herbert Haupt. *Des Kaisers Rock - Uniform Und Mode Am Österreichischen Kaiserhof 1800 Bis 1918 (Katalog Zur Ausstellung in Schloss*

Halbturn, 10. Mai - 26. Oktober 1989; Eisenstadt: Amt d. Burgenländ. Landesregierung, 1989.

Kutlu, Halil İteriş. “Joseph Von Hammer-Purgstall’in Sultan II. Mahmut Methiyesi.” *Türkiyat Mecmuası* 26, no. 2 (2016): 267–87.

Marics, Alexandra. “Die Briefe Antoine-Isaac Silvestre de Sacys an Joseph von Hammer-Purgstall – Translatorisch Beleuchtet.” Karl-Franzensuniversität Graz, 2016.

Menchinger, Ethan L. *The First of the Modern Ottomans: The Intellectual History of Ahmed Vasif. The First of the Modern Ottomans: The Intellectual History of Ahmed Vasif*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

<https://doi.org/10.1017/9781108181990>.

Meriggi, Marco. “Ludolf, Giuseppe Costantino,” 2022.

Muhtar, Cemal. “Antere.” In *TDV İslâm Ansiklopedisi*, III:237. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.

Naima, Mustafa. *Tarih-i Naima : (Ravzatü'l-Hüseyn Fi Hulasati Ahbari'l-Hafıkayn)*. Vol. V. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1280.

Paço, David Do. “A Social History of Trans-Imperial Diplomacy in a Crisis Context: Herbert von Rathkeal’s Circles of Belonging in Pera, 1779-1802.” *International History Review* 41, no. 5 (2019): 981–1002.

<https://doi.org/10.1080/07075332.2018.1482940>.

———. “Women in Diplomacy in Late Eighteenth-Century Istanbul.” *The Historical Journal*, 2021. doi:10.1017/S0018246X21000479.

Paperno, Irina. “What Can Be Done with Diaries?” *Russian Review* 63, no. 4 (2004): 561–73. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9434.2004.00332.x>.

Petrovsky, Konrad. “Keeping Composure. Levantine Femininities in Hammer-Purgstall’s Travel Accounts and Memoir.” In *On the Way to the “(Un)Known”?: The Ottoman Empire in Travelogues (c. 1450-1900)*, ed. Doris Gruber and Arno Strohmeyer. De Gruyter, 2021.

———. “La Mission Diplomatique de Joseph von Hammer à Jassy. Édition d’une

- Source Méconnue.” *Revue Des Études Sud-Est Européennes* 56 (2018): 255–88.
- Purgstall, Hammer. *Constantinopolis Und Der Bosporos*. Vol. 2. Pesth: Hartleben’s Verlag, 1822.
- . *Geschichte Der Osmanischen Dichtkunst*. Vol. 3. C. A. Hartleben, 1837.
- Seetzen, Ulrich Jasper. *İstanbul Günlükleri ve Anadolu’da Yolculuk : 12 Aralık 1802 - 22 Kasım 1803*. Translated by Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- Serbestoğlu, İbrahim. “Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklizâdelerin Sonu (1805-1808).” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* I, no. I (2006): 89–105.
- Solbrig, Ingeborg Hildegard. *Hammer-Purgstall Und Goethe. "Dem Zaubermeister Sein Werkzeug*. Bern: Lang, 1973.
- Thorne, R.G. “ARBUTHNOT, Charles (1767-1850), of Woodford, Northants.” *The History of Parliament: the House of Commons 1790-1820*, 1986.
- Uluçay, M.Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.
- Urhan, Vahit Cemil. “Karadağ’ın Bağımsızlığını Kazanması (1851-1878).” Gazi Üniversitesi, 2015.
- Uzunçarşılı, İsmail Hkkı. “Selim III’ün Veliâht İken Fransa Kralı Lûi XVI İle Muhabereleleri.” *Bellekten* II, no. 5–6 (1938).
- V.O.Ludwig. “Das Hammer-Purgstall-Grabmal Auf Dem Weidlinger Friedhof.” In *Hammer Purgstall in Klosterneuburg*, 43–49. Wien: Stadtgemeinde Klosterneuburg, 1959.
- Wentker, Sibylle. “Hammer-Purgstall Als Homo Politicus Im Spiegel Seiner „Erinnerungen Aus Meinem Leben“.” In *Das Osmanische Reich Und Die Habsburgermonarchie*, ed. Kurz Marlene, Martin Scheutz, Vocelka Karl, and Thomas Winkelbauer, 515–24, 2005.
<https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205160281.515>.
- . “Joseph von Hammer-Purgstalls Erste Reise Nach İstanbul Im Spiegel Seiner ‘Erinnerungen Aus Meinem Leben’.” *Osmanlı Araştırmaları*, no. 25

(2005): 225–47.

Woodhead, Christine. “İbrâhim Mülhemî.” In *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 323–24. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 200AD.

Wurzbach, Constantin Von. “Auer, Alois.” In *Biographisches Lexikon Des Kaiserthums Oesterreich*, I:85. Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1856.

———. “Ignaz Lorenz Stürmer.” In *Biographisches Lexikon Des Kaiserthums Oesterreich*, XXXX:178–80. Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1880.

———. “Münch-Bellinghausen, Eligius Franz Joseph Freiherr Von.” In *Biographisches Lexikon Des Kaiserthums Oesterreich*, XIX:421–41. Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1868.

———. “Philipp von Cobenzl.” In *Biographisches Lexikon Des Kaiserthums Oesterreich*, II:391–92. Verlag der typographisch-literarisch-artistischen Anstalt, 1857.

———. “Raphael Kiesewetter von Wiesenbrunn.” In *Biographisches Lexikon Des Kaisertums Österreich*, XI:252–56. Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1864.

Yel, Ali Murat. “Flügel, Gustav Leberecht.” In *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII.:165–66. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996.

Yeşil, Fatih. *Ebubekir Ratib Efendi Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi (1750-1799)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

———. *Trajik Zafer Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1806-1807)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Yıldız, Aysel. “Vaka-Yı Selimiyye or The Selimiyye Incident: A Study Of The May 1807 Rebellion.” Sabanci University, 2008.

Yılmaz, Hüseyin. *İhtilal Diplomasisi ve Osmanlılar 1809 Çanakkale Antlaşması*. İstanbul: Kitabevi, 2021.

Zinkeisen, Johann Wihelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Translated by Nilüfer

Erçeli. Vol. VII. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

дель Мурго, Елена Скаммакка. *Графы Лудольф*. Москва: ИП Астапов, 2013.

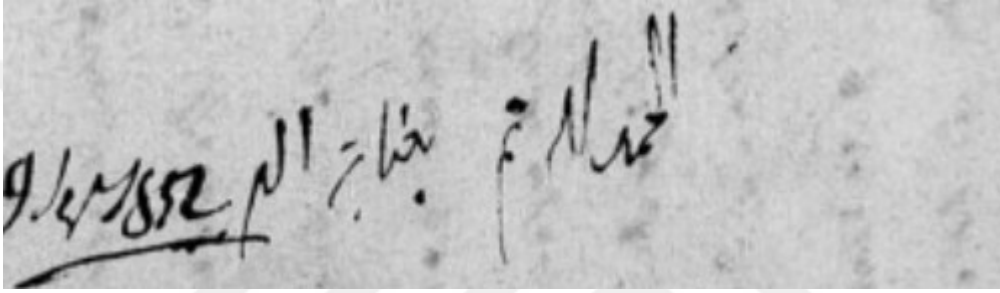
Чечулин, Николай Дмитриевич. “Кочубей, Виктор Павлович.” In *Русский Биографический Словарь*, 9:366–82. Тип. Главного Управления Уделов, 1903.

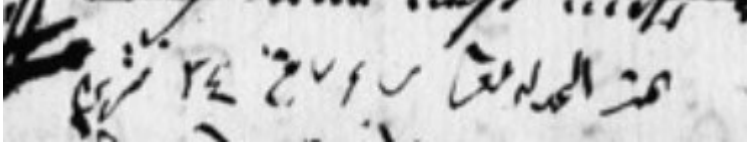
EKLER

Resim 3

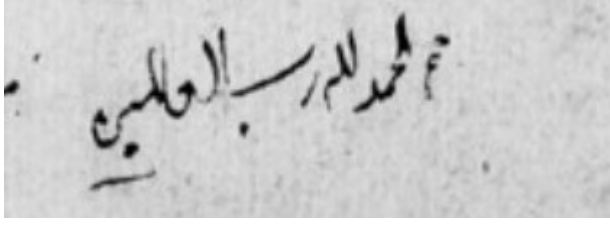
Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

ÖZGEÇMİŞ

Ömerfaruk Demirkan

Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü'nde 2013 yılında mezun olmuştur. 2014-2016 yıllarında Viyana Üniversitesi'ne bağlı dil okulunda Almanca eğitimi aldım. 2019 yılından itibaren İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Tarih ve Medeniyet Programında yüksek lisans yapmaktadır.